
BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

13 / 2004

Tento svazek sborníku Bezděz byl vydán za finančního přispění:
Kulturního grantu města České Lípy
Grantu města Nový Bor

ISBN 80-86319-07-5
ISSN 1211 9172

ČLÁNKY A STUDIE

TAJEMNÝ HRAD V LUŽICKÝCH HORÁCH

Richard Klos – Miloslav Sovadina

Richard Klos – Miloslav Sovadina: *A Mysterious castle in the Lusatian Mts*

The authors are trying to solve the old question whether on the hill Loupežnický vrch (= Robber's Castle) near Petrovice u Jablonného v Podještědí once had been a castle and whether it can be identified with the castle Winterstein which had been destroyed in 1442. With means of an exploration in the terrain supported by the utilisation of several not-well known sources (the chronicle of teacher Hübel of Oybin, Urbarium Oybinense, and Chronikon Lanckisch) they came to the conclusion that this hypothesis is plausible.

Parafráze kdysi slavného fantastického románu Julese Verna je v případě Loupežnického vrchu (Raubschloßberg, 529 m) asi dva kilometry severovýchodně od Petrovic u Jablonného v Podještědí plně na místě (někdy i na mapách užívaný název Větrov je neopodstatněný výmysl).

Zprávy o Loupežnickém vrchu naposled shromáždili František Gabriel a Jaroslav Panáček ve výtečné práci o hradech okresu Česká Lípa. Nejasnost, někdy i protichůdnost zpráv o Loupežnickém vrchu je přiměla, aby výklad, mnohdy hypotetický, podali na třech různých místech: Starý hrad – podle nejstarší zprávy, Winterstein – podle části starší německé literatury, a Kněžice – podle katastrální obce (Gabriel – Panáček 2000, 22, 24, 163). Stav místa i pramenů zjištěný autory skutečně vyvolává řadu otázek. Z nich prvá zní: Byl na Loupežnickém vrchu vůbec středověký hrad?

Především je třeba uvést, že ani opakovaný průzkum lokality nepřinesl dosud žádná pozitivní zjištění. Její povrch naposledy důkladně prohledala v červnu 2003 výprava autorů se skupinou žitavských studentů. Vrchol kupy tvoří skalní bradlo, odtěžené na západní straně lomem s mocným odvalem. Skála ani okolní terén nenesou žádné stopy

úprav, nic nesvědčí o existenci jakéhokoliv druhu opevnění. Vysvětlení se nabízí „v působení lomu, který zde musel být v činnosti na konci 19. nebo začátku 20. století a všechny stopy po bývalém hradě odstranil nebo zakryl“ (Gabriel – Panáček 2000, 163). Pouze podle toho tedy nelze existenci hradu ani potvrdit, ani vyvrátit. V letech 1933 a 1936 přý místo zkoumal amatérský archeolog E. Gebauer. Jeho nálezy později vyšetřil J. Waldhauser (1971, 24) podle nějž bylo možno datovat keramické zlomky do sklonku 13. a hlavně do 14. století. Revize Gebauerových podrobných poznámek, uložených v Severočeském muzeu v Liberci, však prokázala, že přinejmenším nelze zaručit, že zlomky zkoumané Waldhauserem vůbec pocházejí z Loupežnického vrchu. Tím ovšem ztratily ve vztahu k Loupežnickému vrchu jakoukoliv výpovědní hodnotu.

Lokalita sama nám tedy nic neprozradí. Bude nutný pohled na její okolí. Loupežnický vrch, hustě zalesněný, patří mezi vyšší vrcholy systému souvisejícího se Žitavskými vrchy a leží v bezprostřední blízkosti někdejší prastaré Žitavské cesty. Některé blízké úseky cest označení „Žitavská cesta“ dosud nesou. Podle dlouho a vytrvale tradovaného, ale pozitivně nedostatečně doloženého názoru (např. Neuhäuser 1928, 41; Feistner 1880, 148) cesta nesměřovala vždy z Jablonného přímo strmě do průsmyku u Lückendorfu (nemluvě o napřímení z počátku 19. století), za Petrovicemi šla pod Loupežnickým vrchem a vyhnula se největším výškovým rozdílům roklemi severně odtud mezi Podkovou a Popovou skálou (Pfaffenstein, 565 m) k tzv. České bráně, skalnímu průchodu nad Bílým potokem (Weißwasser), podél něhož pak šla přes Hartau k Žitavě. Změna trasy, kladená někdy do začátku 14. století, mohla snad souviset s vyššími nároky obchodu na kvalitu cesty, jak dosvědčily po polovině 14. století zásahy císaře Karla IV., o nichž bude ještě řeč.

Loupežnický vrch leží na jižním okraji horského komplexu kdysi zvaného Vogeldrussel, jímž probíhala jihovýchodní hranice hor a lesů ojvinského kláštera a který se táhl na sever až po celní hrad Karlsfried (též Neuhaus) založený císařem Karlem IV. roku 1357, roku 1441 koupený a roku 1442 zbořený lužickými městy (SRL I, 10, 71).

Pro Loupežnický vrch jako stanoviště středověkého hradu hovoří přece jenom několik výpovědí, především 1. i 2. vydání seriózního průvodce severními Čechami Franze Hantschela (1894, 410; s. a., 389). Ten konstatuje na Loupežnickém vrchu „*stopy věže, příkopu a základového zdiva*“ Podle podrobného líčení okolí (orientační bod Tobiášova

borovice atd.) očividně byl na místě, a to skutečně na Loupežnickém vrchu, ne na jiném vrcholu. Všechny vrchy v prostoru mezi Kněžicemi, Ojvinem a Popovou skálou, které přicházejí pro polohu blízkou Karlsfriedu v úvahu, byly podrobně prozkoumány, aby se předešlo omylu. Vesměs jsou k opevnění nevhodné a ovšem beze stop staveb. Jedinou výjimkou je Černý vrch (452 m), jehož vrchol je zcela deformován stavbou pevnůstky z roku 1938, žádné stopy starých staveb nevykazuje a sběr archeologického materiálu ovšem nepřicházel v úvahu. Vyloučen byl také Falkenburk (Sokol 592 m), tento hrad vznikl až počátkem 15. století (Anděl 1984, 114).

Spíše ve prospěch Loupežnického vrchu se vyslovil nakonec i August Sedláček (1895, 291). Na místě, jak píše, byl, ale s průvodcem, který nevěděl o žádných zbytcích staveb. Dobovou literaturu k Loupežnickému vrchu Sedláček znal a cituje. Není nadšen, ale o lokalizaci hradu nepochybuje. Naštěstí dokonce zachytil tvářnost místa: *„Jest to hora vysoká u samých hranic ležící, na níž vede stará vozová cesta. Na jejím nejvyšším místě jest skalnaté bradlo, na němž jen skrovné stavení státi mohlo, ale bezpečně tu stálo, poněvadž bradlo strmě ze svého vysokého podstavce vyniká. Konec jeho vyhlíží jako věžiště. K druhému konci přiléhá ostavec hory, patrně zarovnaný, na němž bylo předhradí. Boky pokrývá kamení, ale jiných památek a známek tu není.“* Je to jediný známý popis lokality před zkázou způsobenou lomem.

Zdá se, že na první položenou otázku můžeme opatrně odpovědět, že na Loupežnickém vrchu náš tajemný hrad přece asi stál. Řekněme zatím, že je to výrok „většinou hlasů“. Ukáže se, jak dalece mu odpovídají další skutečnosti.

První, kdo usoudil, že zná tajemství Loupežnického vrchu, byl Alfred Moschkau (1848–1912), pracovitý, nadšený a romantický badatel, mj. též majitel soukromého muzea a archivu na hradě Ojvině u Žitavy. Umístil na Loupežnický vrch dosud nelokalizovaný hrad Winterstein, o němž hovoří žitavské kroniky k rokům 1441 a 1442 (Moschkau 1882, 184). Na Loupežnickém vrchu prý Moschkau viděl zbytky staveb. Usoudil, že je to „*olim castrum*“ (překládal „*starý hrad*“, správnější je „*někdejší hrad*“) o němž hovoří Inventarium Oyvinense zachycující stav z roku 1369. Tam byl obsažen soupis hor a lesů („Gebirge und Wälder“), které daroval císař Karel IV. klášteru na Ojvině. Po jejich vrcholech probíhala hranice klášterního majetku. Jihovýchodní hranici tvořil lesní komplex Vogeldrussel, jediný, kde nefiguruje dominantní vrchol. Na severu končil hradem Karlsfriedem. „*Někdejší hrad*“ měl

být právě „*in monte Vogeldrussel*“, a to nedaleko vršku zvaného Ausgespann, kde se v průsmyku vypráhala příprěž přibraná do stoupání. To dobře odpovídá poloze Loupežnického vrchu.

Moschkau dále choval ve svém muzeu na Ojvině rukopisnou kroniku, kterou sepsal a do roku 1789 dovedl ojvinský kantor Hübel. Dochovala se ve dvou opisech a vypráví, že „*loupežné hnízdo Winterstein*“ bylo „*několik set kroků za horským loupežným a celním hradem Karlsfriedem*“, s nímž současně byl prý stržen (C.W.B., Msc. B 241, 54; B 352, 113). Také podle obsahu na titulním listu Moschkauova rukopisné faksimile Hübelovy kroniky má dodatek č. 3 název „*vom Schlosse Karlsfriede und Winterstein bey Lückendorf*“

Hübel prý musel mít jméno hradu z ústního podání tehdy ještě živého, protože odjinud nebylo tehdy ještě v tomto vztahu známo. Jistoty prý nabyl Moschkau, protože našel na první straně Hübelovy kroniky zprávu převzatou z Lückendorfské soudní knihy (Schöppenbuchu), podle níž se 2. 11. 1592 dohodl pán na Jablonném (byl jím tehdy Jindřich Berka z Dubé) s městem Žitavou o kusu lesa u Petrovic, zvaném „Burgberg“ – Hradní vrch, který kladl Moschkau právě na blízký Loupežnický vrch. Podle zápisu byl vrch dosud vlastnictvím Žitavy, která jej roku 1441 koupila spolu s Karlsfriedem a roku 1442 ve spolku s dalšími městy oba hrady zbořila. Moschkau dále přiřadil Wintersteinu u Petrovic i dotud známé listiny z doby krále Václava IV., uvádějící název Winterstein. Tyto listiny se však týkaly hradu, jenž byl příslušenstvím Pirny daleko na Labi.

Královský Winterstein z listin krále Václava byl zjištěn v někdejším Zadním loupežném zámku (Hinteres Raubschloß) v Saském Švýcarsku blízko Bad Schandau. O málo dříve, než přišel Moschkau s teorií o Loupežnickém vrchu, byl objeven dosud neznámý list mapy Saska z konce 16. století od kurfiřtského zeměměřiče Matyáše Oedera. Zde pak našel Sophus Ruge název Winterstein v poloze nepopíratelně odpovídající Zadnímu loupežnému zámku (Paudler 1896, 274). Drážďanští badatelé postupně pečlivě shromáždili všechny dosažitelné údaje historických pramenů se vztahem k toponymu Winterstein, hlavně o zástavách krále Václava IV. z poslední čtvrtiny 14. století a o zmaticích za vlády Berků z Dubé nad Honštejnskem, zahrnujícím Saské Švýcarsko. Přitom zprávy o koupi lužickými městy roku 1441 a o zboření roku 1442 připsali také právě jen hradu v Saském Švýcarsku (např. Pilk 1907, 318; 1923, 247). Zvláště energicky popřel Moschkauův názor R. Jecht (1907, 273). Jediný, kdo již záhy odporoval tezi o zániku Wintersteinu v Saském

Švýcarsku v letech 1441–1442 (později zcela vžitě) byl K. Gautsch (1880, 58) a poukázal na velkou vzdálenost Karlsfriedu (a tedy jistě i Wintersteinu) od správního centra na Königsteinu a naopak hradu v Saském Švýcarsku od Žitavy.

Z Gautschova názoru plynul závěr, že by mohlo jít o dva různé Wintersteiny. Tento závěr nechtě posílil sám Pilk (1907, 318, 320). Ve snaze přinést co nejvíce materiálu o „svém“ Wintersteinu popsal nejdříve sváry, boje a mír z roku 1441 mezi saskými vévody a pány z Vartenberka i Berky z Dubé a jejich spolek proti loupeživému Rackovi z Wintersteina sjednaný 6. 1. 1441. Hned nato se však uvádí, že ještě v roce 1441 se objevuje jako majitel Wintersteinu Jan z Vartenberka na Blansku – snad prý hrad odňal Rackovi a hned prodal Lužičanům k demolici. To by si ale nenechali líbit Berkové, protože Winterstein byl uprostřed jejich vildštejnského panství (také jim pak roku 1451 prokazatelně patřil – Pilk 1907, 320). Pilk proto vybájl, že po zboření hradu města ztratila na holé skále zájem a přivlastnil si ji majitel vildštejnského panství Albrecht Berka z Dubé. Historika je to pěkná, ale přitažená za vlasy. Ať již kdokoliv sehnal Racka z hradu, byli by jej dál drželi pouze Berkové a ti jej pak prodali s Vildštejnem. Zprávy o prodeji z roku 1441 a zboření roku 1442 se sem naprosto nehodí. Gautsch měl tedy pravdu: Jde o dva shodou okolností stejnojmenné hrady a onen druhý bude skutečně nutno hledat v blízkosti Žitavy a Karlsfriedu.

Stále sice není zcela jisto, že zmizelý hrad skutečně stál právě na Loupežnickém vrchu, ale víme alespoň, že je třeba vztáhnout zprávy z let 1441–1442 na nějaký další Winterstein. Už to samo hovoří pro Moschkauovu tezi. Ověříme proto jeho důkazy, popsané vpředu, své prameny identifikoval dost podrobně. Především je zajímavé Inventarium Oyvinense. Má potvrdit faktum základní důležitosti: Když Karel IV. roku 1369 daroval nedávno založenému klášteru na Ojvíně vrchy a hvozdy kolem hradu Ojvína, byl mezi nimi i Vogeldrussel, kde „*fuit olim castrum, ubi odhuc signa de aedificiis inveniuntur*“ (byl kdysi hrad, kde se dosud nacházejí známky staveb). Jenže Inventarium již několik století nikdo neviděl, je ztraceno. Zkoumání regionálních badatelů shrnul pastor Sauppe z Lückendorfu: M. Andreas Schwob z Freistadtu (přišel na Ojvín před rokem 1474) shrnul do jediné inventární knihy (prý o 220 stranách) všechna privilegia i majetek ojvínského kláštera počínaje císařovými dary z roku 1369. Práci dokončil roku 1508 (Sauppe 1896, 23). Sbírkou po zániku kláštera převzalo město Žitava (Sauppe 1886, 88). Byla hojně využívána i jako pramen práva a tak

vznikaly až do 18. století různé výtahy. Některé partie Inventaria byly zařazeny do sbírek listin a příruček a citovány v kronikách (Sauppe 1888, 370; Fröde 2001, 149). Inventarium pak snad shořelo se žitavskou radnicí při pruském vpádu roku 1757 (Moschkau s. a., 142, 149). Naštěstí se dochovaly celé pasáže a úryvky z Inventaria, které do svých ličení přebírali žitavští kronikáři, kteří mohli ještě čerpat z originálu.

Zde je nutno upozornit: Lužičti (nebo chceme-li: Žitavští, Zhořeletčí atd.) měšťané byli, jak ukazují tamní historické prameny, např. již žitavská kronika z 15. století, mimořádně zarputilými lokálními patrioty. Jinak to snad ani nešlo, jestliže měli uhájit své výsady a svobody, jež byly také základem jejich spolku, Šestiměstí, vzniklého roku 1346 uprostřed feudální společnosti. Byli proto také pečlivými archiváři i sběrateli a uchovateli historických zpráv a tradic. Jen v Žitavě vznikla řada dosud nepublikovaných narativních pramenů, dodnes využívaných a respektovaných, stejně jako materiály z městských archivů, radní účty apod. Struktura historické prameně základny je pro Šestiměstí úplně jiná, než pro Čechy. Před tím je nutno v případě Loupežnického vrchu kapitulovat.

Potom snáze přijmeme zjištění, že text hovořící o vrších a lesích pro klášter z roku 1369 zřejmě autenticky převzala, snad přímo z Inventaria, které tehdy ještě existovalo, žitavská Chronicon Lanckisch (C.W.B., Msc. A 121) z 18. století. Moschkau (1882, 184) ji citoval přesně. Malou namátkovou kontrolu Lanckische si můžeme dovolit: v pražském Státním ústředním archivu se nachází Urbarium Oybinense, určitě nepodezřelé – urbář klášterního majetku z roku 1553 (sign. SM UR 111). Zde se opět vypočítávají nám již známé vrchy a lesy a je mezi nimi skutečně (ovšem bez dalších údajů) též Wagendrossel (jeden z původnějších tvarů – onen dochovaný u Lanckische byl už časem zkomolen). Ještě jednu známku vysokého stáří předlohy vykazuje Lanckischův citát z Inventaria: několik vrchů – lesů mělo tvořit hranici majetku pána z Lipé. To odpovídá stavu z doby Schwobovy, kdežto v době Lanckischově Berkové z Dubé a z Lipého v kraji žádný majetek již od přelomu 16. a 17. století neměli.

Místo autentického inventáře ze 14. století tedy máme náhražku. Lze s ní dál pracovat? Snad se to ukáže z dalších souvislostí. Měli bychom teď zkoumat především Hübelovu kroniku. Zase zklamání: Originál je ztracen, v Žitavě se však dochovaly dva opisy: Karla Gottloba Moraweka z roku 1833 a Moschkauův. Oba zdobí rukodílné faksimile titulní strany ztraceného originálu. Už na titulním listě se ohlašuje, že

bude řeč „o zámku *Karlsfriedu a Wintersteinu u Lückendorfu*“ O Wintersteinu se praví: „*Ježto byl rovněž obýván lupiči, zloději a takovými sektami, byl roku 1442 10. srpna spolu s Karlstriedem zbořen.*“ Není-li originál, dva shodné opisy z různých rukou a dob snad poskytují slušnou jistotu, jak zněl originál.

Moschkau dovozuje, že Hübel ještě mohl slyšet toponymum Winterstein užitě pro Loupežnický vrch z ústního podání, protože tehdy nebylo literatury, jež by nejstarší zprávy o Wintersteinu ze žitavské kroniky nebo spisu Carpzwowa (1716, 155) spojovala s „*někdejším hradem*“ ve hvozdu Wagendrosselu. Úplně nevědomý Hübel nebyl, protože datum 10. 8. 1442 nemohl mít z ústního podání, nýbrž nejspíše od Carpzwowa, jehož práce byla už šířena tiskem. O lokalizaci Wintersteinu na Loupežnický vrch se sice nikde dočíst nemohl, ale mohlo jít o jeho vlastní kombinaci. Byl by ovšem svůj vlastní objev asi trochu podrobněji vyždvihl a zdůvodnil.

Hübel neříká výslovně, že Winterstein stál na Loupežnickém vrchu, mohl být kdekoli „*několik set kroků za Karlsfriedem*“ K tomu je však možno poukázat na negativní výsledky prospekce na okolních vrších i na mapu. Wagendrossel – Vogeldrussel se měl prostírat nedaleko výpřežního vršku zvaného Ausgespann při východním okraji Lückendorfu. Ten skutečně leží od Loupežnického vrchu sotva 2000 m na severozápad. Na severu se počítal k Wagendrosselu ještě Karlsfried, jak plyne zejména z löbaských radních účtů (C.W.B., Msc. A 242/1) a mezi těmito třemi body se žádné jiné vhodné místo najít nedá. Navíc leží Loupežnických vrchů na jediné možné trase, kudy by mohla jít původní žitavská cesta od Jablonného a Petrovic k České bráně a na Žitavu. Byl-li tedy na Loupežnickém vrchu hrad, pak by jeho poloha dobře odpovídala Lanckischovu „*olim castrum*“ Po přeložení cesty ztratil hrad ovšem účel a byl opuštěn.

Hlavní opodstatnění své identifikace Loupežnického vrchu viděl Moschkau ve zprávě lückendorfské soudní knihy, že 2. 11. 1592 „*pán z Jablonného sjednal s vysoce šlechtnou a váženou (městskou) radou v Žitavě narovnání ohledně kusu lesa u Petrovic, toho času zvaného Hradní vrch (Burgberg).*“ Moschkau celkem logicky dovozoval, že Žitavě stále patřilo městiště hradu koupeného roku 1441 a tvořilo enklávu v jablonském panství pana Jindřicha Berky z Dubé. Zprávu by bylo jen těžko nevztáhnout na Loupežnický vrch.

Moschkau poznamenal, že zprávu z roku 1592 také uvedl Hübel ve své kronice na straně 1. Mělo by být snadné ji vyhledat – leč není!

U Hübela není po ní ani stopy, ať už „s. 1“ rozumíme malebný titulní list či následující stránku textu, ale ani jinde. Po soudní knize z Lückendorfu se zápisy z roku 1592 rovněž není stopy ani v Žitavě, ani v drážďanském Hlavním státním archivu (písemné sdělení Christian-Weise-Bibliothek z 20. 11. 2003 a Sächsisches Hauptstaatsarchiv z 18. 12. 2003). Lückendorfská soudní kniha není uvedena ani v obsáhlém soupisu sbírek v ojvínském muzeu (Moschkau 1880, 471).

Tím tedy zkoumání Moschkauových vývodů neslavně končí. Nelze se vymlouvat na ztrátu lückendorfské knihy, když zpráva z roku 1592 chybí i v materiálu dochovaném, v němž pozitivně být měla, totiž u Hübela. Lze si to vysvětlit chybou při opisování? Uvěří někdo, že se to přihodilo postupně jak Moráwekovi roku 1833, tak Moschkauovi řadu desetiletí po něm? Když šlo o informaci tak důležitou, že teprve ona stvrdila hypotézu o Wintersteinu? Tak to asi není. Úmyslný podvrh není pravděpodobný: bylo možno si vymyslet i řadu listin, jež by se pak prohlásily za ztracené – dalo by se pochybovat, ale hůře vyvrátit (viz moravské podvrhy Bočkovy). Zbývá omyl, přehlédnutí, malá péče o označení pramene, což nebylo Moschkauově době cizí.

Bez dalšího věřit, že zápis v oné knize existoval, lze jen těžko. Je nutno opustit Moschkauovy dedukce a pátrat dál. Ukáže se, jak všechny souvislosti ověří existenci hradu na Loupežnickém vrchu. Jeho účel je nutno hledat ve starší trase Žitavské cesty. Při primitivních způsobech dopravy zboží se vyhýbala stoupání do průsmyku, za Petrovicemi se ponořila mezi vrchy a horskými soutěskami se dostala pod dohledem celního a doprovodného hradu na Loupežnickém vrchu k České bráně nad Bílým potokem a přes Hartau do Žitavy.

Hrad podle toho pocházel nejspíše z 13. století a byl dosti stísněný. To měl na mysli August Sedláček, když jej popisoval. Viděl jej ještě nezničený lomem a datoval jej: „...*když se toho způsobu hradů stavěly, tedy ve 13. století.*“ Proti tézi o Wintersteinu namítl, že by hrad 15. století měl jiný způsob opevnění, jeho zbytky by jinak vypadaly. Zde by však skutečně šlo o hrad z 13. století, který ve století 15. již nefungoval a byl využíván jen jako opěrný bod a základna k záškodnické činnosti proti Žitavě a dalším lužickým městům.

Původní stav odpovídal poměrům za posledních Přemyslovců. Nároky obchodu i zlepšení techniky (těžší a rozměrnější vozy s možností příprže – viz vršek Ausgespann!) přinesly, snad někdy za krále Jana (např. Němec 2001, 213, Neuhäuser 1928, 41), přeložení cesty do průsmyku. Tomu odpovídá, že císař Karel IV., jemuž na Horní Lužici velice

záleželo, uložil 28. 7. 1357 svému bezdězskému purkrabí Oldřichu Tistovi z Hedčan (latinsky Němec 2001, 214) na cestě mezi průsmykem a Žitavou postavit hrad Karlsfried, pevnost typu tzv. Talsperre (údolní přehrada), v Čechách a na Moravě naprosto ojedinělou. D. Menclová nejlépe popsala hrad, jeho účel i dobovou situaci (1972, II, 74). Tou dobou byl už asi Loupežnický vrch dávno pustý, skutečně „*olim castrum*“, jeho zbytky však mohly být ještě výrazné. Inventarium je nazývá „*signa de aedificiis*“ Konečně i na Karlsfriedu, v roce 1442 dlouho a draze bořeném, byla ještě roku 1720 tři poschodí ruin (Neuhäuser 1928, 40).

Zajištění cesty a cla pod Žitavou postavením Karlsfriedu bylo součástí soustavné péče císaře Karla o rozvoj obchodu a bezpečnost cest. Žitavské cestě – možná i proto, že její novější trasa dosud nebyla dost na výši – věnoval císař zvláštní pozornost mandátem z 29.–30. 5. 1361 ukládajícím udržovat ji upravenou bez křovin a proutí a širokou jak daleko se dohodí kamenem (RBM VII/3, 539, č. 899). Císař se snažil omezit loupežení i se zbraní. Roku 1348 musel zakročit proti Ojvínu, dobyl ho (Sauppe 1886, 109) a zřejmě si jej nějaký čas ponechal. Hrad uvádí jako nezci-zitelný od koruny ještě roku 1355 Majestas Carolina. Roku 1364 udělil císař Žitavě za 300 kop gr. zemské fojstství pro celé Žitavsko, s tím správou hradů Karlsfriedu a Ojvína včetně cel a další majetek, tedy i lesy, patřící k Ojvínu. Privilegium rozšířil roku 1366 a město neslo navíc náklady na udržování i obranu hradů v Žitavě, Karlsfriedu a Ojvína. Na „*olim castrum*“, kdysi asi také královský celní hrad, už nikdo ani nevzpomněl. Při prodloužení smlouvy s Žitavou 21. 10. 1369 byl vypuštěn hrad Ojvín, na němž sídlili od roku 1366 mniši celestýni. (Sauppe 1886, 110, 118; Němec 2001, 221). Zakládací listinu jejich kláštera vydal Karel teprve 17. 3. 1369, proto tehdy již vypustil z práv Žitavy Ojvín (Prochno I, s. a., č. 316).

Bez ohledu na práva Žitavy určil císař k vybavení kláštera okolní lesy. Fr. Kavka (1993, 104) o tom píše: „...*za svého pobytu v Žitavě přimnul (císař) 20. prosince (1369) město zřici se lesa pod hradem Ojvínem ve prospěch celestinského kláštera*“ (též Sauppe, 1903, 178). To je právě dění, jehož výsledek vyjádřilo v pasáži zachycené Lanckischem Inventarium.

Následovalo několik desetiletí, kdy se události nám známé Vogel-drusselu a tedy ani Loupežnickému vrchu nepřiblížily. Žitava ztratila roku 1412 fojství a na králově Karlsfriedu seděl jeho úředník (Moschkau 1886, 121). Když potom husité 25. 1. 1424 Karlsfried dobyli a pobořili,

nařídil císař Zikmund 18. 3. 1424 důkladnou opravu hradu, neboť byl královským majetkem (Moschkau 1886, 125).

Ani po skončení husitských válek však boje v severních Čechách a v Lužici neutichly. Téměř celých dalších deset let bylo vyplněno válkami mezi severočeskou šlechtou, zejména rodem Vartenberků, s lužickým Šestiměstím. Počátek vzájemného záští pocházel ještě z husitských válek, když Lužičané pro zradu roku 1433 krutě popravili Jana mladšího z Vartenberka. Vartenberkové pak škodili lužickým městům především narušováním jejich obchodu, přepadáváním kupců a loupežemi. Oba hrady, Karlsfried i dávno opuštěný Winterstein, se staly opěrnými body a základnami Vartenberků v jejich boji proti lužickým městům, zejména Žitavě.

O zániku obou hradů i o okolnostech, jak je získali Vartenberkové, jsme dobře zpraveni. Starší zpráva přináší SRL: „*Roku 1442, 9. srpna, koupila města Neuhaus (tj. Karlsfried), který byl ztracen za správy pana Těmy (tj. z Koldic) a Foltsche, a Winterstein za 200 kop gr. od pana (z Vartenberka a) z Blanska (Blankenstein) a zbořila je.*“ (SRL I, 71). Více informací má Joh. B. Carpzw (1716, 155), který říká „*...tento Neues Haus čili Karlsfried vedle jiného stejného loupežného hnízda zvaného Winterstein koupila (Žitava) od pana z Blankenštejna, když je tehdy dostal od císaře do vlastnictví, 24. 7. 1441, v přítomnosti pana Venče (z Donína), pana Albrechta (Berky z Dubé), pana Těmy (z Koldic) a pana Hartunga Klüxe za 150 kop gr. a následujícího roku 1442 dne 9. 8. je strhla a zničila.*“ Vartenberkové byli po celou dobu husitských válek věrnými spojenci císaře Zikmunda a proto jim asi Zikmund po skončení válek dal jako odškodnění za jejich služby do držení původně zeměpanský hrad Karlsfried. Stalo se tak nejspíše v letech 1433–1477, kdy byl hornolužickým fojtem Těma z Koldic. Purkrabím hradu byl v těchto letech, podle Carpzova roku 1439, byl Hans Foltsch z Torgau. Foltsch sloužil porůznu jako hradní hejtman, byl také královským hejtmanem na Pimě, domohl se několika hradů a panství a sloužil kdekomu. Vartenberkové si jej zřejmě ponechali ve svých službách.

Na jaře roku 1441 se situace pro Vartenberky nevyvíjela příznivě. 6. května 1441 uzavřelo Šestiměstí na osm let spolek se saskými vévody a s míšeňským biskupem, namířený proti Vartenberkům. Jejich první společnou akcí bylo obležení hradu Blanska, který se podařilo zachránit pouze rychle sjednaným příměřím (Urbánek 1915, 761–762, pozn. 2). Svého úspěchu využilo Šestiměstí ihned k tomu, aby eliminovalo nebezpečí, které představovaly hrady Karlsfried a Winterstein v bezprostřední

blízkosti Žitavy. Žitavští sáhli k velice jednoduchému prostředku, oba hrady koupili a rozbořili. Tímto způsobem již roku 1440 zlikvidovali hrad Landskrone a neuspěli s pokusem o koupi Grabštejna od Venče z Donína (Urbánek 1915, 763, pozn. 1).

Vraťme se ještě zpět ke zprávám o koupi obou hradů, v nichž budou asi nutné drobné korektury. Určitě nemá pravdu žitavský kronikář, když klade vše do roku 1442. Carpzwow je důvěryhodný už tím, že uvádí svědky koupě, snad tedy ještě viděl o tom vydanou listinu. Rozdíl v údajích o ceně lze vysvětlit např. tak, že 150 kop platila Žitava a zbytek do 200 kop ostatní města. Lužičtí měšťané totiž naštěstí pečlivě vedli své účty. Z nich se dovídáme, že na Zhořelec připadlo z kupní ceny 34 kop a 24 gr. (CDLS IV, 157) a radní Crodam s písařem dostali 9. 7. 1441, ke sjednání koupě, 4 kopy gr. diet na cestu do Žitavy (CDLS IV, 172). Datum 9. 8. 1442 znají žitavský kronikář i Carpzwow shodně, špatně je však po někom z nich reprodukoval Hübel, když nepochopil slova „*feria quinta ante Laurentii*“ – ve **čtvrtek před** sv. Vavřincem, což byl roku 1442 pátek.

Koupě byla uzavřena 24. 7. 1441, ale na bourání obou hradů došlo až napřesrok, a to podle městských účtů ze Zhořelce a Löbau nejpozději do 30. 5. 1442, nejméně do 15. 5. 1443 (C.W.B., Msc. A 242/1). Zhořelec vyplatil 8. 7. 1442 zedníkům a trabantům na mzdě a zaopatření 4 kopy gr., v dalším týdnu zaplatil Kurzehanusovi s třemi dalšími lidmi vyslanými bourat Neuhaus a týž potom ještě obdržel za bourání Neuhausu a jinou práci ještě 2 kopy bez 2 gr. (Jecht 1907, 274). Také z Löbau vyslali kvůli Neuhausu za 2 gr. posla do Zhořelce v polovině září 1442 (CDLS IV, 232).

Představa zániku obou hradů během jediného dne podle žitavského kronikáře, Carpzwowa i Hübela by byla ovšem pošetilá. Podle toho, kolik zbývalo z Karlsfriedu ještě roku 1720 je zřejmé, že se ani tolik nebořila hrubá stavba, ale že se spíše přednostně likvidovaly obranné prvky, možnosti obrany. Přesto Karlsfried měšťany zaměstnal na celý rok. Na Wintersteinu bylo asi práce mnohem méně a v městských účtech samostatně nefiguruje. Přesto je v nich zašifrována ještě jedna indicie pro Loupežnický vrch.

Účty města Löbau dochovaly 14 zpráv z průběhu demolice (C.W.B., Msc. A 242/1). Neužívají vůbec název Karlsfried, nýbrž hlavně alternativní Neuhaus a také často širší pojem Wagendrossel („Wogindrossil“), jednou dokonce „Nawinhusz, gnant Wogindrossil“. Boural se však i Winterstein. O něm se nemluví, protože ležel také v okruhu Wagendrosselu

a byl proto mlčky zahrnut do prací tam konaných. A jestliže ležel na Wagendrosselu, byl „někdejší hradem“ Andrese Schwoba a nedá se položit jinak než na Loupežnický vrch.

Je jisté, že Winterstein musel ležet blízko Karlsfriedu. Nabízí se proto (bez důkazu) i myšlenka, zdali název Neuhaus, Nový hrad, nebyl logickým protějškem pustého **starého** hradu na Loupežnickém vrchu.

Zbývá ještě název lesního komplexu nazvaného u Lanckische „Vogel-drussel“ (doslova: pták drozd). Je to zřejmá koruptela z tvaru Wagendrossel (v Löbau Wogindrossil). Tento starý tvar se jistě nacházel ve Schwobově Inventariu tak jako v pražském urbáři z roku 1553. Stejně jméno nesla také jedna z bašt ve Zhořelci (CDLS IV, 232). Jeho výklad může být mnohoznačný – v němčině určující druhý člen složeniny – drossel – znamená také hrdlo, chřtán, ústí apod. Kmen wagen – (wo-gen-) nese významů nespočet – do vozu po váhu (hmotnost), odvahu, úvahu atd. Snad by se dalo myslet na průchod v místech České brány a jeho svízelnost. Příslušný jazykový materiál např. v německém slovníku bratří Grimmů zabírá desítky stránek.

Pro rozsáhlost nelze zde zařadit textovou kritiku Lanckischova znění Schwobova textu, ale v podstatě lze říci, že latina použitá Lanckischem zachovala z předlohy dosti starých rysů navštěvujících jejímu autentickému převzetí, i když se tu či onde uchyluje k antikizující dobové ortografii. Vcelku je tedy možno Lanckischův text akceptovat jako postačující základ alespoň pro úvahy o úzce vymezeném tématu této práce.

S přihlédnutím ke všem probraným souvislostem lze tedy hypotézu, že na Loupežnickém vrchu u Petrovic skutečně stával hrad Winterstein, stržený v roce 1442, opatrně považovat za oprávněnou.

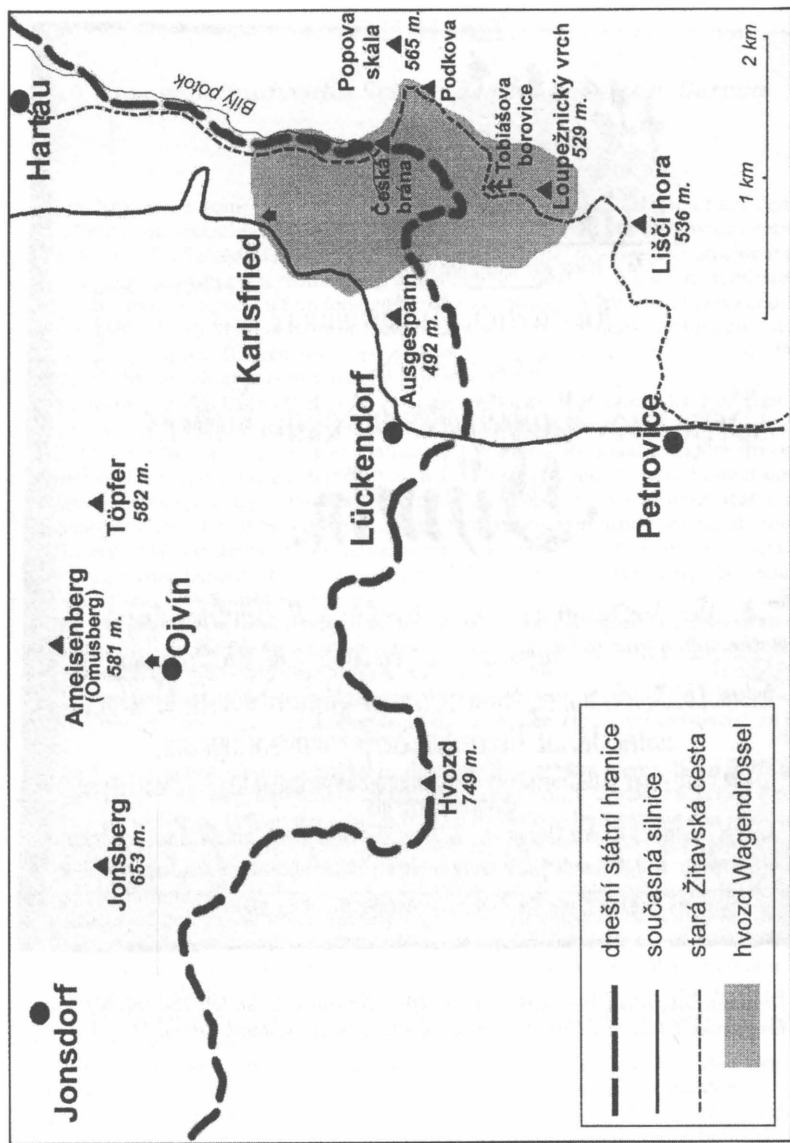
Na závěr musejí autoři vzdát neskonalejší dík panu Uwe Kahlovi, správci Christian-Weise-Bibliothek-Altbestandu v Žitavě za vyhledání a poskytnutí množství neznámých pramenů a regionální literatury. Srdečný dík patří také revírníkovi panu Aloisu Křivskému za ochotnou pomoc při práci v terénu.

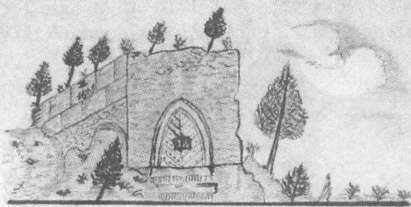
PRAMENY A LITERATURA

- Anděl, R. 1961: Husitství v severních Čechách, Liberec.
- Anděl, R. a kolektiv 1984: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III – Severní Čechy, Praha.
- Beschoner, H. 1907: Wildenstein (Kuhstall). In: Meiche, A. (ed.): Die Burgen und vorgeschichtlichen Wohnstätten in der Sächsischen Schweiz, Dresden.
- Carpzow, J. B. 1716: Analecta Factorum Zittavienseium Oder Historischer Schauplatz der Löblichen Alten Sechs-Stadt des Markgraftthums Ober Lausitz Zittau, Leipzig.
- CDLS: Codex diplomaticus Lusatie Superioris IV, ed. R. Jecht, Görlitz 1915–1927.
- C.W.B.: Christian-Weise-Bibliothek-Altbestand, Zittau.
- Feistner, W. 1880: Zur Geschichte der Zittau – Prager Strasse, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 18, s. 146–154.
- Fröde, T. 2001: Regestenwerk zur Urkundensammlung von M. O. Sauppe zur Geschichte der Oberlausitz, Olbersdorf.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 2000: Hrady okresu Česká Lípa, Česká Lípa.
- Gautsch, K. 1880: Älteste Geschichte der Sächsischen Schweiz, Dresden.
- Hantschel, F. 1894: Nordböhmischer Touristenführer, 1. vyd., Česká Lípa.
- Hantschel, F. s. a.: Nordböhmischer Touristenführer, 2. vyd., Česká Lípa.
- Jecht, R. 1907: Literarische Anzeigen: Meiche, Alfred: Die Burgen und vorgeschichtlichen Wohnstätten in der Sächsischen Schweiz, NLM, 83, s. 273–274.
- Kavka, F. 1993: Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378), II, Praha.
- Menclová, D. 1972: České hrady, II., Praha.
- Moschkau, A. 1880: Das ortsgeschichtliche Museum in Oybin, NLM, 56.
- Moschkau, A. 1882: Die Burg Winterstein, MNEC, 5, s. 184–186.
- Moschkau, A. 1886: Die Burg Karlsfried bei Zittau, NLM, 62, s. 111–124.
- Moschkau, A. s. a.: Oybin-Chronik, B. Leipa.
- MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs.
- Neuhäuser, J. 1928: Das Burgendreieck bei Grotau, Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken- und Isergebirge, s. 37–48.
- Němec, R. 2001: Žitavská cesta a založení celestýnského kláštera na Ojvině, Historická geografie, 31, s. 211–226.
- NLM: Neues Lausitzisches Magazin.
- Palacký, F. 1937: Dějiny národa českého, III, Praha.
- Paudler, A. 1896: Neustadt und Winterstein, MNEC, 19, s. 274.
- Pilk, G. 1907: Winterstein (Hinteres Raubschloss). In: Meiche, A. (ed.): Die Burgen und vorgeschichtlichen Wohnstätten in der Sächsischen Schweiz, Dresden.
- Prochno, J. s. a.: Zittauer Urkundenbuch I, Zittau
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, VII/3, edd. Bedřich Medl et Milena Linhartová, Pragae 1958.
- Sauppe, M. 1886: Geschichte der Burg und des Cölestinerklosters Oybin, NLM, 62, s. 88–110.
- Sauppe, M. 1887: Regesta castris et monasterii Oywinensis, NLM, 63, s. 370–377.
- Sauppe, M. 1896: Die Mönche auf dem Oybin, Zittau.
- Sauppe, M. 1903: Geschichte der Burg und des Cölestinerklosters Oybin, II, NLM, 79, s. 177–240.
- Sedláček, A. 1895: Hrady, zámky a tvrze Království českého, X – Boleslavsko, Praha.
- Sovadína, M. 1990: Jablonné v Podještědí – historický přehled. In: Zdislava z Lemberka, s. 39–52, Česká Lípa.

SRL: *Scriptores rerum Lusaticarum*, I, ed. J. L. Haupt, Görlitz 1839.
Urbánek, R. 1915: *České dějiny III–1, Věk poděbradský*, Praha.
Waldhauser, J. 1971: *Archeologický výzkum v severních Čechách II*, Liberec.

Obr. 1. Plán jihovýchodní části panství kláštera na Ojvině podle Inventaria Ojvinense Andrease Schwoba k roku 1369.

Das unsere oder Hürglthor auf den Hymwin.

Kiesflerliche Beschreibung
des vormaligen
Berg- und Raubschloßes wie auch Klosters
Hymwin
als

K. S. Kommissionsrath
Alfred Moschkau
Histor. der Provinz
Oybin

- 13^m I. Von der Beschaffenheit vor der Erbauung. II. Von Erbauung des
1ten 2ten u. 3ten Raubnestes, wie auch des Klosters. III. Die Demohnung des
selben. IV. Die Verlassung. V. u. fernerer Zustand damit. V. Vom
unten daran liegenden Dorfe gleiches Namens.
Wie auch einer ausführlichen Beschreibung der Vormalts um die Stadt gelegene
Bergschlößern, als
1. Vom Schloße auf den Hüraberge. 2. Vom Hymwin. 3. Vom Schloße Karlsfriede und
Winderstein bey Luckendorf. 4. Vom Schloße Konau bey zu Dorfe gleich Namens bey Dittin

Angeschrieben und bis 1789 ergänzt von dem Buchhändler Hübel in Witzkau.

Obz. 2. Titulní stránka ojvinské kroniky kantora Hübela z konce 18. století. Rukopisné faksimil od A. Moschkaua. Uloženo v Christian-Weise-Bibliothek, Altbestand, Zittau, Msc. 352.

RESUMÉ

Das geheimnisvolle Schloß in den Lausitzer Bergen

Richard Klos – Miloslav Sovadina

Die Paraphrase vom Titel eines Romans von Jules Verne passt genau auf den Raubschloßberg (Loupežnický vrch, 529 m), etwa 2 km nordöstlich von Petrovice (Petersdorf) bei Jablonné v Podještědí (Gabel). Nicht nur, daß der Gipfel des Berges von einem ehemaligen Steinbruch so gut wie vollständig abgebaut ist, sodaß man keinen sichtbaren Bauresten oder archäologischen Funden begegnen kann. Angebliche Funde von keramischen Scherben sind durch Mangel in ihrer Dokumentation unvertrauenswürdig geworden. Nur die Besichtigung des Burgenforschers August Sedláček vom Ende des 19. Jh. läßt auf gewisse bis heute schon verschwundene Baureste denken.

Auch die Geschichtsquellen sind verschwunden, welche noch der Forscher Alfred Moschkau nach 1880 benutzen konnte, als er mit der Hypothese kam, es habe da das von den Zittauern 1442 niedergerissene Raubschloß Winterstein gestanden: Das Inventarium Oyvinense des Priors Andreas Schwob vom J. 1508 mit seiner Nachricht über ein „*olim castrum*“ – einstige Burg – im Forste Vogeldrussel ist mit dem Zittauer Rathaus 1757 verbrannt worden. Die Oybin-Chronik des Lehrers Hübel vom Ende des 18. Jh. mit seiner Lokalisierung Wintersteins ist spurlos verloren gegangen. Das Schöppenbuch von Lückendorfer mit der entscheidenden Nachricht vom J. 1592 über einen „Burgberg“ bei Petersdorf ist verschollen. Geheimnis auf Geheimnis.

Die Urheber ersetzen fehlende direkte Beweise durch indirekte und Indizien. Vom Inventarium blieb doch der wichtigste Absatz in der vertrauenswürdigen Zittauischen Chronik Lanckisch erhalten. Von der Chronik Hübels sind glücklicherweise zwei unabhängige Abschriften erhalten, welche ermöglichen, mindestens den Wortlaut der Hauptthese Hübels, der Winterstein liege „*etliche hundert Schritte hinter der Burg Karlsfried*“ zu beglaubigen.

Die Burg bei Petersdorf entstand in der Zeit der letzten Přemysliden als Zoll- und Geleitsburg auf der ursprünglichen Trasse der Straße Prag – Zittau zwischen Petersdorf und dem Böhmischem Tor auf der Landesgrenze. Nachdem die Straße in den Lückendorfer Paß überlegt wurde, blieb der fortan zwecklose Winterstein verlassen, verfiel allmählich und wurde zum Raubnest. Seine Rolle hat später Karlsfried, 1357 nördlich vom Paß erbaut, übernommen. Nachdem auch Karlsfried unter die Raubschlösser herniedergefallen ist, kaufte die Stadt Zittau unter Beteiligung von Görlitz und wohl Löbau den Karlsfried mit Winterstein und liess diese niederreißen, wie die Chronisten Guben und Carpwo berichten für die Jahre 1441–1442. In dem Ratsrechnungen von Löbau man den Beweis darüber, daß beide Raubschlösser im Forst Wagendrussel standen (nur dahin schickte Löbau die Arbeiter und Fuhrleute), d.h. sie standen ungefähr im Raum: Lückendorfer Paß – Karlsfried – Raubschloßbeg bei Petersdorf.

So darf – wenn auch vorsichtig – der Schluß formuliert werden: Auf dem Raubschloßberg bei Petersdorf ist wirklich einst die Burg Winterstein gestanden.

Die Arbeit entstand mit wertvoller Beihilfe vom Herrn Uwe Kahl, Chef – Altbestand, Christian – Weise – Bibliothek in Zittau, wovon auch benutzten unikaten Schriftlichkeiten stammen. Herzlicher Dank gilt auch dem Herrn Revierförster Alois Křivský aus Jablonné v Podj. für seine Mitarbeit im Terrain.

DĚLENÍ BERKŮ Z DUBÉ V ROCE 1502

Jaroslav Panáček

Jaroslav Panáček: *Possession splitting among the Berkas of Dubá in 1502*

The united dominion of Česká Lípa, held by Jindřich Berka of Dubá until his death in 1470, had been built up by the Berkas for 150 years. In 1319 they probably purchased Lipá, thereafter in the 2nd quarter of the 14th century they acquired Ronov-estates of Sloup and Milštejn, and at about the same time the precinct of Kravaře, belonging to Doksany monastery. Moreover, at the end of the same century they acquired Jablonné and also Zákupy which came into their possession most likely close before Jindřich's death. After 30 years of integral ownership by Jindřich's offspring the whole dominion was split according to the number of Jindřich's sons in 1502. The heirs were thus Jaroslav's († 1490–1492) sons Adam and Zdislav, Jiří Berka, Jan's († 1501) son Václav and Petr Berka of Dubá.

During fifty years after the division virtually the entire manor of Česká Lípa along with three quarters of town Lipá came into the possession of neighboring clan Vartemberk of Rybnov. The other manors – estates Kravaře, Zákupy and Milštejn as well as Horní Police and Sloup – were owned by Berkas up to the beginning of the 17th century, manor Jablonné even for as long as 1706 when this stem died off in the male line.

Přesně sto let dělí v historii rodu Berků z Dubé dvě shodné události: rozdělení velkého majetku, soustředěného v rukách jednoho člena rodu, na díly podle počtu jeho potomků. Detailním průběhem se však oba akty poněkud liší.

Když v roce 1402 podělil Jindřich Berka Housecký své tři mladší syny zbylým majetkem (RTB I, 596), stalo se tak 11 let po rozdělení majetku třem starším synům (1391; RTB I, 536–537). Rozsáhlé dědictví po otci, který zemřel v letech 1403–1404, se tak rozdrobilo na šest částí.

Roku 1502 si dědictví po Jindřichu Berkovi Dubském rozdělili na čtyři díly dva synové a tři vnukové. K dělení totiž došlo po více než

31 letech od jeho smrti, takže dva ze čtyř synů již nežili. Tato událost znamenala osudy České Lípy a celého berkovského panství na 120 let. Po tuto dobu byly hrad a město rozděleny na více dílů a neměly jediného majitele. Teprve v letech 1622–1623 sjednotil znovu celé panství ve svých rukách Albrecht z Valdštejna.

Jak bývalo v tehdejších dobách zvykem, byla majetková transakce vložena do desek zemských. Při požáru Pražského hradu v roce 1541 byly tyto vklady spolu s celými deskami zemskými zničeny. Došlo proto k obnovování vkladů jednotlivých dílů jejich tehdejšími majiteli. Nejprve v době mezi pátkem před sv. Prokopem (tj. 3. červencem) a středou před sv. Bartolomějem (tj. 19. srpnem) roku 1545 vložil neuvedený vkladatel (asi tehdejší majitel Zdislav Berka z Dubé) do desek zemských díl, který při dělení dostal Václav Berka (DZV 250 J 6'–9; **obr. 1**), a v úterý před sv. Maří Magdalenou (tj. 21. července) téhož roku vložil Zdislav Berka díl, který získal při dělení spolu s bratrem Adamem (DZV 6 D 20'– nefol.; **obr. 2**). Ve čtvrtek po sv. Marku (tj. 28. dubna) roku 1558 byl do desek zemských znovu zapsán dědický rozdílný všech čtyř dílů tak, jak se stal v úterý před sv. Marcelem (tj. 31. května) roku 1502 (DZV 252 B 6'; **obr. 3**). Konečně v sobotu po Božím těle (tj. 8. června) roku 1577 nechal vložít Jetřich Jiří Berka do desek výpis o rozdílu bratrů, obsahující dědické podíly Jiřího a Petra Berky (DZV 45 G 9'–15'; **obr. 4**). Tak máme zachovány v deskách zemských popisy všech čtyř dílů. Správně o nich referoval W. Hieke (1888, 78–80), ač v některých detailech vyžadují jeho údaje opravy, naprosto mylně však A. Sedláček (1923, 244–245), který napsal: Zachovaly se totiž díl Adama a Zdislava a „díln druhý pánův Berkův“ Chybné bylo i jeho přisouzení sloupského panství Václavovi a zákupského panství Petrovi při dělení, které podle zápisů proběhlo přesně naopak.

1. Budování dominia

Rozlehlé území, které se stalo předmětem dělení v roce 1502, se skládalo ze šesti částí (**obr. 5: 1–6**). Jeho jádrem bylo původní, poněkud neucelené, lipské panství. Na severu k němu přiléhalo zboží hradu Sloup, na východě panství Zákupy. Na sloupské zboží navazovalo na severu dominium hradu Milštejna. Nejdále od České Lípy leželo na severovýchodě zboží jablonské a na západě byl jeho bezprostředním sousedem Kravařský újezd, původně náležející doksanskému klášteru. Napříč celým berkovským majetkem probíhal od západu k východu téměř souvislý

pás drobných statků nižší šlechty: Volfartice, Stružnice, Horní Libchava, Dolní Libchava, Jägersdorf (dnes Lada), Svojkov, Prorub (dnes Nové Zákupy), Velenice, Brniště, Valtinov, Tlustce a Postřelná (**obr. 5: 7–18**). Z řad držitelů těchto majetků se rekrutovali berkovští manové, často svédčící na berkovských a městských listinách té doby.

Proces získávání a koncentrace berkovského majetku na Českolipsku probíhal téměř jedno a půl století. Lipské panství koupili Berkové z Dubé v osobě pražského purkrabí Hynka pravděpodobně v roce 1319 od Jindřicha z Lipé, který v té době přesouval své aktivity na Moravu (Panáček 2002a, 8). Hrad Lipý se stal pak jedním z jejich hlavních sídel a kromě krátkodobé uzurpace Vartenberky v letech 1435–1444 jej drželi až do počátku 17. století. O rozsahu lipského zboží po celé 14. a první polovinu 15. století zprávy chybí. Teprve z roku 1455 existuje jeho první popis (DD 23/132–133; Panáček 1984) a jsme tak schopni konstatovat pouze některé ztráty a zisky. Ještě v roce 1413 náležel k panství Provodín (RTB II, 97), který před rokem 1455 přešel k Jestřebí a zůstal z něj pouze plat. V roce 1455 uvedené Litice přešly později k Ronovu, zatímco ve stejném popise jmenovaná Radeč ve skutečnosti asi nikdy k lipskému panství nepatřila (Kolektiv autorů 1998, 93). Naproti tomu získal Hynek Hlaváč k lipskému panství po zničení mnichovohradištského kláštera v roce 1420 statek Jezvé s příslušnými vesnicemi (Loubí, Sedlec, Ledce; Emler 1884, 19–20). Z nich však Loubí předali Berkové nazpět plaskému klášteru, který jako nástupce mnichovohradištského zřídil v roce 1489 nebo 1492 u sv. Maří Magdaleny v České Lípě proboštvství (Panáček 1999a, 38). Podobně jako Jezvé připojili Berkové k lipskému zboží statek Pihel po dobytí a zničení hradu Lužičany v roce 1423 (Gabriel – Panáček 2000a, 20–21).

Podle dílčích cedulí (DZV 6 D 20' – nefol., 45 G 9'–12', 45 G 13–15', 250 J 6'–9) bylo součástí lipského panství v době dělení kromě České Lípy městečko Jezvé a dále vsi Svárov, Stará Lípa, Žizníkov, Heřmaničky, Veselí, Bořetín, Stračí, Kozly, Písečná, Robeč, Ledce, Dobranov, Popelov, Sedlec, Střížovice, Častolovice, popluží Pihelské a dvůr a popluží v Manušicích. Vesnice Stračí a Střížovice leží na Mělnicku a byly pak na konci 16. století odprodány k liběchovskému panství (Šimák 1937, 173–174). Ledce jsou zaniklou vsí, patrně někde v okolí Jezvé (Panáček 1984, 353), stejně tak Sedlec, který bývá lokalizován na místo pozdějšího Kozlího Rohu (Panáček 1984, 354–355). To však nesouhlasí se zápisem v dílčích cedulích, protože Kozlí Roh byl součástí majetku plaského proboštvství u sv. Maří Magdaleny v České Lípě a tak by se již

zde, stejně jako Loubí, neměl objevit. Pod Popelovem nutno vidět pozdější Aschendorf, dnes Okřešice. Skutečné Okřešice, pozdější Schönborn a dnes Stráž u České Lípy (Panáček 1980), byly v roce 1502, stejně jako v roce 1455 (DD 23/132), pusté a proto se zde uvádějí pouze louky Okřešické.

Pravděpodobně ve druhé čtvrtině 14. století získali Berkové z Dubé původní ronovská panství Sloup a Milštejn. Dobu založení těchto sídel neznáme, první zprávy pocházejí z roku 1324 (Sloup; CDL I, 255) a 1343 (Milštejn; SRL I, 7). Soudí se však (Gabriel – Panáček 2000a, 169–170), že oba hrady vznikly ve 2. polovině 13. století a jejich zakladateli byli patrně Ronovci, potomci Chvala ze Žitavy. Milštejn býval vždy posledním útočištěm Berků z Dubé, i když ztratili ostatní sídla, jako za husitských a vartenbersko-lužických válek, kdy Česká Lípa byla obsazena. A právě z Milštejna získával zase Jindřich Berka Dubský své dominium zpět. Poměrně rozlehlé a ucelené panství hradu zaokrouhlili Berkové v letech 1369–1388 získkem malého zboží Pancířů ze Smojna - Kunratic. Od roku 1396 zde měla zapsána manželka Hynka z Dubé své věno, k němuž náležely i Heřmanice. Ty však byly po její smrti někdy v letech 1425–1454 odprodány ke Grabštejnu a později k Lemberku (Sedláček 1895, 230, 320; Panáček 2002b, 13). V dílčí ceduli (DZV 250 J 6'–9) je z milštejnského panství jmenováno vedle hradu Milštejna městečko Cvikov, zboží Kunratice a vsi Drnovec a Svor. Nevíme, proč zde nejsou uvedeny vsi Dolní a Horní Světlá, Krompach, Mařenice, Mařeničky, Rousínov a Trávník, když v té době nepochybně k panství náležely, ale v letech 1391–1543 o nich není žádných zpráv. I farní ves Mařenice se v konfirmačních knihách objevuje naposledy v roce 1397 (LC V, 289).

Situace Sloupu a jeho zboží byla poněkud odlišná. Po celou druhou polovinu 14. a začátek 15. století drželi pravděpodobně hrad Berkové, ale v roce 1412 jej prodal zadlužený Hynek Berka Hlaváč, tehdejší majitel Lipého (RTB II, 92). Jeho dědici Vilém z Ronova a Jan Tolštejnský pak v roce 1424 ještě odprodali novému majiteli Sloupu Hanuši Velflovi z Varnsdorfu další vsi v jeho okolí (RTB II, 191–192). Teprve v roce 1471 po smrti svého otce odkoupili bratři Jaroslav, Jiří, Jan a Petr Berkové od tehdejšího majitele Viléma z Ilburka Sloup zpět a připojili jej k lipskému panství (DZV 6 J 8). V dílčí ceduli z roku 1502 (DZV 45 G 13–15') se k hradu Sloupu uvádí ves pod hradem a vsi Radvanec, Nedoštojov, Skalice, Chotovice, Tankov a Bukovany. Nejsou zde Lindava, Polevsko a Záhořín, ačkoliv se již v letech 1471–1481 v pramenech

vyskytují a ke Sloupu nepochybně patřily (DZV 6 J 8; SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 8b). Uvedený Nedoštojov je pravděpodobně dnešní Maxov a Tankov bývá lokalizován na místo pozdější vsi Chomouty (Panáček 1984, 353–354). Svitava patrně tehdy ještě neexistovala, objevuje se poprvé až v letech 1525–1564 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 9a).

Dalším významným berkovským ziskem byl Kravařský újezd doksanského kláštera. Od 12. století postupně budovaný a kolonizovaný klášterní majetek (Panáček 1983) získali Berkové do správy patrně již za vlády Jana Lucemburského v letech 1331–1346 a nechali si jej od Karla IV. v roce 1348 potvrdit (Černý 1931, 138, 141–142). Přes snahy doksanských opatů o navrácení udrželi Berkové tento majetek a předávali si jej v rodě po dlouhé generace. Toto zboží nemělo své panské sídlo. Nevíme, zda jím neměl být podle jména hrad Ronov, založený na počátku 15. století na výrazné kupě nad Kravařemi (Gabriel – Panáček 1998, 87–89). Ačkoliv se na něm Jindřich a Jaroslav Berkové připomínají v roce 1429 (AČ 6/485), získal jej patrně brzy nato i se Stvolínkami Vilém z Ilburka. Na Kravařském újezdu se tak nikdy žádné sídlo neuvádí. Dílčí cedule (DZV 6 D 20' – nefol., 45 G 13–15', 250 J 6'–9) jmenují ke kravařskému zboží městečko Radoušov (Kravaře), vsi Valteřice, Heřmanice, Rané, Stoupno, Víska, Janovice, Veliká, Horní a Dolní Police a pusté vsi Smrčín a Javorsko. Smrčín je dnes zaniklá ves někde v okolí Velké Javorské, uvedené v roce 1502 jako „pustá ves Javorsko“ (Panáček 1983, 565). Není zde jmenováno Novosedlo, objevující se v pramenech v letech 1479 a 1524, tedy prokazatelně existující, pod nímž však nelze vidět Jezvé, jak mínil V. Černý (1931, 138), ani dnešní Novosedlo (pův. Neugrund). Spíše se jedná o dnes zaniklou ves někde v okolí Kravař (Panáček 1999a, 37).

Koncem 14. století, kdy ještě Heřmanice náležely k milštejskému panství, rozšířili je Berkové o bývalý markvartický majetek – Jablonné (dnes v Podještědí). V letech 1383–1386 jej získal od Havla z Lemberka Jindřich Berka, zvaný Housecký nebo později Jednooký, praotec celé milštejské a lipské větve Berků z Dubé. Malý jablonský statek se pak rozdělil na dvě poloviny, které se však obě sešly od roku 1447 v rukách Jindřicha Berky Dubského (Sedláček 1895, 286). V době dělení tak k tomuto zboží kromě městečka Jablonné patřily vsi Markvartice, Česká Ves a Suchá (DZV 45 G 9'–12'). Suchá je pozdější Kriesdorf, tedy dnešní Křižany a není zde uveden dvůr Krotenful, který nepochybně v té době k Jablonnému patřil. Stejně tak již není jmenována stará tvrz

v Jablonném, která již tehdy patrně nesloužila sídelním účelům. Teprve v letech 1565–1572 nechala jablonská větev Berků postavit nové sídlo – zámek Nový Falkenburk, právě na místě zrušeného dvora Krotenful (Panáček 1985, 283).

Posledním velkým rozšířením dominia českolipských Berků, a také na úkor Markvarticů, bylo panství Zákupy. Původně snad majetek pánů ze Smojna drželi po více než jedno století Vartenberkové (Gabriel – Panáček 2000a, 25). Přesný rok koupě Berky neznáme, stalo se tak mezi lety 1460 a 1493 (Sedláček 1895, 315). Kupujícím byl tedy buď ještě Jindřich Dubský nebo až jeho synové Jaroslav, Jiří, Jan a Petr, kteří v té době žili v nedílu. Dílčí cedule z roku 1502 (DZV 250 J 6´–9) obsahuje ze zákupského panství kromě vlastního zámku a městečka Zákupy vsi Božíkov, Brennou a Bohatice. S největší pravděpodobností ke zboží náležela i Kamenice, kterou však prameny mezi roky 1399–1543 neuvádějí, a území pozdějších Lasvic, o nichž je první a jediná zpráva z roku 1554, pak pravděpodobně zanikly. Dnešní Lasvice byly založeny až v roce 1752 jako nová dominikální osada Klemensdorf (Panáček 1985, 284). Složitější je otázka Vlčího Dolu, který byl v letech 1471–1481 součástí lipského tržního obvodu a znovu se objevuje až v roce 1598 na zákupském panství. Buď tedy v době dělení náležel k Lípě nebo k Zákupům.

I přes dochované popisy všech čtyř částí lipského dominia není možno rozsah tohoto ohromného pozemkového majetku, který ve svých rukách soustředil Jindřich Berka Dubský a jeho synové, přesně určit. Nejednoznačnost popisů majetku, problémy s lokalizací některých míst a v neposlední řadě i nemožnost ztotožnění tehdejších obecních hranic s dnešními hranicemi katastrálními, pokud nejsou tvořeny přirozenými překážkami, jakými jsou např. vodní toky či výšinné hřbety (Boháč 1982, 42), neumožňuje přesně stanovit hranice panství. V některých případech jsme nuceni určovat příslušnost určitého území k panství pouze kombinací dalších nejednoznačných písemných pramenů. Přes uvedené problémy bylo vyneseno do mapy provedeno (**obr. 5**), aby vynikl rozsah území, které ve svém celku zabíralo téměř jednu třetinu dnešní rozlohy českolipského okresu, tj. přibližně 36 600 ha (celý okres 114 900 ha).

2. Rozdělení majetku

Jindřich Berka zvaný Dubský zemřel někdy během druhé poloviny roku 1470, neboť již v lednu následujícího roku vystupují jako majitelé panství jeho čtyři synové, žijící v nedělu. Ti získali, stejně jako jejich otec, důležité úřady v českém království. Nejstarší Jaroslav, objevující se v pramenech již společně s otcem, se stal vrchním dvorským sudím. Tento úřad zastával asi do roku 1490 a patrně brzy po tomto datu zemřel. Jeho úřad převzal od roku 1492 bratr Jiří, který byl do té doby královským komořím. Třetí z bratrů – Jan – byl vrchním kráječem královny. Sňatkem s Ludmilou z Kravař získal panství Šternberk na Moravě, kam přesídlil. Čtvrtým a nejmladším z bratrů byl Petr.

Když v roce 1501 zemřel další z bratrů – Jan, bylo nutno majetkovou situaci řešit. Po Jaroslavovi dědili synové Adam a Zdislav, po Janovi syn Václav, takže se na dědictví podílelo pět osob. Řešením se stalo rozdělení majetku na čtyři díly podle počtu synů Jindřicha Berky, ke kterému došlo 31. května 1502 (DZV 252 B 6' – nový vklad z roku 1558). Při rozdílu byla rozdělena na čtyři díly většina majetku, některé nemovitosti, práva a platy však zůstaly i nadále společné. Dědici se podělili o obytné prostory ve vlastním lipském hradě, město Českou Lípu s jejími předměstími, o jednotlivá panství (Česká Lípa, Sloup, Milštejn, Zákupy, Jablonné a Kravařský újezd) i o leníky, vázané k Berkům manuskou službou.

a) Společná a obecná ustanovení

Majetky, o jejichž náklady a výnosy se i po rozdílu starali všichni společně, obsahují všechny čtyři dílčí cedula (DZV 6 D 20' – nefol., 45 G 9'–12', 45 G 13–15', 250 J 6'–9). Lze je rozdělit do dvou skupin: společné prostory na hradě a v předhradí a práva a platy ve městě. Do první skupiny náleželo užívání a údržba mostnic a příkopů (ty měli všichni čtyři pánové společně nasazovat rybami a vrátné společně platit), prostranství na předhradí i ve vlastním zámku, pivovaru a pekárny, prostranství mezi pivními a vinnými sklepy a právo svobodně dělati vrata, most, fortnu nebo schody. Součástí druhé skupiny bylo společné užívání mlýna ve městě i na předměstí, společné právo kostelního podací ve městě i na předměstí. Z každého dílu byli voleni každoročně tři konšelé, zatímco ve volbě rychtáře a purkmistra se podílníci každý rok střídali. Z města rovněž plynula řada platů, které byly vybírány najednou pro všechny čtyři pány a které také společně užívali: clo, šrůtka (tj. plat od

nakládání a skládání zboží, hlavně sudů s vínem a pivem), platy z masných krámů (bývaly v dnešní Masné ulici; Panáček 1996a, 27), od soukeníků, z valchy, od hrnčírů (v dnešní Hrnčírské ulici a na předměstí před Dlouhou branou; Gabriel – Panáček 2000b, 19), z ševcovských stolic (soustředěných zejména v Ševcovské ulici, dnes Prokopa Holého; Panáček 1996a, 30), dále plat zvaný Ryndrkauf (tj. z prodeje telat), plat z plajchy, šenku starého (tj. lepšího, silnějšího) piva, plat z rychty (pocházel zejména z příjmů za pokuty) a počty od měšťanů (pravidelné dávky od všech usedlých ve městě, vybírané na sv. Jiří a sv. Havla). Součástí dědictví, které bylo společné všem čtyřem dílům, byla již zmíněná ves Stračí (na Mělnicku) s vinicemi a k nim příslušnými viničnými robotami ze sousední vsi Střížovice, stejně jako povinnost společně platit úrok opatovi doksanského kláštera, vyplývající z držby Kravařského újezdu. Závazek platit opatovi doksanského kláštera 3 kopy grošů českých na sv. Jiří a tutéž sumu na sv. Havla je zakotven ve smlouvě, kterou uzavřeli Jaroslav a Jiří Berkové z Dubé s doksanským proboštem Václavem 9. ledna 1487 (AČ 8/500–501, č. 139).

Kromě výše uvedených společných nákladů a výnosů obsahují všechny dílčí cedule další společná ustanovení. Dědici se v nich zavazují zachovávat řád města platný od starodávna, městská práva s působností i na předměstích, společně se podílet na placení královské berně i o uhrazení škod, které by byly zjištěny po rozdílu. Purkmistr a rychtář mají být poslušni všech čtyř pánů a poddaní z města necht' jsou za provinění trestáni každý na svém dílu. Přespolní poddaní budou ovšem trestáni od všech pánů společně. Na žádném dílu nesmí nikdo bránit v přístupu na silnice, do lesů, k rybníkům i k lukám, nikdo zde nemá činit škodu a všichni společně mohou užívat pastvišť, které byly od starodávna ve společném užívání. Všichni podílníci se měli spravedlivě rozdělit o svršky a hospodářské náčiní a každému z nich mají být vydány majestáty a listiny, týkající se jeho dílu. Zvláštní ustanovení všech cedulí řešilo otázku „věna paní“ (tj. vdovy po Jindřichu Berkovi). Všechny části věna příslušející k jednotlivým dílům měl na sebe převést „pan Jiřík“, jenž za to obdržel 400 kop grošů a pánové ostatních dílů je mají panu Jiříkovi zaplatit.

b) Rozdělení hradu a předhradí

Jak již bylo řečeno, o některé části hradu se měli dědicové starat společně, jako mostnice, příkop, pivovar, pekárna a další. O vlastní obytné prostory a jejich příslušenství, stejně jako provozní budovy na

předhradí (maštale, sladovna) a k němu příslušející pozemky, se podělili. V duchu dobové terminologie se lipské panské sídlo v dílčích cedulích nazývá důsledně „zamek“, ačkoliv se svým charakterem v této době stále ještě blížilo hradu. Naproti tomu hospodářská část před ním je nazývána „předhradí“.

K dílu Adama a Zdislava (DZV 6 D 20' – nefol.) připadl tzv. nový dům se všemi pokoji horními i dolními, sroubek, ve kterém leží purkrabí, písařská světnička a půl pivního sklepa. Na předhradí to byla maštal „páně Petrova“, celé první ponebí (přízemí) sladovny, štěpnice na příkopě a větší a menší zahrada.

Na dílu Václavově (DZV 250 J 6' – 9) se uvádí polovice velkého domu na levé straně, polovina síně, dětská světnička, obě komory, polovina druhé síně, světnice paní, komora Jiříkova, půl dolní síně, kaple, komnata lepenice, menší levý sklep, všechny pokoje nad pivními sklepy, kuchyně pod Jiříkovou komorou a stará kuchyně. Na předhradí mu připadla maštale Roznhonova, Caysperkova a Oldřicha Čerta a pravá část vrchního ponebí sladovny.

Petr Berka dostal na svůj díl (DZV 45 G 13–15') pravou část „velkého domu na poli“, oba arkýře, půl síně, pokoje staré paní, polovinu druhé a třetí síně, Petrovu komoru a větší vinný sklep. K tomu ještě náležela na předhradí lázeň a prádelna, maštal „páně Zdislavova“, půl vrchního ponebí sladovny, dále štěpnice „před Vorberkem“, šafrance (tj. zahrádka na koření) paní, štěpnička u kurníku, druhá zahrádka paní a kurník. Součástí Petrova dílu byl také dvůr při zámku se všemi staveními a poplužím.

Jiřího díl (DZV 45 G 9' – 12') obsahoval velkou světnici nahoře, pokoje a komory na zdi i dole a zed' věže vsecku okolo „až po páně Jiříkův arkýř“, k tomu ještě půl pivního sklepa. Na předhradí dostal Jiří maštal „dlouhého Petra“, Durinkovu, páně Václavovu a páně Jindřichovu, levý kus prvního ponebí sladovny a zahradu „jdouce do dolečku po pravé ruce“

Popis českolipského hradu obsažený v dílčích cedulích ukazuje dosti podrobně stav zdejšího panského sídla na konci 15. a začátku 16. století. Pod vlivem již zmíněného mylného názoru A. Sedláčka se však nikdo zatím nepokusil o jeho využití. Pouze F. Gabriel (1997, 17–19) se odhodlal z jedné dílčí cedule (DZV 6 D 20' – nefol.) vytěžit nové informace, ale při neznalosti zbývajících tří čtvrtin byla jeho snaha odsouzena k nezdaru. Proto i jeho lokalizaci „domu nového“ nelze přijmout. Na základě rozboru všech čtyř dílů se jako nejpravděpodobnější ukazuje

mínění, že jižní palác hradu je v popise označen jako „dům veliký“, rozdělený mezi Petra (pravá, tj. západní polovina) a Václava (levá, tj. východní polovina). Součástí tohoto paláce byly nepochybně vinné a pivní sklepy, dodnes zachované, mezi nimi společná chodba zmíněná ve všech čtyřech dílech. Z popisu vyplývá, že v jižním paláci existovala i kaple a roubená nebo spíše lepenicová (stěny hrázděné, vyplněné slámou s hliněnou omazávkou) komora, označená jako „komnata lepenicí“. Jak je z popisu zřejmé, existovala ještě v době dělení věž (bergfrit), kterou obdržel na svůj díl Jiří spolu s palácem mezi věží a severní hradbou, označeným jako „pokoje a komory na zdi“. Adam a Zdislav dostali do užívání „dům nový“, jímž je pravděpodobně míněn objekt, dostavěný v současnosti jako tzv. „renesanční domek“. Ostatní v popisech uvedené objekty, jako kuchyně, světnička písařská či „sroubek, ve kterém purkrabí leží“, není možno lokalizovat, nehledě k tomu, že některé z nich již pravděpodobně ani neexistují. Spolehlivě lze konstatovat existenci dvou mostů („mostnice oboje“) do severní a východní brány a částí hradeb, označených zde v dobové terminologii jako „bašty“, které spolu s parkány si dědicové rozdělili.

Kromě popisu vlastního zámku obsahují dílčí cedule i objekty na předhradí. Jsou to hlavně maštale, kterých podíly vyjmenovávají devět: páně Zdislavova, páně Petrova, Dlouhého Petra, Roznhonova, Cajsperkova, Oldřicha Čerta, Durynkova, páně Václavova a páně Jindřichova. Dále na předhradí stála sladovna, pivovar, který obsahoval jako hlavní součásti kádě (tj. varnu), humna (tj. místo, kde se mlátilo obilí) a hvozď (tj. sušárnu sladu), pak též pekárna, lázeň a prádelna. I tak zde ještě bylo volné místo „kde stavení není“. Pravděpodobně zde byl i kurník, u něhož je zmiňována štěpnička (tj. ovocný sad). Další štěpnice ležela „na příkopě“ a ještě jedna „před Vorberkem“ (tj. před poplužním dvorem). Kromě štěpnic jmenují dílčí cedule zahradu větší a menší, zahradu „jdouce do dolečku“, druhou zahrádku páně a také jeho „šafranici“ (tj. zahrádku na koření). V sousedství předhradí, tedy dále na východ a stále na ostrově tvořeném oběma toky Ploučnice, ležel vrchnostenský poplužní dvůr. Na rozdíl od ostatních dvorů na panství byl označen jako „dvůr při zámku“, který připadl k Petrovu dílu „se vším stavením a se vším poplužím k tomu dvoru příslušejícím“

c) Rozdělení města

Celkem pravidelný tvar areálu města v hradbách zpřístupňovaly shodou okolností čtyři brány do čtyř světových stran. Na jihu brána Dlouhá,

nazvaná podle ulice směřující od ní k náměstí (tržišti), na východě brána Křížová (zde zvaná Svatokřížská) podle kostela sv. Kříže na východním předměstí. K severu se otevírala brána Mariánská (v dílčí ceduli nazvaná Matky Boží), jmenovaná podle kostela Panny Marie na severním předměstí a konečně na západ brána Zádušní (zde zvaná Vídenská podle něm. Wiedentor), která vedla k pozemkům městské fary, tj. „na záduší“. Toto rozvržení města umožnilo při daném počtu podílníků pravidelné dělení na čtyři díly.

V každé ze čtyř dílčích cedulí jsou k příslušné čtvrti města a předměstí vyjmenováni všichni osedlí, jejichž přesný počet není snadné určit. V době, kdy ještě nejsou ustálena příjmení, jsou některé osoby označeny pouze křestním jménem, některé pouze příjmením či přezdívkou, obojí někdy v kombinaci s povoláním nebo řemeslem dotyčného. Při neustálém způsobu psaní velkých písmen na začátku jména a praktické neexistenci interpunkce činí i pouhý součet osob problémy a je proto nutno brát níže uvedená čísla s tolerancí cca ± 2 osoby.

K dílu Adama a Zdislava Berky (DZV 6 D 20' – nefol.) připadla čtvrt' města u Dlouhé brány s 36 osedlými^{1/} a předměstí u téže brány, kde bylo usazeno 42 hospodářů.^{2/} V tom je patrně zahrnuta i samosprávná Hrnčířská ulice, neboť je zde řemeslem označeno 7 hrnčířů. Jiří Berka obdržel (DZV 45 G 9'–12') na svůj díl bránu Křížovou s 34 osedlými ve městě^{3/} a 18 na předměstí před touto branou.^{4/} Podíl Petra Berky (DZV 45 G 13–15') tvořila čtvrt' s 31 lidmi osedlými u brány Mariánské^{5/} a 21 majiteli domů na předměstí^{6/}. Díl Václavův (DZV 250 J 6'–9) obsahoval bránu Zádušní s 38 osedlými v přilehlé čtvrti města^{7/} a 22 lidmi na předměstí před branou.^{8/}

d) Rozdělení panství

Velké berkovské dominium, jehož genezi vzniku jsme sledovali v 1. kapitole, se skládalo ze šesti velkých územních celků. Panství Sloup, Jablonné, Zákupy a Milštejn byla rozdělena mezi podílníky jako celek, kmenové panství lipské bylo rozděleno mezi všechny podíly a Kravařský újezd doksanského kláštera připadl po částech ke třem dílčím cedulím.

Problematika lokalizace sídelních jednotek byla osvětlena v kapitole 1 včetně možné identifikace zaniklých vesnic. Složitější je otázka lokalizace pomístních jmen (louky, popluží, lesy, rybníky, řeky), která podléhá mnohem více změnám v průběhu času, zde ještě znásobeným přechodem z české jmenné nomenklatury na německou a zpět. Navíc u luk a lesů je velice problematické určení jejich rozlohy, která je v mnoha

případech rovněž proměnlivá. U rybníků je otázka jejich lokalizace znejasněna značnou redukcí rybníční soustavy právě na bývalém lipském panství. Na rozdíl od jiných území na Českolipsku (povodí Bobřího a Mlýnského potoka, Bezdězsko), kterým byla v nedávné době věnována badatelská pozornost (Panáček 1999b; Panáček 2000; Kolka 2001), nezabýval se prozatím nikdo soustavou rybníků přímo v povodí Ploučnice a na sever od ní. Není proto zatím možno lokalizovat velký počet v dílčích cedulích jmenovaných vodních ploch.

Hlavními dědici vlastního lipského panství byli Adam a Zdislav (DZV 6 D 20' – nefol.), kteří dostali přibližně asi jeho polovinu. Ta se skládala ze vsí Svárov, Stará Lípa, Žizníkov, Heřmaničky, Veselí a Bořetín, městečka Jezvé, dvora Žitonice, popluží Vlčkovského a Žitonickeho spolu s jedním poplatným člověkem v Dubici, Stružnici a Libchavě (asi Dolní). K dílu dále náležely louky Žitonicke, Okřešické, Mnichovské, Svárovské, louka Starolipská a plat z louky Ramošlovské v Ráji; lesy v Robči, Okřešický a Polický, Veselská hol až k Žitonicím a hory Vlhošť, Běšín a hora Mnichovská; rybníky Velký Heřmanský, Pod Heřmanským, Kaprovec, Kotvice větší, Pod Heřmanicemi, V poli, haltěře Prostřední a Štičí, řeka od Staré Lípy k stoupám (tj. Ploučnice) a řeka Šerpina od Robečského mlýna ke Kamennému mostu (tj. Robečský potok od Robče k soutoku s Ploučnicí). Součástí dílu Adama a Zdislava byla severní část Kravařského újezdu doksanského kláštera s vesnicemi Heřmanice, Rané, Stoupno a polovinou Valteřic.

Jiřímu Berkovi (DZV 45 G 9'–12') připadlo panství Jablonné s výše jmenovanými vesnicemi (viz kapitola 1). Lipského panství obdržel menší část s vesnicemi Kozly, Písečná, Robeč, Ledce, Dobranov a dvorem Manušice s poplužím. K tomu patřily též louky Manušické, lesy Skalický, Šajba (tj. Okrouhlá), Horky přední a zadní, Švoky, hora Lipská a Vítkův vršek; rybníky Červený, Paní u Dobranova, Sedlecký, Hořecký, velký a malý u Manušic, pod městem u Jablonného, haltěř u táborovy zahrady a řeka od místa řečeného Hoka(?) na holi Mimoňské až po Starou Lípu (tj. Ploučnice v uvedeném úseku).

Na rozdíl od mínění A. Sedláčka (1923, 245), který Petru Berkovi přisoudil panství Zákupy, dostal ve skutečnosti panství Sloup s hradem a sedmi vyjmenovanými vesnicemi (viz kapitola 1; DZV 45 G 13–15'). Z lipského panství mu náležel pouze již zmíněný dvůr u zámku Lipého spolu s poplužím Lipským, Petříkovským a Pihelským. Petr obdržel dále celou jižní část Kravařského újezdu doksanského kláštera s městečkem Radoušov (tj. Kravaře), vesnicemi Víska, Janovice a Veliká

a pustými vesnicemi Smrčín a Javorská. K uvedeným poplužím lipského panství náležely také louky Na dolečku, Petříkovské, Pihelské a 18 rybníků: Závist, Pihelský, Častolovský, Starolipský, Kotvický, Korytník, Radvanecký, Veliký, Prostřední, Šíchův, Radvanecký menší, Konutop, V bukovině, Suchý, Pstruhový u Kotvic, Malý v Nedostojově, Lomil a haltě Dlouhý u zámku Lipého. Součástí jeho dílu byly též řeky příslušející k Sloupskému a Pihelskému zboží (tj. v podstatě příslušná část povodí horního toku Dobranovského potoka a Šporky).

Václav Berka obdržel jako svůj dědický podíl (DZV 250 J 6´–9) panství Zákupy a Milštejn, ačkoliv podle mylného názoru A. Sedláčka (1923, 245) mu mělo připadnout sloupské zboží. K poměrně rozlehlým majetkům patřilo vedle dvou sídel (Zákupy, Milštejn) a dvou městeček (Zákupy, Cvikov) podle deskového zápisu ještě pět vesnic (viz kapitola 1), zboží Kunratické, dvůr Zákupský, popluží Zákupské, Vlastiborické a Nové a také dům v Praze. Od vlastního lipského panství dostal pouze vesnice Popelov (tj. dnešní Okřešice), Sedlec (zaniklá ves), Stržovice (jjv. od Úštěka) a Častolovice. Připadla mu i severní část Kravařského újezdu doksanského kláštera s oběma Policemi (Horní a Dolní) a polovinou Valteřic. K zákupskému panství patřily i louky Zákupské a rybníky Pod stolem v Zákupech, Pod sadem, Perlovec, Hrnčíkovský, Podusečnick, Vilémovský, Bohatický, rybníček v Březině, S vysokou troubou, Roháč, rybníček Nad těmi, malý pstruhový rybníček, rybník Cihelnice a dva haltěře, jeden u města (tj. u Zákup) a druhý zvaný Kuchyně. Kromě vodních ploch byly součástí zboží i řeky příslušející ke Kunraticím a Zákupům (tj. povodí potoků Svitavka a Bobrava) a řeka od Nového mostu po Cimrhák (zde asi rovněž míněna Ploučnice, ale těžko říci, v jakém úseku).

e) Rozdělení manů

Dědicové Jindřicha Berky se podělili kromě poddaných ve městech a vesnicích i o leníky z řad nižší šlechty z okolí, vázané manskou službou k lipskému hradu.

K dílu Adama a Zdislava byli uvedeni manové Jan Dlouhý, Melichar Kouč a Jan Blekta. Melichar z Kouče je připomínán v roce 1471 jako hejtman na lipském hradě (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, listina inv. č. 5), kdy seděl na Strahově (1472 Sedláček z Archivu Třeboňského), který však v roce 1475 prodal. Strahov byl dvůr buď přímo ve Velenicích nebo nedaleko nich (Sedláček 1923, 194). Pak Koučům z Kouče patřila Dolní Libchava (Sedláček 1923, 428). Ve Velenicích se v roce 1514

uvádí sloupský man Georg Koppritz (Hantschel 1911, 1003). Poslední z uvedených, Jan Blekta, patřil k rodu Blektů z Útěchovic a seděl v té době na Valtinově. Ještě téhož roku – 1502 – se Jan Blekta vykoupil z manství (DZV 5 F 23'; Gajdošík 2000, 82).

Součástí Jiříkova dílu byli manové Petr Rosenhain a Hanuš Blekta. O prvním z nich jiné zprávy nemáme, snad byl z jeho rodu Zikmund z Roznhaimu, který v roce 1524 koupil ves Litice (AČ 33/286–287, č. 6040) nebo Jan Rozenhain z Janovic (u Jablonného) v roce 1584 (Sedláček 1895, 152). Hanuš Blekta z Útěchovic seděl v době dělení na Postřelné, jejíž manství přešlo v letech 1505–1515 na Jana z Vartenberka na Děvíně. Ten v roce 1515 Hanušovi Blektovi propustil Postřelnou z manství (DZV 3 G 3; Gajdošík 2000, 78).

Petr Berka z Dubé dostal ke svému dílu jílovské many Stanislava, Těmu a Hanuše. Již v roce 1455 se připomíná lipské léno v Jílovém (u Děčína), které v té době držel jakýsi Rynolt (DD 23/133). Samotná ves patřila v té době Janovi z Lungvic (tamtéž), který zde seděl ještě roku 1481. Podle F. Fockeho (1879, I, 128) pocházel leník Těma (Timo) rovněž z rodu pánů z Lungvic. Jílovský man Hanuš je snad totožný s Hanušem z Gersdorfu, který se zde připomíná již v roce 1487. Vzápětí po roce 1502 připadlo jílovské manství k hradu Blansku (Sedláček 1923, 94).

Na Václavův díl připadli manové Liebenau a Šebestián z Prorubí. Zda se místo sedění týká pouze druhého uvedeného či obou, těžko říci. Prorub nebo Prorubí je zaniklý dvůr na místě dnešní osady Nové Zákupy (Panáček 2002b, 26). Jméno prvního leníka svádí ke spojení s rodem Liebenauerů z Heřmaniček, kteří se zde připomínají ve 2. polovině 16. století (Hantschel 1911, 827; Friedrich 1899, 11). Původ Šebestiána z Prorubí neznáme.

3. Další osudy rozděleného dominia

Podrobné sledování dějin majetkových přesunů nesouvisí již bezprostředně s naším tématem, ale je nutno alespoň stručně nastínit, jaké byly další osudy rozděleného dominia. Ihned po dělení docházelo k prodejm jednotlivých částí mezi dalšími členy rodu Berků, ale již po několika letech se dostávají první části panství do majetku Vartenberků, držitelů sousedních zboží. Ne ve všech případech se dochovaly zápisy o těchto transakcích, někdy se o změnách majitele dovídáme pouze kombinací dalších pramenů. Zvláště je přitom nutno sledovat osudy hradu,

města a vlastního lipského zboží na jedné straně a ostatních berkovských panství na straně druhé.

a) Hrad, město a lipské zboží

První částí, kterou získali Vartenberkové, byla čtvrť u Křížové brány. Spolu s příslušnými vesnicemi ji koupil Jan z Vartenberka někdy mezi 12. červnem 1508, kdy ještě spolujednatel čtvrti Jindřich Berka ustanovuje nadaci na památku svého otce (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, listina inv. č. 34), a 11. srpnem 1509, kdy nový majitel potvrzuje městu privilegia (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, listina inv. č. 9). Zápis o prodeji se nedochoval stejně jako o tři roky později, kdy Zikmund z Vartenberka koupil od Jiříka Berky (z linie kuřívodské) čtvrť u Dlouhé brány. Stalo se tak pravděpodobně po srpnu 1511, před nímž Zikmund prodal Děčín, Ostrý, Kamenici a Vrabinec Mikuláši Trčkovi z Lípy (Paprocký 1602, 276, 369) a před 21. říjnem 1512, kdy Zikmund z Vartenberka potvrdil svobody své čtvrti (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, listina inv. č. 11). Oba tyto díly koupil v roce 1532 od svých bratranců Prokopa a Kryštofa Václav z Vartenberka na Rybnově i s příslušnými vesnicemi a připojil je ke svému rybnovskému panství (DZV 5 B 27, 2 F 17, 42 J 12). Václav měl tak již polovinu hradu i města. Druhou polovinu soustředil ve svých rukách Zdislav Berka, když mezi 8. a 11. prosincem 1543 koupil od Zikmunda Berky za 5750 kop grošů českých dvě čtvrti zámku a čtvrť Mariánskou (čtvrť Zádušní již měl od roku 1532; DZV 5 B 20°–21).

Tak tomu bylo až téměř do smrti majitelů obou polovin. Václav z Vartenberka na Rybnově a Vítkovci zemřel v roce 1552. Jeho vdova Kateřina z Hungerkoštu, která spravovala panství za nezletilého syna Jana (* 1542), odkoupila od Zdislava Berky 20. března 1553 (tedy půl roku před jeho smrtí) za 3825 kop grošů českých čtvrt' Lipého u Zádušní brány se vším příslušenstvím (DZV 10 K 20–20°). V té době již patrně začala nebo probíhala stavba Nového Zámku v Zahrádkách, nazývaného zpočátku Nový Vítkovec (Gabriel – Panáček 1994, 49). Vedle statků Rybnov, Jestřebí, Chudý Hrádek a Karasy tvořilo bývalé berkovské lipské zboží součást takto vzniklého novozámeckého panství. Vartenberkům patřily od té doby tři čtvrtiny města a polovina zámku. Jedině čtvrť města u Mariánské brány náležela nadále Berkům.

Poslední velká majetková změna nastala 12. července 1591, kdy Jan z Vartenberka na Novém Zámku a Bezdězi, syn Václava z Vartenberka a Kateřiny z Hungerkoštu, prodal Kunhutě Berkové, hraběnce

z Eberštejna, tehdy poručníci vnuka Adama Berky, dvě čtvrtiny lipského zámku za 1000 kop grošů českých (DZV 26 B 14–14'). Od té doby bylo staré rodové sídlo opět celé v majetku Berků z Dubé. V roce 1616 se Anna Berková z Dubé vzdala tohoto majetku ve prospěch manžela Jana Abrahama ze Salhausen.

V době stavovského povstání byl majitelem novozámeckého panství se třemi čtvrtinami města Lipé Jan Jiří z Vartenberka, poslední čtvrtinu držel Volf ze Salhausen jako dědictví po svém bratru Janu Abrahamovi. Oba držitelé byli za účast v povstání na straně odbojných stavů odsouzeni 3. listopadu 1622 na základě královského výnosu ze 16. září t. r. k propadnutí veškerého svého dědictví (Bílek 1882–1883, 563–564, 844–847). Oba zkonfiskované majetky koupil Albrecht z Valdštejna. Nejprve 19. prosince 1622 celý zámek Lipý se sídlem a dvorem nově vystavěným, čtvrt' města a vesnici Aschendorf (tj. dnešní Okřešice) po Volfu ze Salhausen za 10 500 zlatých rýnských (DZV 141 B 12), pak 7. ledna 1623 tři čtvrtiny města Lipého a panství Nový Zámek po Janu Jiřím z Vartenberka za 180 282 zlatých rýnských (DZV 141 B 6, 194 C 1'–4). V jeho rukách se tak opět spojilo lipské panství, město a zámek v jeden celek.

b) Ostatní zboží

Všechny další majetky bývalého berkovského dominia měly po rozdělení v roce 1502 své vlastní osudy, které sledujeme do doby, než panství přešla z držení Berků na jiné majitele.

Obě panství Zákupy a Milštejn, která na svůj díl dostal Václav Berka z Dubé, prodal někdy před rokem 1504 strýci Petrovi. Ten postoupil 13. prosince 1518 pouze samotné Zákupy za 2000 kop grošů českých svému synovci Zdislavu Berkovi (DZV 45 F 14–16'). Až v roce 1532 dokoupil Zdislav Berka na Zákupích již od Petrových synů Zikmunda a Jiljího Milštejn s Kunraticemi a k tomu půl zámku Lipého a čtvrt' města za 5750 kop grošů českých (DZV 5 B 20'–21). Zákupské, milštejnské a kunratické zboží tvořila od těch dob jedno ucelené zákupské panství, jehož centrem byl od roku 1541 nový renesanční zámek v Zákupích, vybudovaný Zdislavem Berkou na místě původního hradu. Berkům náleželo do roku 1612, kdy je již zadlužené koupil Jan Novohradský z Kolovrat za 131 000 kop grošů míšeňských (DZV 185 K 10).

Jak již bylo zmíněno, připadlo panství Sloup na dědický podíl Petra Berky, takže nadále sdílelo osudy lipské čtvrti Mariánské. Její majitelé, luteránští Berkové, sídlili právě na Sloupu, kde si v polovině 16. století vystavěli pod hradní skálou „nový dům“ (Panáček 1996b, 213–214).

Jako místo svého posledního odpočinku zvolili ve své čtvrti Lipého kostel Panny Marie, kde si zbudovali vlastní hrobku a naproti kostelu tzv. „Zámeček“ (Schlössel) pro občasná pobyty ve městě (Panáček 1996b, 211–213). V roce 1616 předala sloupské panství Anna Berková svému manželovi Janu Abrahamovi ze Salhausen (DZV 190 M 20) a po jejich smrti je roku 1617 zdědil Janův bratr Volf ze Salhausen. Tomu bylo pro účast na stavovském povstání konfiskováno v roce 1622 (Bílek 1882–1883, 563). Rok poté koupil Sloup za 35 000 kop grošů míšeňských Zdeněk Lev Libštejnský z Kolovrat, jemuž pak bylo 15 000 kop prominuto (DZV 141 E 2).

Jablonské zboží obdržel při dělení na svůj díl Jiří Berka. Jeho synové je prodali v roce 1528 držiteli zákupského panství Zdislavu Berkovi z Dubé za 5700 kop grošů míšeňských (DZV 43 J 10, 5 A 19). Po jeho smrti 11. září 1553 je dostal zpět jeden z Jiřího synů Kryštof a jeho potomci Jindřich a Zdislav vystavěli nedaleko Jablonného v letech 1565–1572 nové sídlo – zámek Nový Falkenburk (Sedláček 1895, 287–288). Tato berkovská linie vlastnila Jablonné až do roku 1706, kdy zemřel její poslední člen František Antonín Berka z Dubé.

Bývalý Kravařský újezd doksanského kláštera, který získali Berkové již před polovinou 14. století, nezůstal ve své původní rozloze zachován. Severozápadní část (Horní a Dolní Police a polovina Valteřic), která při dělení v roce 1502 připadla Václavu Berkovi a ten ji 3. října 1504 postoupil Petrovi (Černý 1931, 144–145, příloha 5), koupil v roce 1532 Zdislav Berka a připojil ji k Zákupům (DZV 6 J 5–5´). Součástí zákupského panství zůstal již hornopolický statek trvale. Nevíme, ve které době zde vznikla dokonce i „kamenná tvrz, přestavěná mistrem Konstantinem“, připomínaná v urbáři statku Horní Police z roku 1664 (SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Horní Police, inv. č. 366). Její přestavbou na počátku 18. století povstal barokní zámek, sloužící převážně správním účelům.

Severovýchodní díl Kravařského újezdu (Heřmanice, Rané, Stoupno a polovina Valteřic), součást dědického podílu Adama a Zdislava Berky v roce 1502, se dostal přes Jiříka Berku (z linie kuřívodské), Zikmunda a Kryštofa z Vartenberka v roce 1532 Václavovi z Vartenberka (DZV 2 F 17´–18, 42 J 12´–14´). V té době povolil panovník doksanskému klášteru, aby vyplatil ze zástavy některé své bývalé vesnice. Tak musel Václav z Vartenberka odstoupit klášteru Heřmanice, Rané a Stoupno, pouze polovina Valteřic zůstala již natrvalo u rybnovského, později novozámeckého, panství. Doksanský klášter však svůj znovu nabytý majetek

dlouho neudržel a byl nucen jej postoupit Berkům k hornopolickému statku. Stalo se tak před rokem 1565, kdy jsou již tyto tři vesnice uvedeny v urbáři zákupského panství (Gebauer 1971, 110).

Jižní část Kravařského újezdu (městečko Radoušov = Kravaře, Víška, Janovice, Veliká a pusté vsi Smrčín a Javorská) dostal ke svému dědictví v roce 1502 Petr Berka. Po celé 16. století patřily Berkům na Sloupu. Ještě v roce 1598 bylo městečko Radoušov s vesnicemi jedním z majetků, na nichž měla zapsáno věno Anna Berková, manželka Adama Berky z Dubé (DZV 128 J 20). V letech 1603–1604 (zápis o prodeji se nedochoval; Hieke 1888, 94) odkoupila od Adama Berky z Dubé na Sloupu statek Kravaře Alžběta z Vartenberka, dědička novozámeckého panství (Sedláček 1923, 258), když již v roce 1603 zakoupila i sousedící panství Stvolínky (DZV 177 H 25). Pozdější majitel novozámeckého panství Jan z Vartenberka prodal v roce 1608 Stvolínky i s Kravařemi a jejich vesnicemi Adamovi Hrzánovi z Harasova (DZV 183 F 4). S panstvím Stvolínky zůstal kravařský statek spojen i nadále, když se stal od roku 1647 majetkem biskupství litoměřického.

Původní Kravařský újezd doksanského kláštera tak zůstal trvale od počátku 17. století rozdělen mezi tři dominia. Severní část patřila k hornopolickému statku panství Zákupy, jižní část k panství Stvolínky a pouze polovina vsi Valteřic ke spojenému panství Nový Zámek – Česká Lípa. A to polovina na východním břehu Valteřického potoka, zatímco protější břeh náležel k hornopolickému statku.

4. Závěr

Rozdělení rozsáhlého berkovského dominia v roce 1502 přineslo obrovské změny do vlastnických poměrů v okolí České Lípy. Během padesáti let (1502–1553) získali prakticky celé vlastní lipské panství Vartenberkové včetně tří čtvrtin města. Berkové si po roce 1591 udrželi pouze celý zámek a jedinou čtvrtinu města u Mariánské brány. Naproti tomu ostatní zboží lipského dominia vlastnili Berkové ještě po celé 16. století. Kravařský statek do roku 1604, Zákupy a Milštejn s hornopolickým statkem do roku 1612, Sloup do roku 1616 a Jablonné až do roku 1706. Zde se vlastně Berkové z Dubé udrželi v Čechách nejdéle. Nepočítáme-li kuřívodskou větev, která vlastnila Nový Berštejn a Kuřívody do Bílé hory a vymřela až koncem 18. století v Sasku, byla smrt Františka Antonína Berky z Dubé na Novém Falkenburku v roce 1706 jakýmsi epilogem tohoto významného rodu v Čechách.

POZNÁMKY

- 1/ K tomuto dílu Bránu Dlhúh s těmito lidmi jmenovanými, Kundeman, Adlar, Hausgregar, Kuchlar, Štreymat, Goltgreber, Paul Mechter, Andreas Prokš, Matěj Zibar, Petr Švec, Aleš Šepzhans, Lorenz Rychar, Kaše, Langnar, Kašpar kožyšník, Šrám, Hanzl pekař, Hanzl švec, Matěj Rys, Marcholth, Krystof Scharf, Schryfel, Thomas Magrle, Randa, Mathes, Kremr, Jakub Zel, Prokeš kožyšník, Fajt krejčí, Vicenc, Hanuš Kurnr, Kapistl, Derflar, Mates rychtář, Nickl klobúkář, Švihal, Sauerhan.
- 2/ Předměstí před tú bránú, lazebník Šnoraf, Matěj hrnčíř, pasíř Liška, pleychmajstr Hans, Heyn, starý Zibor, Kymeš, Pes Andres, Handl sklenář, Gregar Šnoraf, Wenzl Martin hrnčíř, Maysnar, Krystof Kof, Zikmund Pič hrnčíř, Kašpar kovář, kuchmistř Fraulew, Schuchsmidt, Gierg kuchař, Petr hrnčíř, Michal hrnčíř, Petr hrnčíř, Šíma Tul, Václav lazebník, Mikulášová, Filzhansová, Hans Flejšar, Frydlant, Matěj Ketnar, Božehajst, Leslar Matěj, Weynar, Prokop kovář, Janek bečvář, Jakub z Kozlého sedlář, Gaungl, Benedikt hrnčíř, Michal, Leflar, Peclová, Hanuš Richter, Jimckher, Hanuš.
- 3/ K tomuto dílu Brána Svatokřížská s těmito lidmi jmenovanými, Sayloch, Mantarová, Gregar švec, Zymrhagl, Jiřík kožešník, malý Petr, Jiřík švec, Mikuláš švec, Herink Romar, Januš Nidimzu, Paupa Paul, Hrvňák Moslý, Havel Putrschneider, Kyncl, Andres pivovarník, Duchek, Hovmanová, Šonták, Gregar Pisan, Klapel, Martin sladovník, Gregar Konč, Martin, Hyněk, Tomáš Tyl, Michálek Raythans, Flickschuch, Táborová, Šlekar Kayzler, Maier, Januš, Pachová, Jiřík sladovník, Bohatý Pavel.
- 4/ Předměstí před tú bránú, Lorenz švec, Hysl, Hanuš Nayman, Hans Kny, Jakub řezník, Jiřík Nayman, Wenzl Richter, Vondráček Nykl, Kelnar, Hampel, Petr Role, Maysnar Moelar, Prokeš rybář, Matěj Mantur, Hanuš Ketnar, Herman, Jíra, Matěj Šmiklové sirotek.
- 5/ K tomu dílu Bránu Matky Boží s těmito lidmi jmenovanými, Martin pekař, Andres Cé, Hanuš Šmoček, Michal Pfelz, Petr Šváb, Hanuš krejčí, městský písař Vondráček, Michal krejčí, Hanuš Lobnar, Gelhanus, Martin zámečník, Wenzl u brány, Kavka Langhanus, Waschflaysch, Michal Pířle, Rayznar, Hanuš Kalhart, Václav Srb, Hysperg, Hanuš kožyšník, Pavel švec, velký Havel Plas, Gierg žid, Řehoř sladovník, Walten Barth, Valten střelec mlynář, Valten švec, Putrflašar, Caspar krajčí, Klimeš Vecl, Krazar Hofperk.
- 6/ Předměstí před tú bránú k tomu dílu, Jakubová řezníková, Kašpar kovář, malý Han, Jakub Zumpf, Wenzl stolař, Bratní Hanzl kovář, Leypoltová, Ježiová, Valten střelec, Nestvicová, Matěj Herman, Tolberková, Fryč, Lotmylarová, Knoblochová, Ulrych švec, Lorenz Heroit, Martin švec, Krumpholz, Martin kolář, Rumayster.
- 7/ K tomu dílu Bránu Videnskú s těmito lidmi jmenovanými, Andres švec, Klingšporm, Paul Breyer, Ruzer, Stengel, Anderle švec, Pecka, Blažek krajčí, Gregor Felz, Martin krajčí, Pezloretz, Čelák, Matěj pekař, Klimeš tesař, Gelhanus, Steybant, Pelzman, Filip švec, Petr Ryšínú, Materny, Hanuš stolař, Šrám, Steybren, Řehák, Rautenstrauch, Valtin Kitt, Janko, žid Šnaider, Martin Kelnar, Pizmanunk, Blažek řezník, Šimonová, Kryštof řemenář, Valten Ris, Kaše, Petr Andres maléř, Kryštof stolař, lazebník Paul Fířle.
- 8/ Předměstí před tú bránú, Hampel, Matěj Mautar, Bartl Vajleník, Štobnar, Hans Klug, Petr Fajt, Hanuš forman, Martin z Kozlého, Falknová, Paul Nayman, Zymerhakil, Martin Zel, Třeboňská, Matěj kovář, Martin Kolhart, rychtář z Písečné, Michel Link, Matěj Leflar, Klautrman, Tolzmbart, Lancke, Bartl švec, konvář Halhans.

LITERATURA A PRAMENY

- AČ: Archiv český 6 (ed. F. Palacký), Praha 1872; 8 (ed. Josef Kalousek), Praha 1888; 33 (ed. J. Čelakovský a G. Friedrich), Praha 1918.
- AM: Archiv města (archivní fond).
- AO: Archiv obce (archivní fond).
- Bílek, T. V., 1882–1883: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, Sv. 1 a 2, Praha.
- Boháč, Z., 1982: Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení, *Historická geografie* 20, 15–87.
- CDL: Codex diplomaticus Lusatie superioris I (ed. G. Köhler), Görlitz 1856.
- Černý, V., 1931: Kravaře – Radoušov ve 14.–16. století, *Bezděz II*, 136–146.
- DD: Desky dvorské království Českého, Státní ústřední archiv Praha.
- DZV: Desky zemské větší království Českého, Státní ústřední archiv Praha.
- Emler, J., 1884: Zlomek urbáře kláštera hradištského, *Pojednání Královské české společnosti nauk*, řada 6, díl 12, Praha.
- Focke, F., 1879: Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens I–II, Varnsdorf.
- Friedrich, J., 1899: Reichstadt, das kaiserliche Schloss. Mühlstein, die bedeutendste Ruine im Gebiete der kaiserlichen Herrschaft Reichstadt, Česká Lípa.
- Gabriel, F., 1997: Hrad Lipý, *Vlastivědná knihovnička SPS sv. 5*, Praha.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 1994: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství III, *Castellologica bohemia* 4, 27–62.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 1998: Severočeské hrady na kupách, *Castellologica bohemia* 6, 69–106.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 2000a: Hrady okresu Česká Lípa, Praha.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 2000b: Dějiny hřmčičství v České Lípě, *Bezděz* 9, 5–41.
- Gajdošík, P., 2000: Blektové z Útěchovic. Příspěvek ke genealogii rytířského rodu, *Bezděz* 9, 73–102.
- Gebauer, J., 1971: Příspěvek k poznání severočeských urbářů, Praha.
- Hantschel, F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes Böhmisches Leipa, Česká Lípa.
- Hieke, W., 1888: Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen III, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 26, 75–107.
- Kolektiv autorů, 1998: Město Žandov a blízké okolí, Žandov.
- Kolka, M., 2001: Rybníky na Bezdězsku, rkp. bakalářské práce UJEP Ústí nad Labem.
- LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I–X (ed. F. A. Tingl, J. Emler), Praha 1865–1889.
- Panáček, J., 1980: Okřešice, Bošetín a Stráž, *Litoměřicko* 16, 117–122.
- Panáček, J., 1983: Zaniklé osady na panství kláštera doksanského v okolí Kravař, *Onomastický zpravodaj ČSAV* 24, 559–566.
- Panáček, J., 1984: Místní jména na panství lipském (Česká Lípa) v 15. století, *Onomastický zpravodaj ČSAV* 25, 349–362.
- Panáček, J., 1985: Zaniklé středověké osady na českolipském okrese, *Z minulosti Děčínska a Českolipska* 4, 279–300.
- Panáček, J., 1996a: Jména ulic v České Lípě, Česká Lípa.
- Panáček, J., 1996b: Neopevňená panská sídla v České Lípě, *Castellologica bohemia* 5, 205–216.
- Panáček, J., 1999a: K dějinám špitálu v České Lípě, *Bezděz* 8, 35–50.
- Panáček, J., 1999b: Rybníky v povodí Bobřího potoka na Českolipsku, *Acta onomastica* 40, 164–177.

- Panáček, J., 2000: Rybníky v povodí Mlýnského potoka na Českolipsku, *Onomastické práce* 4, 389–399.
- Panáček, J., 2002a: Založení České Lípy a městské právo, *Bezděz* 11, 5–30.
- Panáček, J., 2002b: Sídla nižší šlechty na Českolipsku v době předhusitské, *Castellologica bohemica* 8, 9–33.
- Paprocký, B., 1602: O stavu panském a rozmnožení jeho, *Diadochos id est successio, jinak poslaupnost knížat i králův Českých*, Praha.
- RTB: *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I–II* (ed. J. Emler), Praha 1870–1872.
- Sedláček, A., 1895: *Hrady, zámky a tvrze království Českého 10. Boleslavsko*, Praha.
- Sedláček, A., 1923: *Hrady, zámky a tvrze království Českého 14. Litoměřicko a Žatecko*, Praha.
- SOA: Státní oblastní archiv.
- SOKA: Státní okresní archiv.
- SRL: *Scriptores rerum Lusaticarum I* (ed. J. L. Haupt), Görlitz 1839.
- Šimák, J. V., 1937: *Registra panství Lipského a Novozámeckého z r. 1579*, *Bezděz* VIII, 8–16, 40–48, 76–90, 139–143, 173–175.
- Vs: Velkostatek (archivní fond).

Dyl druhy panow berkow
Dyl drugi polowa s drugi roztokem tak dylce vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom
prijavil ad prvni ho zimi vabovestrom na nase a vabovestrom

Obr. 1. Začátek zápisu obnoveného vkladu do desek zemských z roku 1545 s popisem dílí cedula Václava Berky z Dubé (SÚA Praha, DZV. 250 J 6').

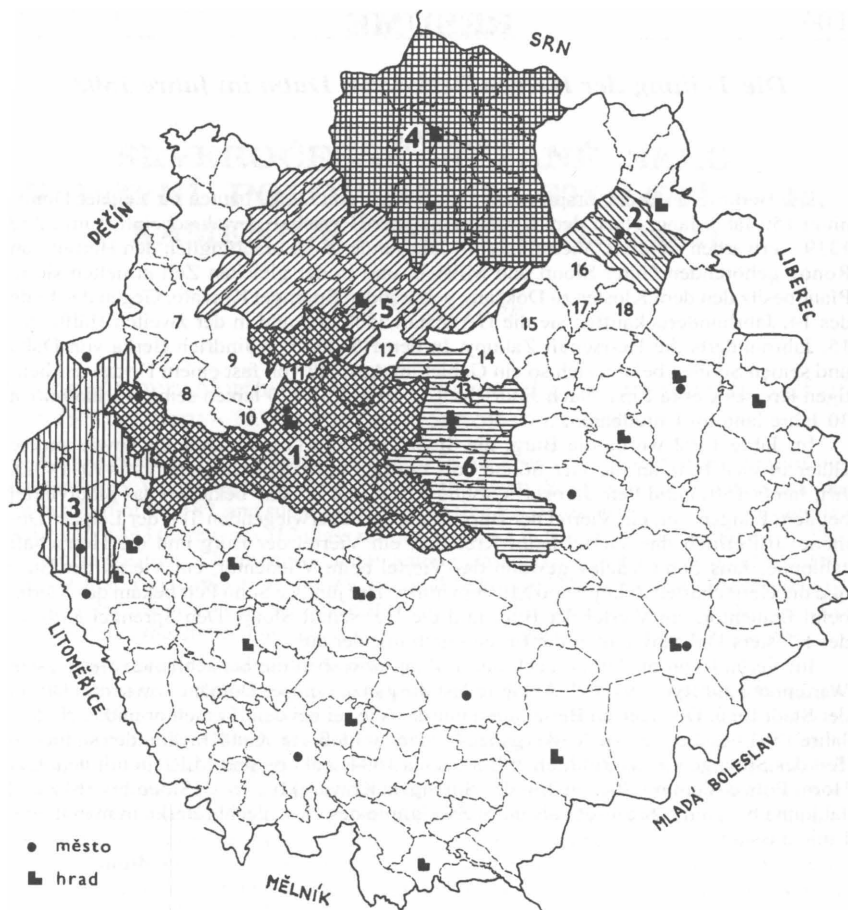
Do Dyl zdylava Berky
A'om Adam a Zdylava tak zadyl prvni obcovstho sty
gorostho vabovstho vabovstho mih magy a prvniho su prvniho
a prvniho tak do prvniho Adam prvniho prvniho prvniho
gorostho vabovstho a prvniho prvniho prvniho prvniho
to prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho
prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho
prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho
prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho
prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho prvniho

Obr. 2. Začátek zápisu obnoveného vkladu do desek zemských z roku 1545 s popisem dílí cedula Adama a Zdislava Berky z Dubé (SÚA Praha, DZV 6 D 20').

Handwritten text in a cursive script, likely a legal document or record. The text is written in a dark ink on a light background. The script is highly decorative and characteristic of the 16th century. The document appears to be a record of a land inheritance or settlement, mentioning various names and locations. The text is arranged in several lines, with some words written in a larger, more prominent hand. The document is signed at the bottom with the name of the official or witness.

Obr. 3. Zápis obnoveného vkladu de desek zemských z roku 1558 o dědickém rozdílu z roku 1502 (SÚA Praha, DZV. 252 B 6').

Obr. 5. Rekonstrukce pravděpodobného rozsahu berkovského dominia na Českolipsku v roce 1502. Berkovská panství: 1 – Česká Lípa, 2 – Jablonné, 3 – Kravařský újezd doksanského kláštera, 4 – Milštejn, 5 – Sloup, 6 – Zákupy. Statky nižší šlechty v okolí: 7 – Volfartice, 8 – Stružnice, 9 – Horní Libchava, 10 – Dolní Libchava, 11 – Jägersdorf (dnes Lada), 12 – Svojkov, 13 – Prorub (dnes Nové Zákupy), 14 – Velenice, 15 – Brniště, 16 – Valtinov, 17 – Tlustce, 18 – Postřelná.

RESUMÉ

Die Teilung der Herren Berka von Dubá im Jahre 1502

Jaroslav Panáček

Die Berkas von Dubá, ursprünglich nur Herren von Dubá, bauten ihr Leipaer Dominium 150 Jahre lang. Nach dem Kauf der Leipaer Herrschaft – wahrscheinlich im Jahre 1319 – erwarben sie im 2. Viertel des 14. Jahrhunderts die ursprünglich den Herren von Ronov gehörenden Güter Sloup und Milštejn und in der gleichen Zeit erhielten sie in Pfandbesitz den dem Kloster zu Doksany gehörenden Sprengel Kravaře. Gegen das Ende des 14. Jahrhunderts kauften sie die Herrschaft Jablonné und in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts die Herrschaft Zákupy. In den Händen von Jindřich Berka von Dubá und seinen Söhnen befand sich so ein Gebiet im Ausmaß von fast einem Drittel des heutigen Kreises Česká Lípa. Nach Jindřichs Tod im Jahre 1470 lebten seine Nachkommen 30 Jahre lang im Unteilbaren.

Im Jahre 1502 wurde die Burg, die Stadt Lipá, die Leipaer Domäne sowie andere Güter in vier Teile an die vier Söhne von Jindřich aufgeteilt: Jaroslav († 1490–1492), Jiří, Jan († 1501) und Petr. Jaroslavs Söhne Adam und Zdislav bekamen das Stadtviertel bei dem Langen Tor, ein Viertel der Burg sowie den überwiegenden Teil der Leipaer Domäne. Jiří erhielt das Viertel beim Kreuztor, ein Viertel der Burg und die Herrschaft Jablonné. Jans Sohn Václav gewann das Viertel beim Wiedentor, ein Viertel der Burg und die Herrschaften Zákupy und Milštejn hinzu. Der jüngste Sohn Petr bekam das Viertel beim Frauentor, ein Viertel der Burg und die Herrschaft Sloup. Den Sprengel Kravaře des Klosters Doksany teilten die Erben untereinander auf.

Im Verlauf von 50 Jahren nach der Teilung erwarben die benachbarten Herren von Wartenberg auf Rybnov durch Ankäufe fast die ganze Leipaer Domäne sowie drei Drittel der Stadt Lipá. Den Herren Berka blieb nur das Viertel bei dem Frauentor und nach dem Jahre 1591 besaßen sie wieder das ganze Leipaer Schloß. Das Gut Kravaře (den südlichen Teil des Sprengels Kravaře) hielten Berkas bis 1604, Zákupy und Milštejn mit dem Gut Horní Police (dem nördlichen Teil des Sprengels Kravaře) bis 1612, Sloup bis 1616 und Jablonné bis zum Jahre 1706, als diese Zweiglinie des Geschlechts Berka in männlicher Linie ausstarb.

SEVEROČESKÉ ŘEZANÉ SKLO V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ – II. KAMENICKÝ ŠENOV (1. část)

Jan Schöttner

Jan Schöttner: *North-Bohemian engraved glass in the 1st half of the 19th century – II. Kamenický Šenov (part one).*

Kamenický Šenov was firstly mentioned in the year 1353. The development of the glass industry, which began as early as during the Thirty Years war, reached its climax in the first half of the 18th, and subsequently in the first half of the 19th century. For example, in the year 1833 there were 312 glass refiners working in this area (see Footnote 10). The prominent position of Kamenický Šenov among glassmaking centers is also indicated by the fact that a glassmaker school (Vocational School of Drawing and Modelmaking), which is the world's oldest school of this kind, was founded here in 1856. Kamenický Šenov entered the 20th century already as a town to which it was promoted in 1900.

Glass engravers in Kamenický Šenov

The characters of glass engravers **Franz Weidlich** (1735–1795) and **Josef Weidlich** (date of birth and death unknown) are still dated to the second half of 18th century. From the extended family **Görner** [Fig. 1, 3, 4] a few glass engravers stemmed, of which it was the author of engraving of Madonna with Jesus and St. John the Baptist who achieved the utmost artistic standard. This artistic work, dated between 1840–1850, can be seen in Passauer Glasmuseum [Fig. 2] and bears the sign “Görner”. **Ignaz Pietsch** (life data unknown) is the author of some relief engravings – portraits [Fig. 5].

Karl Günther (1808–1883) was apprenticed for a glass engraver in Kamenický Šenov. In 1837 he stayed (lived) in his birthplace, Frankfurt am Main, where – as it follows from his application for business license in this town – he employed himself in relief carvings on multilayer glass which is a technique he claimed to be the discoverer of. At the turn of the 1830^s and 1840^s he worked in Valerystal, Alsace, and thereafter in Paris (manufactory Baccarat). Within the period of 1841–1844 he worked in Munich. Nobody has ever managed to identify any of his works originating in this period or in his Frankfurt, Alsace and Paris shops. Karl Günther returned in 1844 to Kamenický Šenov where he started to work in various glass shops here (see Footnote 36). Most likely at this time he made a number of relief carvings on multilayer glass, whose discovery is nowadays generally ascribed to K. Pfohl (see Footnote 41).

In the 1860^s and –70^s a number of works came out of Günther's hands. The technique used was red varnished hollow glass (*humpens*, goblets, cups etc.), which Günther refined by means of sliding carvings supplemented with engraved details; the background of the

scene is matted in most cases. In 1990 two red varnished goblets, both undersigned by this glassmaker and dated 1862, were offered in the auction catalog of Vienna company M. Kovacek. On the mantle of one of these goblets [Fig. 6] Bacchus sitting in a sulky is shown. The mantle of the other one [Fig. 7] shows a carving of *putts* picking grapes; in the lower portion Pan playing Syrinx is illustrated. Both carvings feature an outstanding quality of work. Further, equal in quality and to these days well-known signed and dated Günther's work is a tall goblet that was offered in the auction of company Heilbronner Kunst- und Auktionshaus in 2001. On the mantel is a scene showing "Man in the four seasons of life" (see Footnote 45). A couple of further, high quality but not signed pieces by this artist are part of a collection of the Glass Museum in Kamenický Šenov. As far as the above mentioned works, it can no way be agreed with K. Pazaurek saying that they were made "...entirely without patterns..." and are "...primitive farmer products... no sign of courtly imagination"...

Within the period of 1870° K. Günther's work grew considerably rustic, as seen from hollow glass refined by him and found in the collections of Glass Museum in Kamenický Šenov and Artistic-Industrial Museum, Prague [Fig. 8]. This change was no doubt conditioned by Günther's excentrism and exalted graciousness which he began to manifest in full by that time (see Footnote 48). For unbiased assessment of this late period of Karl Günther's work it is necessary to mention that human figures as well as those of farm animals, which he took for motifs of his work at that time, have always been depicted – despite groovy workmanship – with a good sense of proportion and perspective.

Kamenický Šenov byl založen jako kolonizační lánová ves pravděpodobně někdy ve druhé polovině 13. století, i když první písemná zmínka o něm pochází až z roku 1352, kde je toto místo označeno jako „Sonow“, dále pak jako „Schenow“ (1362) a „Schonaw“ (1364), roku 1449 jako „Schone“ a roku 1515 je v Deskách zemských dnešní Kamenický Šenov uváděn jako „Ssanow“. ^{1/} V průběhu 17. století se již ustálil název, který používáme dodnes, totiž Steinschönau (Kamenický Šenov).

Sklářstvím, jakožto zdrojem své obživy se začali první místní lidé, kteří se doposud živili zemědělstvím, zabývat již během třicetileté války. Z této doby známe též jméno prvního zdejšího řezáče skla, kterým byl Mathias Knechtel († 1691). Během druhé poloviny 17. století došlo ke značnému zvýšení počtu osob zabývajících se rafinací skla; byli to např. kuliči, řezáči, malíři atd. Tato skutečnost vedla k tomu, že po svolení hraběte Václava Norberta Oktaviána Kinského se místní rafiněři skla sloučili v roce 1694 v cech, čímž se stali nezávislími na cechovní organizaci vzniknuvší roku 1661 v obci Chřibská, kde byli kamenickošenovští skláři doposud organizováni.

Spolu s rozvojem a rozšířením rafinace skla se začal po roce 1680 na kamenickošenovsku rozvíjet též obchod se skleněnými výrobky, přičemž prvními obchodníky byli sami rafiněři. V počátcích se jednalo o obchod uskutečňovaný podomním způsobem. Průkopníkem tohoto

typu obchodování byl^{2/}, ... *der Steinschönauer Bauernsohn Georg Franz Kreybich (geb. 1662), der seine dreissig in einem Zeitraume von 38 Jahren unternommenen Wanderfahrten in schlichter unbefangener und natürlicher Weise geschildert und so eine Originalquelle von hoher Bedeutung für die Handelsgeschichte hinterlassen hat.*“^{3/} G. F. Kreybich nejprve „... mit seinem Schubkarren, auf dem er sein Schneizeug und Glas mitführt...“ a později „...mit einem Wagen voll Glas.“^{4/} podnikl více jak čtyřicet cest do mnoha evropských zemí a měst; navštívil např. Bavorsko, Korutany, Štýrsko, Vídeň, Braniborsko, Prusko, Londýn, Stockholm, Moskvu, Litvu, Maďarsko, Sedmíhradsko, Konstantinopol, Řím atd. Jakého významu dosáhl podomní způsob obchodu se sklem na Kamenickošenovsku na počátku 18. století, ukazují údaje z „Landesaufnahme“ (Tereziánský katastr) z roku 1713, kdy ze 73 chalupníků usazených v Kamenickém Šenově jich bylo 34 označeno jako „Landgänger“ či „Hausierer“^{5/} Za zmínku jistě stojí, že průměrný roční výdělek podomního obchodníka se sklem činil přibližně třicet zlatých.

Na přelomu 17. a 18. století,^{6/} se centrem sklářství a obchodu se sklem stalo Českolipsko, především pak Kamenický Šenov a (Nový) Bor. Velkolepý rozvoj sklářství, který zde nastal na počátku 18. století, vedl ve dvacátých a třicátých letech tohoto věku ke změně organizace obchodování se sklem. Místa jednotlivých obchodníků zaujímají sdružení výrobců skla – sklářské kompanie, jejichž obchodní zastoupení – faktorie, byly zřízeny v mnoha evropských městech, ale i v Severní Americe. Oproti obchodníkům z (Nového) Boru, kteří sklářské výrobky dodávali hlavně na Pyrenejský poloostrov, do Holandska a posléze i do Ameriky, kamenickošenovští obchodníci se sklem hledali své odběratele na Předním východě, zejména v Konstantinopoli a Smyrně. Nejznámějším kamenickošenovským obchodníkem v této době byl Christian Anton Helzel (Hölzel), jenž založil v Kamenickém Šenově roku 1742 „Tureckou společnost“.

Kamenický Šenov, jehož obyvatelé se ještě na konci 17. století věnovali převážně zemědělství, se v polovině 18. století stal jedním z nejdůležitějších center rafinace skla (především řezáním) a obchodu se sklem v celé Habsburské monarchii. Daňový soupis uvedený v tzv. Tereziánském katastru z roku 1752 v Kamenickém Šenově uvádí třicet osm obchodníků se sklem;^{7/} nejvýznamnější z nich se rekrutovali z rodin Zahn, Kreybich, Palme a Helzel (Hölzel). Tato doba, ve které české sklářské výrobky dosáhly vysoké umělecké úrovně a významných obchodních úspěchů, je právem označována jako „Zlaté časy“.

V období druhé poloviny 18. století, jak již bylo uvedeno, došlo k určitému přerodu českého skla, tj. k poklesu výtvarné úrovně, který se projevoval mimo jiné tím, že téměř vymizely figurální náměty. Tento fakt byl způsoben nástupem středních stavů, které upřednostňovaly účelnost před luxusními výrobky, jež preferovala ustupující feudální společnost. Začátkem sedmdesátých let ve značné míře dolehla tato krize českého sklářství na kamenickošenovské rafinéry a obchodníky v podobě vysoké nezaměstnanosti, která spolu se značným zdražením základních potravin vedla až k hladomoru. Místní kronikář Knechtel popisuje tyto události takto: „... und war kaum einiges Getreide (...) zu bekommen, so zwar, dass wir haben Getreide von Kolin herführen müssen, welches den armen Leuten ausgeteilt wurde.“^{8/} Ani tato skutečnost ovšem nezabránila vzniku dalších obchodních společností, které se nadále orientovaly na méně náročné orientální trhy. V soupise z let 1785 až 1789 (Josefínský katastr) jsou uváděny obchodní společnosti: Hölzel & Co., Franz Vogel & Co., Johann Georg Palme & Co. a další. Na počátku 19. století (1803) působilo v Kamenickém Šenově na čtyřicet sklářských obchodníků; Franz Anton Palme a Josef Palme své obchodní zájmy soustřeďovali na oblast Apeninského poloostrova (Terst, Neapol) a dalších románských států; Johann Anton Helzel, Ignaz Herbst, David Ullmann, Josef Handsche, Franz Vogel a další dodávali skleněné zboží na Přední východ (hlavně do Konstantinopole a Smyrny). Největší z tehdejších kamenickošenovských společností byla firma již jmenovaného Franze Vogela, která zaměstnávala 162 lidí, z toho 147 rafinérů skla a 9 truhlářů. Tato obchodní společnost ročně vyvážela sklářské výrobky v hodnotě dvě stě tisíc zlatých. Na průmyslové výstavě, jež se konala roku 1831 v Praze, byla společnosti za tyto vynikající výsledky udělena zlatá medaile.

Tento do budoucna perspektivně vyhlížející stav netrval dlouho. Napoleonské války a kontinentální blokáda, kterou vyhlásil francouzský císař Napoleon I., zasadily těžkou ránu evropskému sklářství a průmyslu vůbec. České sklářství se z těchto pohrom zcela vzpamatovalo až kolem roku 1830. V téže době byl také nahrazen dosud přežívající nákladnický systém obchodu se sklem, který byl závislý na vzdálených a proto velmi obtížně kontrolovatelných faktoriích, tzv. dodávkovým exportem. Tento způsob obchodování spočíval v tom, že zástupce majitele firmy nabízel potencionálním zákazníkům sklářské výrobky buď pomocí vzorových kusů skla, nebo pomocí vzorové knihy, kde bylo zboží zakresleno. K nejvýznamnějším knihám tohoto druhu patří, do dnešních dnů

dochovaný vzorník Josefa Franze Römische (1788–1832) z Kamenického Šenova (části tohoto vzorníku jsou uloženy v Sklářském muzeu v Kamenickém Šenově, Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze a Sklářském muzeu v Novém Boru), jenž byl vydán roku 1832 pražskou kame-notiskárnou Zwetler a Nikl.

V této souvislosti je dlužno připomenout skutečnost, že minimálně po celou první polovinu 19. století byla v Kamenickém Šenově a jeho okolí rafinována cizí, dovážená surovina. Dodavatelem nejkvalitnějších polotovarů (výrobků) určených k další rafinaci a následně k prodeji byla harrachovská sklárna v Novém Světě v Krkonoších, která dodávala své výrobky v Kamenickém Šenově např. firmám Vogel, Zahn či Hölzel. V druhé polovině 19. století byl nejvýznamnějším odběratelem lustrových ověšků a lustrových dílů z novosvětské sklárny Elias Palme – majitel firmy na výrobu lustrů v Práchni (dnes součást Kamenického Šenova).⁹⁷

Počet lidí, kteří se v této době, tj. po celé 19. století, zabýval v Kamenickém Šenově rafinací skla, byl velmi vysoký, jak dokládají statistické údaje uveřejněné P. Josefem Hornerem: v roce 1833 zde bylo činných na 312 zušlechťovatelů skla, přičemž přesný počet řezáčů skla není znám, oproti roku 1866, kdy zde pracovalo 52 řezáčských mistrů, 42 tovaryšů a 35 učňů. O téměř deset let později (v prosinci 1875) byl počet mistrů ještě o něco vyšší – 60, jejich pomocných pracovníků (Hilfsarbeiter) bylo 68.¹⁰⁰

Neoddělitelnou součástí obchodu se sklem byla doprava výrobků k odběratelům. Důležitou úlohu hrála řeka Labe, která byla (a stále je) ideální spojnici mezi Čechami a Baltským mořem, respektive přístavním městem Hamburkem. Zde se zboží překládalo a dále po moři dopravovalo na vzdálené trhy. Neméně významným přímořským městem byl tehdy rakouský Terst na pobřeží Jaderského moře. Sem se ale sklářské výrobky dopravovaly pomocí koňských povozů. Povoznické společnosti, které tento druh přepravy, a to nejenom do Terstu, ale i do Francie, Polska, Maďarska a dalších zemí, provozovaly, vznikaly již v 18. století. Roku 1790 byla v Kamenickém Šenově založena jedna z nejvýznamnějších. Jednalo se o povoznictví Christiana Vettera. Tato společnost existovala až do roku 1854, tedy do doby, kdy se začala rozvíjet doprava železniční. Do samotného Kamenického Šenova byla železnice zavedena roku 1886.

Důležitým momentem v dějinách Kamenického Šenova bylo bezesporu založení zdejší sklářské školy v roce 1856. O založení školy však

zdejší provozovatelé rafinerií usilovali již ve třicátých letech. Uvědomovali si totiž nezbytnost kreslířské průpravy, protože kresba je ve všech oborech výtvarného umění, tedy i při výtvarném zpracování skla, nezastupitelnou součástí přípravného procesu při vzniku uměleckého díla. Podporu úsilí založit školu vyjádřil i hrabě Chotek při své návštěvě Kamenického Šenova v roce 1838. O rok později (1839) vznikla předchůdkyně sklářské školy – Nedělní škola kreslení, kterou vedl místní malíř skla Franz Josef Müller, někdejší posluchač Pražské malířské akademie.

Prvním ředitelem kamenickošenovské sklářské školy, jež se tehdy nazývala „Fachzeichen- und Modeller-Schule“ se stal roku 1856 rodák z východočeské Dobrušky Johann (Jan) Dvořáček (1825–1898), absolvent pražské Akademie, malíř historických obrazů. Výuka probíhala z počátku tak, že Dvořáček učil třikrát týdně vždy po dvou vyučovacích hodinách žáky z místní obecné školy, jeden celý den v týdnu žáky z okolních škol a v neděli dopoledne a v pondělí po celý den mistry a jejich pomocníky.

Původní zaměření školy pouze na kresebnou přípravu se s postupem rozvoje sklářského průmyslu ukázalo jako nedostačující. Proto roku 1880 převzal správu školy (na místo obce) stát. Kromě toho, že se změnil název školy na „K. K. Fachschule für Glas- und Metallindustrie“, bylo přistoupeno též k podstatnému rozšíření počtu vyučujících, mezi nimiž byl např. vynikající řezáč skla Karl Pietsch, Dvořáčkův žák, který se stal vedoucím nově zřízeného oddělení řezaného skla. Vedle malby a řezby skla se zde vyučovalo i malbě porcelánu a do roku 1891 i rytí do kovu, cizelování a kovotlačitelství. Sklářská škola v Kamenickém Šenově, která je nejstarší školou svého druhu na světě, se hned od svého vzniku stala nedílnou součástí sklářství v této oblasti, o čemž svědčí i skutečnost, že z ní vyšel nemalý počet vynikajících rafinérů.

Nástup historických slohů v šedesátých letech 19. století skláři v Čechách poněkud nepochopili. Čeští výrobci skla v této době stále produkovali výrobky, které byly tvarem i dekorem poplatné stylu biedermeieru. Důkazem jsou seznamy výrobků, kterými čeští producenti obesílali mezinárodní i světové výstavy ve třetí čtvrtině 19. století. Významným oživením sklářské výroby v Kamenickém Šenově bylo až založení rafinérského závodu vídeňským podnikatelem Ludwigem Lobmeyrem (1829–1917), ve kterém byli zaměstnáni nejlepší místní rafinéri jako např. Karl Pietsch, Peter Eisert, Franz Ullmann a další. Tito mistři zde realizovali (převážně na skle pocházejícím z jihočeských skláren

rodiny Meyrů, se kterou L. Lobmeyr úzce spolupracoval) návrhy v neo-renesančním stylu, které pro firmu J. a L. Lobmeyer^{11/} vytvářeli tehdejší přední vídeňští umělci. Velkého ocenění se této firmě dostalo roku 1873 na Světové výstavě ve Vídni.

Stejně tak jako na počátku 19. století tak i na jeho konci bylo severočeské sklo postiženo uměleckými i obyčtovými potížemi, jež byly způsobeny opožděnou reakcí zdejších sklářů na nastupující secesní sloh. Centrem českého secesního skla se na přelomu 19. a 20. století stala sklárna v Klášterském Mlýně.

Do dalšího, 20. století, ve kterém se Kamenický Šenov stal opět důležitým centrem sklářství v Čechách, vstoupil již jako město, na které byl povýšen roku 1900.

Řezáči skla v Kamenickém Šenově

V Kamenickém Šenově stejně tak jako v Mistrovicích^{12/} působilo v první polovině 19. století velké množství řezáčů skla (jak je zřejmé ze statistických údajů zmíněných již výše), kterým nebyla dosud připsána žádná díla. Nicméně je třeba uvést, že kvalita prací zdejších rafinérů – řezáčů byla pochopitelně různá.

Ještě 18. století náleží osoba **Franze Weidlicha (1735–1795, doložený)**,^{13/} obchodníka se sklem zaměřeného na export do Španělska a Portugalska. Totéž se dá říci i o jeho jmenovci a pravděpodobně příbuzném **Josephu Weidlichovi**, který byl coby kamenorezáč činný v Neapoli, kam roku 1795 odešel.^{14/} Pro vývoj kamenickošenovské řezby není bez zajímavosti, že z rozvětvené rodiny Weidlichů,^{15/} jejichž byli oba právě jmenovaní muži s největší pravděpodobností členy, pocházel i jeden z učitelů řezáče skla Karla Günthera, který byl usazený v Niederdorfu.

Stejně nebo snad ještě více je nepřehledná situace kolem sklářské rodiny jména **Görner**, která pravděpodobně pocházela z Polevska (Blottendorf), kde jak uvádí Pazaurek,^{16/} roku 1849 zemřel jistý **obchodník Görner** (jeho otec byl usazen po nějakou dobu v Bruselu), který měl čtyři syny, z nichž dva, Karel a Anton, byli malíři skla a **Johann** (narozen 1828) a **Ludwig** (narozen 1842) byli řezáči skla.

Další Görner (možná se jedná o Johanna) je uváděn v účetní knize (Kalkulationsbuch) z roku 1830 firmy Ignaz Palme & Co. z Práchně (dnes část Kamenického Šenova) jakožto autor tří děl „...*nämlich* 1. *einen Fussbecher mit Friedrich d. Gr. und General Ziethen und*

Grossherzog Carl bei Liegnitz 1767, 2. einen geschweiften Kelch von 14 cm Höhe, auf welchem der keulenschwingende, Herkules und Centaurer' im Kampfe dargestellt ist (...) und 3. eine, Tulippe mit 3 Parzen', ... ^{17/} Kromě toho je Görner též uváděn jako autor řezeb dekorativních váz v arkádách kříšťálového chrámku – likérové soupravy, která stojí na podnosu na noze. Tímto dílem firma Ignaz Pelikan & Co. obelala „Austellung der Industrie – Erzeugnisse Böhmens“ v Praze roku 1831.

Z těchto děl se nezachovalo žádné, ovšem Uměleckoprůmyslové muzeum má ve svých sbírkách 11,8 cm vysokou broušenou holbičku datovanou do doby kolem roku 1830 [obr. 1] (Brožová, 1977, č. kat. 41), na jejíž přední straně je v oválném medailonu řezba Thesea bojujícího s kentaurem. Není pochyb o tom, že se jedná o tutéž figurální kompozici jako na výše zmíněné 14 cm vysoké (nedochované) číšce na noze. Přesvědčivým důkazem je jeho kresba v knize vzorů (Musterbuch) společnosti Ignaz Palme & Co.^{18/} Dlužno dodat, že jako vzor pro tento figurální výjev posloužilo Canovovo sousoší Thesea v boji s Kentaurem, které v mramoru provedl v letech 1804–1819. Dnes je toto sochařské dílo v Kunshistorisches Museum ve Vídni. Již ve své době velmi populární sochu Antonia Canovy, lze v podstatě označit za jednopohledovou. Rozkročený Theseus, který je až na přilbu zcela nahý, levou rukou rdousí pod sebou zkrouceného kentaura a pravou, v níž drží kyj, se mu chystá zasadit smrtící úder. Řezáč toto umělecké dílo znal pravděpodobně díky nějaké (dnes neznámé) grafické předloze. Oproti Canovově soše, kde divák čeká Theseův úder každým okamžikem, působí řezba na holbičce z pražského Uměleckoprůmyslového muzea staticky, strnule. Autorovi řezby není ovšem možno upřít snahu o monumentalitu a zvládnutí perspektivního pohledu při zobrazení, k zemi přitlačeného kentaura. Pod podnožím výjevu je nápis Theseus.

Od tohoto řezáče, či někoho z jeho okruhu, vyšla i řezba na kupě žlutě lazurovaného poháru z Reiss – Museum v Mannheimu, zpodobňující pomník Johannese Gutenberga v Mohuči (Klesse, 1978, obr. 4). Vzorem pro řezbu bylo i v tomto případě slavné sochařské dílo první poloviny 19. století, a sice bronzový pomník zpodobňující zakladatele knihtisku, který byl vytvořen Berthelem Thorvaldsenem pro vynálezčovo rodné město – Mainz a který zde byl odhalen roku 1837. Krátce po tomto datu byla provedena i řezba zdobící mannheimský pohár.

Thorvaldsenova socha, stejně tak jako Theseus A. Canovy, má jeden hlavní, tj. čelní pohled. Postava Johannese Gutenberga je oděna v dobový

splývavý plášť a přiléhavý jednolitý spodní šat. Na hlavě má čapku. Levou rukou tiskne ke své hrudi knihu – tištěnou bibli. Gutenbergův zamyšlený výraz, pohled upřený do dálky a bujný vous na jeho tváři explicitně evokuje představu pozdně středověkého intelektuála (myslitele). Tuto představu ovšem ani zdaleka nenavozuje řezba připisovaná Görnerovi. Nejen, že kontrapostní postoj nahradil pouze jeho neumělý náznak, ale celá řezaná postava je disproporční. Namísto Thorvaldse-sonovy elegantní, vysoké a štíhlé figury je Gutenberg na plášti kupy zobrazen jako malý podsaditý muž s hubenýma nohama, který má ještě ke všemu neúměrně dlouhou pravou paži. O oduševnělosti výrazu jeho tváře se též dá s úspěchem pochybovat.

Jedinou prací, která nese signaturu „Görner“, je řezba Madony s Ježíškem a sv. Janem Křtitelem podle Raffaelova obrazu Krásná zahradnice (1514; Louvre, Paříž),¹⁹⁾ která je v oválném medailonu na kupě 26,2 cm vysokého poháru [obr. 2]. Vznik tohoto díla se předpokládá v rozmezí let 1840–1850 a je ve vlastnictví Passauer Glasmuseum.

Řezba sama je provedena neobyčejně citlivě a jemně a téměř přesně se drží své pozdně renesanční (manýristické) předlohy. Tyto skutečnosti naznačují, že se buď nejedná o stejného autora jako u pražské holbičky (řezáč zobrazení pomníku J. Gutenberga nepřipadá v úvahu vůbec), nebo že tento řezáč prodělal během více jak deseti let, které dělí řezaný výjev Krásné zahradnice od řezby Thesea zabíjejícího kentaura, pronikavě kvalitativně pozitivní vývoj. Dlužno podotknout, že mnohem pravděpodobnější se jeví možnost první, tj. že jde o **dalšího rafinéra z téhož sklářského rodu.**

Aby situace kolem Görnerů byla ještě „jednodušší“, nelze nezmínit **ještě jednoho řezáče skla tohoto jména**, autora výzdoby dvou číšek (jedné s uchem), které jsou ve sbírkách Sklářského muzea v Kamenickém Šenově. Vznik obou číšek se předpokládá po roce 1800.

Na 11,3 cm vysoké číšce (Brožová 1970, č. kat. 2) [obr. 3] s uchem je mělká řezba alegorické okřídlené postavy – génia, jenž drží štít, v jehož středu je květina (snad růže – symbol přátelství), a sedí při patě jakéhosi obětního oltáře či spíše pomníku, na němž jsou dva perlovcem vymezené oválné medailony (jeden je postavený na výšku a druhý na šířku) s nápisy: „Zum An denken“ (sic) a dále „Von Maria Theresia Görnerin.“ Horní část výjevu vyplňují tři letící géniové (andílci), kteří drží nápisovou pásku. Celá kompozice je umístěna na travnatém podnoží, vlevo stojí palma. Právě nápis „Von Maria Theresia Görnerin“ vedl J. Brožovou k vyslovení předpokladu, že autorem řezby na plášti

této číšky byl někdo z rodiny Görnerů, tedy příbuzných objednavatelky.^{20/}

Druhá, o něco vyšší číška (12,8 cm; Brožová 1970, č. kat. 4) [obr. 4], je ozdobena řezaným výjevem Alegorie lásky, kterou představuje manžeský pár stojící na trávě vedle obětního oltáře s rozžehnutým ohněm, z něhož vzešel génius, jenž ještě s dalším géniem zavívá milenecký (manželský?) pár do girlandy z růží.

Obě číšky, respektive obě řezby vyšly nepochybně ze stejné ruky, o čemž svědčí tytéž charakteristické rysy: schematicky a neuměle řezané tváře, šat tvořený dlouhými vlnícími se řasami, provedení travnatého podnoží atd. Je naprosto zřejmé, že řezáč, který provedl tyto řezané výjevy, měl velmi nedokonalou kreslířskou přípravu, jak ukazuje provedení figur, ale i např. naprosté nezvládnutí perspektivy při řezbě obětního oltáře na výše popsané číšce. Zcela v souladu s těmito fakty je časné datování obou prací. Tento rafinér, i přes právě popsané nedostatky, patří mezi první, kteří se po úpadku řezby na skle ke konci 18. století^{21/} začali znovu zabírat figurální řezbou. Jeho řezáčský styl není daleko od jeho mistrovických kolegů F. Wandera a F. Riedla, jak dokazuje pojetí travnatého podnoží a koneckonců i přítomnost palmy na jedné z číšek.

Neměně rozvětvenou rodinou, jako Görnerové, byla i **rodina Pietschů**. Zakladatel, respektive první známý řezáč tohoto jména je **David Pietsch** (zv. Löffeldavid), který v Kamenickém Šenově roku 1804 „...in hohem Alter stirbt“.^{22/} O tomto muži je známo v podstatě jen to, co uvádí Pazaurek, totiž, „...dass er seine Bekannten gern verulkt hat“.^{23/} **Ignaz Pietsch** (Pazaurek ho označuje termínem „Glaskugler“),^{24/} který byl příbuzným a možná i přímým potomkem Davida, je autorem reliéfních řezeb na dvou téměř stejně vysokých (9,5 cm a 9 cm) číškách z doby kolem roku 1800. Jedna je dnes v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze [obr. 5] (Brožová, 1977, č. kat. 22) a druhá (též z majetku pražského muzea) byla v nedávné době bohužel rozbita a dnes je deponována (v podobě střepů) v kamenickošensovském Sklářském muzeu. Obě reliéfní řezby na pláštích inkriminovaných číšek znázorňují polopostavy muže a ženy (jedná se asi o manželský pár), které jsou řazené za sebou, aby mohly být zachyceny z pravého profilu. Provedení řezby i její kompozice je na obou pracích, až na nepatrné detaily (např. formování linií vlasů muže, nebo záhyby na jeho kabátci), shodné. V obou případech je řezba tohoto dvojportrétu umístěna do oválného medailonu. Nejde ale o jednu a tutéž dvojici.

V případě pražské řezby se jedná o vyobrazení některého ze členů obchodní rodiny Conradů s manželkou Annou (rozenou Pietscheovou).

Tato skutečnost je potvrzena písmeny „J C“ (vlevo) a „L C“ (vpravo), které jsou umístěny mezi rokajovým ornamentem při dolní straně medailonu. Zde je též (uprostřed) štítek srdčitého tvaru, v němž je umístěno obchodní znamení Conradů – zdvojená číslice čtyři.^{25/} Na číšce z Kamenického Šenova je pro změnu řezba Franze Vogela a jeho ženy. Tuto řezbu podle tradice řezal „*jakýsi řezáč Pietsche*“^{26/}

Tato fakta, spolu s výše uvedeným Pazaurovým označením „Glas-kugler“, dovolují s velkou pravděpodobností předpokládat, že autorem obou řezeb je Ignaz Pietsch.^{27/} Po výtvarné stránce není kvalita těchto řezaných podobizen nijak oslňující. Co zaujme, je provedení v reliéfní řezbě, která se v této době vyskytuje jen ojediněle.

Syn Ignaze **Pietsche, Karl (1826–1883)**, též řezáč skla, se nejdříve učil tomuto umění u řezáčů Gubeho a Hagenbartha v Mistrovicích a posléze u Franze Zahna v Kamenickém Šenově, v jehož dílně zůstal ještě několik let činný jako tovaryš. V následujících letech pracoval v rafinerii Eduarda Pelikana v Mistrovicích, aby se poté stal jedním z hlavních řezáčů skla vídeňské firmy J. & L. Lobmeyr, která měla své zastoupení v Kamenickém Šenově.

Karl Pietsch byl jedním z nejlepších řezáčů skla své doby. Jeho dílo (zejména pak mistrovsky řezané mísy s alegorickými a mytologickými motivy pro firmu Lobmeyr) náleží období historických slohů (neorenesanci). Totéž platí i o Karlově bratrovi Ignazi Pietschovi (1824–1886) – vynikajícím malíři skla.

Velmi výrazně se do dějin řezby na skle v Kamenickém Šenově zapisali dva řezáči: Karl Günther a Karl Pfohl (K. Pfohlovi bude věnován další – poslední článek o severočeském řezaném skle, jenž bude publikován ve sborníku *Bezděz* v roce 2005), kteří sice dobou vzniku svých děl patří době kolem poloviny, respektive po polovině 19. století, ale svým uměleckým názorem i formou zpracování nezanedbatelného počtu svých prací náleží stále stylu biedermeieru a druhého rokoka. Tito dva řezáči byli nejenom skutečnými mistry svého oboru, ale zásadní měrou se rovněž (spolu s F. P. Zachem, který působil v Mnichově) zasloužili o rozšíření techniky reliéfní řezby na vrstveném skle, včetně litofanií.^{28/} Paradoxem je, že Karlu Güntherovi, u něhož je velmi důvodný předpoklad k domněnce, že byl oním řezáčem vyšlým z Kamenickošenovska, který tento způsob řezby na skle uplatnil jako jeden z prvních, nelze s jistotou připsat žádnou existující práci tohoto druhu. Řezba na vrstveném skle spolu s litofanií byla vlastně přímou reakcí na dobový zájem o barevné sklo ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století. Teprve až

s nástupem historických slohů na konci šedesátých let 19. století, jenž na kamenickošenovsku reprezentovala především firma J. & L. Lobmeyr a sklářská škola, dochází k opětovnému upřednostňování řezby na bezbarvém, čirém skle.

Karl Günther se narodil roku 1808 ve Frankfurtu nad Mohanem, kde měli jeho rodiče obchod se sklem. Jeho dětství nebylo zřejmě nijak šťastné; nejdříve byl dán do péče jakési pěstounky v Manheimu a posléze, když dosáhl školního věku, byl svými rodiči poslán do Kamenického Šenova, kde byl v péči příbuzných, vlastních statek zv. Tonmannlgut. Podle tohoto názvu dostal K. Günther i svou přezdívku „Tonmannkorf“.

Jeho prvními učiteli řezby na sklo byli Franz Piesche (zv. Schleiferfranz) a poté jistý Weidlich. Po skončení školení se Karl vrátil k rodičům, ale ne už do Frankfurtu, nýbrž do Wiesbadenu, kam mezi tím přesídlili. Zde se měl též „*ein fremder Glashändler*“ pokusit adoptovat mladého Günthera,^{29/} protože mu údajně měl připomínat jeho zemřelého syna. V této souvislosti je třeba zmínit velmi zajímavý a nepravděpodobný postřeh W. Spiegla; totiž to, že tímto mužem označovaným jako „*Glashändler*“ byl s velkou pravděpodobností obchodník se sklem Franz Steigerwald „...*der damals von Würtzburg aus ein Saisongeschäft in Wiesbaden unterhielt, ledig war, bis zu seinem Tod Junggeselle blieb und den jungen Günther als Graveur schätzte.*“^{30/} Tento Spieglovův předpoklad jenom potvrzuje skutečnost, že Günther po svém opětovném návratu (spolu s rodiči) do Kamenického Šenova, který se uskutečnil zřejmě někdy během první poloviny třicátých let 19. století, pracoval pro F. Steigerwalda v jeho (novo)borské rafinerii, kterou vedl bratr Franze, Wilhelm.

Roku 1837 se Karl Günther opět ocitá ve svém rodném městě, Frankfurtu nad Mohanem, jak vyplývá ze žádosti o povolení činnosti v tomto městě, jež si podal na zdejším magistrátním úřadě, ve které uvádí, že „(er)...*nach längerem Studium eine Manier erfunden (hat), in allen Glas und Glastafeln Bildnisse, Wappen etc. zu schneiden*“, což je podle jeho názoru, jak dále uvádí „...*eine bis jetzt völlig unbekannte Kunst, welche durch die Reinheit der Ausführung die Unvertilgbarkeit der Schattierung die Aufmerksamkeit eines jeden in Anspruch nehmen muss, welche in ihrer Art den Wert einer guten Malerei erreicht.*“ Na důkaz pravdivosti svého tvrzení přiložil K. Günther k této žádosti „(eine) *Platte mit dem Wappen Frankfurts.*“^{31/} O tom, zda bylo Güntherovi odpovězeno kladně či záporně, není dodnes žádná povědomost. Z jeho žádosti se zdá být zřejmé, že se Günther, jak již bylo o něco výše poznamenáno,

prezentoval jako první, kdo objevil a ovládal „...eine bis jetzt völlig unbekante Kunst, welche durch die Reinheit der Ausführung, die Unvertilgbarkeit der Schattierung...“, tj. reliéfní řezbu na přejímaném skle.^{32/} Není sice jasné, zda k žádosti přiložená (do dnešních dnů nezachovaná) „Platte“ se znakem města Frankfurtu byla dvoubarevnou litofanií nebo „pouze“ klasickou skleněnou deskou z vrstveného skla, přesto to neubírá nic na významu této fenomenální inovaci řezby na sklo, kterou K. Günther dokázal uvést v život jako jeden z prvních.

Ve Frankfurtu zřejmě Karl Günther nepobyl dlouho, protože na přelomu třicátých a čtyřicátých let působil v alsaském Valerysthalu a dále v Paříži (manufaktura Baccarat). Ani ve Francii však nesetřval delší čas a v prosinci roku 1841 se ocitá spolu se svým (tehdy osmnáctiletým) bratrem Emanuele v Mnichově. Z tohoto Güntherova „mnichovského“ období, podobně jako z období jeho činnosti ve Frankfurtu, Alsasku či Paříži, se do současnosti nepodařilo identifikovat žádné dílo, které by bylo možné tomuto řezáči připsat. Pazaurek^{33/} sice zmiňuje dvě práce – pohár s řezbou Napoleona I. spolu s jeho generály a dále řezbu na vnitřní straně pláště číšky z vrstveného skla, které měly vyjít z ruky Güntherovy ve Francii, respektive v Mnichově, ovšem ani jedna z těchto prací nebyla dosud nalezena, a zdá se jisté, že jsou zničeny obě.

Do mnichovského pobytu bratří Güntherů vnesl částečně jasno opět W. Spiegl,^{34/} který i přes neexistenci důkazů zcela logicky předpokládá, že zde oba úzce spolupracovali s obchodníkem Franzem Steigerwaldem, jehož firma zde měla své hlavní sídlo. Steigerwald byl oběma Güntherům asi nejenom dodavatelem skleněných polotovárů, ale i odběratelem jejich výrobků. Nenadálý odchod obou bratrů roku 1844 domů vysvětluje Spiegl, narozdíl od G. E. Pazaureka a F. F. Palmeho,^{35/} tím že Karl a Emanuel Güntherové se dostali do sporu se svým odběratelem F. Steigerwaldem, který v této době patrně navázal plodnou spolupráci s „konkurentem“ Güntherů, vynikajícím řezáčem skla, pražským rodákem F. P. Zachem.

Po svém návratu do Kamenického Šenova, který se uskutečnil roku 1844, začal K. Günther pracovat, jak uvádí F. F. Palme „...in verschiedene(n) Glasgeschäfte(n) (und) nahm zu seinen Gravierungen – besonders bei rubinierten Gläsern – Fluorsäure zu Hilfe und erzielte so immer noch schöne Arbeiten.“^{36/} V této době se již naplno začala projevovat jeho přehnaná nábožnost a samaritanismus, což bylo vedle jeho údajných „skandálů“ v cizině příčinou vzniku řady, často přehnaných, historek a legend o tomto řezáči,^{37/} podle nichž měl přespávat po půdách

a jeskyních, kam si měl brát i svůj řezáčský stroj (Graveurwerkzeug). Na své živobyті si měl tento „...hochgewachsene Sonderling mit dem langen Haar und Barte“^{38/} na sklonku svého života vydělávat tím, že své práce prodával podomním způsobem, a to až v Praze či Litoměřicích, kde byl znám jako „Ecce homo aus Steinschönau.“ Karl Günther zemřel zcela bez prostředků a polospělý 5. června 1883 v kamenickošenovském špitále.

Reliéfní řezby na vrstveném skle nebo litofanie, které by byly K. Güntherem signovány či by mu mohly být bez pochyby připsány, se nepodařilo do dnešních dnů nalézt.^{39/} S jistotou s ním nelze spojit ani kresbu číšky s medailony vyplněnými zobrazeními lesní zvěře, která je v knize vzorů firmy Ignaz Palme & Co. z Práchně, z doby kolem roku 1830. V Práchni i v Kamenickém Šenově totiž žilo v tomto čase několik rodin jména Günther. V této souvislosti je třeba uvést předpoklad vyslovený W. Spieglem,^{40/} že z Güntherovy ruky po jeho návratu do vlasti, tedy v době jeho působení „in verschiedenene Glasgeschäfte“, vyšly některé reliéfní řezby (zejména koní) na vrstveném skle, které se dnes jaksi „automaticky“ připsují K. Pfohlovi.^{41/} Potvrzení nebo naopak vyvrácení této hypotézy by mohla v budoucnu přinést pouze důkladná stylová a formální analýza dochovaných děl náležejících do tohoto okruhu.

Zcela jinak je tomu s dochovaností děl Karla Günthera, která pravděpodobně představovala hlavní zdroj jeho obživy, a to přibližně od počátku šedesátých let do konce jeho života. Jedná se o červeně lazurované duté sklo (humpeny, válcové číše – poháry, číšky, holby, karafy atd.), které Günther rafinoval klouzavou řezbou doplňovanou rytými detaily; pozadí výjevu je pak takřka vždy matováno. Není bez zajímavosti, že v nezanedbatelném množství případů byla červená lazura ještě „podložena“ vrstvou žluté lazury, přičemž při odleštění vrchní vrstvy korkovým kolečkem Günther docíloval zvláštního červeno-žlutavého efektu. Náměty řezeb byly různé – od figurálních přes zobrazení lesní (vysoké) zvěře, až po žánrové scény ze života prostých venkovských lidí. Mimo ojedinělých případů jsou sice všechna díla tohoto řezáče nesignována, ale vzhledem ke specifčnosti rafinace a též s přihlédnutím k tomu, že „...die wenigen Lehrlinge, die er hatte, hielten es bei ihm nicht aus;...“^{42/} je možno o něm uvažovat jako o jediném autorovi tímto způsobem zušlechťovaných děl. S Pazaurkovým názorem, že tato Güntherova zobrazení, která podle něho vznikla „...ganz ohne Vorlagen...“, jsou „...bäuerlich-primitive(n) Erzeugnisse (...) keineswegs höfische Phantasie...“^{43/} nelze zcela souhlasit.

Dílo Karla Günthera, vzniklé v tomto období, vykazuje bezesporu zřetelný vývoj od jemných a kultivovaných figurálních výjevů z šedesátých let 19. století, které zdobí přibližně stejně vysoké (kolem 40 cm) válcové číše, až k námětově i formálně jednoduchým žánrovým výjevům z soukromského prostředí na holbách a číškách z let sedmdesátých (zde souhlasit s Pazarukovým názorem lze). Tento předpoklad potvrzují dvě Güntherem signované a datované, červeně lazurované válcové číše (výška obou je 41,5 cm), které byly nabídnuty roku 1990 v aukčním katalogu vídeňské firmy M. Kovacek (Kovacek, 1990, č. kat. 231 a 232).

Na plášti první z nich [obr. 6] (Kovacek, 1990, č. kat. 231) je na červeném, matovaném pozadí zobrazen Bacchus sedící na antickém, dvoukolovém voze, který je tažen párem lvů. Boha vína doprovází kromě puttů i nymfa a satyr. Při patě poháru leží dva fauni a je zde též signatura a datace: Fec. C. Ant. Günther Steinschönau Böhmen 1862. Kolem horního okraje jsou umístěny v střídavém rytmu velké vinné listy a maskarony, pod nimiž jsou pak úponky vinné révy s hrozny.

To, že druhá válcová číše – pohár (Kovacek, 1990, č. kat. 232) [obr. 7] je protějškem výše zmíněné nebo pochází z nějaké, v celku nedochované série, se zdá velmi pravděpodobné. Nejenom že oba poháry jsou co do výšky a tvaru téměř shodné, ale i signatura a datace (zde též při dolním okraji): Fecit C. Ant. Günther Steinschönau Böhmen 1862 je velmi podobná. Konečně pak i námět a jednoplánová kompozice, jež je zde umístěna ve dvou nad sebou umístěných pásech, jsou příbuzné prvně zmíněnému artefaktu. V horní zóně jsou na matovaném čírem pozadí červeně lazurované, řezané figury puttů trhajících hrozny. V dolní polovině pláště tohoto poháru je zobrazen Pan hrající na flétnu (syrinx) a dále čtyři putti, z nichž dva popíjejí víno a dva doprovázejí Pana na lyru, respektive roh.

Oba tyto poháry lze považovat za výjimečné, díky tomu, že výjevy na pláštích těchto monumentálních pohárů jsou provedeny velmi kvalitně. V první řadě zaujmou velmi jistě a pečlivě vedené linie obrysově řezby (v těchto, ale i v ostatních případech děl tohoto typu, jež vyšla z Güntherovy ruky by bylo namísto hovořit spíše o rytině či kresbě na sklo než o řezbě). Neméně kvalitní je i zpracování detailů (vlasy, listoví révy atd.). Plasticity figur je docíleno „odlešťováním“ vrstvy lazury, respektive důmyslným a plynulým odstupňováním tohoto „odleštění“ (odstranění). Konečně je nutno podotknout, že vznik těchto dvou Güntherových děl bez jakékoliv předlohy („...*offenbar ganz ohne Vorlage*...“) se jeví jako vysoce nepravděpodobný.

Dalším (třetím) známým signovaným, datovaným dílem K. Günthera (Fecit Karl Ant. Günther Steinschönau Böhmen 1862; značení je umístěno na spodu poháru), je 30 cm vysoký pohár (Stangenvase), který byl nabídnut na aukci firmy Heilbronner Kunst- und Auktionshaus v roce 2001.^{44/} Na plášti je stejnou technikou a podobným stylem jako u výše zmíněných pohárů z aukčního katalogu firmy M. Kovacka proveden výjev zpodobňující „*Darstellung eines Mannes in vier Lebensabschnitten, mit entsprechenden Attributen, bez. ‚Quatre Ages‘, umramt von Weinlaub.*“^{45/}

Provedení na stejné kvalitativní úrovni vykazuje i zobrazení vysoké zvěře na lesní pasece mezi stromy na válcové číši z Passauer Glas-museum (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, č. kat. III/87), který vznikl kolem roku 1868. Přibližně ve stejné době byla Güntherem provedena i řezba – rytina na humpenu, jež je ve sbírkách Sklářského muzea Kamenickém Šenově (inv. č. KS 1870). I zde jsou po obvodu pláště znázorněna lesní zvířata (často v odvážných perspektivních zkratkách). Tentokrát není matováno pouze pozadí výjevu, nýbrž kompletně celý povrch pláště.

Ve sbírkách muzea v Kamenickém Šenově je i několik dalších prací Karla Günthera. Z období kolem poloviny šedesátých let 19. století je to např. humpen (inv. č. KS 1319; Pazaurek, 1923, obr. 46), na jehož plášti jsou směrem vzhůru spirálovitě řazeny pijácké scény, k nimž se váží pod nimi umístěná pijácká úsloví (Trinksprüche), jako např.: „Ein Glas beim Freund: ist: gut: gemeint.“ nebo: „wein und: frohes lied: machte ein: lustiges gemüth“ apod. Provedení výjevu je „...schön zart in Linienätzung ausgeführt und (...) vorsichtig modelliert. (Der) Hintergrund der Figuren (ist) mit Kupferad virtuos abgearbeitet und mit Wasserschwirgel mattiert. Im matten Hintergrund (sind) kleine mit dem Bleirädschen versehene Pünktchen.“^{46/}

V Kamenickém Šenově je i poškozený humpen (inv. č. 1320) s postavami mileneckého páru v renesančním oděvu (podle G. E. Pazaurka, který tuto Güntherovu práci datoval do roku 1864, to je „*Faust und Gretchen*“),^{47/} kteří stojí v krajině; v pozadí je silueta jakéhosi hrádku a kostela. Ani u tohoto do detailů propracovaného zobrazení se dosud nepodařilo dohledat příslušnou předlohu, jejíž existenci lze i v tomto případě předpokládat.

Kamenickošenovské muzeum a Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze nevlastní však pouze tyto výše uvedené, jemně a elegantně rafinované předměty, nýbrž i Güntherovy práce ze sedmdesátých let 19. století.

Povětšinou se jedná o holby či číšky, na nichž jsou na červeně lazurovaném podkladě (často v kombinaci se spodní vrstvou žluté lazury) zobrazeny žánrové výjevy ze života venkovských obyvatel. Většinou to jsou nenáročné kompozice, provedené velmi zběžně, až nedbale, což potvrzuje nepřesné vedení linií, nesoulad lazury a obrysové linie a povšechné provedení detailů, jejichž existence je v podstatě pouze naznačena. Typy postav a tváří se na jednotlivých sklech víceméně opakují.

Ilustrativních příkladů takovýchto prací, u kterých se předpokládá autorství Karla Güntheera, je v kamenickošenovské sbírce hned několik. Např. to je 16 cm vysoká holba („Bierglas“, inv. č. KS 2153) [obr. 8], vzniknuvší někdy v první polovině sedmdesátých let, jejíž plášť je dekorován řezbou – rytinou zachycující dva sedláky při polních pracích. Jeden rozsévá zrna ze zástěry, kterou má kolem pasu a druhý oře pole pluhem taženým párem koní. Vedle něho stojí malý chlapec, snad sedlákův syn, který koně popohání v pravé ruce drženým bičem. Celý výjev je zasazen do krajinného prostředí; vlevo je venkovský kostelíček za hřbitovni zdí, po obloze letí hejno ptáků a po stranách výjev rámuje listoví a plody ovocných stromů (jablka nalevo a hrušky napravo). Při horním okraji je nápis „Ich Streue und Pflüge den Samen in das Land das Wohltun und gedein.“

Identický výjev (kromě nápisu) je i na číšce z Uměleckoprůmyslového musea v Praze. Zde byl ale Karlem Güntherem uplatněn „pracovní postup“ v opačném sledu, než je obvyklé, tzn., že nejdříve do číreho skla vyřezal a vyryl výjev a poté až přistoupil k nanesení lazury, jak dokazují červeně (tmavě) zbarvené linie řezby – rytiny. Tento způsob rafinace byl méně náročný, a tudíž i rychlejší. Na této práci, stejně tak jako na výše zmíněné holbě, byla kromě lazury červené použita ještě vrstva lazury žluté, která se uplatnila jako objemotvorný prvek po odstranění vrchní, červené vrstvy.

Jednoduše působí i výzdoba na plášti další číšky ze sbírky pražského Uměleckoprůmyslového musea, kde je znázorněna postava ženy v selkém oděvu v interiéru venkovské chalupy, jak tluče máslo v máselnici. Zběžnost a nenáročnost provedení v tomto případě jenom podtrhuje na zadní straně umístěná „zmenšovací čočka“, kterou zde představuje pouze červeně lazurované kruhové pole o průměru cca 3 cm, po jehož obvodu je jedním nedbalým a rychlým tahem provedena velmi mělká vlnovka.

Při analýze důvodů této rustikalizace, která nastala v díle Karla Günthera na sklonku jeho řezácké kariéry, je třeba přihlídnout ke dvěma hlavním faktům. V první řadě je třeba zmínit prohloubení Güntherova

excentrismu a exaltovaného samaritanismu, který bezesporu nepřidal jeho pracím na kvalitě. Druhý důvod pak vyplývá v podstatě z prvního. Jedná se o to, že Güntherův zvláštní způsob života ani v nejmenším nevytvářel předpoklady k tomu, aby ho zaměstnala nějaká na kamenicko-šenovsku v té době existující renomovaná rafinérie skla nebo aby sám získal pro své výrobky movitější a tudíž náročnější zákazníky. Jeho odběratelé se rekrutovali z místních rolníků, popřípadě sedláků, s nimiž Günther své výrobky pravděpodobně směňoval za jídlo či jiné potřeby k životu, jak již zmiňuje Pazaurek.^{48/}

V zájmu objektivního posouzení tohoto pozdního díla Karla Günthera je třeba uvést, že jeho postavy venkovských lidí, stejně tak jako figury hospodářských zvířat jsou i přes zběžnost svého provedení vždy zachycené proporčně i perspektivně správně, přičemž totéž lze říci i o krajinném prostředí nebo interiérech, ve kterých se tyto kompozice odehrávají. Tato fakta jenom potvrzují tu skutečnost, že Karl Günther byl velmi talentovaný a zručný řezáč. Navzdory těžkostem, které ho ve stáří provázely, je z jeho prací (i přes nepřehlédnutelné nedostatky) cítit, že byly provedeny školným a zručným rafinérem.

září 2003

POZNÁMKY

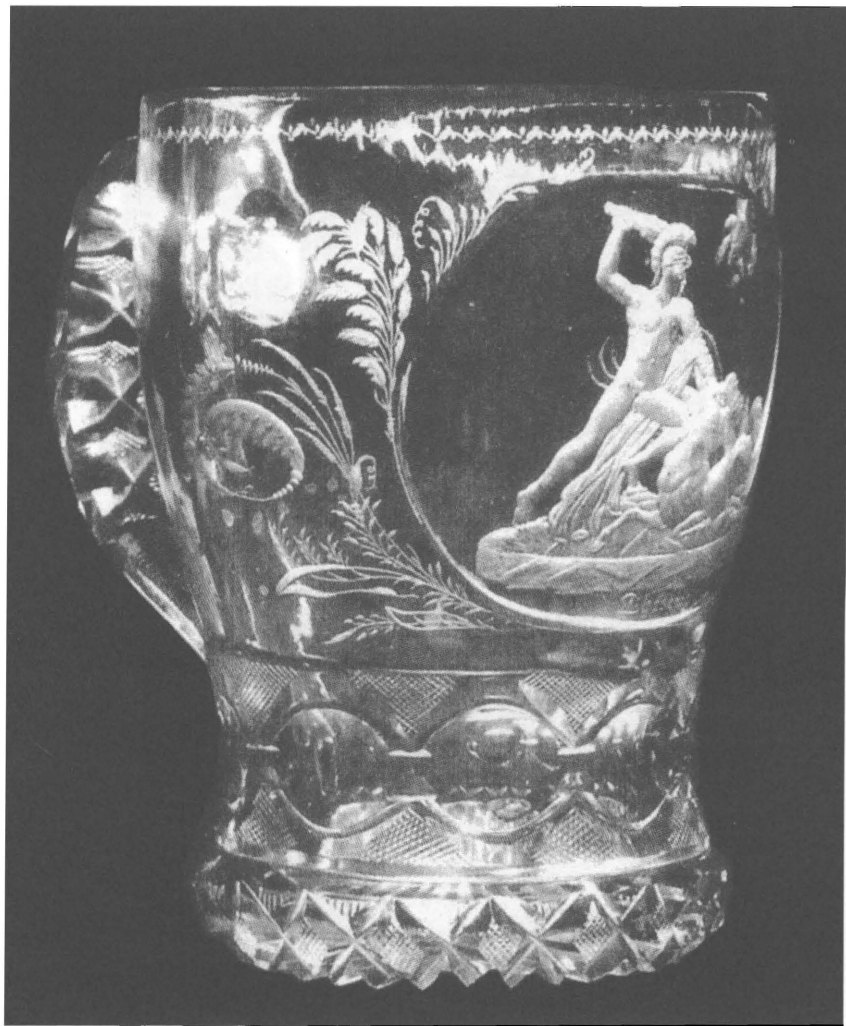
- 1/ Kuča, Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl, Praha 1997, s. 778–780; Profous, Antonín: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV, Praha 1957, s. 276.
- 2/ Schöttner, Jan: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (1. část). *Bezděz*, 11, 2002, s. 63–102; s. 64.
- 3/ Das Buch der Stadt Steinschönau. Berlin – Friedenau 1930, s. 66.
- 4/ Mareš, František: České sklo. Praha 1893, s. 133, pozn. 92.
- 5/ Spiegl, Walter – von Strasser, Rudolf: Dekoriertes Glas. München 1989; s. 140.
- 6/ Schöttner, Jan, Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (1. část). *Bezděz*, 11, 2002, s. 63–102; s. 64–65.
- 7/ Braunová, Helena: České sklo pro orient. *Starožitnosti VI*, 1995, s. 2–3; s. 2.
- 8/ Das Buch der Stadt Steinschönau. Berlin – Friedenau 1930, s. 70.
- 9/ Vyčerpávající přehled obchodních vztahů rafinérů skla z Českolipska s harrachovskou sklárnou podala Jarmila Brožová: Severočeští rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století. *Bezděz*, 3, 1995, (1. část); *Bezděz*, 6, 1997, (2. část).
- 10/ P. Horner, Josef: Nachrichten über Steinschönau von 1872 bis hinauf ins 14. Jahrhundert. *Steinschönau 1876*, III, s. 12–13.
- 11/ Firma J. & L. Lobmeyr byla založena ve Vídni bratry Josefem (1828–1864) a Ludwigem (1829–1917) Lobmeyrovými v roce 1860, po smrti bratra vedl Ludwig firmu sám až do své smrti.
- 12/ Schöttner, Jan: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (1. část). *Bezděz* 11, 2002, s. 63–102, týž: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (2. část). *Bezděz* 12, 2003, s. 141–178.
- 13/ Dlabacz, Bohumír Jan : Allgemeines historisches Künstler – Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien, Prag 1815, sv. III, s. 338.
- 14/ *Ibidem*, s. 339.
- 15/ Pazaurek, Gustav E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 54, pozn. 2.
- 16/ *Ibidem*, s. 70–71.
- 17/ *Ibidem*, s. 371–372, obr. 327.
- 18/ Na tuto skutečnost poprvé upozornila Jarmila Brožová: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha [1977], č. kat. 41.
- 19/ Tento pohár pochází ze sbírky prof. Sallače z Prahy. Následně se dostal do Sammlung Krug v Mülheimu a posléze byl roku 1984 firmou M. Kovacek ve Vídni nabídnut na aukci. Současným vlastníkem tohoto poháru je Passauer Glasmuseum, Bavorsko (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, č. kat. II/144).
- 20/ Brožová, Jarmila: Severočeské sklo a jeho výtvarný vývoj, s. 15–20, Brok, Jindřich – Brožová, Jarmila – Lukáš, Václav: Severočeské sklo 19. století, Muzeum skla a bižuterie, Jablonec nad Nisou 1970, (katalog výstavy); č. kat. 2 a 4.
- 21/ Hlavní příčinou ústupu figurálních námětů z českého řezaného skla je nástup nové, zámožné skupiny objednavatelů – buržoazie, která na rozdíl od šlechty požadovala především sklo užitkové, na místo náročně dekorovaných luxusních výrobků.

- 22/ Pazaurek, Gustav E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 68.
- 23/ Ibidem, s. 68, pozn. 1.
- 24/ Ibidem, s. 68.
- 25/ Brožová, Jarmila: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog 1, Praha [1977], č. kat. 22
- 26/ von Walcher-Moltheim, Alfred: Nordböhmisches Ueberfanggläser der Biedermeierzeit. Kunst und Kunsthandwerk, č. 13, 1911, s. 11.
- 27/ Ignaze Pietsche označila za autora řezby na číšce ze Sklářského muzea v Kamenickém Šenově jako první J. Brožová: Severočeské sklo a jeho výtvarný vývoj, s. 15–20, Brok, Jindřich – Brožová, Jarmila – Lukáš, Václav: Severočeské sklo 19. století, Muzeum skla a bižuterie, Jablonec nad Nisou 1970, (katalog výstavy), č. kat. 1.
- 28/ Termínem litofanie se označuje reliéfní řezba (kameogravura) do desek z čirého skla, které je vrstveno nejčastěji kobaltem, nebo rubinem. Tyto skleněné „tabulky“ byly zavěšovány do oken, protože pouze při pohledu proti světlu se plně projeví plasticita řezby. Někdy byly modře a červeně přejímané desky skla kombinovány. Tak došlo k rozšíření rozsahu barevných tónů, které vznikly při jejich vzájemném překrytí.
- 29/ Palme, Franz Friedrich: Beiträge zur Steinschönauer Glasindustrie, Steinschönau 1931, s. 52.
- 30/ Spiegl, Walter: Glas des Historismus, Braunschweig 1980, s. 185.
- 31/ Ibidem, s. 185, pozn. 5.
- 32/ Karl Günther byl první v ovládnutí této techniky pouze mezi kamenickošenovskými řezáči. Litofanii vynalezl roku 1827 baron de Bourgoing, který ji uplatnil nejdříve na porcelánu a až poté na skle. V Čechách je existence první litofanie doložena v roce 1831, kdy bylo vystavena na průmyslové výstavě v Praze. Jednalo se o portrét lidového povstalce z Tyrol Andrease Hofera. Tuto práci na výstavu zaslala harrachovská sklárna v Novém Světě v Krkonoších.
- 33/ Pazaurek, Gustav E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 62.
- 34/ Spiegl, Walter: Glas des Historismus, Braunschweig 1980, s. 186.
- 35/ Pazaurek i Palme informují o mnichovských „skandálech“ K. Günthera, oba prokazatelně čerpali ze stati A. Seidela, který je evidentně přebíral z ústní tradice, díky čemuž je lze považovat spíše za legendy než relevantní informace. Seidel, Anton: Zwei Glasgraveurkünstler aus Steischönau, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 20, 1897, s. 286.
- 36/ Palme, Franz Friedrich: Beiträge zur Steinschönauer Glasindustrie, Steinschönau 1931, s. 54.
- 37/ Seidel, Anton: Zwei Glasgraveurkünstler aus Steinschönau, Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs, 20, 1897, s. 286.
- 38/ Palme, Franz Friedrich: Beiträge zur Steinschönauer Glasindustrie, Steinschönau 1931, s. 55.
- 39/ K. Günther řezal s velkou pravděpodobností modře vrstvený pohár, který byl nabídnut na aukci firmy Fischer v Heilbronu v roce 1994 pod č. 326 jakožto práce F. P. Zacha. Na kupě poháru je reliéfní řezba puttů z Bakchova průvodu mezi vinnými listy a hrozny. Podobné postavy puttů jsou na Güntherem signovaném a datovaném poháru z roku 1862 (Kovacek 1990, č. kat. 232). Za upozornění na tyto skutečnosti děkuji Jarmile Brožové.
- 40/ Spiegl, Walter: Glas des Historismus, Braunschweig 1980, s. 186.

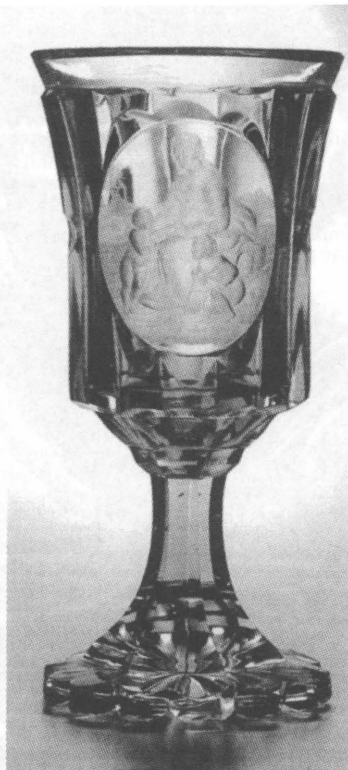
- 41/ Karl Günther je uveden jako autor řezby koně na kobaltem vrstveném poháru, který se objevil v roce 2002 v aukčním katalogu firmy Heilbronner Kunst- und Auktionshaus. 131, Fischer-Auktion, Europäisches Glass, 16. März 2002 (aukční katalog), č. kat. 384.
- 42/ Pazaurek, Gustav E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 63.
- 43/ Ibidem, s. 63.
- 44/ 128. Fischer-Auktion, Europäisches Glas, 27. Oktober 2001 (aukční katalog), č. kat. 431.
- 45/ Ibidem, č. kat. 431.
- 46/ Vyřazená evidenční karta H 742 ze Sklářského muzea Kamenickém Šenově; za poskytnutí této karty děkuji ředitelce kamenickošenovského muzea Heleně Braunové.
- 47/ Pazaurek, Gustav E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923. Datace 1864 byla spolu se jménem K. Günthera napsána tuší na zadní straně tohoto humpenu borskými muzejníky (asi v době před druhou světovou válkou) a odsud ji pravděpodobně převzal i G. E. Pazaurek. Z uvedeného též vyplývá, že tento pohár byl kdysi ve vlastnictví (novo)borského muzea. Za tuto informaci děkuji ředitelce Sklářského muzea v Kamenickém Šenově Heleně Braunové.
- 48/ Pazaurek, Gustav E.: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig 1923, s. 64.

ZÁKLADNÍ LITERATURA A PRAMENY

- Braunová, H. 1995: České sklo pro Orient, Starožitnosti 6, s. 2–3.
- Brožová, J. – Brok, J. – Lukáš, V. 1970: Severočeské sklo 19. století (katalog výstavy), Jablonec nad Nisou.
- Brožová, J. 1977: České sklo 1800–1860, Katalog sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, sbírka skla, katalog I, Praha.
- Brožová, J. – Holešovsky, K. 1979: České sklo XIX. století ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze a Moravské galerie v Brně (katalog výstavy), Brno.
- Brožová J. 1995: Das böhmische Glas des Empire, Das böhmische Glas des Biedermeier und Zweiten Rokoko. In: Das Böhmische Glas 1700–1950, Band II, Passau, s. 12–15, s. 74–79.
- Brožová, J. 1995: Das böhmische Glas des Historismus. In: Das Böhmische Glas 1700–1950, Band III, Passau, s. 12–16.
- Dějiny českého výtvarného umění III/1–2, editoři T. Petrasová, H. Lorenzová, kol., Praha, 2001.
- Das Böhmische Glas 1700–1950, Band I–VII, Passauer Glasmuseum, (katalog sbírky), Passau, 1995.
- Das Buch der Stadt Steinschönau, Berlin – Friedenau, 1930.
- Fischer, J. 1999: 111. auktion, Europäisches Glas (aukční katalog), Heilbron.
- Horner, J. P. 1876–1877: Nachrichte über Steinschönau von 1872 bis hinauf ins 14. Jahrhundert, sv. I–III, Steinschönau.
- Klesse, B. – Saldern, A. von 1978: 500 Jahre Glaskunst, Zürich.
- Klesse, B. 1978: Bildwerke auf geschnittene Gläsern des 19. Jahrhunderts. In: Alte und Moderne Kunst, č. 160–161, s. 36–41.
- Kovacek, M. 1990: Glas aus 5. Jahrhunderten (aukční katalog), Wien.
- Kovacek, M. 1993: Glas 1500 – Heute (aukční katalog), Wien.
- Langhammer, A. 1966: Sto deset let sklářské školy v Kamenickém Šenově, Kamenický Šenov.
- Langhammer A. 1996: Střední uměleckoprůmyslová škola sklářská v Kamenickém Šenově, Kamenický Šenov.
- Palme, F. F. 1935: Beiträge zur Geschichte der Steinschönauer Glasindustrie, Steinschönau.
- Pazaurek, G. E. 1923: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, Leipzig.
- Pazaurek G. E. – Philippovich E. von 1976: Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, (Zweite von Eugen von Philippovich überarbeitete Aufgabe), Braunschweig.
- Rukopisný seznam sbírky skla Václava Jílka sepsaný jím samým. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.
- Seidel A. 1897: Zwei Glasgraveurkünstler aus Steinschönau. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs XX, s. 281.
- Schöttner, J. 2002 : Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (1. část). Bezděz, 11, s. 63–102.
- Schöttner, J. 2003: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (2. část). Bezděz, 12, s. 141–178.
- Spiegl, W. 1980: Glas des Historismus, Braunschweig.
- Spiegl, W. 1995: Geschnittene Gläser. In: Das Böhmische Glas 1700–1950, Band II, Passau, s. 110–131.
- Spiegl, W. 1995: Geschnittene Gläser, In. Das Böhmische Glas 1700–1950, Band III, Passau, s. 64–83.
- Walcher-Moltheim, A. von 1911: Nordböhmisches Ueberfanggläser der Biedermeierzeit. Kunst und Kunsthandwerk, č. 13.

Obř. 1. Holbička s uchem z čirého skla s řezbou výjevu Thesea bojujícího s kentaurem (podle návrhy A. Canovy). Prácheň u Kamenického Šenova (?), řezal pravděpodobně Görner, kolem roku 1830. Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

Obr. 2. Pohár z čirého skla, na kupě řezba Madony (podle Raffaelova obrazu). Prácheň u Kamenického Šenova(?), signováno Görner, řezal Görner, mezi léty 1840–1850. Passauer Glassmuseum, Passau.

Obr. 3. Číška z čirého skla s uchem s řezaným alegorickým výjevem a věnováním od Marie Terezie Görnerové. Kamenickošenovsko, řezal Görner, po roce 1800. V. 11,3 cm. Sklářské muzeum v Kamenickém Šenově.

Obr. 4. Číška z čirého skla s řezanou alegorií lásky. Kamenickošenovsko, řezal pravděpodobně Görner, po roce 1800. V. 12,8 cm. Sklářské muzeum v Kamenickém Šenově.

Obr. 5. Číška z čirého, lehce nazelenalého skla s reliéfní řezbou polopostav muže a ženy. Kamenický Šenov, řezal pravděpodobně Pietsche, kolem roku 1800. V. 9,5 cm. Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze.

Obr. 6. Pohár z čirého skla, červeně a žlutě lazurovaný, s mělkou řezbou Bakchuse, Nymfy a Satyra. Kamenický Šenov, signováno a datováno „Fec. C. Ant. Günther Steinschönau Böhmen 1862“ řezal Karl Günther, 1862. V. 41,5 cm.

Obr. 7. Pohár z čirého skla, červeně a žlutě lazurovaný, s mělkou řezbou Pana hrajícího na flétnu a putty. Kamenický Šenov, signováno a datováno „Fecit C. Ant. Günther Steinschönau Böhmen 1862“ řezal Karl Günther, 1862. V. 41,5 cm.

Obr. 8. Kresba tuší na vyřazené evidenční kartě. Holba s uchem z čirého, červeně a žlutě lazurovaného skla s mělkou řezbou výjevu sedláků při polních pracích. Kamenickošenovsko, řezal pravděpodobně Karl Günther, sedmdesátá léta 19. století. V. 16 cm. Sklářské muzeum v Kamenickém Šenově.

RESUMÉ

Das nordböhmisches geschnittene Glas in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts – II. Kamenický Šenov (Steinschönau) [1. Teil].

Jan Schöttner

Die erste Erwähnung von Steinschönau, das von Sorben gegründet wurde (s. Anm. 1), stammt aus dem Jahre 1353. Das Glashandwerk begann sich hier bereits während des Dreißigjährigen Krieges zu entwickeln. Im Jahre 1694 gründeten die Schönauer Glasraffineure eine Zunft. Zusammen mit der Entwicklung der Glasveredlung entfaltete sich nach dem Jahre 1680 auch der Handel mit Glasprodukten – zuerst auf Hausiererart (s. Anm. 2, 3, 4). Später, in den 20-er und 30-er Jahren des 18. Jahrhunderts etablierte sich ein System von Handelsvertretungen (Faktoreien) in Europa, aber auch in Nordamerika und in der Türkei, welche von den sog. Glaskompanien, Vereinigungen der Glashersteller, gegründet wurden. Einer der bedeutendsten Schönauer Händler war damals Christian Anton Helzel (Hölzel), der im Jahre 1742 die „Türkische Gesellschaft“ gründete (s. Anm. 7). Steinschönau wurde um die Hälfte des 18. Jahrhunderts zu einem der wichtigsten Zentren der Glasveredlung (besonders Glasschnitt) und des Glashandels in der ganzen Habsburgischen Monarchie.

Am Anfang des 19. Jahrhunderts wirkten in Steinschönau an die vierzig Glashändler. Diese erfreuliche Situation dauerte jedoch nicht lange. Einen schweren Schlag erlitt der Handel durch die Napoleonischen Kriege und die damit verbundene, von dem französischen Kaiser Napoleon I. verhängte im Deutschen „Kontinentalsperre“. Zu einer Wiederbelebung des Glashandels kam es erst um das Jahr 1830, als das bisherige, von den entfernten Faktoreien abhängende Frachtsystem des Glashandels durch Lieferexport ersetzt wurde. In diesem Zusammenhang ist zu erwähnen, dass wenigstens während der ganzen ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Steinschönau und Umgebung fremder, importierter Rohstoff raffiniert wurde. Zu den Lieferanten der qualitativ besten, zur weiteren Veredlung bestimmten Produkte gehörte die Glasfabrik Nový Svět (Neuwelt) im Riesengebirge (s. Anm. 9). Von der Bedeutung von Steinschönau als Zentrum der Glasveredlung zeugt auch eine statistische Angabe aus dem Jahre 1833, wonach hier 312 Glasraffineure tätig waren (s. Anm. 10).

Die besondere Stellung von Steinschönau unter den Glaszentren in Böhmen bekräftigt auch die Tatsache, dass hier im Jahre 1856 die Schule für Fachzeichnen und Modellbau gegründet wurde, die die älteste Schule ihrer Art auf der Welt ist.

Ähnlich wie am Anfang des 19. Jahrhunderts wurde das nordböhmisches Glas auch am Ende des Jahrhunderts von Absatzschwierigkeiten betroffen, welche durch die späte Reaktion der hiesigen Glasmacher auf den beginnenden Jugendstil verursacht worden waren. In das 20. Jahrhundert, in dem Steinschönau wieder zu einem wichtigen Glaszentrum in Böhmen wurde (wozu auch der Bau der Eisenbahn im Jahre 1886 beigetragen hatte), trat es schon als Stadt, zu der es 1900 erhoben wurde.

Glasschneider in Steinschönau

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wirkte in Steinschönau (ähnlich wie in Mistrovice [Meistersdorf]; s. Anm. 12) eine große Zahl von Glasschneidern.

Noch dem 18. Jahrhundert gehörte der Glasschneider **Franz Weidlich** (1735–1795 tätig) genauso wie sein wahrscheinlicher Verwandter **Josef Weidlich** (Lebensdaten unbekannt), Steinschneider in Neapel, an (s. Anm. 13, 14, 15).

Angehörige der Großfamilie **Görner** stammten vermutlich aus Polevsko (Blottendorf) (s. Anm. 16). **Einem Glasschneider diesen Namens** wird (unter anderem) von Viertel-литерglas aus dem Eigentum des Kunstgewerbemuseums in Prag zugeschrieben [**Abb. 1**] (Brožová 1977, Kat. Nr. 41). Auf der Vorderseite dieses Glases befindet sich in einem runden Medaillon ein Schnitt des mit einem Zentaur kämpfenden Theseus. Dieser Schnitt entstand in der Zeit um das Jahr 1830. Im Gegensatz zu Canovas Statuengruppe, welche Görner als Vorlage diente, wirkt der Schnitt trotz der Bemühung um Monumentalität statisch, starr. Aus der Hand desselben Glasschneiders stammt wahrscheinlich auch der Schnitt vom Ende der 30-er, Anfang der 40-er Jahre auf der Kuppa eines gelb lasierten Bechers aus dem Reiss-Engelhorn-Museum in Mannheim. Hier wird das von Bertel Thorvaldsen geschaffene und 1837 enthüllte Denkmal von Johannes Gutenberg in Mainz (Klesse 1978, Abb. 4) dargestellt. Hier fällt der Vergleich der Bildhauervorlage mit Görners Schnitt noch ungünstiger aus als bei der oben erwähnten Bierglas. **Ein anderer Glaskünstler desselben Namens** hat mit seiner Signatur („Görner“) einen ungewöhnlich gefühlvoll und fein geführten Schnitt der Madonna mit Jesuskind und dem Hl. Johannes dem Täufer aus dem Passauer Glasmuseum versehen [**Abb. 2**] (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, Kat. Nr. II/144). **Ein weiterer Angehöriger der Familie Görner** war der Schöpfer von Schnitten mit figuralen Szenen auf zwei Bechern aus dem Glasmuseum in Kamenický Šenov [**Abb. 3, 4**]. Die unvollkommene Ausführung der Figuren sowie die absolut ungekonnte Perspektive stimmen ganz mit der frühen Datierung beider Arbeiten um das Jahr 1800 überein. Es ist zu erwähnen, dass dieser Raffineur (trotz der beschriebenen Mängel) zu den ersten Glasschneidern zählt, die sich nach dem Rückgang des Glasschnittes gegen Ende des 18. Jahrhunderts (s. Anm. 21) wieder mit dem figuralen Schnitt zu beschäftigen begannen. Der Schnittstil dieses Görners nähert sich dem seiner Kollegen aus Meistersdorf, F. Wander und F. Riedel an.

Ähnlich groß wie die Familie Görner war auch die **Familie Pietsch**, deren Gründer der Glasschneider **David Pietsch** (gest. 1804; s. Anm. 22) war. **Ignaz Pietsch** (Lebensdaten unbekannt; wahrscheinlich Davids Nachkomme) ist der Schöpfer von Reliefschnitten auf zwei Bechern aus klarem Glas aus der Zeit um das Jahr 1800, die sich im Eigentum des Prager Kunstgewerbemuseums [**Abb. 5**] bzw. des Glasmuseums in Kamenický Šenov befinden. Auf beiden Seiten ist ein Ehepaar im rechten Profil abgebildet (s. Anm. 25, 26, 27). In künstlerischer Hinsicht ist die Qualität dieser geschnittenen Porträts nicht überzeugend, beeindruckend ist jedoch deren Ausführung im Reliefschnitt, der in dieser Zeit nur selten vorkommt. Der Zeit der historisierenden Stile (besonders der Neorenaissance) gehört das Werk von **Karl Pietsch** (1826–1883) an, Ignaz' Sohn, welcher einer der besten Glasschneider der Wiener Firma J. L. Lobmeyr war. Dieses (bekannte) Unternehmen hatte unterhielt (zu dieser Zeit) eine Vertretung in Steinschönau (s. Anm. 11).

Grundlegend schrieben sich in die Geschichte des Glasschnittes in Steinschönau zwei Glasschneider ein: Karl Günther und Karl Pfohl (K. Pfohl wird der nächste und letzte Aufsatz über das nordböhmische geschnittene Glas gewidmet, der im Sammelband *Bezďez* im Jahre 2005 publiziert wird), welche nicht nur wirkliche Meister in ihrem Fach waren, sondern sich auch in entscheidendem Maße (gemeinsam mit F. P. Zach, der in München

tätig war) um die Verbreitung des Reliefschnittes auf Überfangglas einschließlich Lithophanien verdient gemacht haben (s. Anm. 28).

Karl Günther wurde 1808 in Frankfurt am Main geboren. Die Kunst des Glasschnitts erlernte er jedoch in Steinschönau, wo er bei Verwandten lebte. 1837 befand er sich wieder in Frankfurt und beschäftigte sich mit dem Reliefschnitt auf Überfangglas, für dessen Entdecker er sich selbst hielt (*...eine bis jetzt völlig unbekante Kunst, ...*), wie aus seinem Antrag auf Bewilligung seiner Tätigkeit in dieser Stadt hervorgeht (s. Anm. 32). Am Ende der 30-er und Anfang der 40-er Jahre wirkte er im elsässischem Valerysthal und dann in Paris (Manufaktur Baccarat). In den Jahren 1841–44 hielt er sich mit seinem Bruder Emanuel in München auf. Es ist bis heute nicht gelungen, irgendeines von Günthers Werken aus seiner Münchner Zeit, ebenso wie aus der Zeit seiner Wirkens in Frankfurt, im Elsass oder in Paris zu identifizieren, wengleich G. E. Pazaurek zwei Arbeiten – Schnitte – erwähnt, die in Frankreich bzw. in München entstanden sein sollen (s. Anm. 33).

Nach seiner Rückkehr nach Steinschönau im Jahre 1844 arbeitete Karl Günther „...in verschiedene[n] Glasschäfte[n] [und] nahm zu seinen Gravierungen – besonders bei rubinierten Gläsern – Fluorsäure zu Hilfe und erzielte so immer schönere Arbeiten“ (s. Anm. 36). In dieser Zeit äußerte sich Karl Günthers übertriebene Religiosität und sein exaltiertes Samaritertum immer stärker (s. Anm. 37, 38). Karl Günther starb halb blind und völlig mittellos am 5. Juni 1883 im Steinschönauer Spital.

Reliefschnitte auf Überfangglas oder Lithophanien, die von K. Günther signiert wären oder ihm ohne Zweifel zugeschrieben werden könnten, gelang es bis heute nicht zu finden (s. Anm. 39). In diesem Zusammenhang muss die von W. Spiegel geäußerte Annahme (s. Anm. 40) erwähnt werden, dass aus Günthers Hand nach seiner Rückkehr nach Steinschönau einige Reliefschnitte (besonders mit Pferdmotiven) auf Schichtglas stammen, die heute „automatisch“ K. Pfohl zugeschrieben werden (s. Anm. 41). Eine Bestätigung oder aber eine Ablehnung dieser Hypothese könnte in der Zukunft nur eine gründliche Stil- und Formanalyse der aus diesem Kreis stammenden erhaltenen Werke bringen.

Ganz anders verhält es sich mit der Überlieferung der Werke dieses Glasschneiders aus der Zeit vom Anfang der 60-er Jahre des 19. Jahrhunderts bis zum Ende seines Lebens. Es handelt sich um rot lasiertes Hohlglas (Humpen, Pokale, Becher, Bierglas usw.), welche Günther mit gleitendem und mit gravierten Details ergänztem Schnitt veredelte; der Hintergrund der Szenen wurde fast immer mattiert. In einer beträchtlichen Menge der Werke wurde die rote Lasur noch mit einer Schicht Gelblasur „unterlegt“. Außer in Einzelfällen sind zwar alle Arbeiten dieses Typs nicht signiert, aber in Anbetracht des spezifischen Charakters der Veredelung sowie der Tatsache, dass „...die wenigen Lehrlinge, die er hatte, es bei ihm nicht aushielten;...“ (s. Anm. 42), kann man von Günther als dem einzigen Autor mit dieser Technik veredelter Werke sprechen. Mit Pazaureks Meinung, dass diese Werke „...ganz ohne Vorlagen...“ entstanden wären und „bäuerlich-primitive Ezeugnisse (...) keineswegs höfischer Phantasie...“ seien (s. Anm. 43), kann man nicht übereinstimmen. Das in dieser Zeit entstandene Werk K. Günthers weist ohne Zweifel eine deutliche Rückentwicklung von feinen und kultivierten figuralen Szenen in den 60-er Jahren bis zu motivisch und formal schlichten Genrebildern aus ländlichem Milieu in den 70-er Jahren des 19. Jahrhunderts auf (hier kann man der oben erwähnten Meinung Pazauerks beistimmen).

Im Jahre 1900 wurden im Auktionskatalog der Wiener Firma M. Kovacek (Kovacek, 1990, Kat. Nr. 231 und 232) zwei von Günther signierte und datierte (beide 1862), rot lasierte Becher angeboten. Beide waren 41,5 cm hoch. Auf dem ersten Becher [Abb. 6] ist Bacchus abgebildet, wie er in einem antiken, von einem Paar Löwen gezogenen Wagen

mit zwei Rädern sitzt. Der zweite Becher [Abb. 7] zeigt im oberen Teil einen Schnitt von Trauben pflückenden Putten, im unteren Teil einen Syrinx spielenden Pan. Beide Becher kann man dank ihrer sehr sicher und sorgfältig geführten Linie des Abrißschnittes (Gravur), der guten Bearbeitung der Details sowie der Plastizität der Figuren, welche durch „Ab-schleifen“ einer Lasurschicht erzielt wurde, für außerordentlich gelungen halten.

Das dritte bisher bekannte, signierte und datierte (1862) Werk Karl Günthers ist die 30 cm hohe Stangenvase, die bei der Auktion der Firma Heilbronner Kunst- und Auktionshaus im Jahre 2001 angeboten wurde (128. Fischer-Auktion, Europäisches Glas, 27. Oktober 2001, Kat. Nr. 431). Auf der Vase ist die „Darstellung eines Mannes in vier Lebensabschnitten, mit entsprechenden Attributen, bez. ‚Quatre Ages‘ umrahmt von Weinlaub“ mit der selben Technik wie bei den oben erwähnten Bechern ausgeführt (s. Anm. 45).

Qualitativ auf dem gleichen Niveau befindet sich auch die Darstellung von Hochwild auf einer Waldlichtung auf dem zylinderförmigen Becher aus dem Passauer Glasmuseum (Das Böhmisches Glas 1700–1950, 1995, Kat. Nr. III/87), der um das Jahr 1868 entstanden ist. In der Sammlung des Glasmuseums in Kamenický Šenov sind einige (nicht signierte) Arbeiten Günthers enthalten. Hohe Qualität weist der in die Mitte der 60-er Jahre datierte Humpen (Inv.-Nr. KS 1319) auf, auf dessen Oberfläche Trinkszenen mit dazu gehörenden Trinksprüchen aufwärts gereiht sind (Pazaurek, 1923, Abb. 46). Die Inventarnummer KS 1320 hat ein beschädigter Humpen mit den Figuren eines Liebespaars in Renaissance- kleidung (laut Pazaurek, der diese Arbeit Günthers in das Jahr 1864 datierte, handelt es sich um „Faust und Gretchen“; s. Anm. 47).

Aus den 70-er Jahren stammt eine Reihe von (nicht signierten) Arbeiten Günthers (meistens geht es um Bierglas oder Becher), auf denen Genreszenen aus dem Leben der ländlichen Bevölkerung dargestellt sind. Es sind überwiegend wenig anspruchsvolle, sehr oberflächlich bis nachlässig ausgeführte Kompositionen. Zu diesen Arbeiten gehört beispielsweise das 16 cm hohe, irgendwann in der ersten Hälfte der 70-er Jahre des 19. Jahrhunderts entstandene Bierglas aus dem Glasmuseum in Kamenický Šenov (Inv.-Nr. KS 2153). Der Schnitt stellt hier zwei Bauern bei Feldarbeiten dar [Abb. 8]. Eine identische Darstellung ist auch auf einem Becher aus dem Prager Kunstgewerbemuseum zu finden. In der Sammlung desselben Museums befindet sich auch ein Becher, der die Abbildung einer ländlich gekleideten Frauenfigur im Interieur eines Bauernhauses zeigt.

Bei der Analyse der Gründe der Rustikalisierung, die im Werk Karl Günthers gegen Ende seiner Glasschneider eingetreten ist, sollten zwei wichtige Tatsachen in Betracht gezogen werden: In erster Linie sind die Vertiefung von Günthers Exzentrismus und seinem exaltierten Samaritertum zu erwähnen, welche ohne Zweifel nicht zur Qualität seiner Arbeiten beitragen. Der zweite Grund folgt im Prinzip aus dem ersten. Die besondere Lebensweise Günthers bot keine Voraussetzungen dafür, dass ihn eine renommierte Glasraffinerie beschäftigte, oder dass er selbst anspruchsvollere Kunden gewinnen konnte. Abnehmer seiner Arbeiten waren einheimische Bauern und Landwirte, bei denen Günther seine Erzeugnisse gegen Lebensmittel und andere wichtige Gebrauchsartikel tauschte, wie Pazaurek anführt (s. Anm. 48).

Im Interesse einer objektiven Bewertung von Günthers Spätwerk ist zu bemerken, dass seine Figuren von Landleuten genauso wie Tieren trotz der Oberflächlichkeit der Ausführung proportionell und perspektivisch immer richtig dargestellt sind. Karl Günther war ein sehr talentierter und geschickter Glasschneider und trotz der Schwierigkeiten, die ihn im höheren Alter begleiteten und einigen unübersehbaren Mängeln kann man an seinen Arbeiten sehen, dass sie von einem hervorragenden Raffineur stammen.

PODZEMNÍ LOMY NA ČESKOLIPSKU

Vladimír Peša

Vladimír Peša: *Underground quarries in the area of Česká Lípa*

The district Česká Lípa is one of the areas with the highest concentration of stone mining all over the Czech Republic. Sandstone has been mined most of all rocks and used to produce abrasive sand which is generally applied in the glass industry. Historical data about the mining locations are sporadically available. The oldest sources date back to the middle of the 18th century when near Lindava two mirror factories were founded, with which surrounding underground quarries are closely connected. The oldest description of these quarries dates back to 1849. Abrasive sand was extracted by underground mining throughout the 19th century, the latest quarry is dating in the 1930^s. In the quarry in Skalice also sandstone construction cubes were mined until the middle of the 19th century. Sand from quarries near Stará Oleška was used in households.

Podzemní dobývání kamene má v Evropě dlouhou tradici. S nejstaršími podzemními lomy se setkáváme již od mladší a zejména od pozdní doby kamenné, kdy se v nich dobývaly silicity na výrobu kamenných nástrojů (Gayck 2000). V období antiky se ve větším měřítku rozšířilo podzemní dobývání stavebního kamene – příkladem jsou známé kame-nolomy v Syrakusách na Sicílii. V západní Evropě jsou počátky některých podzemních lomů spojovány s obdobím římské říše, kdy připojení nových severních provincií vyžadovalo budování komunikací a správních i strážních center. Do tohoto období je řazena například nejstarší fáze těžby pod městem Bromley v jihoanglickém hrabství Kent a snad i počátky dobývání kalkarenitu u holandského Maastrichtu, dnešní desítky kilometrů dlouhé labyrinty chodeb jsou však výsledkem teprve intenzivní novověké těžby. Propojené lomy pod Sint Pietersbergem u Maastrichtu se svými zhruba 240 km chodeb patří k nejrozsáhlejším podzemním lomům na světě (Cílek 1996). Těžbou stavebního kamene

vzniklo také proslulé podzemní bludiště pod Paříží, v některých jeho částech se těžilo ještě v polovině 18. století (Jurende 1835, 94–96), ale i mnoho dalších lokalit. Ve střední Evropě patří pravděpodobně mezi nejstarší lomy v okolí Norimberka, v nichž je podzemní dobývání čističího a snad i sklářského písku doloženo zřejmě již od 16. století.

Snadno dostupný a lehce opracovatelný pískovec byl na severu Čech dobýván prakticky v okolí každé obce. Nejčastěji se získával těžbou v povrchových lomech, ale výjimečně i formou podzemní těžby. Podzemnímu dobývání téměř vždy předcházela těžba povrchovým lomem. Dělo se tak pravděpodobně v těch případech, kdy na povrchu nebyla dostatečně kvalitní surovina nebo nadloží dosahovalo příliš velké mocnosti a jeho skrývka by nebyla rentabilní. Na Českolipsku se dodnes zachovala řada objektů, které vznikly podzemní těžbou pískovce. Některé z nich jsou všeobecně známé, ale ne vždy s podzemní těžbou spojované (Pusté kostely u Lindavy a Svitavy), jiné zatím unikaly větší pozornosti a je pravděpodobné, že některé další teprve čekají na své objevení. Jejich funkce jako podzemních lomů dosud není širší veřejností všeobecně přijímána a také o stáří jsou vedeny diskuze, ovšem jen výjimečně opřené o historická fakta. Tento příspěvek si klade za cíl shromáždit informace o původu a funkci těchto objektů, porovnat je se situací v jiných regionech a diskutovat jejich stáří.

Na úvod ještě terminologickou poznámku. V literatuře se všeobecně setkáváme se spojením „dobývání písku“, což ale není významově přesné. Odsekáváním pískovcové skály se získal pískovec a ten byl pravděpodobně ještě v lomu rozdrčen na konečnou surovinu – písek. Neznáme však přesně způsob těžby, proto je podle mého názoru používání termínu „dobývání písku“ přijatelné.

I. Přehled lokalit na Českolipsku

Podzemní objekty je možné rozlišit na dva typy. První představuje síňové prostory se stropem podepřeným pilíři v přibližně pravidelných rozestupech a s bočními komorami a zpravidla zaoblenými stěnami. Druhým typem je chodba s rozšířením či rozrážkami. V obou případech jsou stěny i strop pokryty charakteristickými stopami po špičáku nebo podobných nástrojích (kopáč?). Zatímco v prvním případě je spojení objektu s podzemním získáváním písku nezpochybnitelné, v druhém případě nelze vyloučit ani jiný důvod vzniku (např. průzkumná štola, úkryt z druhé světové války). Jak bylo naznačeno v úvodu, následující

soupis lokalit nepovažují za vyčerpávající. Do soupisu zahrnují pouze objekty spojené s podzemní těžbou, případně lokality nejisté, ale nikoliv podzemí vzniklé prokazatelně z jiných důvodů (válečné kryty ve Cvikově, náhony atd.). Lokality jsou řazeny abecedně podle obcí, na jejichž katastru leží. **(obr. 1)**

1. Arnultovice u Nového Boru

Za severovýchodním okrajem Nového Boru (na hranici katastrů Arnultovice a Radvanec), východně od staré silnice do Svoru, se nachází rozsáhlý stěnový pískovcový lom. V jeho nejhlubším místě je vchod do podzemní prostory. Vlastní dutina je vyhloubena ve směru SSV-JJZ a má charakter chodby se dvěma kratšími odbočkami o celkové délce kolem 90 m.

Těžbu pískovce na lokalitě zachycuje druhé vojenské mapování před polovinou 19. století. Předpokládáme-li, že mapování zachycuje činné lomy (srov. kap. III), pak podzemní těžba v této době pravděpodobně ještě nezačala. Podzemní lom je totiž založen na dně ústřední lomové stěny a mohl vzniknout až po ukončení hlavní povrchové těžby. Podzemní těžba tedy patrně začala nejdříve kolem poloviny 19. století. Na podzemní lom poprvé upozornil archeologický amatér Emil Gebauer a v roce 1938 zhotovil plán, který zůstal nepublikován (Gebauer 1941) **(obr. 2)**. V roce 1999 podzemí nově zaměřil Přemysl Brzák a zaznamenal i několik rytin a nápisů, které podle letopočtů pocházejí ze třicátých až čtyřicátých let 20. století. Zajímavý je nedatovaný záznam francouzský (PARIS / BA / VICTOR / Guillot JEAN 9 HOPITAL GUERET) a snad i maďarský (Kv MAGYAR) (Brzák – nepublikováno). Na vnější lomové stěně v okolí vchodu se nachází řada recentních i starších rytin, které však zřejmě jen výjimečně zasahují do 19. století. Je zajímavé, že obsahují prakticky pouze iniciály a jména, nikoliv letopočty. V koutu stěn je zdaleka viditelné W, ve spodní části s ozdobným orámováním, které klade vznik spodní etáže lomu (a tedy i podzemní části) do 19. století.

2. Bukovany: Malá Cikánská jeskyně

Menší podzemní lom leží nad Dobranovským potokem ZJZ od hradu Sloup, nedaleko vyústění Cikánského dolu.¹⁷ Lokalita je dnes označována pravděpodobně uměle vytvořeným názvem „Malá Cikánská

jeskyně“ na rozdíl od nedaleké přírodní „Velké Cikánské jeskyně“ (Randus 1998), která však měla tradiční název *Brechstube* (Gebauer 4 a 1934). Portál se otvírá v hladké skalní stěně, zarovnané zřejmě částečným odlámaním až k puklině, která paralelně sledovala povrch skály. Zbytkem původní situace může být sokl se schodovitým přitesáním východně od portálu. Vlastní podzemní prostor je 16 m široký, nejvýše 6 m hluboký a podpírají ho dva skalní pilíře. Zaoblené stěny se zadními nikami odpovídají dobývání písku, ale ve východní části se podle pravouhlých stěn a lavic těžily ještě stavební kvádry. Mělká nika je také ve skalní stěně západně od podzemní prostory. (**obr. 3**)

O lokalitě chybí v regionální literatuře jakékoliv zmínky. Dílčí informaci k jejímu datování přinesl průzkum skalních rytin, které se koncentrují na více místech lomu – především na západním pilíři a východní stěně. V obou případech jsou umístěny na hladkém povrchu, kde byl pískovec odlomen po puklině. Datovatelné záznamy obsahuje především západní stěna pilíře. Kromě dvou letopočtů z druhé poloviny 40. let 20. století se tu nacházejí *SW. 1889*, archaické *G a K K 1862*. Malá velikost rytin i jejich koncentrace na nevhodnější plochu pro zhotovení umožňují jejich spojení s návštěvníky lokality a nikoliv s těžaři. Dokládají tedy, že podzemní lom byl přinejmenším od počátku 60. let 19. století opuštěn.

Během archeologického výzkumu na hradě Sloupu navštívil v srpnu 1934 lokalitu Ing. E. Gebauer a do deníku zapsal: „*Navštívena také z pískovce vytesaná, do sloupů a kleneb nádherně vytvořená hala*“ (Gebauer 4, str. 14–15). Neuvádí ani její název (patrně byla bezejmenná), ani účel vzniku.

3. Holany: lom u Hostíkovice

Z větší části zařícený lom leží v severním svahu mělkého údolí 400 m severozápadně od kostela v Hostíkovících. Na lokalitu upozornil Doc. Jiří Svoboda z ARÚ AV ČR Brno, v terénu byla dohledána s pomocí spolupracovníka VMG studenta Vojtěcha Nováka.

Ve svahu se nacházejí menší lomy na pískovcové kvádry, jeden z nich se zahloubil do svahu tak, že odkryl skalní stěnu v celé výšce. Ve stěně je vyláman portál do podzemního lomu, opadáváním měkčího pískovce je však dnes zvětšen. Vlastní lom byl zhruba oválného tvaru. Jeho členění zůstává nejasné, protože celá střední část (o průměru cca 15–25 m) se zřítla a odkryty zůstaly pouze boční komory po celém

obvodu. Podrobnější průzkum ani mapování nebylo provedeno, snaha nalézt rytiny na vnější stěně lomu nebyla úspěšná. Podle J. Svobody byl lom zřícen již v 70. letech 20. století.

4. Hvězda: Cikánská jeskyně

Cikánská jeskyně je německou vlastivědnou literaturou kladena do Cikánského dolu (*Zigeunergrund*) jižně od dvora Stranné. Poprvé je zmiňována počátkem 20. století, kdy v ní žili místní cikáni, podobně jako ve skalních světnicích na hradě Hřidelíku (Haudeck 1903). Obývána byla ještě kolem roku 1930 (Müller 1932, 67). Terénní prospekce provedená spolupracovníkem VMG Vojtěchem Novákem ukázala, že jediná obyvatelná podzemní prostora se nachází v závěru mělkého údolí při cestě ze Stranného na náhorní plošinu Bročky. Je to umělá dutina vytesaná do měkkého hrubozrnného pískovce, který původně pravděpodobně vystupoval na povrch přirozeným nízkým výchozem. Podzemní prostor je zhruba 7 m široký a 6 m hluboký, nepravidelného tvaru a je podepřen třemi většími skalními pilíři. Svým charakterem odpovídá podzemnímu lomu na písek.

5. Lindava: Pustý kostel č. 1 (Lindavské komory)

Lokalita se nachází přibližně 20 m nad silnicí v blízkosti bývalé zrcadlárný a představuje nejrozsáhlejší podzemní lom na Českolipsku. Přestože je v regionální literatuře často uváděna, stále přetrvávají nejasnosti ohledně stáří a funkce objektu.

Nejstarší a nejpodrobnější zprávu zanechal již roku 1849 Karel Brantl, jeden z průkopníků vlastivědného bádání na Českolipsku. Je zajímavé, že v této zprávě zcela chybí úvahy o možném starším původu lomů, jak spekulují někteří pozdější autoři (Kinský 1934, Randus 1999, Mudrová 2001). V roce 1756 nebo 1760 založil v údolí Svitávky majitel sloupského panství hrabě Josef Kinský továrnu na výrobu zrcadel. Spolu s budovou byl vybudován i kanál, který přiváděl vodu ze Svitávky u Lindavy. Kanál byl zčásti vytesán do skály, a to ve dvou korytech spolu s dalším zařízením. Celkové náklady na jeho stavbu měly dosáhnout 31 000 fl. Dalších 10 000 fl. stála výstavba budovy a vybavení stroji. K vybudování celé stavby byl povolán z Norimberka mistr Wilhelm Stöhr se svým synem Christianem. Důležité svědectví zanechal Brantl o vlastním podzemí: „*Čtyři druhy písku potřebného k broušení*

zrcadlového skla byly získávány nejprve na dvou místech zahlubováním se až 50 kroků hluboko do pískovcových skal údolí; další dutiny o délce 140 stop vznikaly paralelně s čelní stěnou skalního masívu. Během postupného zahlubování byly vždy v odstupech 10 stop (3 metry) ponechány skalní pilíře proti zřícení stropu.“ V zadní části byla vyhloubena cisterna, do níž se stahovala prosakující voda a prostory zůstávaly suché. „Před dvaceti a více lety se ve strmém svahu naproti zrcadlárně začalo s hloubením nových prostor, které jsou neméně zajímavé, staré opuštěné jeskyně však svou velkolepostí předčí“ (Brantl 1849).

V roce 1875 byla „velenická“ továrna na výrobu zrcadel přestavěna. Odkud v té době získávala surovinu, není známo. Zdá se však, že podzemní těžba byla ukončena pravděpodobně ještě do konce 19. století. F. Hantschel na počátku 20. století představuje Velenické údolí (*Welnitzer Grund*) spíše jako turisticky zajímavé místo, než jako aktivní ložarská pracoviště (Hantschel 1911, s. 972 a 1001). V roce 1932 lokalitu navštívil E. Gebauer, kterého však – na rozdíl od Pustého kostela č. 2 – zřejmě příliš nezaujala. Do svého deníku pouze načrtnul část půdorysu a k tomu poznamenal: „*Vesměs 34 samostatných a 6 dalších pilířů. Čelní stěna 14 samostatných pilířů, 15 vchodových otvorů. Hloubka 60 m, výška 3 m*“ Později ještě připojil skicu čelní stěny, jejíž šířku naměřil 105 m (Gebauer 2, str. 24–26).

Do podzemních prostor znovu zasáhli během druhé světové války nacisti, kteří je využili k ukrytí válečné výroby a na podzim r. 1944 začali s úpravami na výrobu 30mm leteckých kanónů MK 108.⁶⁾ Tvář lokality změnily pozdější úpravy na velkosklad ovoce a zeleniny, kdy byla zvýšena úroveň terénu před jeskyní. V roce 1993 byl objekt prodán a roku 1997 převeden do vlastnictví Českého curling klubu. Měla zde být zřízena výrobní hala pro curlingové kameny, několik samostatných drah pro curling, provozní sklady, boxy pro diváky a další klubové zázemí a celé podzemí mělo být klimatizováno (Curling Centrum b. d.). K tomuto podnikatelskému záměru však naštěstí nedošlo. Nový soukromý majitel prostory vyčistil od odpadu a sedimentů a od roku 2002 je podnikatelsky využívá pro veřejnost, ale v některých případech v rozporu s významem a hodnotou lokality (srov. Polák 2003 a 2003a). Dlouhodobě provozované hlučné akce uvnitř omezeného prostoru (diskotéka a závody motorkářů v jeskyni) by mohly způsobit porušení statiky skalního masívu. Varováním by měly být zařícené prostory Pustého kostela č. 2 a 3.

Podzemní prostory zaměřil v roce 1990 Miroslav Veselý a popsal ve spolupráci s Petrem Havránkem (geologie), v roce 1995 měly být

zaměřeny laserovou měřicí technikou (Curling Centrum b. d.). Podzemí je vyhloubeno na ploše 3520 m² a je vytvořeno z 11 komor, 15 samostatných pilířů a 15 přepážek mezi zadními komorami. Chodby zasahují až 60 m hluboko do skalního masívu, jsou zhruba 4,5–9 m široké a 1,7–3,5 m vysoké. Celková šířka je v úrovni vchodů 142 m (Veselý 1992). Dnešní vchody se nacházejí u paty stěny povrchového lomu, jehož stáří vzhledem k podzemním prostorám není zcela jasné. Způsob tesání komor se poněkud odlišuje od podobných lokalit v okolí (Pusté kostely 2–3, Sloup). Stopy po nástrojích ukazují, že údery byly vedeny jak šikmo, tak kolmo na skalní stěnu, a to v podstatně větších rozestupech než u zmíněných lokalit. Také samotné prostory jsou rozsáhlejší, pilíře jsou ve větších rozestupech a jsou mohutnější. Při příležitosti zpřístupnění a osvětlení objektu 5. 7. 2003 jsem spolu s Petrem Jenčem provedl zběžné ohledání větší části přístupných stěn, při kterém jsme neobjevili rytiny starší 19. století. Lokalita je zařazena do seznamu archeologických nemovitých památek a vztahuje se na ni ochrana podle zákona č. 20/1987 Sb. (**obr. 4**).

6. Lindava: Písečné díry 1–3 v poloze Schmiedeberg

Trojice podzemních lomů se nachází 300–500 m od severovýchodního okraje obce ve svahu návrší, které na mapě stabilního katastru nese název *Schmiedeberg*. Podzemní prostory mají i přes různou velikost podobný charakter, který ukazuje na stejný způsob těžby. Svah bez povrchově vystupujících skalek je otevřen obloukovitě zaříznutými povrchovými lomy, ze kterých jsou vějířovitě raženy různé dlouhé chodby. Přepážky mezi nimi jsou však proraženy pouze v blízkosti vchodu, u lomu 3 jsou některé chodby zcela oddělené. Záseky po pracovních nástrojích jsou hrubé a ve větších rozestupech, podobně jako na lokalitě Pusté kostely 1.

Lom 1 leží v severním cípu návrší v úrovni místní komunikace a dosahuje největších rozměrů jak co do délky, tak výšky chodeb. Lom 2 je menších rozměrů a je zajímavý dvěma patry kratších chodeb. Obě lokality dosud nebyly zmapovány ani blíže popsány.

Lom 3 leží nejjížeji a nejbližší obci a je umístěn přibližně v polovině výšky svahu v sousedství zaniklé cesty. Jednotlivé chodby mají prakticky shodnou šířku kolem 2,5 m. V jižní části lomu jsou raženy samostatně v délce 11 m, 14 m a 8 m. První z nich (11 m) má jako jediná ponechána úzký vchod, který byl podle dráží opatřen rámem dveří a uzavřen.

V širším úseku chodby je v boční stěně výklenek. Ve východní části je nejdelší chodba dlouhá 14 m a v závěru sleduje přirozenou skalní spáru. Další kratší chodby jsou pravouhle propojeny s ponecháním úzkého pilíře. Při prohlídce stěn jsem objevil pouze recentní rytiny. (**obr. 5**)

Tyto podzemní prostory, starosedlíky údajně nazývané Písečné díry (*Sandloche*), jsou poměrně málo známé a v regionální literatuře jsou zmiňovány teprve v poslední době (Randus 1997 a 2002). Kinského továrna na zrcadla včetně brusírny byla uvedena do provozu v roce 1760, ale její umístění v rámci obce není uvedeno (Schaller 1787, 243, Sommer 1833, 294, Walterová 2000). Nová továrna zvaná Rabstein byla podle literatury postavena ve střední části Lindavy v roce 1854 (Hantschel 1911, 972) a později byla pojmenována po novém majiteli továrníku K. Grohmannovi (Walterová 2000). Vzhledem k tomu, že *Spiegelfabrik* je vyznačena na tomtéž místě již na mapě prvního vojenského mapování (80. léta 18. století), došlo v roce 1854 zřejmě pouze k přestavbě či postavení nové stavby na místě původní továrny z poloviny 18. století.

Je pravděpodobné, že poměrně velké podzemní lomy souvisejí s velkokapacitní průmyslovou těžbou a nikoliv s příležitostným dobýváním písku podomními obchodníky. Datování těžby je prozatím možné určit pouze rámcově od druhé poloviny 18. století do 19. století, s ohledem na způsob tesání i charakter lomu č. 1 se příkláním spíše až k 19. století.

Všechny tři podzemní lomy jsou zařazeny do seznamu archeologických nemovitých památek a vztahuje se na ně ochrana podle zákona č. 20/1987 Sb.

7. Lindava: podzemní objekty 1 a 2 za hřištěm

Lokality se nacházejí na rozhraní střední a horní Lindavy, západně od školy a hřiště u odbočky do Brniště. Jsou zachyceny na základní mapě 1 : 10 000, v regionální literatuře dosud nebyly zmíněny. Objekt 1 je malý podzemní lom u paty severního terénního výběžku. Tvoří ho jednoduchá prostora zhruba oválného půdorysu se dvěma skalními pilíři. Jižní pilíř stojí samostatně, severní je úzkým žebrem spojený se stěnou. Šířka prostory je 8 m a hloubka 7 m. V pravé části za vchodem jsou zářezy pro police. Na stěnách se nacházejí většinou nečitelné nápisy červenou barvou, které jsou novodobé. Dovnitř se vstupuje malým průchodem, do kterého je zasazen rám dveří, takže se při pohledu zvenku nijak neliší od běžných sklepů. Vzhledem k zaobleným stěnám – na rozdíl od pravouhlých sklepů – a podpůrným pilířům lze objekt spojit s podzemní

těžbou písku. Malý vchod i menší rozměry prozrazují, že se pravděpodobně jednalo o soukromou příležitostnou těžbu majitele pozemku.

Objekt 2 se rozkládá v nároží jižního výběžku a je odlišného charakteru. Tvoří ho esovitě vinutá, prostorná, tunelovitá chodba, otevřená na povrch třemi vchody, a proti prostřednímu vchodu vějířovitě zahloubená prostora. Nejprostornější je jižní vchod, který přibližně odpovídá průměru chodby. Severní a prostřední vchod je na šířku běžných dveří, severní je o něco vyšší. Všechny tři vchody byly podle zárubní uzavřeny. Nejmenší prostřední vchod ústí do rozšířené části chodby, v níž je vstup do zadní nepravidelné prostory. Od severního vchodu dále k západu je ve skalní stěně mělká nika, připomínající počátek hloubení další prostory. Při interpretaci celého objektu bude zřejmě třeba přihlídnout k terénním reliktvům v nejbližším okolí. Mezi oběma objekty bylo koryto potoka regulováno a napřímáno, dokládá to zářez původního meandru. V jeho těsném sousedství probíhá rovný příkop s valem, který směřuje od severní cesty u skalního výchozu směrem k objektu 2. Příkop v blízkosti tohoto objektu je však zničen zplanýrováním terénu v okolí jižní cesty, při prodloužení by příkop směřoval někam do prostoru mezi severní a prostřední vchod. Od příkopu dál k západu je nasýpaná obdélná plošina. Charakter podzemního díla i dochované torzo příkopu velmi připomíná náhon, jehož obdobu – ale ve větším měřítku – nacházíme u Pustých kostelů níže po toku Svitávky.

8. Lindava: podzemní prostory u Věnečku

Málo známá lokalita leží v údolí jižně od návrší Věneček na rozhraní katastrů Lindavy a Velenic. Do literatury ji uvedl „záhadologický“ článek v bulvárním magazínu o průzkumu hledači pokladů v čele s P. Blektou z Doks. Podle jeho údajů se na tomto místě na přelomu roku 1988 ukrýval zběh ze sovětské armády, jejíž divize sídlila v nedalekých Nových Zákupcích. Když na lokalitu při pronásledování uprchlíka dorazila policie (VB), psovod se propadl do díry, která se ukázala být hlubokou šachtou. Po objevu šachty místo údajně až do roku 1989 střežili sovětští vojáci (Benda 1997).

Ve svahu s ojedinělými skalkami je umělý zářez tvaru V, který odkryl kompaktní skalní stěnu. V ní je otvor do vytesané prostorné síně přibližně obdélného půdorysu s asymetricky umístěným středovým pilířem. Proti vchodu pokračuje prostora hlouběji do nitra skály. Zmíněná šachta se nachází již mimo krytý prostor mezi vchodem a balvanem a dnes je

překrytá větvemi a listím téměř k nepoznání. Za balvanem je ve svahu viditelná halda zeminy, která je již zarostlá a je pravděpodobně staršího data. Vlastní podzemní prostora je z větší části zaplněna navezeným pískem a kameny neznámého stáří. Materiál evidentně souvisí s šachtou, buď s hloubením neznámých prostor nebo s pokusem o jejich znovuoživení (J. Blekta, J. Mužík, L. Lahoda).

Průzkum rytin přinesl převážně záznamy azbukou, staršího původu by mohly být iniciály v latině *F. S.* na stěně ve vchodu (podle *F. S.* patkami 19.–1. pol. 20. století). Rytiny v azbuce jsou iniciálami patrně téže osoby (DMB) datovány do intervalu 1975–1989: vpravo vedle vchodu *ДМБ 75, 76 a 78*, vlevo vedle vchodu mimo zmíněného *FS* dále *DMF* a archaicky provedený letopočet *1975* a na balvanu před vchodem *1982 ВА ВЯ, ОЦЕНЬ ДМБ 89 ОМСК* („podzim DMB 89 Omsk“), *НФ, ?М*. Na opačné straně balvanu je malý hákový kříž nejistého stáří a na pilíři uvnitř prostory soubor rýh („počítadlo“).

Interpretace ani stáří lokality nejsou z dostupných údajů jasné. Vytesaná prostora s pilířem připomíná podzemní lom na písek, ale od podobných lokalit se odlišuje pravoúhlým tvarem a absencí charakteristických zaoblených výklenků. Šachta je zneprístupněna a nelze se k ní blíže vyjádřit; podle publikované fotografie (Benda 1997) – zdá se – nebyla tesána, ale ražena lámáním horniny. K objasnění lokality by mohl přispět probíhající výzkum šachty týmem Ladislava Lahody, budou-li jeho výsledky zveřejněny.

9. Nový Bor: podzemí u letního kina

Málo členěná podzemní prostora se nachází v městském parku uprostřed Nového Boru (Jindra – Peša – Dobisíková 2003). Dosud nebyla prozkoumána ani zaměřena, svým tvarem se podobá podzemnímu lomu na severním okraji Nového Boru (Arnultovice).

10. Prysk: Riedelova jeskyně

Prostorný podzemní pískovcový lom se nachází uprostřed obce. S velkou pravděpodobností vznikl až v období první republiky, měl ho vyhloubit jistý Rudel, jehož bratr Riedel v něm těžil písek na broušení ještě v letech 1939–40. Nepravidelná podzemní prostora má plochu kolem 790 m² a podpírá ji 11 pilířů; zaměřili ji v roce 1992 P. Brzák a roku 1997 R. Kunz (Brzák – Fabiánek 1995, 71–74, Kunc 1998).

11. Skalice: lom ve Skalickém vrchu

Podzemní kamenolom se nachází uprostřed obce na severním úpatí Skalického vrchu. Do rozsáhlého lomu se původně vstupovalo 6 vchody v čelní stěně povrchového a dnes z větší části zříceného lomu. Vchody byly odděleny pilíři a dnes jsou až na dva zcela zavaleny. Propojené podzemní prostory dosahují celkové šířky 110 m, zahlubují se téměř 40 m hluboko do skalního masivu a výška prostor se pohybuje až kolem 8 m. Lokalita byla zaměřena a publikována (Křen – Kolčava 1996). V různých částech lomu je dobře viditelné stupňovité odtesávání kvádrů, ve střední části je v jednom z mohutných pilířů vytesána „pozorovatelná“. Těžba se v zadních částech lomu často zastavovala na silně proželezněném povrchu puklin. Lom je vytvořen v poměrně nestabilní hornině v blízkosti kontaktu pískovce s vyvrěným tělesem Skalického vrchu a je postižen častým opadem stropu.

Lom je zaznamenán na mapě druhého vojenského mapování, zatímco první vojenské mapování z 80. let 18. století ho ještě nezachytilo. Zdá se tedy, že mohl být založen nejdříve na přelomu 18. a 19. století, každopádně byl ve 40. letech 19. století v plném provozu. V 80. letech 19. století byl podle popisu F. Wurma již opuštěn. Charakter pískovce umožňoval těžbu dvojí suroviny. Ze středně zrnitého pískovce se přímo v lomu připravovaly stavební kvádry a z výše ležícího jemného pískovce se získával písek pro sklářské účely (Wurm 1882).

Zběžný průzkum historických rytin, provedený s manželi Jenčovými v listopadu 2003, neobjevil žádné starší rytiny. Největší koncentrace rytin se nachází na čelní stěně povrchového lomu mezi oběma přístupnými vchody a v malé komoře nad tzv. Kočičím skluzem (viz plán M. Kolčavy a kol.), menší shluky či jednotlivé záznamy jsou i v dalších částech podzemních prostor. Některé nedatované iniciály by mohly náležet druhé polovině 19. století. Na vnější stěně převažují zvětřalé recentní rytiny, na stěně nad Kočičím skluzem je zajímavá koncentrace rytin z let 1919, 1920, 1938 a 1940, včetně nápisu *Dne 1. V. 1940./ Pravda vítězí* s lipovými lístky a československou vlajkou.

Vchody do podzemí jsou uzavřeny mříží a nejsou přístupné. Lom je chráněn jako přírodní památka.

12. Sloup: lom u Svojkovské silnice

U silnice ze Sloupu do Svojkova se 550 m od křižovatky U Sedmi trpaslíků nachází menší podzemní lom na pískovec (písek). Lom se otvírá 3 obloukovými vchody v severním svahu mělké rokle, je 16,5 m dlouhý a pouze kolem 4 m hluboký. Malá hloubka je dána jeho umístěním v úzkém hřbitku necelé dva metry pod povrchem. U jedné ze zadních malých komor se přesto strop propadnul. Lom se pravděpodobně alespoň dvěma vchody stáčel k západu, ale tato část byla zničena při stavbě silnice v první třetině 19. století. Dokládá to torzo pilíře, které vystupuje z boku silničního náspu. Na obou stranách podzemní dobývka přechází do menších povrchových stěnových lomů. Prostřední prostor mezi pilíři je u paty stěn přitesán do obdélníku a dráže na vnějších pilířích naznačují, že prostor byl zřejmě druhotně upraven, uzavřen a samostatně využíván. **(obr. 5)**

Sledování rytin a nápisů nepřineslo žádné záznamy prokazatelně starší šedesáti let. Rytiny se koncentrují zejména na východní stěně, která vznikla odtěžením skály na puklině a je proto poměrně hladká. Nejvíce jich je datováno do 50. a 60. let 20. století, archaicky provedený záznam *R 1. 8. - 50.* je spíš z roku 1950 než 1850, protože s letopočty 19. století v takto zkrácené podobě jsme se dosud nesečkali (Jenč – Pátková – Peša 2001, Peša – Jenč 2003). O stáří je tedy možné pouze konstatovat, že lom vznikl nejspozději před stavbou silnice do Svojkova.

Na mapě stabilního katastru z roku 1843 je sousední parcela č. 1705 označena kresbou rozervaného skaliska a dnes se v tomto prostoru nachází rozsáhlý povrchový stěnový lom. Podobný symbol je na mapě stabilního katastru použit i pro oblast Bílého kamene u Doks, která je rovněž výrazně poznamenána těžbou kamene, ale např. i pro hradní skálu ve Sloupu. U sledované lokality nelze s nápadnými skalními útvary počítat a symbol tedy pravděpodobně označuje větší lomařský areál. Existenci lomu v širším prostoru potvrzuje nápis *Steinbruch* na mapě prvního vojenského mapování ze sklonku 18. století, nelze však rozhodnout, jestli se vztahuje k lomu podzemnímu nebo povrchovému. Okolnost, že lom při druhém vojenském mapování ve 40. letech 19. století již nebyl zaznamenán, by mohla nasvědčovat podzemnímu lomu. V té době již byla dokončena nová císařská silnice ze Sloupu do Svojkova, s níž patrně souvisí rozsáhlejší těžba pískovcových kamenů v povrchových lomech, a podzemní lom byl naopak opuštěný. Nejstarší vyryté letopočty jsme s Petrem Jenčem objevili v největším lomu na zadní stěně, která je odlomena po puklině – jsou z roku 1892 a 1915.

13. Stará Oleška (Českokamenicko): Písečné díry

Na okraji lesa u Staré Olešky bývaly tzv. Písečné díry (*Sandlöcher*) – umělé jeskyně vytesané do měkkého bělostného křemičitého písku. Největší jeskyně byla dlouhá kolem 50 m, ale již ve druhé polovině 19. století se zařítla. Na konci 19. století tam místní obyvatelé, zvláště ti chudší, těžili písek a na trakařích ho rozváželi do okolních vesnic, vzdálených 4 až 5 kilometrů (Markvartice, Huntířov, Brložec, Dobrná). Jeskyně se dělila na několik chodeb, v každé z nich pracoval jeden člověk. Aktuální délka jeskyně byla v roce 1894 asi 20 m (Bendel 1894). V sousedství lomů se nacházel „Cikánský tábor“ (Paudler 1899). Lokalitu jsem neúspěšně hledal v srpnu 2003 a úspěšní nebyli ani jeskyňáři (Martin M. Přibíl s kolegy), kteří zaregistrovali pouze mělké propady a zasypaný zářez do podzemí (informace M. M. Přibila z r. 2004). Lokalita dnes již zřejmě neexistuje.

14. Svitava: Pustý kostel (č. 2, u silnice)

Prostorný podzemní lom se otvírá nad pravým břehem Svitávky v sousedství silnice z Velenic do Svitavy (Lindavy). Jeho vstupní část zachycuje litografie (**obr. 3**), provedená podle kresby K. Brantla z roku 1849 (publikoval Fersl 1988). Romantický výjev s návštěvníky a částečným zatopením prostor naznačuje, že se v lomu v této době již netěžilo. To je v souladu s Brantlovým popisem a umožňuje spojit lokalitu s první etapou dobývání sklářského písku od poloviny 18. století do počátku 19. století (srov. Lindava: Pustý kostel č. 1; Brantl 1849). Této lokality se pravděpodobně týká také zmínka F. Palackého z roku 1825, který si do cestovního deníku zapsal: „*Potom jeli jsme k Velnicům (ze Sloupu – pozn. V. P.) do dílny zrcadelní ohlédat stroje a práce, pak skrze oudolí romantické do Velnic ke tkadlcům umělým, chodivše v podskalním lomu písečném, potom v ouzlabí do skály vtesaném*“ (Zuman 1933, 73).

V roce 1932 lokalitu navštívil jablonecký amatérský archeolog Ing. Emil Gebauer. Na rozdíl od Pustého kostela č. 1 sice do svého deníku nezaznamenal ani pláněk, ani popis, ale bez dalšího komentáře – zato s velkou dávkou fantazie – naskicoval rytinu lidské postavy na čelním pilíři (Gebauer 2, str. 25). Místo ho evidentně zaujalo, protože sem znovu přijel o rok později a 12. 10. 1933 provedl archeologický průzkum. Do deníku zapsal: „*Na dvou místech u komor kopáno bezvýsledně. Teprve u velké ‚lavice‘ (vytesané z pískovce), v jámě 3 se pod 85 cm hlubokým jílem objevil popel a uhlíky. V tomto byly 2 střepy, pravděpodobně*

eneolitické. Sem byl všechn jil přemístěn záplavou při povodni, takže vysvětlení spodní popelovité vrstvy a střepů musí objasnit teprve důkladnější výzkum. // Potom podrobně prozkoumány obrazy, které by mohly pocházet z 15. století. Na pilíři brány uprostřed jeskynního vchodu se nalázá vyobrazení lidské postavy sedící na palici, pod tím žebřík (pohřební loď?). Na vedlejším pilíři těžko čitelný nápis“ (Gebauer 3, str. 45–47).^{2/} Podle přiložené skici Gebauer kopal v zadních částech podzemní prostory (**obr. 6**). Zjištění kulturní vrstvy je zajímavé, ale její datování do pravěku nedůvěryhodné, nálezy jsou navíc dávno ztraceny. Rovněž je zajímavé, že Gebauer nijak nekomentuje vznik a funkci lokality.

Lokalita dosud nebyla zaměřena a není k dispozici údaj o její rozloze. Svah pískovcového hřbetu je otevřen stěnou lomu, který se zhruba uprostřed zakusuje obloukem do skalního masivu. Na úpatí stěny je mezi pilíři 8 vstupů do podzemí. Hlavní směr těžby byl k jihozápadu. Lom pokračuje uvnitř skály také k severu, zde však probíhal blízko povrchu a dnes je zčásti zavalen. Úplnému propojení lomu s povrchem v těchto místech zabránil reliéf Ukřižování, který je vytesán do stěny v sousedství cesty. Lom ho postupně obešel a tak reliéf zůstal z větší části pouze na kamenném soklu. Rámcové datování reliéfu do sklonku 17. až 18. století není v rozporu s datováním těžby v lomu. Terén před průčelím lomu byl zvýšen při stavbě silnice v roce 1886.

Na stěnách pilířů je několik různých rytin, kterých si všiml již E. Gebauer a v r. 1934 pořídil jejich skicu (Gebauer 1934, stručná zmínka viz Gebauer 1935, pozn. na str. 177) (**obr. 7**). Při porovnání jeho obrázku a skutečného stavu je pravděpodobné, že kresba vznikla nejspíš až po návštěvě lokality podle paměti. Rytiny jsou zachyceny nepřesně a místy dotvořeny fantazií, tzv. sekeru (rytina č. 2) Gebauer spojil s lidskou postavou (1). Tendenčnímu pohledu odpovídá i popis rytin: Thor sedící na kladivu na lodi převážející zemřelé na onen svět (1), nápis „Thor“ (2), symbol slunečního božstva (3).

V lomu se nachází celkem 6 stanovišť s rytinami, jež jsou až na jedinou výjimku umístěny na pilířích ve vchodu (**obr. 8**).^{3/}

1 – schematizovaná lidská postava bez rukou, levá noha mírně pokrčena, s botou na podpatku (a trnem?). Pravá noha je zřejmě silně zkroucena pod tělo a připomíná, jako by na ní postava seděla. Po levém boku postavy je podlouhlý, na konci zahnutý předmět (kopáč, motyka?), o rýze při pravém boku nelze rozhodnout, jestli souvisí s rytinou. Pod postavou je horizontálně položen „žebřík“. Na těle postavy je nesrozumitelná rytina (ruka?, předmět?, iniciály?). Výška postavy

je 54 cm, její největší šířka 24 cm, délka „žebříku“ je 32 cm. Pod postavou je skalní pilíř v úrovni výšky mladšího cihlového tarasu rozšířen, čímž vzniklo sedátko.

- 2 – předmět nejasného významu připomíná sekeru na řetězu, je zhruba 30 cm široký a 35 cm vysoký. Zatímco předmět, podobně jako postava 1, má široké obrysové rýhy, níže položený nápis je zhotoven slabší přesekávanou linií a je hůře čitelný. Spíše než ve švabachu se zdá být napsán v psané latině, pak by jeho pravděpodobný přepis zněl „Hol / Hal?“ Rozměry nápisu jsou 12 x 25 cm.
- 3 – rytina zachycuje pravděpodobně schematizovanou horní část lidské postavy (hlava, ramena). Její obrys vznikl na sebe navazujícími údery špičáku kolmo na stěnu a není zcela pravidelný. Výstupky, připomínající růžky na hlavě, mohly vzniknout chybným úderem nebo odloupenutím poškozeného povrchu. Skála zde byla odlomena po puklině, takže povrch pilíře z této strany nenese stopy špičáku, pouze plocha bezprostředně pod rytinou je slabě přitesána. Maximální rozměry rytiny jsou 38 x 52 cm.
- 4 – iniciály MH.AM...? na pilíři s rytinou 2. Na nerovně přitesané stěně je nápis špatně čitelný, zejména jeho zakončení. Jeho rozměry jsou 13/18 x 69 cm.
- 5 – iniciály I.W.S jsou vytesány na stěně v západním zakončení v lomu mimo dosah denního světla. Rytina má rozměr 9 x 29 cm.
- 6 – málo zřetelný soubor iniciál, zčásti snad novějšího původu (recentní).
Lokalita je zařazena do seznamu archeologických nemovitých památek a vztahuje se na ni ochrana podle zákona č. 20/1987 Sb.

15. Svitava / Velenice: Pustý kostel (č. 3, pod Výrovem)

Podzemní lom se zahlubuje do úpatí skalního bloku, na kterém stával hrad „Výrov“ (Velenice 02 podle F. Gabriela). Na k. ú. Svitava se nacházejí portály lomu ve skalní stěně a pod sousedním přirozeným převisem (tzv. Medvědí kemp), zatímco vlastní podzemí je na k. ú. Velenice. Lom je více než 30 m široký a dosáhl hloubky přinejmenším 12 m až do míst, kde skalní blok přetíná měkčí poloha pískovce. Podtěžení vyvolalo neznámo kdy zřícení a celá poloha na puklině o šířce kolem 4 m poklesla o několik metrů. Na temeni skály se tak malá část hradního areálu propadla a značná část podzemního lomu byla zařícena. Přístupná vstupní část je podepřena hustou sítí pilířů s malými rozestupy, takže objem vytěžených prostor je ve srovnání s podobnými objekty menší.

Lokalita není v literatuře uváděna, ale vzhledem k poloze ji datují do první etapy těžby brusného písku pro velenickou zrcadlářnu, tedy do 2. poloviny 18. až počátku 19. století. Je zařazena do seznamu archeologických nemovitých památek a vztahuje se na ni ochrana podle zákona č. 20/1987 Sb.

16. Mnichovo Hradiště: podzemí v městském lesoparku

Na severozápadním okraji města, ve svahu ostrohu pod bývalou rozhlednou, se nachází podzemí antropogenního původu, které můžeme typologicky zařadit mezi podzemní lomy na těžbu brusného písku. Výchozí horninou je pískovec středně turonského stáří. Písemné prameny k lokalitě nejsou, podle laskavého sdělení paní Heleny Průškové z bývalého mnichovohradištského archivu, známy. Vyloučit nelze možnost dobývání suroviny někdy před 2. světovou válkou v souvislosti s místní sklářskou výrobou, doloženou i nepublikovanými archeologickými nálezy (Jenč – Peša 2003, 16).

17. Nejisté lokality

Na základě údajů starší vlastivědné literatury by se mohlo jednat o případné podzemní dobývky i u tzv. *Räuberhöhlen* a *Schwedenlöcher* na Dubině u Kravař (Kern 1919), ale jejich ověření dosud neproběhlo. Neověřené jsou zatím také polohy u zámku Žižkova hora a za Israelským vrchem u Dobranova.

II. Podzemní lomy v jiných regionech Čech

Podzemní dobývání nerudných surovin není zdaleka omezeno pouze na severní Čechy. Nejčastěji se však setkáváme opět s těžbou pískovce – resp. písku, a to na většině území České křídové pánve.

Severočeským lokalitám jsou charakterem prostor i těžbou suroviny blízké podzemní lomy na území Prahy a nejbližšího okolí, které jsou vyhloubeny v pískovcích a opukách. Nejznámější jsou tzv. prosecké katakomby, rozsáhlý systém podzemních lomů, které se nacházejí pod horním okrajem křídové plošiny obrácené do údolí potoka Rokytky na území Prahy 9. Jednotlivé těžební labyrinty (Bílý kůň, Močálka, Krocínka, Pod Kunderatkou, Amerika I a II aj.) zasahují převážně do vzdálenosti 50 m od okraje svahu a původně bývaly částečně propojeny. Jejich

celková délka však nepřesáhla 3–5 km. Největším dochovaným systémem je v současnosti Močálka s délkou chodeb kolem 500 m. Chodby jsou tesány na tektonických liniích, kde byl pískovec nejměkčí. Tvarově jsou velmi proměnlivé, chodbovitě úseky střídají sítě s různě silnými pilíři. Výška chodeb kolísá od 30 cm do 5,5 m a šířka v rozmezí 1–4 m. Cílem těžby byl bělostný rozpadavý pískovec s kaolinickým tmelem, který se podle pamětníků na sklonku 19. století rozvážel po Praze na posypávání podlah. Vyloučeno ale není ani další použití jako brusného písku či přísady do pískových mýdel. Počátky těžby nejsou jasné. Podzemní prostory se objevují nejčastěji v okolí povrchových lomů, které jsou na Proseku připomínány již k roku 1695. To je pochopitelné, protože v odkryté stěně lomu bylo snadnější začít s podzemním hloubením než ve svahu. Jisté však je, že v období mezi lety 1800 a 1860 v širším okolí probíhala intenzivní těžba drobných ložisek uhlí. Po jejich vyčerpání začíná hlavní rozmach těžby písku, která pokračovala do počátku 20. století (Cílek 1987, 1995, 1999/2001?).

V Praze a blízkém okolí vznikla v minulosti řada dalších podzemních lomů na dobývání písku, které jsou dnes již z větší části zničeny. Rozsáhlejší zařícený systém chodeb byl objeven při stavbě strahovského stadionu v roce 1976 (Cílek 1995, 19–20), zbytky podzemních dobovek se dochovaly pod Vidoulí v Praze-Jinonicích (Cílek 2000). K nejnovějším objevům patří podzemní lom v Tuchoměřicích, objevený v r. 2001/2002.^{4/} O stáří těchto objektů však chybí přesnější údaje.

Podzemním způsobem se písek získával také v Poniklé v Krkonoších, a to přinejmenším ve třech podzemních lomech. Prostory mají charakter chodeb s bočními rozrážkami a jsou v několika vzájemně propojených úrovních, takže v případě Vítkovy pískovny vytvářejí labyrint chodeb dlouhý 750 m. Počátky podzemní těžby písku nejsou známy, nejstarší informaci o existenci děl představuje letopočet 1883 vyrytý ve Vítkově pískovně. V Plůchově pískovně je na stěnách řada nápisů a letopočtů z let 1906 až 1912 včetně nápisu oznamujícího ukončení těžby v roce 1912. Urbanova pískovna s chodbami zaklenutými do lomeného oblouku žádné záznamy neobsahovala. Na dalším ložisku byla těžba obnovena ještě ve třicátých letech 20. století a vytěžený čistý bílý křemičitý písek sloužil na přípravu hrubých mýdel (Braun 1995).

Podzemním způsobem se těžila také opuka. Neznámější jsou podzemní lomy na Mělnicku. Kvalitní vehlovická opuka byla v okolí Vehlovic a Mlázic těžena a zpracovávána především na kvádríky, ale používala se i na složitější kamenické práce. Počátky těžby mohou spadat již do

románského období a souviset s raně středověkým Mělníkem, původní lomy však byly povrchové a táhly se podél okraje svahu nad Labem. S postupujícím zakusováním povrchového lomu hlouběji do svahu se zvyšovala mocnost skrývky, kterou bylo nutné před těžbou odstranit, a to vedlo k rozvoji podzemního lámání opuky. Vchody do podzemí u Vehlovic jsou u paty lomové stěny ve vzdálenosti asi 150 m od okraje labského svahu a jsou dnes zčásti zasypány. Těžba probíhala komorově s ponecháním nosných pilířů, vytěžené prostory byly již během těžby znovu zakládány sutí. Podle náčrtků kameníků na stěně komor byly kvádry i architektonické články vytesávány přímo na místě. Podzemní způsob těžby spojuje V. Cílek s obdobím 19. století, kdy rychle narůstala poptávka po všech druzích stavebních materiálů v souvislosti s rozvojem průmyslu. Nejstarší zjištěný letopočet v dosud přístupných částech je 1877 (Cílek 1994). Staré lomy se měly nacházet uprostřed obce Vehlovice, podzemní dobývky v okolí měly i své názvy: Žemlova, Wurmova a Jandova jeskyně (Žebera 1958, 223). Další podzemní dobývání opuky mělo probíhat u Třebenic na Lovosicku a ve východních Čechách (informace V. Cílka).

Ojedinelou, ale starou zmínkou je datován komorový lom na kvádry ve Stradonické rokli u Berouna, a to k roku 1841 (Feistmantel 1877, 37 a 57).

Rozsáhlé podzemí po sobě zanechalo dobývání kaolinitických pískovců a arkóz v západních a jižních Čechách, které je však mladšího data. U obce Nevřeň na Plzeňsku probíhala podzemní těžba kaolinizovaných arkóz v letech 1870–1897. Prostory mají charakter chodeb s rozrázkami (Šourek 1988). U Hosína na Českobudějovicku začala firma Hardtmuth v polovině 19. století podzemním způsobem těžít hrubozrnný kaolinitický pískovec až jemnozrnný slepenec pro výrobu keramiky. Na třech ložiscích vznikla soustava téměř 6 km vzájemně se křížících chodeb s ponechanými pilíři. Těžba skončila na počátku 20. století (Kaifoš – Kolčava 1993).

Specifickými lokalitami jsou rovněž podzemní lomy a doly na vápenec, které se nacházejí v severozápadních a jihozápadních Čechách. I přes zcela odlišnou těžbou surovinu její dobývání probíhalo podobným způsobem jako v křídových horninách – vytěžením komor a ponecháním podpurných pilířů. Podzemní těžba krystalických vápenců probíhala v případech, kdy v nadloží lavic čistého vápence spočívaly vápence méně kvalitní nebo jiné druhy hornin. Na Teplicku a Litoměřicku se od druhé poloviny 19. století začaly těžít jílovité vápence pro nově založené

cementárny. Dnes nejrozsáhlejší a nejzachovalejší je důl Richard I–III u Litoměřic. Nejstarší těžba probíhala od 60. let 19. století v úzkých, šachovnicově pořádaných chodbách, které se rozšiřovaly do širších komor. S postupující těžbou se prostory zvětšovaly a rozšiřoval se jejich rozestup. V původně samostatných dolech Richard I, II a III se těžilo až do roku 1943, poté byly vzájemně propojeny a adaptovány na válečnou podzemní továrnu. Délka všech chodeb je uváděna kolem 30–38 kilometrů (Čilek – Hrdlička – Malý 1990). Nejrozsáhlejší lom jihozápadočeské oblasti se nachází u Muckova v Pošumaví a měl být v provozu od počátku 20. století (Cícha 1999 s lit.). Báňským způsobem byl vápenec dobýván v Loretě u Klatov. Těžba ve zdejším tříetážovém dolu probíhala od průběhu 19. století s přestávkami až do roku 1945 (Surman 1988).

Zatím ojedinělým příkladem je podzemní křemenný důl u Krašovic na Příbramsku, v němž byla těžena podzemním způsobem mohutná čočka žilného křemene. Prostory mají charakter důlního díla, přístupné horní patro dosahuje délky 220 m. Důl je připomínán na počátku 20. století, kdy byl zdejší křemen dodáván do sklárny v Jablonci (Čilek – Daněček 1988).

O dalších zajímavých lokalitách chybí bližší informace. Jsou to např. podzemní lomy na mlýnské kameny u Charvátců v dolním Poohří, zachycené na vedutě J. Šembery již v roce 1826 (Čilek 1998), nebo podzemní těžba čediče na *Hornerbergu* v okolí Karlových Varů. Na ilustraci z roku 1881 je zachycen otevřený čedičový lom, do jehož stěn se zahlubují tři komory oddělené pilíři. Jak ale autor poznamenal o deset let později, uvedený stav byl zřejmě už minulostí, protože těžba stále pokračovala (Kraus 1894). Podzemní těžba čediče měla probíhat i na Hřídelečké hůrce u Nové Paky (informace V. Cílka).

Z výše uvedených příkladů je zřejmé, že dobývání surovin podzemním způsobem nebylo sice všeobecněji rozšířené, ale rozhodně nebylo neznámé a nevyužívané. Problém nastává v okamžiku, kdy bychom měli tuto podzemní těžbu datovat v celém jejím rozsahu. Pomineme-li ne zcela jasný údaj k roku 1798 o těžbě v okolí dnešních proseckých lomů v Praze, který se nemusí vztahovat k podzemní těžbě, bezpečné doklady jsou až od počátku 19. století. V roce 1826 existovaly podzemní lomy na mlýnské kameny u Charvátců, 1841 se připomíná komorová těžba kvádrů na Berounsku. Ostatní lomy na pískovec a opuku jsou datovány pouze historickými nápisy a rytinami, které dokládají závěrečnou etapu těžby nebo již opuštěné lokality, a to nejdříve od druhé poloviny

19. století (Poniklá, Vehlovice). Nejasným však zůstává počátek těžby na většině těchto lokalit. Naproti tomu rozsáhlé prostory kaolinových dolů, vápencové podzemní lomy a pravděpodobně i větší část proseckových lomů souvisí až s intenzivním rozvojem průmyslu od poloviny 19. století.

III. Diskuze o stáří podzemních lomů na Českolipsku

Zatímco o funkci většiny lokalit jako podzemních lomů není pochyb, problémem zůstává datování těchto objektů. Jen některé z nich jsou uváděny ve vlastivědné literatuře a to v době, kdy se v nich již netěžilo: Skalice (1882), Hvězda (1903) a Arnultovice u Nového Boru (1938). Zprávy o probíhající těžbě máme u lokalit ve Velenickém údolí (1849), Stará Oleška (1894) a Pysk (kolem 1939). Počátek těžby dokládají pouze dvě zprávy. V letech 1756–1760 začala těžba písku pro továrny na výrobu zrcadel v Lindavě a do první třetiny 20. století je kladen počátek těžby v Pysku.

Zajímavým a dosud nevyužitým pramenem jsou mapy prvního a druhého vojenského mapování. První – tzv. josefské – mapování probíhalo v letech 1764–1767 a v letech 1780–1783 bylo zrevidováno. Druhé – tzv. Františkovo – pochází z let 1842–1852 (Mucha 1984 a 1984a). První mapování zachytilo pouze jediný lom, který by mohl odpovídat lokalitě Sloup (svojkovská silnice). V případě Lindavy a Velenického údolí jsou označeny pouze obě zrcadlářny (*Spiegelfabrik*), a to přesto, že přinejmenším lomy Pusté kostely byly prokazatelně v činnosti. Vysvětlením by mohlo být, že pro označení lomu v těsné blízkosti továrny na mapě nebyl dostatek místa a z vojenského hlediska byl objekt továrny patrně významnější. Naproti tomu osamocený lom u komunikace mimo vesnice (Sloup – svojkovská silnice) hodný zájmu evidentně byl. Jinou situaci odráží druhé vojenské mapování před polovinou 19. století. V případě Lindavy a Velenického údolí není změna a opět jsou zaneseny pouze zrcadlářny. Lom u svojkovské silnice již není uveden, ale v prostoru mezi Skalicí a Novým Borem jsou jako pískovcové lomy (*Sandsteinbruch*) zapsány hned tři lokality: lom ve Skalici, u Arnultovic (Nový Bor) a mezi Chotovicemi a Novým Borem (poslední lokalita je dnes jen povrchovým lomem).⁵¹ Pro datování těžby je důležitá otázka, jaký stav lomu mapy zachycují, tedy zda jde o lom činný nebo opuštěný. S Petrem Jenčem se přikláníme k první variantě, neboť o probíhající těžbě se v okolí vědělo a pro armádu to mohla být strategická informace.

Naproti tomu po opuštění lomu se povědomí poměrně rychle vytratilo, většina lokalit upadla do zapomnění a dostala se zcela na okraj pozornosti. Mapy prvního a druhého vojenského mapování tedy naznačují v období mezi koncem 18. století a polovinou 19. století výrazný nárůst těžby pískovce. Za zmínku stojí, že mapy stabilního katastru, většinou datované k r. 1843 a vznikající před druhým vojenským mapováním, nezachycují žádné lokality s podzemní těžbou. V tomto případě však byly lomy zřejmě záměrně opomenuty, protože k jejich zakreslení byl dostatek místa.

Vzhledem k impozantním rozměrům a nápadné koncentraci lokalit budí největší pozornost tzv. Pusté kostely v údolí Svitávky mezi Lindavou a Velenicemi. Tři větší podzemní lomy (Pustý kostel č. 1–3) se nacházejí v blízkosti nejstarší zrcadlářny, kterou Kinští založili v roce 1756. Německy psaná literatura lokality zmiňuje výhradně v souvislosti s těžbou sklářské suroviny a neuvádí žádný název, kterým by byly označovány (Brantl 1849, Hantschel 1911, 1001, Müller 1926, 13). S názvem Pusté kostely se pravděpodobně poprvé setkáváme u B. Kinského, který takto překládá německý výraz *Hundskirche* (Kinský 1934). Porovnáme-li výčet lokalit s tímto německým pomístním jménem u Leuschnera (1937), týká se pouze nápadných skalních útvarů přírodního původu a přestože je uvedena řada lokalit z Českolipska, ani v jediném případě mezi nimi není umělé podzemí. Je proto pravděpodobné, že tvůrcem názvu Pustý kostel je právě B. Kinský, který vyšel z tvarové podobnosti mezi jeskyní *Hundskirche* (dnes Pustý kostel) u Hradčan v Ralsku a podzemními lomy ve Velenickém údolí. Tomu odpovídá i struktura jeho článku (Kinský 1934).

Kinského článek (op. cit.) je důležitý také v dalším ohledu. Zřejmě jako první totiž zpochybňuje původ podzemí pouze jako výsledek těžby pískovce, o které však nepochybuje u největší lokality Pustý kostel č. 1. U lokality č. 2 naproti tomu zcela mylně usoudil, že před stavbou silnice Svitava – Velenice do lomu nevedla žádná komunikace, a proto „*Pustý kostel byl tam původně místem úkrytu a nikoliv pískovištěm*“ (op. cit.). Původní komunikace je přitom zcela zřejmá na mapě stabilního katastru (1843), je dodnes zachovaná a potvrzuje ji i reliéf Ukřižování v sousedství lomu. Stáří vzniku „úkrytu“ Kinský sice neuvádí, ale z kontextu článku je zřejmé, že pomýšlí na období protireformace po třicetileté válce. Původ tohoto stále opisovaného omylu (srov. Veselý 1992, Randus 2000, Mudrová 2001 aj.) lze tedy spojit právě s osobou Bohumila Kinského, který byl významným představitelem českého kulturního života

předválečného Českolipska. Koneckonců i myšlenka úkrytu nekatolíků ukazuje spíše k českému myšlenkovému prostředí a k české historii než k německy mluvícímu obyvatelstvu.

Porovnání Kinského článku (1934) s literaturou druhé poloviny 20. století ukazuje posun či popletení údajů o jednotlivých lokalitách. Starší – „předtěžební“ – původ Kinský hypoteticky předpokládá pouze u Pustého kostela č. 2 (u silnice), zatímco největší Pustý kostel č. 1 pokládá právě pro jeho rozsáhlost bez dalších pochyb za podzemní lom. Přisuzování velkého stáří lokalitě č. 1 proto odporuje veškerým údajům předválečné literatury (např. u Poláka 2003).

Důležité informace ke stáří Pustých kostelů vyplývají z popisu K. Brantla (1849), který místo navštívil ještě v plném provozu. Uvádí, že po zhruba 70 letech těžby (tj. v prvním či druhém desetiletí 19. století) měla být dvě původní ložiska vyčerpána, a proto bylo založeno nové „ve strmém svahu proti zrcadlárně“. Z dnes známých podzemních lomů odpovídá nově otevřené dobývce největší lokalita č. 1, zatímco zbývající (č. 2 a 3 na k. ú. Svitava) jsou zahloubeny do paty skalní stěny přímo v úrovni údolní nivy. Tuto následnost lomů a nejmladší stáří lokality č. 1 nepřímo podporuje i velikost podzemních prostor – vytvoření rozlehlých síní s plochými klenbami vyžadovalo dlouhodobou zkušenost s horninou, aby se přešlo zřícení stropu, tak jak dnes vidíme na lokalitě č. 2 a 3. Podobný vývoj je doložen například v podzemním dolu Richard u Litoměřic (Cílek – Hrdlička – Malý 1990).

Dostupné informace o podzemním dobývání pískovce a písku na Českolipsku můžeme shrnout v několika bodech. Největší a současně nejstarší doložené podzemní lomy se objevují v souvislosti s továrnami na výrobu zrcadel hrbat Kinských, a to od začátku druhé poloviny 18. století. Tato doba je charakteristická stále rychlejším rozvojem manu-fakturního podnikání a s narůstáním kapitálu vznikají předpoklady ke vzniku finančně náročných technických staveb, které vyžadují hospodářskou motivaci a vizi návratnosti vložených prostředků. Při pohledu do ostatních regionů Čech zjišťujeme, že podzemní lomy na Českolipsku jsou písečnými zánamy datovány jako zatím nejstarší známé objekty podobného charakteru. Většina ostatních je kladena až do průběhu 19. století, přesně datována je těžba obvykle až od druhé poloviny 19. století. Mapy vojenského mapování i historické rytiny na lokalitách naznačují, že ve sklářské oblasti kolem Nového Boru hlavní těžba podzemním způsobem probíhala zřejmě v průběhu první poloviny 19. století.

Účelu těžby by měl odpovídat i rozsah vzniklých podzemních prostor. Zatímco rozsáhlé plochy souvisely pravděpodobně s konkrétními hospodářskými provozy, malé lomy (např. Hvězda, Sloup, Lindava – za hřištěm 1) spíše odpovídají individuální a příležitostné těžbě obyvatel či majitele pozemku, tak jak je doloženo u Staré Olešky. Riedelova jeskyně v Prysku je příkladem, že také individuální těžba může za určitých okolností dosáhnout větších rozměrů v případech, že je po surovině poptávka.

Mnoho otázek však stále zůstává nezodpovězeno a zasloužily by si zvláštní studium. Z dostupné literatury není příliš jasná struktura Kinského podniku na výrobu zrcadel. Schaller v případě Lindavy zmiňuje Janem Josefem hrabětem Kinským v roce 1760 zřízenou *Spiegel- Leinwand- Futterbarchet- und Zwillichfabrik* – tedy továrnu na zrcadla, plátno, podšívky (?) a dvojtkaninu cvilink (Schaller 1787, 243). Podle Sommera se hlavní ředitelství Kinského *k. k. Spiegelfabrik* spolu se sklady a obchodem nacházelo ve Sloupu, zatímco provozy v Lindavě a Velenicích označuje jako brusírný zrcadel (Sommer 1833, 291 a 294). Pozdější literatura buď uvádí pouze továrny v Lindavě a Velenicích, nebo na jejich úroveň řadí i Sloup. Lokalizaci obou provozů, továrny lindavské a velenické (tedy skutečně *Spiegelfabrik*), dokládají mapy prvního i druhého vojenského mapování a stabilního katastru, zatímco ve Sloupu žádný popisek nenalezneme. Zdá se tedy odpovídat Sommerův údaj, že ve Sloupu bylo pouze administrativní centrum a hlavní výroba probíhala v obou pobočkách. S tím souvisí i zvýšená – a doložená – koncentrace podzemních lomů v okolí obou provozů.

Těžbou pískovcové skály byl získáván brusný písek. Brantl uvádí, že k broušení zrcadel byly potřebné 4 druhy písku (Brantl 1849). Z toho vyplývá několik otázek: Jaká byla technologie broušení a leštění a jakou vyžadovala kvalitu suroviny? Jaký druh písku se tedy podzemní těžbou získával? Již první pohled na složení pískovce na lokalitách ukazuje, že jsou vyhloubeny jak v jemnozrnných, tak hrubozrnných pískovcích. Z tohoto pohledu zatím chybí celkové geologické, petrografické, případně mineralogické zpracování. Zatímco ve Velenickém údolí jsou lomy v těsné blízkosti továrny, v Lindavě je tato vzdálenost více než kilometr.

Právě situace v Lindavě je nejméně jasná, protože chybí jakékoliv datování podzemních objektů. V horní části obce je za hřištěm terénní situace připomínající náhon, který snad pokračoval vytesaným úsekem ve skále (objekt 2) a nedaleko jsou i podzemní lomy na *Schmiedebergu*. Vlastní budova továrny se však nacházela přinejmenším od konce

18. století ve střední Lindavě, tedy v poloviční vzdálenosti mezi Horní Lindavou a druhou zrcadlárnou ve Velenickém údolí. Z toho vyplývá otázka, kde továrna v Lindavě vlastně získávala surovinu?

Další okruh problémů je spojený se způsobem podzemní těžby a především s nástroji, které byly používány. Charakter stop po nástrojích na stěnách je odlišný od „řádkování“ nebo „klasování“ na stěnách povrchových lomů na pískovcové kvádry. Zejména menší podzemní lomy, související s podomáckou těžbou jednotlivců, ukazují, že těžář stál či seděl na jednom místě a do půlkruhu před sebou a vedle sebe odtěžoval horninu až kam dosáhl. Tak vznikaly charakteristické zaoblené stěny prakticky bez pravých úhlů. K tesání pískovce se při povrchové těžbě používal špičák (Stein 1988), lze ho však použít i pro tento způsob těžby? V. Cílek v případě podzemních lomů v Praze-Proseku uvádí, že pískovec se těžil pomocí kopáče, který na stěnách zanechal hlubší delší rýhy. Můžeme však těžbu měkkého peruckého pískovce v Praze aplikovat na pískovec severočeský? V této souvislosti je zajímavá rytina č. 1 v Pustém kostelu 2, která zobrazuje lidskou postavu, snad sedící nebo klečící na pravé noze, před níž je předmět tvaru L, připomínající nástroj na dlouhé násadě – kopáč?

Odpověď zatím není ani na otázku, kdy vlastně podzemní těžba v Lindavě a Velenickém údolí skončila. Je zřejmé, že na počátku 20. století již alespoň lomy u velenické zrcadlárně v provozu nebyly. Ve třetí čtvrtině 19. století vznikla nová velenická továrna blíže k Velenicím, je přistavěna k vysoké převislé skalní stěně. Odkud brala surovinu? Problém ukončení dobývání písku může souviset jak s ukončením výroby zrcadel, tak se změnou nároků na surovinu a nahrazením domácích zdrojů kvalitnějším dovozem. Ani tyto kapitoly z dějin sklářství patrně dosud nebyly zpracovány. Vyloučit nelze ani méně pravděpodobnou variantu, že dostupná surovina byla vyčerpána.

IV. Kinského zrcadlárně a Norimbersko

V Brantlově popisu výstavby továrny, provozů a podzemního kanálu ve Velenickém údolí (Brantl 1849 aj.) mě zaujala zmínka o povolání mistra Stöhra a jeho syna z Norimberka. Nabízí se otázka, proč hrabě Kinský nesvěřil stavbu nějakému domácímu mistrovi a obrátil se až do vzdáleného Norimberka. To objasňuje situace z roku 1761, tedy krátce po zahájení výroby, kdy již hrabě Kinský požádal vládu, aby zakázala dovoz norimberských zrcadel. Po prozkoumání stavu jeho podniků bylo

zjištěno, že je skutečně schopen zásobit svými výrobky celou monarchii. Zrcadla byla vyvážena i do dalších evropských zemí a údajně i do Ameriky (Walterová 2000, Brantl 1849). V Norimberku tedy Kinský hledal předlohu svého záměru a je logické, že využil zkušenosti tamních mistrů. Jestliže Kinského továrny získávaly surovinu podzemní těžbou, dalo by se očekávat, že se také na Norimbersku budou nacházet obdobné podzemní prostory.

V okolí Norimberka a dále až do Horních Frank se vyskytují jemnozrnné bělostné až prozelezivělé Coburské pískovce (*Dogger Beta*), které byly až do dvacátých let 20. století těženy a používány především v domácnostech na posypávání podlah, stolů, nebo při broušení nožů a přístrojů. Do dnešních dnů se zachovalo mnoho podzemních lomů, z nichž více než tři desítky byly odborně zdokumentovány. Mají různou podobu, od prostých výklenků a chodeb přecházejí do rozsáhlejších prostor zhruba oválného nebo kruhového půdorysu, které jsou někdy podepřeny pilíři. Jako největší z nich je uváděn *Heidenloch*, jehož plocha dosahuje 1400 m². Vztahuje se k němu nejstarší zpráva o zdejším podzemním dobývání, která je z roku 1694 a dokládá využití písku při čištění mědi. V dalším popisu lokality z roku 1727 se dovídáme, že písek zde každoročně těžili místní sedláci a prodávali ho na čištění a ostření nožů, do přesýpacích hodin a také slévačům cínu. Dobývání písku dokládá již kresba z roku 1598, která zobrazuje podomního obchodníka s pytlí písku na ramenou, ale nenaznačuje nic o existenci podzemních lomů (Schaaf 1988, Kaulich 1991 a 1993).

Těžba písku v okolí Norimberka má tedy tradici přinejmenším od 16. století a od konce 17. století je doloženo přímo podzemní dobývání. Norimberk je však v 18. století proslulý především výrobou zrcadel, ale o podzemní těžbě právě pro tyto účely se mi nepodařilo nalézt zatím žádnou zmínku. V každém případě je z výše uvedeného zřejmé, že norimberská tradice podzemního dobývání písku je – na základě písemných zpráv – starší než severočeská a samotná těžba podzemním způsobem mohla být u nás poprvé použita právě u Kinského továren ve Velenickém údolí. Je to ovšem jen hypotéza.

V. Závěr

Nápadné podzemní objekty ve Velenickém údolí nazývané Pusté kostely poutají již delší dobu pozornost širší veřejnosti. S podnikatelským využíváním největší podzemní prostory v průběhu posledních let se

stále častěji objevují nepodložené údaje o vysokém stáří objektů a někdy i spekulace o důvodu vzniku podzemních prostor. Cílem tohoto článku je shromáždit dostupné údaje o lokalitách a pokusit se na jejich základě stanovit nejen stáří Pustých kostelů, ale obecně datovat podzemní těžbu pískovce (písku) na Českolipsku. S podzemními lomy se totiž setkáváme i v okolí Nového Boru, na Českokamenicku, u Holan, Blíževedel a jinde.

Velký rozmach podzemní komorové těžby v Čechách nastal v průběhu 19. století zejména v souvislosti s rozvojem průmyslu a vznikla tak řada rozsáhlých podzemních prostor, jimž lokality na Českolipsku svým charakterem plně odpovídají. Je proto třeba zcela odmítnout úvahy o jiném než těžebním důvodu vzniku tohoto podzemí.

Nejstarší podzemní těžba je doložena ve Velenickém údolí na lokalitách Pustý kostel č. 2 a 3 od poloviny 18. století, kdy v těsném sousedství vznikla továrna na výrobu zrcadel. Druhá zrcadlárna vznikla současně také v Lindavě, ale její zdroj brusné suroviny není jasný. Na konci 18. století je na mapě prvního vojenského mapování zaznamenán lom, který by mohl odpovídat lokalitě Sloup – svojkovská silnice. Na mapě druhého vojenského mapování ze 40. let 19. století nalézáme lomy ve Skalici a na severním i jižním okraji Nového Boru, ale s podzemní těžbou lze bezpečně spojit pouze Skalici. V první třetině 19. století byla zároveň některá ložiska vytěžena (Pustý kostel 2 a 3) a byl založen nový lom Pustý kostel 1. Nejpozději v první třetině 19. století skončila také těžba na lokalitě Sloup – svojkovská silnice. Kolem roku 1860 se již netěžilo v Malé Cikánské jeskyni u Chomoutů, jak dokládají rytiny návštěvníků. Od 80. let 19. století podle údajů nejstarší literatury těžili místní obyvatelé písek u Staré Olešky, naproti tomu velký lom ve Skalici byl dávno opuštěný. Na přelomu 19. a 20. století existovala vytěžená prostora u Stranného (k. ú. Hvězda), nazývaná Cikánská jeskyně. V první třetině 20. století se už netěžilo ani u Arnultovic u Nového Boru, ale současně v této době intenzivní těžbou vznikala Riedelova jeskyně v Prysku. Případné další pokusy o těžbu písku končí s druhou světovou válkou. O ostatních lokalitách nejsou žádné informace: nezmiňuje je literatura, nejsou zachyceny na starších mapách a neobsahují ani datovatelné starší rytiny. Torzovité údaje přesto naznačují, že podzemní dobývání pískovce (a jeho drcení na písek) probíhalo od druhé poloviny 18. století až do doby před druhou světovou válkou. Nejintenzivnějším obdobím se přitom zdá být první polovina 19. století. Tento vývoj odpovídá situaci v ostatních regionech s tím, že těžba pro továrny Kinských

je pravděpodobně zatím nejstarším dokladem nebaňského podzemního způsobu dobývání v Čechách. Okolnosti založení Kinského zrcadlárny v polovině 18. století naznačují možné technologické vlivy či inspirace z prostředí Norimberska, které bylo v té době proslulé výrobou zrcadel a kde má podzemní těžba písku tradici přinejmenším od 17. století.

Autorem názvu „Pustý kostel“ je s velkou pravděpodobností Bohumil Kinský. Název převzal na základě tvarové podobnosti s přírodními skalními útvary, nazývanými *Hundskirche*. Pro německé autory byly podzemní lomy bezejmenné a s tímto názvem je významově nespojovali. Kinský je rovněž tvůrcem hypotézy o vzniku jedné z lokalit (Pustý kostel č. 2) již ve starším období, kdy měly být prostory vytesány jako úkryt a nikoliv jako lom. Tuto hypotézu další autoři nekriticky rozvíjejí a Pusté kostely obecně spojují s úkrytem nekatolíků v 17. století, případně dokonce s ještě starším obdobím. Tyto údaje přitom přenášejí i na Pustý kostel č. 1, který s úkrytem původně nebyl spojován.

Okolo podzemního dobývání brusného písku dosud zůstává řada otázek. Není jasná technologie broušení a leštění ani nároky na surovinu, v případě lindavské továrny zůstává otázkou zdroj této suroviny. Dostatečné informace nejsou o způsobu práce těžařů a používaných nástrojů a rovněž nevíme, kdy byla podzemní těžba ukončena.

Poděkování

Za konzultace, korektury a spolupráci bych rád poděkoval řadě kolegů a přátel, z nichž jmenuji alespoň následující: Petr Jenč (VMG v České Lípě), Dr. Václav Cílek (Geologický ústav AV ČR v Praze), Mgr. Petr Havránek (Magistrát města Liberce), Mgr. Ladislav Smejkal (VMG v České Lípě), Bc. Petr Brestovanský (archeologické pracoviště Severočeského muzea v Liberci), Martin „Máca“ Přibil (Baňsko-historická a speleologická společnost Krasová deprese, Praha). Děkuji též Dr. Petru Kühnovi (VMG) za zajímavé nepublikované informace, jejichž rozsah by si však vyžádal zvláštní příspěvek, a proto doufám, že budou autorem v dohledné době publikovány.

POZNÁMKY

- 1/ Názvem *Zigeunergrund* je na mapě Sloupu označeno krátké údolí, které klesá od křižovatky u Sedmi trpaslíků směrem k Janovu. *Plan von Bürgstein und Johannesdorf*, Heimatgruppe Bürgstein – Johannesdorf, Allfeld, bez data.
  - 2/ Gebauer, deník č. 3 (45–47): 12. Oktober. *Mit Konrad, Anni und Kudi nach Welnitz. In der oberen Höhle (neben Zwittebach) gegraben. An 2 Stubenausschlägen ergebnislose Versuche. Erst bei den großen „Lagerbalk“, (aus dem Sandstein gehauen), in Grube 3 fand sich unter 85 cm tiefem Schlick, Asche u. Kohle. In dieser waren 2 Scherben, wahrscheinlich Schälstein zeitlich (änneolitisch!). Da der ganze Schlick durch Überschwemmung bei Hochwasser eingelagert wurde, so muss ein abschließendes Urteil auch über die untere Aschenschichte und die Scherben bis nach grundleglicher Ausgrabung unterbleiben.*

Dann die Bildstätte genau untersucht. Dürfte aus dem 15. Jhd. stammen. Am Thorpfeiler Mitte zum Höhleneingang befindet sich Darstellung einer menschlichen Gestalt sitzend auf einem Hammer, darunter eine Leiter (Totengeleitschiff?). Am Nebenfeiler Inschrift schwer lesbar.
  - 3/ Podrobnější údaje k rytinám (rozměry, umístění, hloubka rytí) jsou v archivu skalních rytin a nápisů na archeologickém pracovišti VMG v České Lípě.
  - 4/ Referát D. Bílkové (AOPK ČR – oddělení ochrany jeskyní) na zasedání Ústřední odborné komise pro výzkum pseudokrasu České speleologické společnosti v Polici nad Metují 2002.
  - 5/ Štěnový lom leží v blízkosti malého vodopádu pod samotou na jižním okraji Nového Boru, ale katastrálně náleží k Chotovicím. V lomu dnes nejsou žádné stopy po podzemní těžbě, nejhlubší část je však zaplňována organickým odpadem z domu nad lomem. Není proto zcela vyloučeno, že případný vchod do podzemí je v současnosti zasypán. Nejstarší rytina pochází z r. 1872 (1879?), v její blízkosti je do stěny špičákem vytesána plastika nahé ženy v životní velikosti, novodobými vandaly značně poškozená.
- Podle informace Martina M. Přibila (dopis z 19. 2. 2004) se měl u Nového Boru pod smetištěm nacházet podzemní lom, který byl údajně ještě v polovině 90. let přístupný. Souvislost s touto lokalitou není vyloučena.

- 6/ Na podzim 1944 začala firma Weser s přeměnou podzemí na továrnu vyrábějící letecké kanóny a vytvořila zde pobočku Welnitz svého závodu v Rabštejnu u České Kamenice (Brzák – Přibil 1999). Velenický závod nebyl do konce války dokončen a výroba probíhala v improvizovaných podmínkách. Výstavbu organizovala Organisation Todt – Einsatzgruppe Brugmann (VII) se sídlem v Praze, Vrchní stavební správa Liberec (Oberbauleitung Reichenberg). Smontované kanóny se v bočním údolí u Velenic zastřelovaly. K 31. březnu 1945 rabštejnský závod fy Weser vynaložil na velenickou pobočku jeden milion říšských marek. Říšské ministerstvo letectví (RLM) přidělilo pobočce krycí jméno „Nautilus“. Po válce se v podzemí pěstovaly žampiony, do jara 1954 byla uživatelem objektu Správa lesního hospodářství v České Kamenici. Jako vojenský sklad podzemí sloužilo až někdy do 60. nebo 70. let, kdy ho začal využívat podnik Ovoce-Zelenina.

Uvedené informace o dějinách objektu od roku 1944 shromáždil Martin M. Přibil studiem materiálů především Vojenského historického archivu v Praze (dopis autorovi z 19. 2. 2004) a laskavě svolil s jejich zveřejněním.

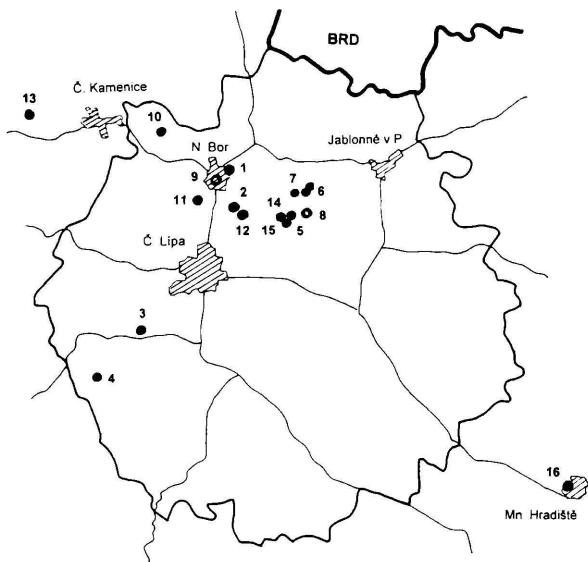
PRAMENY A LITERATURA

- Benda, J., 1997: Místo smrti 500 vězňů? Nedělní Blesk 5, č. 15, s. 18–19.
- Bendel, W. G., 1894: Alt-Ohlisch und seine nächste Umgebung. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs (dále MNEC) 17, s. 348–354.
- Brantl, K., 1849: Die Sandsteinhöhlen bei Wellnitz im Leitmeritzer Kreise. MNEC 45, 1922, s. 14–15.
- Braun, J., 1995: Důlní díla v křemitém písku v Poniklé. Speleofórum 14, 20–24. Praha.
- Brzák, P. – Fabiánek, O., 1995: Podzemí Šlukovska. Varnsdorf.
- Brzák, P. – Přibil, M. M., 1999: Podzemní továrny Rabštejn – Jánská. Krasová deprese, č. 7, 13–21. Praha.
- Cícha, J., 1999: Jeskyně a historická důlní díla v jižních Čechách a na Šumavě. Plzeň.
- Cílek, V., 1987: Prosecké katakomby. Památky a příroda 12, 297–300.
- Cílek, V., 1994: Podzemní opukové lomy ve Vehlovicích u Mělníka. Speleo 16, 34–36.
- Cílek, V., 1995: Podzemní Praha. Knihovna České speleologické společnosti 27.
- Cílek, V., 1996: Město, kde zahynul d'Artagnan. Zpráva o Mezinárodním sympoziu o historickém podzemí. Speleo 21, 19–26.
- Cílek, V., 1998: Konec záhady obětího kamene pod Mužským. Mladoboleslavský deník 6, č. 234 (6. 10.), str. 9; nebo: Echo – mnichovohradištské noviny, č. 8, str. 11. Mladá Boleslav /Mnichovo Hradiště.
- Cílek, V., 1999/2000?: Prosecké podzemí – geologická a montanistická studie. Nepublikovaný rukopis.
- Cílek, V., 2000: Historický vodovod na Vidouli – geologický, historický a speleologický výzkum. Speleo 32, s. 51–60.
- Cílek, V. – Daněček, V., 1988: Podzemní dobývání sklářského křemene v Krašovicích u Krásné Hory. Památky a příroda 13, s. 245–247.
- Cílek, V. – Hrdlička, L. – Malý, P., 1990: Podzemní vápencový důl Richard u Litoměřic. Československý kras 41, s. 111–122.
- Curling Centrum Svitava Českého curling klubu, b. d. – nepublik. zpráva. Knihovna Vlast. muzea a galerie v České Lípě.
- Feistmantel, K., 1877: Uhelná ložiska u Malých Přílepech, na Lísku, u Stílce, Holoubkova, Mírešova a u Letkova. Archiv pro přírodovědecké prozkoumání Čech, 2. díl, II. odd., s. 17–83.
- Fersl, 1888: Historické podzemí v údolí Svitavy. Památky a příroda 13, č. 9, s. III–IV.
- Gayck, S., 2000: Urgeschichtlicher Silixbergbau in Europa. Beiträge zu Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 15. Beier+Beran: Weissbach.
- Gebauer, E., 2–4: rukopisný deník č. 2 (1929–1945), č. 3 (1932–1934) a č. 4 (1934–1935). Severočeské muzeum v Liberci, archeologické pracoviště.
- Gebauer, E., 1934: kresba formátu A4, složka Gebauer. Severočeské muzeum v Liberci, archeologické pracoviště.
- Gebauer, E., 1935: Felsenbilder am Bürgstein in Böhmen. Germanien, Hf. 6, s. 173–181.
- Gebauer, E., 1941: korespondence ve složce Hodkovice nad Mohelkou. Archiv NZ, č. j. 1275/53. Archeologický ústav AV ČR v Praze.
- Hantschel, F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa. Česká Lípa.
- Haudeck, J., 1903: Aus Mitgliederbriefen – Leitmeritz. MNEC 26, s. 199.
- Jenč, P. – Pátková, H. – Peša, V., 2001: Historické skalní rytiny v Labských pískovcích. Porta bohemica 1, s. 149–166.
- Jenč, P. – Peša, V., 2003: Člověk a pískovcová krajina – 3. část. Pískovcová krajina v novověku. Zpravodaj města Mnichova Hradiště, č. 11/2003, s. 15–17.

- Jindra, V. – Peša, V. – Dobisíková, M., 2003: Pozůstatky morového hřbitova na náměstí Míru v Novém Boru. *Bezděz 12*, s. 351–365.
- Jurende, K. a kol., 1835: Die Wunder der Unterwelt. Schilderung merkwürdiger Höhlen, Grotten, Felsendurchbrüche, Labyrinth, Hypogeen und Katakomben. (Jurende's) Vaterländischer Pilger 22 = Mährischer Wanderer 24, s. 61–101.
- Kaifoš, D. – Kolčava, M., 1993: Hosin. *Speleo 13*, s. 19–23, 36–37.
- Kaulich, B., 1991: Neues vom Heidenloch bei Weißenbrunn. Das archäologische Jahr in Bayern 1991, Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege s. 197–199.
- Kaulich, B., 1993: Die Silbersandhöhlen des Altdorfer Landes. *Altnürnberger Landschaft e. V., Mitteilungen 42, Heft 1*, s. 109–133.
- Kern, J., 1919: Sagen aus der Umgehung von Leitmeritz. *MNEC 42*, s. 58–59.
- Kinský, B., 1934: Pusté kostely (Hundskirchen). *Bezděz V.*, s. 88–91.
- Kraus, F., 1894: Höhlenkunde. Wien.
- Křen, Š. K. – Kolčava, M., 1996: Skalice u České Lípy – podzemní těžba sklářských písků. *Krasová deprese, č. 3*, s. 25. Praha.
- Kunc, R., 1998: Seznámení s některými lokalitami ZO 4-01 Liberec. *Speleo 27*, s. 20–25.
- Leuschner, F., 1937: Der Fl. „Hundskirche“ im Raume Pirna – Neustadt i. Sa. – Teplitz – Hirschberg (Böhm.), ein Beitrag zur Frühgeschichte. *Nachrichtenblatt für deutsche Flurnamenkunde 6*, s. 17–30.
- MNEC: Mittheilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs.
- Mudrová, I., 2001: Kam značky nevedou. *Slovo 93, č. 37 (13. 2.)*, s. 18.
- Mucha, L., 1984: Josefské mapování. *Lidé a země 33, č. 3*, s. 144.
- Mucha, L., 1984a: Druhé vojenské mapování. *Lidé a země 33, č. 7*, s. 336.
- Müller, B., 1926: Die geologische Section Bürgstein des Kartenblattes Böhmisches Leipa – Dauba. *Mitteilungen aus dem Vereine der Naturfreunde in Reichenberg 48*, s. 7–50.
- Müller, B., 1932: Erdgeschichte, Erdgestaltung und Naturdenkmäler des Daubaer Landes. *Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschen- und Isergebirge 42*, s. 58–68.
- Paudler, A., 1899: Sagen aus Deutschböhmen. *MNEC 22*, s. 324–332.
- Peša, V. – Jenč, P., 2003: Dokumentace historických skalních rytin v Labských pískovcích v letech 2001–2002. *Porta Bohemica 2*, s. 139–145.
- Polák, M., 2003: Lidé u Svitavy bojují proti motorkářům. Unikátní jeskyně nechal hloubit hrabě Kinský. *MF Dnes 14, (4. 9.)*, s. C1 a C3.
- Polák, M. (mip), 2003a: Motorkářský klub v jeskyni úředníci asi zavřou. *MF Dnes, (9. 9.)*, C.
- Randus, P. (-pt-), 1995: Cikánský důl (Encyklopedie okresu č. 23). *Českolipský deník 3, č. 15 (18. 1.)*, s. 10.
- Randus, P., 1997: Lindavské pískovcové díry (Encyklopedie okresu č. 178). *Českolipský deník 5, č. 297, (19. 12.)*, s. 7.
- Randus, P., 1999: Pustý kostel (Encyklopedie okresu č. 266). *Českolipský deník 7, č. 301 (28. 12.)*, s. 9.
- Randus, P., 2000: Jeskyně kostely stále tajemné. *Českolipský deník – SD magazín 8, č. 217, (16. 9.)*, s. 10.
- Randus, P., 2000a: Pustý kostel (Encyklopedie okresu č. 267). *Českolipský deník 8, č. 8 (11. 1.)*, s. 9.
- Randus, P., 2002: Tajemné díry u Lindavy. *Českolipský deník – SD magazín 10, č. 70 (23.–24. 3.)*, s. 8.
- Schaaf, H., 1988: Das Heidenloch bei Weißenbrunn, ein erhaltenswertes Natur- und Kulturdenkmal im Altdorfer Land. *Natur und Mensch 1988*, s. 59–63.
- Schaller, J., 1787: Topographie des Königreichs Böhmen V. Praha – Wien.
- Sommer, J. G., 1833: Das Königreich Böhmen I. Praha.

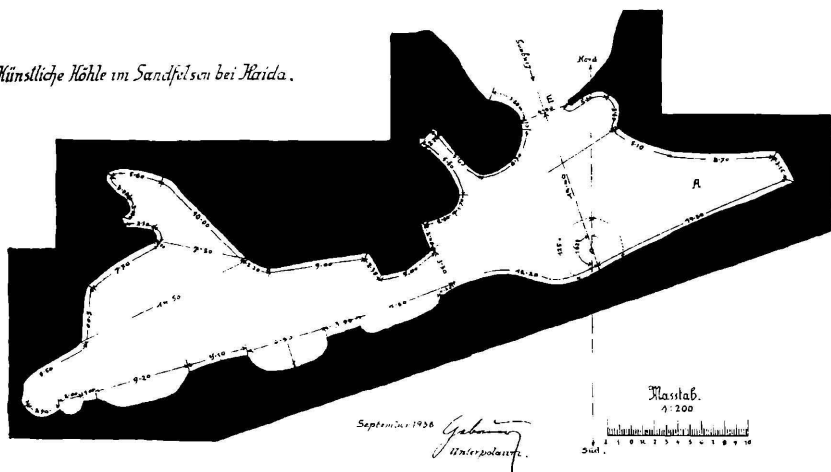

- Stein, K., 1988: Příspěvek k historii těžby pískovce v údolí Labe v Děčínské vrchovině. Sborník Severočeského muzea – Historie 9, 71–88.
- Surman, F., 1988: Stručně o Loretě u Klatov, dějišti praktické části II. semináře o historickém podzemí. III. seminář o historickém podzemí (Stříbro 1987), s. 18–20. Knihovna ČSS sv. 9, Praha.
- Šourek, V., 1988: Bývalý kaolinový důl u obce Nevřeň. III. seminář o historickém podzemí (Stříbro 1987), s. 21–23. Knihovna ČSS sv. 9, Praha
- Veselý, M. (a Havránek, P.) 1992: „Umělé jeskyně“ ve Velenicích. Speleofórum 11, s. 62–63. VMG: Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě.
- Walterová, M., 2000: Historie obcí Lindava, Svitava, Záhořín do roku 1900. Zpravodaj města Cvikova 28, č. 5, s. 9–10.
- Wurm, F., 1882: Die Langenauer Berge. MNEC 5, s. 193–196.
- Zuman, F., 1933: František Palacký hostem u nás a v Lužici. Bezděz IV, s. 72–73, 128–129.
- Žebera, K., 1958: Sídelně geologická analýza širšího okolí Mělníka. Anthropozoikum 8, s. 213–226.

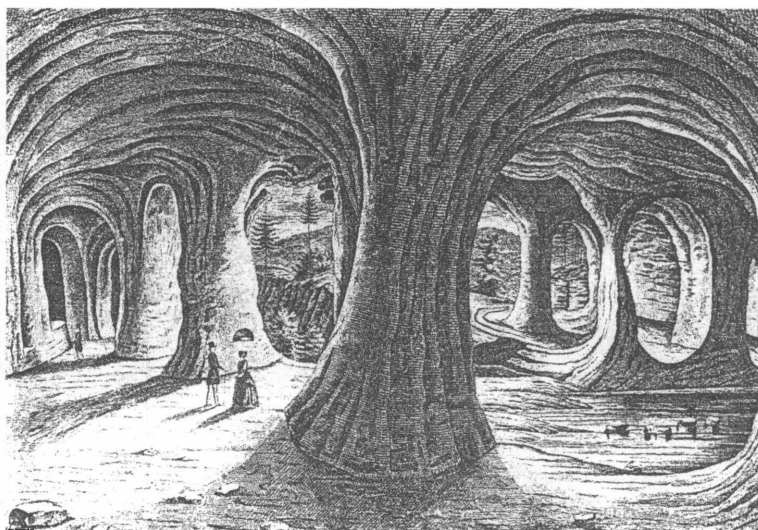
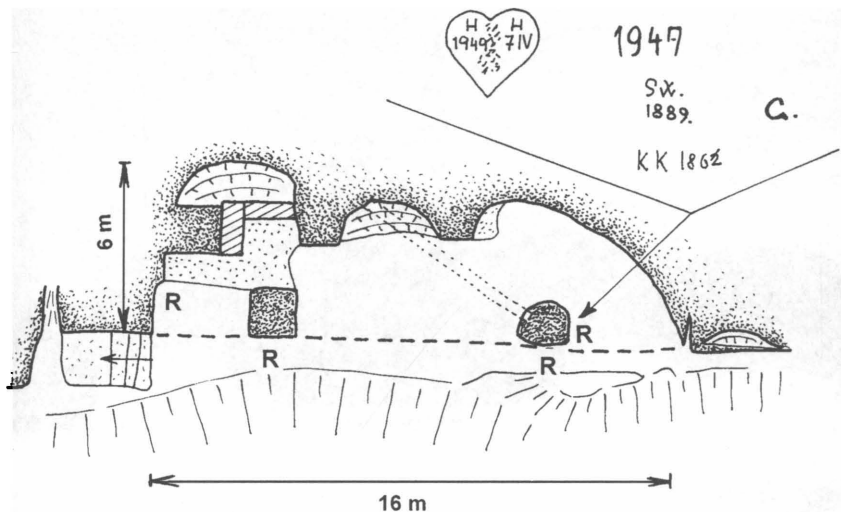

Obr. 1 Přehled podzemních lomů na Českolipsku a přilehlém okolí. – Abb. 1. Übersicht der unterirdischen Steinbrüche in der weiteren Umgebung von Česká Lipa.

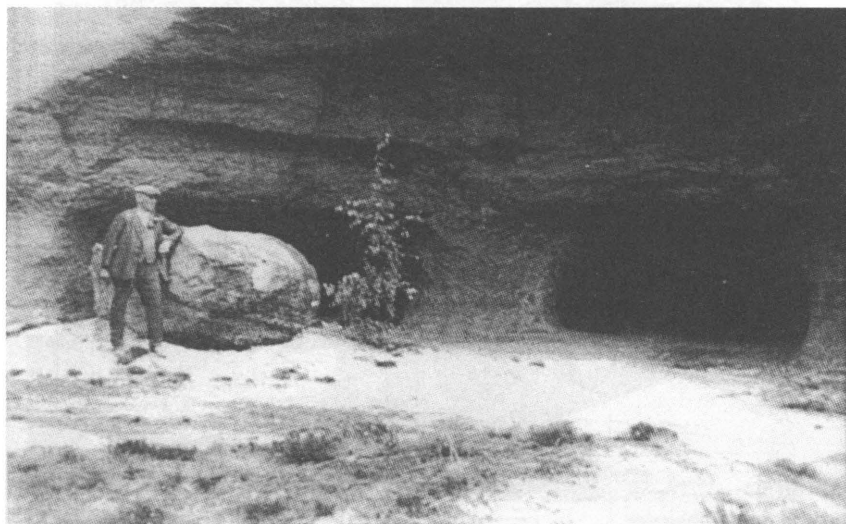
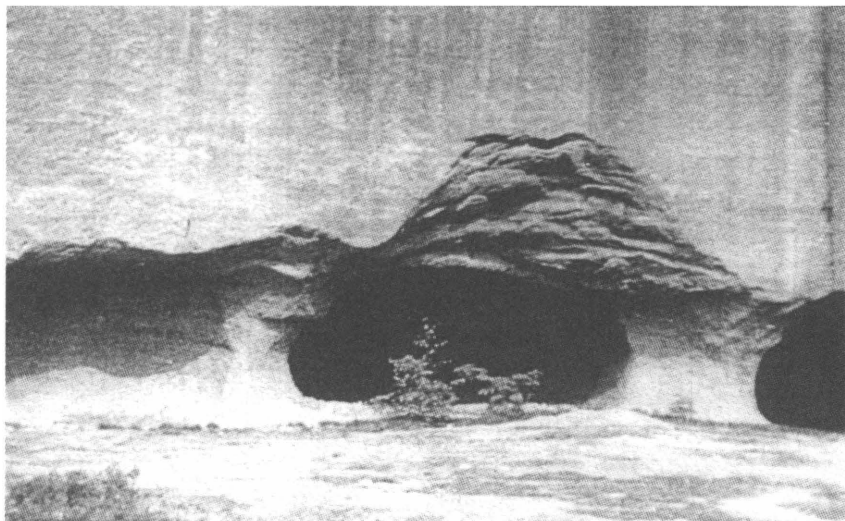
Künstliche Höhle im Sandfels bei Haida.

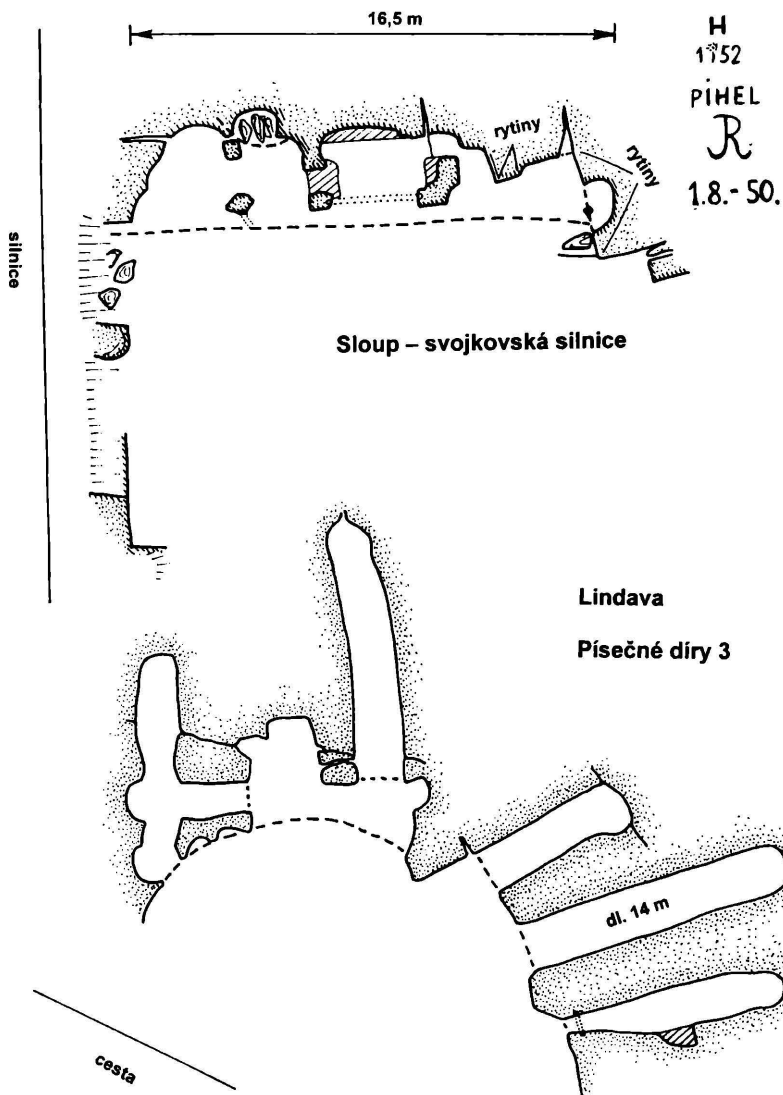
Obr. 2. Arnultovice u Nového Boru: plán E. Gebauera z r. 1938. – Abb. 2. Plan von E. Gebauer (1938).

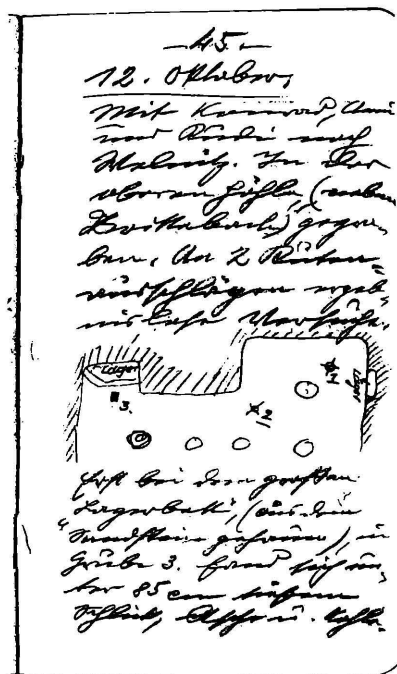
Obr. 3. Skica Malé Cikánské jeskyně (Bukovany), kreslil V. Peša 2003. Litografie Pustého kostela 2 (Svitava) od K. Brantla kolem r. 1849. – Abb. 3. Skizze des Steinbruchs „Kleine Zigeuner Höhle“ (bei Bürgstein, Gde. Bukovany) von V. Peša 2003. Litographie des Pustý kostel 2-Steinbruchs (Gde. Svitava) von K. Brantl um 1849.

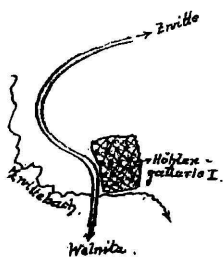
Obr. 4. Pustý kostel I (Lindava) na snímcích z 1. poloviny 30. let (fond E. Gebauera, SČM Liberec). – Abb. 4. Pustý kostel I (Gde. Lindava) – Aufnahmen aus der 1. Hälfte dreissiger Jahren (E. Gebauer's fond, Nordböh. Museum in Liberec).

Obr. 5. Nahoře: lom u svojkovské silnice (Sloup). Dole: Písečné díry v Lindavě. Skicy V. Peša 2003. – Abb. 5. Oben: Steinbruch bei der schwoikaer Strasse (Gde. Sloup). Unten: Sandlöcher in Lindava. Skizzen von V. Peša 2003.

Obr. 6. Pustý kostel 2 (Svitava) v Gebauerových denících (1932–33) s vyznačením sond a naivní interpretací rytin. – Abb. 6. Pustý kostel 2 (Gde. Svitava) in Tagebücher von E. Gebauer (1932–33) mit ausgezeichneten Sondagen und naiver Erklärung der Felsritzung.

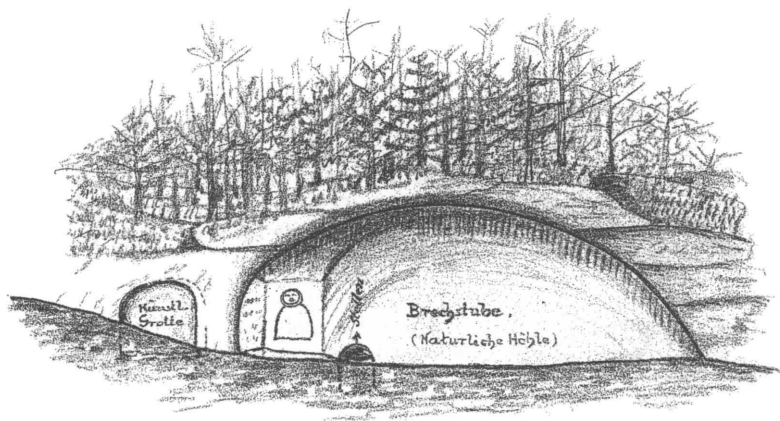

Höhlengallerie I. zwischen Zmitte und Welnitz.

- Felsanzeichnung 1: Thor sitzend auf dem Hammer am Totengeleitschiff.
 2: Symbol des Sonnengottes.
 3: Inschrift = „Thor“.

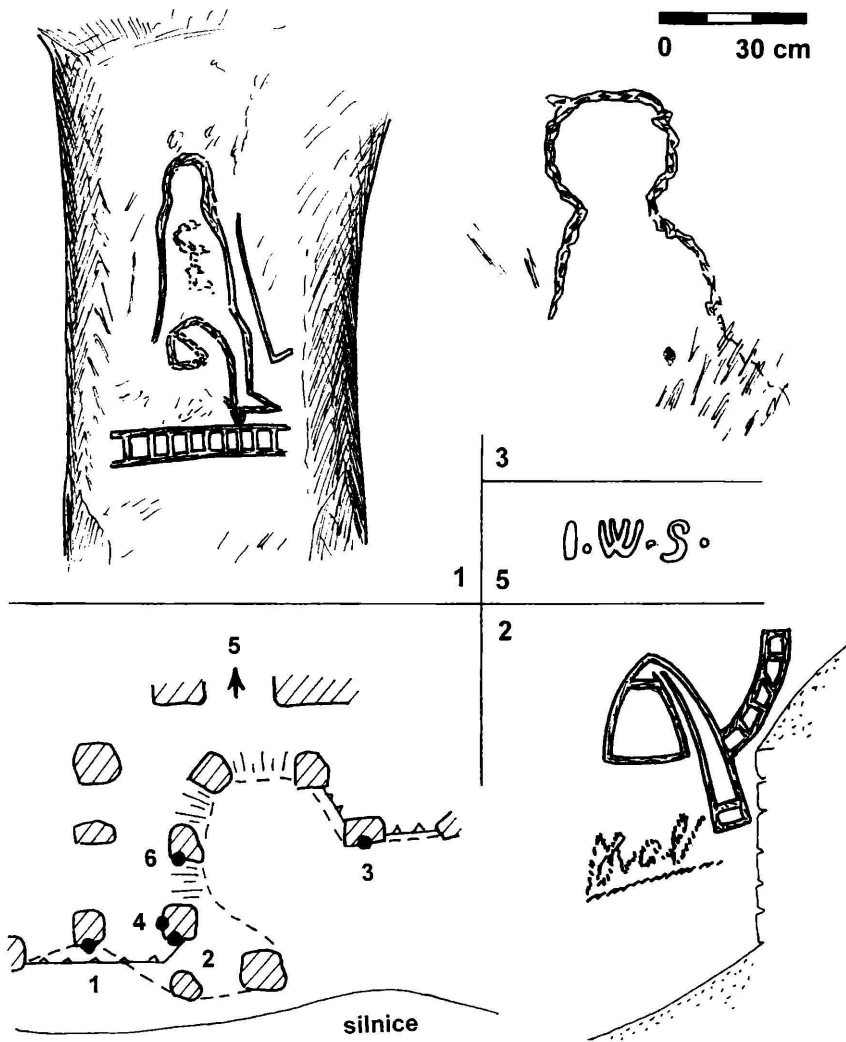
*) Vgl. Tafel 20, Nr. 9
 des Felsens

21. VIII. 1934

Höhlen im Komter Grund bei Bürgstein

Obr. 7. Pustý kostel 2 (nahore) a Chomoutská jeskyně (dole) na kresbě E. Gebauera z r. 1934.
 – Abb. 7. Pustý kostel 2 (oben) und Höhle Brechtube bei Komt auf der Zeichnung von E. Gebauer (1934).

Obr. 8. Pustý kostel 2 (Svitava) – historické rytiny. Kreslil V. Peša 2001 a 2003. – Abb. 8. Pustý kostel 2 – Felsritzungen. Zeichnung von V. Peša 2001/2003.

RESUMÉ

Unterirdische Steinbrüche in der Umgebung von Česká Lípa

Vladimír Peša

Auffällige unterirdische Objekte im Velenické údolí (*Welnitzer Tal*), von der tschechischen Literatur *Pusté kostely* (*Wüste Kirchen*) genannt, erregen schon seit längerer Zeit die Aufmerksamkeit der breiten Öffentlichkeit. Im Zusammenhang mit der kommerziellen Nutzung des größten unterirdischen Raumes im Verlauf der letzten Jahre tauchen immer häufiger unbegründete Angaben über das hohe Alter der Objekte und manchmal auch Spekulationen über die Entstehungsgründe der unterirdischen Räumlichkeiten auf. Das Ziel dieses Artikels ist es, zugängliche Informationen über die Lokalitäten zusammenzutragen und auf deren Grundlage zu versuchen, nicht nur das Alter der Wüsten Kirchen festzulegen, sondern allgemein den unterirdischen Abbau von Sandstein (Sand) in der Umgebung von Česká Lípa zu datieren. Unterirdischen Steinbrüchen begegnet man nämlich auch in der Umgebung von Nový Bor, Česká Kamenice, bei Holany, bei Blíževedly und an anderen Orten.

Der unterirdische Rohstoffabbau erfolgte im Allgemeinen mit verschiedenen Technologien. Die Methode des Kammerbergbaus mit Beibehaltung der Stützpfiler erscheint schon in der Urzeit und wurde in der ganzen historischen Zeit genutzt. Ähnlich universal und verbreitet war auch der Stollen- und Schachtenbergbau. Im 19. Jahrhundert erlebte der unterirdische Kammerbergbau in Böhmen im Zusammenhang mit der Entwicklung der Industrie einen großen Aufschwung. Eine Reihe von ausgedehnten unterirdischen Räumlichkeiten ist entstanden, denen die Lokalitäten in der Umgebung von Česká Lípa mit ihrem Charakter völlig entsprechen. Man muß also die Überlegungen über einen anderen Grund für die Entstehung dieser unterirdischen Räume absolut ablehnen.

Der älteste unterirdische Abbau ist im Welnitzer Tal in den Lokalitäten Wüste Kirchen Nr. 2 und 3 seit der Mitte des 18. Jahrhunderts belegt, als in der unmittelbaren Nachbarschaft eine Spiegelfabrik gegründet wurde. Eine andere Spiegelfabrik entstand gleichzeitig auch in *Lindava* (*Lindenau*), aber ihre Quelle des Schleifrohstoffes ist unklar. Am Ende des 18. Jahrhunderts ist auf der ersten Militärkarte ein Steinbruch eingetragen, welcher der Lokalität *Sloup* (*Bürgstein*) – Straße nach Svojkov entsprechen könnte. Auf der zweiten Militärkarte aus den 40-er Jahren des 19. Jahrhunderts finden wir Steinbrüche in *Skalice* (*Langenau*) und am nördlichen und südlichen Rand von *Nový Bor* (*Haida*), aber nur Skalice läßt sich sicher mit dem unterirdischen Abbau verbinden. Im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts waren gleichzeitig einige Lagerstätten (Wüste Kirchen 2 und 3) schon ausgeschöpft und ein neuer Steinbruch Wüste Kirche 1 wurde eröffnet. Spätestens im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts wurde auch der Abbau in der Lokalität Sloup – Straße nach Svojkov beendet. Gegen das Jahr 1860 wurde in der Kleinen Zigeunerhöhle bei *Chomouty* (*Komt*) nicht mehr Sand abgebaut, wie die Gravierungen der Besucher belegen. Laut Angaben der ältesten Literatur förderten seit den 80-er Jahren des 19. Jahrhunderts die Einheimischen Sand bei *Stará Oleška* (*Alt-Ohlisch*), der große Steinbruch in Skalice war dagegen längst verlassen. Am Ende des 19. Jahrhunderts und Anfang des 20. Jahrhunderts gab es einen ausgehöhlten Raum bei *Blíževedly* (*Bleiswedl*), Zigeunerhöhle genannt. Im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts wurde bei Nový Bor nicht mehr Sand abgebaut, aber gleichzeitig entstand durch intensiven Sandabbau die Riedelhöhle in *Prysk*

(*Preschkau*). Eventuelle weitere Bemühungen um Sandabbau enden mit dem zweiten Weltkrieg. Über andere Lokalitäten (*bei Hospitz, Haida – im Stadtzentrum, Lindenau – hinter dem Sportplatz und beim Kränzelberg*) gibt es keine Informationen: sie werden weder in der Literatur erwähnt, noch auf älteren Landkarten eingezeichnet und haben keine datierten älteren Gravierungen. Fragmentarische Angaben deuten allerdings darauf hin, dass der unterirdische Abbau von Sandstein (und seine Zermahlung in Sand) von der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bis zur Zeit vor dem zweiten Weltkrieg betrieben wurde. Die intensivste Zeit scheint dabei das erste Drittel des 19. Jahrhunderts zu sein. Diese Entwicklung entspricht der Situation in anderen böhmischen Regionen, wobei der Sandabbau für Kinskis Fabriken wahrscheinlich den ältesten Beleg der unterirdischen Abbaumethode bei uns darstellt. Die Umstände der Gründung Kinskis von Spiegelfabriken in der Mitte des 18. Jahrhunderts deuten auf mögliche technologische Einflüsse oder Inspiration aus der Umgebung von Nürnberg hin, die damals durch Spiegelproduktion berühmt war und wo der unterirdische Sandabbau wenigstens seit dem 17. Jahrhundert eine Tradition war.

Der Autor der Bezeichnung „Wüste Kirche“ für die Steinbrüche im Welnitzer Tal war mit großer Wahrscheinlichkeit Bohumil Kinský. Er übernahm den Namen in den 30-er Jahren aufgrund der formalen Ähnlichkeit mit natürlichen Felsenobjekten, die von der deutschen Bevölkerung als Hundskirche bezeichnet wurden. Für deutsche Autoren waren unterirdische Steinbrüche namenlos und wurden mit dieser Bezeichnung in keinen Zusammenhang gestellt. Kinský stellte auch die Hypothese über den Ursprung einer Lokalität (Wüste Kirche 2) auf, wonach die Räumlichkeiten in älterer Zeit als Zufluchtsort und nicht als Steinbruch entstanden sein sollen. Andere Autoren entwickeln diese Hypothese unkritisch weiter und verbinden Wüste Kirchen allgemein mit einem Versteck der Nicht-Katholiken im 17. Jahrhundert, gegebenenfalls sogar mit noch älteren Zeiten. Diese Annahmen übertragen sie später auch auf die Wüste Kriche Nr. 1, welche ursprünglich mit einem Zufluchtsort nicht in Verbindung gebracht wurde.

Beim unterirdischen Abbau von Schleifsand für Spiegelfabriken bleiben viele Fragen offen. Unklar ist die Schleiftechnologie sowie die Anforderungen an den Rohstoff, im Fall der Spiegelfabrik in Lindava bleibt die Quelle dieses Rohstoffes unbekannt. Es mangelt uns auch an Informationen über die Arbeitsmethoden der Bergleute und das dabei genutzte Werkzeug. Wir wissen nicht, wann der unterirdische Sandsteinabbau beendet wurde.

HUŤMISTR RÜCKL

Ladislav Smejkal

Ladislav Smejkal: *Glassworks foreman Rückl*

In 1952 author Jaroslav Raimund Vávra (1902–1990) published some biographical records on a glassmaker, namely glassworks foreman František Rückl from Kamenický Šenov (1865–1938). Vávra's compilation of glassmaker's recollections is confronted with the approach of the Communist Party, whose district committee set up a special tribunal to denounce the work. The communists' argumentation consisted in claiming that the foreman was merely a go-getter who exploited children. His recollections of history were allegedly supposed to bring "the good old days" back to life.

Knihy vzpomínek se tradičně oceňují jako historické prameny subjektivní povahy, což značí, že jejich význam je nestejný. O memoáry osobností pokrývající svým vyprávěním jistý úsek krajového života se zdůrazněním určité typické místní profese, je zpravidla nouze. Mám na mysli dobu od druhé poloviny 19. století, kdy řídnu řady klasických písmáků, místních kronikářů bez rozdílu těch písících česky nebo německy. Moderní kronikáři opouštějí osobně laděné zápisky a píší dle osnovy dějepisné záznamy o městě nebo vesnici.

Přenesme se až do doby po roce 1948, kdy vládnoucí komunistická strana stále vehementněji uplatňovala svůj monopol na výklad minulosti. Nutila zasloužilé soudruhy psát paměti a historiky měla k tomu, aby na nich budovali své závěry o průběhu moderních dějin. V tomto dobovém ovzduší vznikla kniha Jaroslava Raimunda Vávry (1902–1990) s prosným názvem Huťmistr Rückl.

Slovníková příručka Čeští spisovatelé 20. století líčí J. R. Vávru jako průkopníka literatury faktu. Podle ní ho charakterizují dva hlavní tvůrčí tématické okruhy. První se opírá o poznání Afriky a arabského světa. Druhý vyplývá ze zájmu o technické vynálezy, obzvláště ve sklářství.^{1/} Vávřův zájem o technické objevy umožnil přiblížit současníkům postavu

schopného a již polozapomenutého vynálezce parovozu a parolodi Josefa Božka (1782–1835). Román Posel úsvitu (1947) byl zfilmován a sklízel zaslouženou pozornost právě v době, kdy vyšla kniha Hut'mistr Rückl.^{2/} Osud schopného člověka Božka, který se musel potýkat s neporozuměním a byl ničen dobovými konflikty, vystřídal částečně změněný portrét velké sklářské osobnosti Bedřicha Egermanna (1778–1864). Hrdina knihy z roku 1975 se po složitém úsilí a velké životní námaze nakonec prosadil. Někde uprostřed těchto dvou vyhraněných osobností se nacházel sklářský mistr Rückl.

Spisovatelovo dílo s tematikou africkou a arabskou poznamenává několik skutečností, které se promítly i do jeho zájmu o sklářskou problematiku v severních Čechách. Reportážní prvky a naučné exkurzy převažují nad čistým vypravěčstvím. Jeho obrovské kulturně historické, etnografické a sociologické poznatky zatlačují do pozadí líčení autentických dojmů z jeho cest za poznáním a výpověď o životě a vztazích současných lidí byla oslabována.

Na sever Čech zamířil Vávra v rámci akce organizované komunistickou stranou, aby se čeští spisovatelé stali „kulturními patrony“ jednotlivých okresů. Měli zde pobývat část roku a snažit se psát reportáže a postupně tvořit umělecká díla zaměřená na postižení důležitých rysů života zdejších pracujících v minulosti a přítomnosti.^{3/} Vávra patřil k neaktivnějším, protože se do Nového Boru hned přestěhoval a dlel zde delší čas se záměrem zpracovat historický vývoj sklářství. Výsledkem této snahy jsou tři díla: sestavení vzpomínek sklářského mistra pod názvem Hut'mistr Rückl (1952), populárně vědecké obrázkové pojednání Pět tisíc let sklářského díla (1953) a pozdní román Případ skláře Egermanna z roku 1975 o sklářském vynálezci z první poloviny 19. století.

Svědectví o jeho neúporné badatelské práci a nadšení podává stař Ota-kara Špecingera ve sborníku Českolipsko literární v roce 1992. V příspěvku byly využity vzpomínky spisovatelova syna. Vávra žil v Kalinově ulici, pojmenované po básníku rodilém v Boru a žijícím v letech 1816–1847. V domku, kde se Vávra usadil, se Kalina narodil a roku 1947 sem byla vsazena pamětní deska. Do této roubené stavby spisovatel snášel dokumentaci o historii sklářství a pečlivě ji studoval. Odtud vycházel na cesty za pamětníky a odborníky ve sklářské minulosti.^{4/}

V úvodu knížky o Františku Rücklovi (1865–1938) napsal, že tento sklář si zapisoval „*hrozny příhod a událostí*“ do sešitů, z nichž autor dva našel. „*Jeden větší, psaný těžkou rukou perem a druhý malý a nedokončený, napsaný jen tak a zhusta se opakující, čmáraný tužkou*“^{5/}

Záznamy pokrývají období od dětství do let hospodářské krize kolem roku 1930. První kapitoly jsou věnovány životu na preitenštajnské huti v západních Čechách u Manětína.

Huť vybudoval roku 1852 Jan Rückl a po jeho smrti (1863) ji vedla vdova Anna. František Rückl nebyl jeho potomkem a byl pouze součástí širšího příbuzenstva. Pro svého syna Josefa vybudovala vdova huť v Kamenickém Šenově, kam roku 1885 přešla polovina osazenstva ze sklárny preitenštajnské a po ukončení jejího provozu v roce 1896 sem odešel zbytek sklářů. Vedl ji Václav Jílek, který se později stal významným českým sklářským podnikatelem. Další, větší část paměti se odehrává v Kamenickém Šenově a líčí Rücklovu cestu na přední místo sklářského provozu. Ještě jeden pramen měl Vávra k dispozici a to byl výťah z jinak údajně ztraceného Rücklova pojednání o starých českých hutích, který pořídil v Hradci Králové Antonín Korál.⁶⁷ Spisovatel pracoval také s dalšími literárními prameny, které blíže neoznačil. Zejména v první kapitole, kterou připsal ke vzpomínkovému textu, píše o tvorbě skla v huti na Práchni, kde podává obraz starého sklářského provozu, zřetelně pozorujeme vliv knihy Jana Barty Život na staré huti z roku 1935. Mnohé doplňky k textu pocházely od různých sklářů a v jistém měřítku i od Rücklova bratra Josefa, kterého ještě zastihl naživu.

Rücklovy pamětní zápisy nabývaly obrazy z dějin sklářství a společnosti v rozmezí přibližně padesáti pěti let. Hned v úvodu se Vávra bránil výtkám a možným útokům, které by proti jeho snaze sestavit vzpomínky mohly nastat. Upozorňuje na to, že ukáže na změny výrobních vztahů od patriarchálních poměrů, kdy se majitel sklárny přímo účastnil na díle, až po „*otevřené spekulantské vykořisťování lidmi, kteří neměli již k výrobě vůbec žádný vztah*“ Sledoval sociální poměry, a to zejména v dobách velkého vnitřního napětí mezi dělnictvem za I. světové války a v době hospodářské krize let třicátých.⁷¹

Inspirací k tomu, jak naložit s autentickým textem Rücklovým měl spisovatel několik. V 18. století sepsoval své vzpomínky na sklářské obchodní cesty Jiří František Kreibich z Práchně.⁸¹ Texty byly přetištěny v německém vlastivědném časopise a staly se předlohou k dílu Jakuba Honnera Světoběžníci a paličáci (1948). Učitel, vlastivědný pracovník a autor knížek pro děti žil v letech 1899–1966. Německého skláře z Práchně předělal na Čecha Jiřího Tvrzníka a jeho osudy převyprávěl poměrně přesně.

Silnější podnět pro Vávruv přístup k historické látce byl daný kulturněpolitickými směrnicemi. Na konci úvodní statě sledované knihy píše

o tom, že doba volá po románech o dělnících. Dělník minulosti jako bojovník za sociální pokrok a dělník přítomnosti přeměňující svou práci současný svět a píšící nové kapitoly světových dějin. Takto vehementně se měli pustit tvůrci do díla. Směrnici doby byly oslavy 30. výročí založení Komunistické strany Československa v roce 1951. Vrcholily výstavou ve vinohradské sokolovně v Praze složenou z četných darů předválečných členů strany. Sestava dokumentů předváděla permanentní politický boj. Václav Kopecký, ministr informací, k tomu vydal přehlednou knihu, v níž byly naneseny všechny základní téze, podle nichž se měl řídit obraz uplynulých desetiletí. Nešlo jen o dobu existence komunistické strany, nýbrž o úsek časově delší.^{9/} Antonín Zápotocký si uložil socialistický závazek k výročí strany napsat další knihu líčící historii dělnických bojů a zápasů. Tak vznikla Rudá záře nad Kladnem.^{10/} Měla se stát prototypem románu o dělnictvu v minulosti. Do nepříliš členité dějové osnovy, zaměřené zvláště na debaty o schůzích a hesla při demonstracích, byly vloženy vybrané dokumenty a citáty z nich. Zejména byly využívány novinové články. Na to navazovaly ještě komentáře, které vyostřovaly třídně politický postoj autorův, jemuž byl citovaný doklad jednoznačným potvrzením jeho názoru. Také tyto postupy se Vávra pokoušel v určitém rozsahu uplatnit při zpracování textu Rücklových vzpomínek. Zařazení ale připomíná, že tyto myšlenky jen místy přišrouboval k vyprávění huťmistrovu. Jeho dílo je více románem než kniha Antonína Zápotockého. Život dělníků je zde podán v jejich vlastním prostředí. Zápotocký o hutnictví a hornictví nepíše zhola nic a drží se jen tvorby spiklenecké politiky radikálních předáků sociální demokracie. Vávra naproti tomu klade politické poučky jen tam, kde si myslel, že musí v každém případě podtrhnout politické vyostření konfliktu, o němž se huťmistr tímto způsobem nevyjadřoval.

Vávrova kniha se v Novém Boru dostala před místní stranický politický tribunál vedoucí k úplnému odsudku jeho díla jako škodlivého. V dochovaném zápisu z tohoto potupného jednání je patrný dogmatismus s jakým komunisté přistupovali k líčení minulosti. Pominuli ve větší nebo menší míře všechny doklady vzpomínkového charakteru od přímých záznamů a sdělení přizvaných osob až po zpracování umělecké. Ve druhé polovině tohoto textu budeme konfrontovat Huťmistra Rückla se zápisem předsednictva Okresního výboru Komunistické strany Československa v Novém Boru z blíže neuvedeného data z roku 1952. Dokument je uložen ve fondu OV KSČ Nový Bor ve Státním okresním archivu v České Lípě.

Jednání bylo označeno jako beseda se čtenáři a bylo svoláno do tamní „poradny marxismu leninismu“. Stranická organizace se po informacích, že kniha napsaná ze sklářského prostředí způsobila údajně mezi skláři zklamání, rozhodla zakoupit větší množství výtisků a dát je přečíst „*odborníkům ve sklářství, pracovníkům v hutích a pracovníkům ve veřejném životě*“. Čtenáři se měli o knize vyslovit. Na schůzi se sešlo 16 sklářů, z nichž některé si pozval Vávra.¹¹ Po dvou zástupcích vyslalo nakladatelství Československý spisovatel a dva členové zastupovali Ústřední svaz československých spisovatelů. Za povšimnutí v soupisu jmen u této rubriky stojí jméno básníka a spisovatele Vlastimila Maršíčka (1923). Autor stojící poněkud ve stínu známého Pavla Kohouta. Psal poezii oslavující v padesátých letech soudobý život. Od roku 1952 pracoval v sekretariátu spisovatelského svazu. Ministerstvo informací zastupoval jistý Bureš. Soudruh Mivald byl přítomen za Krajský výbor komunistické strany v Liberci. Místní veličiny zastupovali soudruzi Sýkora, Kredba a Minář za okresní výbor strany a Pop a Formáček za okresní národní výbor. Silné politické zastoupení prozrazovalo, že kniha skutečně kříží záměry ideologů ve výkladu historie.

Václav Pop, který byl okresním knihovním inspektorem, shrnul komplexně všechny výhrady proti knize. Rozebereme je v několika bodech.

„*Poukázal na postavu starého Rückla, na jeho poměr k dělnické třídě.*“ Kritik velmi dobře postřehl, v čem je asi nejsilnější stránka hutřmistrova vyprávění o minulém životě. Zápisky prostupuje láska k práci a obdiv k těm, kteří jako jeden muž pracovali při zakládání hutí a udržování jejich provozu. Soudruh Pop objasnil po svém, v čem je špatný poměr Rücklův k dělnické třídě. Zdůrazňoval, že kniha „*škodí masové politické práci*“, neboť u konzervativních sklářů tato kniha působí jako vzpomínka „*na staré dobré časy*“ a mezi mladými skláři, zejména uční, kteří nepoznali dobu útlaku za první kapitalistické republiky, způsobuje nejistotu a rozpačitost. Pokládám právě tento výrok za nejvýstižnější obhajobu falzifikace dějin. Strana, která o sobě prohlašovala, že je hlavním zastáncem zájmů dělnictva, sledovala svůj mocenský zájem a dělnickou třídu pokládala pouze za nástroj své vlády.

Rückl zaznamenal velmi konkrétně, jak těžká byla práce sklářů, kolik si vyžádala úsilí a jak za to platili svým zdravím. Každou stranu hutřmistrových zápisků prostupuje přitom láska k ní a odvaha k dílu, protože každý vyfouklý kus mohl být dílem mistrovským. Skláře popisuje jako společenský stav držící pohromadě. Jeden bez druhého by byl zbytečný. „*Víte... za mých klukovských let býval ještě šmelciř na huti první bytost*

po pánu bohu. Každý dědil v rodině recepty, kterak ustrojit kmen, kolik a jakého pisku, či dřív křemelek, jaké díly potaše i sody a vápna, jak nejlíp směs k tavbě potřebnou míchat, čím a kdy a jak čerit a jakou teplotu a kdy právě přidat či ubrat – a všechno bez chemie a taky bez teploměrů, vůbec jen od oka, to nebyla maličkost, však pamatují ještě topení dřívím, to jsme tavili na mou duši plných osmnáct i více hodin a pracovali jen třikrát v týdnu po šestnácti hodinách šichty. Panečku toho kouře, co bývalo v huti, toho plynu, co jsme se najedli“ Sám huťmistr zápasil s těžkou srdeční chorobou a problémy se zrakem.^{12/}

„Práce dětí je ličena tak, že vůbec neodpuzuje. Rückl pocházel z huti v Prejtenštajně na Plzeňsku. Narodil se v prostředí, kde huť byla přímo obklopena dělnickými byty a dále kolem již byly jen samé lesy. Ve vzpomínkách uvádí, že jeho otec si nejdříve příliš nepřál, aby syn pracoval u pece. Měl se učit kolářem. Sešlo z toho. Rodina se rozrostla – osm dětí. S rodiči jich u stolu sedělo deset. „*Tehdy jsem si taky zámánil, že sklářem ostanu, a ostal jsem jím skutečně.*“ Vypomáhal v huti již dlouho a tak se osmělil jít za majitelkou podniku paní Rücklovou. „*Milostpaní, už dovedu všelicos, a co nedovedu, otec mi ukáže, nebo docela i udělá, a tak bych prosil, kdybyste mě nechala ve verštatú dělat.*“ Paní Rücklová se zamyslí a řekne: „*Tak budeš dělat sám, ale na otce se nesmíš spoléhat. Budeš dělat učednickou práci a já ti dám tovaryšský plat, to kvůli otci... ‘ Tehdy se nám začalo dařit... ‘*“^{13/} V textu vzpomínek nenajdeme žádnou zmínku, která by svědčila o tom, že by ve funkci huťmistra vykořisťoval učně. Měl své nároky, tak jako byly v době jeho učňovských let kladeny na něj. Je těžké pochopit, proč Václav Pop hovořil o Rücklovi tak bezcitně. Podle něj byl „*typem kariéristy, který si pochlebováním, bezohledným odstavováním ostatních sklářských dělníků dral nahoru*“ V knize najdeme na více místech důležité svědectví o tom, jak nesmírnou vytrvalost si sklářská práce žádala a kdo nároky nezvládl, musel jít pryč.

Poslední část vystoupení Václava Popa byla tlacháním a vyhledáváním dalších skvrn na Vávrově zpracování sklářových pamětí. Huťmistr měl „*blíž k továrníkům než k podřízeným dělníkům*“ Údajně jim pochleboval a chválil jejich dobrotu. Řečník byl se svým kádrováním zcela vedle. Rückl vzpomínal na řadu správců a podnikatelů, s nimiž přišel do styku, a na první místo dával jejich odbornost, schopnost jednat s lidmi a slušnost v zacházení s podřízenými. Sklář nebyl otrokem, kterého bylo možné honit k výkonu v mechanické práci. Zhotovoval „dílo“ a jeho kvalita byla rozhodující k tomu, aby bylo možné splnit přesně

zadanou objednávku a sklo udat na trhu. Každého vnímal jinak. Nejvíce oceňoval Václava Jílka (1846–1900).^{14/}

Komunistický kritik dále Rücklovi vyčítal, že polovinu knihy věnoval tomu, jak se měl za první světové války. „*Toto líčení nevzbuzuje odpor proti imperialistické válce a způsob psaní této části falešně by dokazoval, že ketasením a ulejšvácím jest možno dobře přežít válku a ještě se obohatit*“ Při 196 stranách knihy je kapitola s názvem Světová válka na stranách 111–153. Méně než čtvrtina knihy. Rückl měl narukovat 15. 1. 1916, ale majitelka huti ho vyreklamovala na tři měsíce a dařilo se jí to opakovaně. Až 11. 2. 1917, kdy provoz sklárny byl už přerušen, musel jít na vojnu a narukoval do Litoměřic. Jako voják ve věku přes padesát let měl štěstí, že zůstal v zázemí a sloužil většinu doby ve Vysokém Mýtě. Podle rozkazu chodil s hlídkou na válečné rekvizice po vsích. Jeho „válečné vyprávění“ je kronikou ne o bojích, ale o obstarávání zásob v městečkách a na vesnicích. Václav Pop volil nespravedlivá slova. Z podrobného líčení je patrné, že obcházeli po statcích a neobtěžovali chudinu. Častěji byli obdarováni i kusem jídla a podle hutřmistrových slov i vlídně přijímání v některých rodinách. Uvedená kapitola je každopádně poutavým čtením o chvílích příjemných uprostřed rozvráceného světa, ale také zde nalézáme řadu stran o bídě a hladu, s nimiž se setkal zejména v Litoměřicích. Obsahem a stylem se jeho vzpomínání příliš nelišilo od statí a článků v sešitovém sborníku Domov za války, který sbíral válečné příběhy.^{15/}

Václav Pop sice ocenil, že autor podchytil historicky správně život na sklárně, ale „...*čtenáři nečtou knihu jako historický dokument, ale čtou ji jako soudobou socialistickou literaturu. Působí na ně Rücklovy zápisky jako chvála na starý způsob výroby skla, jako chvála sklářských fabrikantů, kterým po vítězném únoru 1948 bylo znemožněno dále vykořisťování.*“ Existuje málo tak zřejmých doznání, že mezi historickým dokumentem a „socialistickou literaturou“ je naprostý protiklad, takže při zavedení socialistického podání života je historická realita podrobena úplné přestavbě a minulost je naprosto rozemleta.

Závěrem řečník ještě shrnul vše, co v knize autor neměl nebo napsal nesprávně. Nepíše o vydírání sklářů v době nezaměstnanosti, o vyhažovech na dlažbu a hladové bouři a pochodu pracujících do České Lípy. Kdo četl knihu pozorně, našel tam i tyto věci, a o hladové bouři z roku 1931 se dozvěděl i některé jinak neznámé skutečnosti.^{16/}

Samostatným popíchnutím autora byl odsudek Rücklova podání „slavné Rumburské vzpoury“. Popsána je kronikářsky a odtržena od ostatních souvislostí knihy. Příběh znal Rückl skutečně zprostředkovaně,

protože nebyl v té době doma, nýbrž ještě na vojně. Vyprávění se kryje vcelku s podáním v brožurce skláře Pály z roku 1923.^{17/}

V následující diskusi vystoupil nejdříve spisovatel Vávra. Podle provedeného zápisu argumentoval opatrně. Chtěl psát o životě starého hutní mistra a zápisky nechtěl falšovat, protože kniha by vyzněla nepravděpodobně. Ukázal na počátky sklářské výroby, a proto chtěl dát více důrazu na historický dokument. Rückla nechtěl ukazovat v jiném světle, protože by to ublížilo příbuzným.

Argumentace odpůrců knihy byla ještě jednou vyložena v časopise Československý sklář a keramik a Vávra odpověděl písemnou obranou tamtéž.^{18/} Kritik Ludvík Král napsal svůj odsudek možná elegantnější formou, ale se stejnou mírou zlosti a arogance, jaká byla ve vystoupení Václava Popa. Vávrova obrana hledala nejdříve v termínech politické ekonomie místo, kam Rückla zařadit. Včlenil ho do „*mezivrstvy dělnických aristokratů*“ Dále k obhajobě využil zideologizovanou literárněvědnou teorii profesora Mjasnikova, který tvrdil, že socialistický román smí užít „*typičnost výjimečného*“ Podle tohoto výkladu je možné hledat literární typy, které jsou „*produktem rozkladu svých tříd a typické výjimky svých tříd*“

V zápisu z diskuse v Novém Boru bylo zřejmé, že na schůzi panovala bouřlivá atmosféra. Delegace svazu spisovatelů nechtěla uznat námitky sklářů a činitelů okresu. Soudruh Sýkora se rozhorlil a podpořil argumenty Václava Popa tím, že „*knihy působí potíže v naší masově politické práci*“ Sýkorovi zřejmě vadilo, že se Vávra dovolával názoru sklářů, což později vyjádřil v článku v citovaném časopise: „*A já jsem se o tom nakonec přesvědčil i v hutích: když paměti vyšly, mluvil jsem s mnohými skláři-huťáky a každý z nich souhlasil, že se mládež doví, jak se dělávalo sklo a jak se žilo na staré huti anno dazumal.*“

Nejmenovaní skláři se dožadovali, aby Vávra napsal jinou knihu a to o revolučních tradicích sklářského dělnictva. Při diskusi „*uváděli konkrétní ohniska, kde byl revoluční živel nejsilnější jako kupříkladu Rudihut' v Polevsku*“ Názor, že hut' v Polevsku byla revolučním jádrem zvláštní důležitosti, se udržoval mezi stranickými vykladači minulosti dlouho. Rudihut' byla obnovena sklárna z roku 1932 a byla příkladem obětavé snahy sklářů – družstevníků obnovit a udržet výrobu za cenu vlastních nízkých nákladů. Teprve před rokem 1948 si vedení hutě získalo zásluhu o urychlení procesu znárodnění sklářství.

Spisovatele Vávru bránil zástupce ministerstva informací Bureš, který vyjádřil podiv nad tím, proč se o knize jedná v poradně marxismu

leninismu. „*Besedu posuzoval ne za kritiku díla a pomoc soudruhu Vávrovi, ale za útok proti spisovatelí.*“ Zástupce krajského výboru komunistické strany, ideologický tajemník Mivald, odmítl námitky ministerského úředníka a tvrdil, že „*soudruh Vávra by měl být hrdý na to, že o jeho díle se diskutuje na stranické půdě*“ Nanesl otázku, zda by mělo být opatřeno druhé vydání úvodem, ale diskutující ukazovali na to, že ani řada úvodů nemůže na knize nic změnit ani opravit, poněvadž podstata zůstává stejná, „*nehledě již k tomu, že průměrný čtenář dlouhé úvody nečte*“. Zasloužilý komunista Albert Kesner vystoupil ve smířlivém duchu a požádal spisovatele, aby napsal nové dílo, které by „*podávalo správný obraz o zápase našich sklářů*“ a vyvrcholilo by dobou, kdy „*hutě přešly do rukou pracujícího lidu*“ Podle zápisu ze schůze přivítali přítomní tento návrh s potleskem a nabízeli pomoc. Naopak Vávra se vyjádřil, že „*romány z rukávu nesype*“ Diskuse se stočila k tomu, zda by bylo možné knihu přepracovat, ale zřejmě tyto hovory k ničemu nevedly, takže zástupce svazu spisovatel a básník Vlastimil Maršíček prohlásil, že druhé vydání knihy nevyjde. Soudruzi se v závěru dušovali, že jednali otevřeně a přímo a spisovatelé chtěli pomoci. „*Soudruh Vávra se s námi rozešel, dle našeho úsudku, jako nepřesvědčený a spíše ještě uražený.*“

Knihy o „*revolučních tradicích sklářského dělnictva*“ nikdy nevyšla. J. R. Vávra si ve své obraně v Československém skláři a keramiku položil otázku, zda smí nebo nesmí vydat paměti, v nichž hovoří ne mrva, „*ale dožívající prototyp čehosi starého a překonaného. Otázka, kterou jsem si položil stála tak, má-li se dělnická třída poučit z minulosti nebo nemá.*“ Straničtí ideologové se nedokázali nikdy přiblížit světu práce v jejím skutečném tvůrčím napětí. Vykořisťování a sociální nerovnost byly společenským zlem, s nímž bylo třeba bojovat v zájmu vytvoření spravedlivých poměrů. Komunističtí vládcové byli přesvědčeni, že jsou povoláni vytvořit lepší svět a své přesvědčení o tom, že mají ve všem pravdu dokazovali také tím, že jim měla patřit minulost. Tribunál nad J. R. Vávrou byl dokladem o tom, že k přemalování obrazu historie byl dobrý každý prostředek.¹⁹⁷

Knihy je edicí vzpomínek nepřilíš rozrušenou vlastními úvahami a komentáři editora. Z historie lidské práce nebyla žádná osobnost regionu tak obsáhle a pečlivě zachycena vlastními memoáry jako František Rückl. Můžeme dosud cítit dluh, a v řadě ohledů pro úmrtí četných významných lidí již nesplatitelný, že v regionálních dějinách nám chybí paměti osobností.

POZNÁMKY

- 1/ Čeští spisovatelé 20. století, Praha 1985, s. 675–677.
- 2/ Jaroslav Raimund Vávra: Huťmistr Růckl, Československý spisovatel, Praha 1952, 196 stran, s fotografickou přílohou (dále jen Huťmistr...).
- 3/ Tzv. kulturní patronát nebyl dosud v literatuře podrobněji rozebrán a v pramenech není jasně definován. Viz Jedličková, Alice: Jiří Weil ve Vrchovanech, posledních deset let spisovatelova života, Českolipsko literární 10, 1991, s. 11–25.
- 4/ Špecinger, Otakar: Jaroslav Raimund Vávra, Českolipsko literární 11, 1992, s. 37–44.
- 5/ Osud rukopisů je nejasný. Autor neprozradil, kde je našel. Brožura Štefana Morávka Preitensteinská huť vydaná Západočeskou univerzitou v Plzni roku 2003 uvádí ručně psanou kroniku Františka Růckla, z níž přetiskuje také fotokopii jedné strany. Bude s největší pravděpodobností totožná s Vávrovým větším sešitem. Ze souvislosti textu se zdá, že je uložena v Muzeu severního Plzeňska v Mariánské Týnici. Podle autora končí před první světovou válkou a ve zmiňovaném muzeu je „*opis dalších poznámek*“ Kronika tam uložená má pokračovat zápisem z roku 1938 dovedeným až před Mnichovskou dohodu. Těto události se již Růckl nedožil. Ze zápisu „v kronice“ Vávra čerpal. K událostem zahrnujícím I. světovou válku až do hospodářské krize měl text, který patrně v Mariánské Týnici není uložen a jeho osud je nejistý. Pokračování zápisu k roku 1938 buď Vávra neznal nebo nepoužil.
- 6/ Antonín Korál byl konzultantem Sklářského výzkumného ústavu v Hradci Králové. Spolupracoval s Českým muzejním spolkem pro kraj Českolipský a časopisem Bezděz. Jeho výpisky z blíže neurčeného pojednání Růcklova jsou nejspíše ztraceny.
- 7/ Huťmistr..., s. 6–7.
- 8/ Přehledný životopis Jiřího Františka Kreibicha sepsal J. R. Vávra v knize Pět tisíc let sklářského díla, Praha 1953, s. 153
- 9/ Kopecký, Václav: Třicet let KSČ, Praha 1951. Neobyčejně psavý autor dále rozšiřoval své dějepisné téze a vkládal do nich své vzpomínky, většinou rázu klepů a pomluv. Rukopis prý měl přes tisíc stran a redakčně byl zpracován do knihy ČSR a KSČ. Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo, Praha 1960
- 10/ Zápotocký, Antonín: Rudá záře nad Kladnem, Praha 1951. Na poslední straně knihy jsou řádky, které svědčí o tom, že žádná velká diskuse s komunisty se nedala předpokládat: „*Zbavíme se každého, kdo zklame a zradí. Právě proto bude ale hodně práce a starostí s budováním nové strany. Revoluční strana musí mít disciplínu. Bez pevné stranické disciplíny není strana žádnou revoluční stranou.*“
- 11/ Otakar Špecinger ve stati cit. v pozn. č.4 uvádí několik údajů o spisovatelových přátelích v Novém Boru na základě svědectví jeho syna Jiřího z roku 1989. Stýkal se zejména s Dr. Jaromírem Špačkem, Ing. Stanislavem Bachtikem a profesorem Stanislavem Libenským.
- 12/ Huťmistr..., s. 175–177, podává dojemné líčení těžkého srdečního záchvatu asi v roce 1933.
- 13/ Huťmistr..., s. 17–18.
- 14/ Huťmistr..., s. 83.
- 15/ Sešitová sbírka Domov za války byla souborem příspěvků mnoha pamětníků, kteří mimo příběhy civilní líčili podrobně své vojančení. Nelze dokázat, že by se Růckl

díkce těchto vzpomínek výslovně přidržel, ale je zjevné, že mu tyto příběhy byly dobře známé.

- 16/ Hut'mistr..., s. 148–150.
- 17/ První marxistické zpracování historie Rumburské vzpoury bylo vydáno nakladatelstvím Naše vojsko v roce 1953. Jeho autor Josef Fiala přijal a rozpracoval tézi Klementa Gottwalda z oslav 30. výročí republiky v roce 1948, že bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo samostatného Československa.
- 18/ Několik slov o knize Hut'mistr Rückl, Československý sklář a keramik, 1952, č. 12, podepsán Ludvík Král. Odpověď J. R. Vávry: Na okraj knihy Hut'mistr Rückl, Československý sklář a keramik, 1953, č. 5.
- 19/ Ponechám stranou otisky vzpomínek zasloužilých členů KSČ v časopisech a cituji pouze knižní vydání. Bojová cesta KSČ na Českolipsku, Česká Lípa 1978, Budování socialismu na Českolipsku, Česká Lípa 1981. Jejich přínos pro politické dějiny není příliš velký a pro historiografii dějin lidské práce prakticky žádný.

RESUMÉ

Der Hüttenmeister Rückl Ein paar Gedanken zu einer historischen Quelle

Ladislav Smejkal

Memoiren verschiedener Persönlichkeiten aus der Welt der manuellen Arbeit sind im tschechischen Milieu eine Seltenheit. Der Schriftsteller Jaroslav Raimund Vávra (1902–1990) gab im Jahre 1952 biographische Notizen des Glasmachers und Hüttenmeisters František Rückl aus Kamenický Šenov (1865–1938), heraus. Die Memoiren stellen eine historische Quelle zur Geschichte der Glashütten sowie der sozialen Stellung der Glasmacher vom Ende des 19. Jahrhunderts bis in die Zeit der Wirtschaftskrise in den 30-er Jahren des 20. Jahrhunderts dar.

Vávras Bearbeitung der Memoiren wurde mit der Haltung der Kommunistischen Partei konfrontiert. Ihr Kreisausschuß in Nový Bor stellte aus bereitwilligen Anhängern ein besonderes Tribunal zusammen, welches das Werk verurteilen sollte. Die Argumente der Kommunisten mündeten in die Behauptung, dass der Hüttenmeister ein Kinder ausbeutender Karrierist gewesen sei. Seine Vergangenheitserinnerungen würden die „goldene alte Zeit“ beleben und dadurch junge Glasmacher verwirren.

Der Aufsatz belegt die wirkliche Orientation von Vávras Werk. Rückl war ein fleißiger und talentierter Mensch, der intensiv daran arbeitete, ein Meister in seinem Fach zu werden. Die kommunistische Partei wollte stattdessen Bilder der Klassenkämpfe präsentieren, in denen der Proletarier die alte Welt zertrümmert. Sie versuchte mit allen propagandistischen Mitteln zu erreichen, dass nur Erinnerungen an Klassenkonflikte vorgelegt werden und diese sorgfältig ausgewählten Belege als Grundlage für historiographische Arbeit dienen. Die Geschichte der Arbeiterbewegung wurde zu einem Fach, in dem oft nur politische Thesen aufgestellt wurden statt wirkliche Dokumente über verschiedene Seiten des Lebens zu präsentieren.

Vávras Buch blieb für lange Zeit eins der letzten Werke, in denen der Arbeiter eine reale Gestalt hatte. Er strebte nach einer besseren materiellen Stellung und gesellschaftlicher Anerkennung und war sich des Wertes seiner Arbeit bewußt. Durch diese Einstellung wurde er zu einem wesentlichen Bestandteil einer wahren bürgerlichen Gesellschaft.

MIMOŘÁDNÝ LIDOVÝ SOUD V ČESKÉ LÍPĚ

Jana Blažková

Jana Blažková: *Extraordinary people's law court in Česká Lípa*

The extraordinary people's court in Česká Lípa was established following the decree of the President of the Republic No. 16 of June 19, 1945 on punishment of Nazi criminals, traitors and their jackals and on extraordinary people's tribunals. The first trial took place on November 21, 1945. Till May 4, 1946, when the tribunal's activities were brought to termination, totally 962 cases came up to trial. The other part of the article concerns death sentences. The extraordinary people's court in Česká Lípa passed two death sentences, both in 1946. First executed was Karel Anton who had beaten a forester to death while illegally attempting to cross the border. The other was a warden-in-chief at the District Court Prison, Česká Lípa, which ill-treated, beat and robbed the prison inmates. In 1948 the activity of extraordinary people's tribunals started anew, some cases were reopened, but only five sentences were passed. Views about the activity of extraordinary people's courts are diversified up to these days.

Druhá světová válka – počtem obětí, rozsahem válečných operací a materiálními ztrátami nejotřesnější válka v dějinách lidstva. V zemích okupovaných nacistickými agresory počet obětí z řad civilního obyvatelstva přesáhl počet vojáků padlých na frontách, protože na tomto obyvatelstvu nebo jeho části byla spáchána genocida. Nacistický teror narůstal a uplatňování rasových teorií v praxi zapříčinilo smrt miliónů civilistů. Myšlenka soudního postihu válečných zločinců vyšla právě od exilových vlád okupovaných zemí. Již 13. ledna 1942 podepsaly představitelé exilových vlád Belgie, Československa, Francie, Holandska, Jugoslávie, Lucemburska, Norska, Polska a Řecka v Londýně deklaraci, která obsahovala požadavek stíhání a potrestání hitlerovských zločinců. Ve stejném roce E. Beneš vytyčil hlavní zásady retribuční a mimořádného soudnictví a v listopadu 1942 byla příprava právního předpisu zahájena. První osnovu retribučního dekretu předložil exilový

ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský prezidentovi v polovině následujícího roku. O osnově se ve Státní radě dlouze debatovalo, konečné znění retribučního dekretu schválila 6. října 1944. Prezident Beneš dekret podepsal až za několik měsíců, k jeho podobě měl totiž výhrady.¹⁷ Dekret byl 6. března 1945 pod číslem 6/1945 publikován v Londýně v Úředním věstníku československém. Jeho text se stal základem dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (dále jen MLS). Politická reprezentace byla v názorech na retribuční soudnictví dosti nejednotná. Názorová roztržičnost, či dokonce protichůdnost doprovázela nejen vznik právních norem, ale i samotný průběh a hodnocení činnosti mimořádných lidových soudů. Zatímco komunisté prosazovali zpřísnění postihu, urychlené vydání dekretu a mimořádný charakter soudů, demokraté vznášeli námitky proti zpětné platnosti zákona (princip retroaktivity), stannému charakteru soudů a skutečnosti, že zákon nepřipouštěl žádný opravný prostředek. Problémy diskutované při tvorbě zákonné normy nabyly konkrétní podoby při uplatňování dekretu v praxi. Kritiku vyvolávaly také vyšetřovací metody používané v přípravném řízení a komunisty prosazovaná „třídní hlediska“. Komunisté usilovali o to, aby se zákon o potrestání válečných zločinců, zrádců a kolaborantů stal nástrojem ke kompromitaci a odstranění vládnoucí garnitury, nástrojem třídního boje proti vládnoucí buržoazii. Jejich snahy nebyly marné. Vždyť většinu v senátu MLS měli soudci z lidu navrhovaní okresními národními výbory a řízení národních výborů spadalo do kompetence ministra vnitra, kterým byl pravověrný komunist Václav Nosek.

Podnět k vyšetření činů stíhaných podle retribučního dekretu mohli podat jednotlivci i instituce. Podezřelé osoby byly většinou zadrženy. Předběžné řízení bylo plně v kompetenci orgánů podřízených ministerstvu vnitra. Prováděla je vyšetřovací komise jmenovaná ONV. Prozatímní instrukce pro práci vyšetřovacích komisí vydala těsně před podpisem retribučního dekretu Komise pro vnitřní národní bezpečnost. Nařizovala se internace příslušníků gestapa, Sicherheitsdienstu a policejních útvarů, činovníků a velitelů NSDAP a organizací „podobné povahy“, členů SS, FS a jiných, konkrétně nejmenovaných uskupení, příslušníků německé branné moci a Němců, kteří se dopustili činů poškozujících zájmy republiky a jejích spojenců. U Čechů, Slováků a příslušníků jiných národností bylo rozčlenění ještě méně určité. Vyšetřovací komise měla zjistit, do které skupiny internovaný patří, a rozhodnout ve třech variantách:

do vazby soudu se měly dodat osoby obviněné ze spáchání trestného činu stíhaného MLS, Národním soudem nebo obecnými soudy, do vazby jiné instituce se měly předat osoby, které spáchaly čin nestíhaný soudy, a internace (konfinace) byla nařízena u Němců, Maďarů a dalších osob, o kterých vyšetřovací komise získala přesvědčení, že by pro svou jinou národnost či činnost mohly ohrozit vnitřní národní bezpečnost.^{2/} Úkolem komise tedy bylo evidovat internované osoby a zahájit jejich vyšetřování. V České Lípě okresní vyšetřovací komise zahájila činnost v červnu 1945 přímo v baráku číslo 6 internačního tábora, kam byly po rozsáhlých zatýkáních již počátkem června dopraveny stovky lidí. Předsedou vyšetřovací komise měl být soudce nebo alespoň osoba práva znalá. Zasedali v ní příslušníci SNB, pravděpodobně z řad strážního oddílu internačního tábora, a zástupci ONV. Komise úzce spolupracovala s oddělením státní bezpečnosti Úřadu národní bezpečnosti v České Lípě. Jednání komise byla zásadně neveřejná, na veřejných zasedáních se vyhlášovala pouze usnesení.^{3/}

Po vydání retribučního dekretu došlo k některým úpravám. Vyšetřovací komise musela nově zadržené vyslechnout do čtyřiaadvaceti hodin a poté rozhodnout, zda budou propuštěni, nebo ponecháni v zajišťovací vazbě. Po ukončení vyšetřování komise buď předala spisy bezpečnostním orgánům s návrhem na trestní stíhání, nebo podala návrh na umístění do kárného pracovního tábora a nebo navrhla zastavení trestního stíhání, což v českolipské praxi v případě Němců znamenalo přerazení do sběrného střediska. Komise měla projednávat všechna udání, přednostně však měla řešit případy již zajištěných osob.

Mimořádné lidové soudy byly zřizovány v sídlech krajských soudů. Příslušelo jim soudit zločiny spáchané v době zvýšeného ohrožení republiky^{4/} a v zájmu Německa, jeho spojenců nebo v zájmu republiky nepřátelského hnutí. Jejich výčet je v retribučním dekretu rozčleněn na čtyři části: zločiny proti státu, zločiny proti osobám, zločiny proti majetku a udavačství. Zločiny proti státu zahrnovaly úklady o republiku a jejich přípravu, ohrožení bezpečnosti státu, zradu státního tajemství, vojenskou zradu, násilí proti ústavním činitelům, členství a činnost v nacistických organizacích, propagaci a podporu fašismu a nacismu, rozvracení národní osvobozeneckého hnutí a poškozování zájmů republiky. Za zločiny proti osobám byly označeny: loupež lidí, nakládání s člověkem jako s otrokem, vražda, zabití, těžké poškození na těle, neoprávněné omezování osobní svobody, vydírání, nebezpečné vyhrožování, nařízení nucené nebo povinné práce ve prospěch Německa nebo jeho spojenců,

zavinění smrti, těžkého ublížení na těle či ztráty osobní svobody. Zločiny proti majetku zahrnovaly zlomyslné poškození cizího majetku, žhářství, loupeže, krádeže, zpronevěry a podílnictví na nich, násilné vpadnutí do cizího nemovitého statku, porušení domácnosti soukromými osobami, odnětí jmění státu, právnícké či fyzické osobě a obohacení se na úkor státu, právnícké či fyzické osoby zneužitím tísne způsobené národní, politickou nebo rasovou perzekucí.

Soud vykonával svoji pravomoc v pětičlenných senátech složených z předsedy, kterým musel být soudce z povolání, a ze čtyř soudců z lidu, které jmenovala vláda na základě návrhů vypracovaných jednotlivými okresními národními výbory. Přednostu mimořádného lidového soudu, jeho náměstka a soudce z povolání jmenoval na návrh vlády prezident republiky. Návrh vlády vycházel ze seznamu osob, pořízeného za tímto účelem rovněž okresními národními výbory. Veřejné žalobce jmenovala vláda nebo jí pověřený ministr spravedlnosti. Počet senátů s náhradníky určil a senáty sestavoval přednosta MLS nebo jeho náměstek.

Pro trestní řízení před MLS platily stejné zásady řízení jako před soudy stannými. Řízení se zahajovalo na návrh veřejného žalobce, bylo ústní a veřejné. Konalo se pokud možno bez přerušování a nesmělo trvat déle než tři dny, jinak měl případ převzít soud řádný. Obžalovaný měl právo zvolit si obhájce. Pokud svého práva nevyužil, zřídil mu soud obhájce z moci úřední (ex offio). Jestliže se obžalovaný k soudu nedostavil nebo dostavit nemohl, mohl veřejný žalobce navrhnout, aby se hlavní líčení konalo v nepřítomnosti obžalovaného. Senát se v neveřejné poradě usnesl na rozsudku a ten byl vyhlášen ve veřejném zasedání ihned. Proti rozsudku MLS nebylo žádných opravných prostředků, nebyla tedy dána možnost odvolání, a žádost o milost neměla odkladného účinku. Po vyhodnocení prvních výsledků činnosti mimořádných lidových soudů vydalo ministerstvo vnitřní dne 16. ledna 1946 prováděcí směrnici č.j. Z/II-31 366-45, která obsahovala výklad ustanovení §§ 2 a 3 retribučního dekretu, byla tedy určitým vodítkem při posuzování nacistických a fašistických organizací vyšetřovacími komisemi a MLS.⁵⁷

Retribuční dekret prodělal několik úprav a změn.⁶⁷ Nejpodstatnější byly ty, kterými se prodlužovala doba účinnosti dekretu stanovená původně na dobu jednoho roku. Kvůli tisícům nevyřízených případů muselo Národní shromáždění jeho platnost dvakrát prodloužit. Poprvé byla účinnost dekretu prodloužena do 8. ledna 1947⁷¹ a podruhé do 4. května 1947 zákonem č. 245/1946 Sb. ze dne 18. prosince 1946, kterým se zároveň prováděly jeho další změny a úpravy. Do skupiny tzv. retribučních

dekretů patří vedle již zmiňovaných právních předpisů dekret prezidenta republiky č. 17 ze dne 19. června 1945 o Národním soudu a dekret prezidenta republiky č. 138 ze dne 27. října 1945 o trestání některých provinění proti národní cti, tzv. malý retribuční dekret.

Mimořádný lidový soud v České Lípě, jeden z 24 postupně vzniklých, byl ustaven na schůzi vlády konané 14. srpna 1945^{8/} a svoji činnost zahájil 25. září 1945.^{9/} Sídlił v budově Krajského soudu v České Lípě, dnešním působišti soudu okresního. Také jeho územní působnost byla totožná s obvodem působnosti krajského soudu. Zahrnovala deset soudních okresů: v obvodu politického okresu Česká Lípa soudní okresy Bor u České Lípy, Česká Lípa a Mimoň, v obvodu politického okresu Děčín soudní okres Česká Kamenice, v obvodu politického okresu Dubá soudní okres Dubá, v obvodu politického okresu Jablonné v Podještědí soudní okres Cvikov, v obvodu politického okresu Rumburk soudní okres Rumburk, v obvodu politického okresu Šluknov soudní okresy Šluknov a Lipová a v obvodu politického okresu Varnsdorf soudní okres Varnsdorf.

V prvním období činnosti soudu vykonával funkci přednosta JUDr. Jaroslav Hrnčíř. Prvním veřejným žalobcem jmenoval ministr spravedlnosti JUDr. Jana Kasala, okresního soudce v České Lípě. Postupně byli jmenováni také soudci z povolání,^{10/} soudci z lidu,^{11/} soudní znalci, popravčí s pomocníky, duchovní a úřední lékař. MLS si vytvořil vlastní aparát. Českolipský soud měl čtyři senáty. Prvnímu předsedal JUDr. Jaroslav Hrnčíř, druhému JUDr. Josef Pavlík, předsedou třetího senátu byl JUDr. Oldřich Šindlauer a čtvrtý senát zasedal za předsednictví JUDr. Jaroslava Venuše. Později, aby se projednávání jednotlivých případů urychlilo, byli jmenováni další veřejní žalobci. Veřejní žalobci byli přímo podřízeni ministru spravedlnosti. První veřejné zasedání se uskutečnilo 21. listopadu 1945.

Po skončení dvakrát prodloužené účinnosti retribučního dekretu převezly řádné soudy od veřejných žalobců a mimořádných lidových soudů nevyřízené případy. Řádné soudy je měly posuzovat podle hmotně právních předpisů retribučního dekretu, stejně jako v případě dopadení obviněných, proti nimž bylo v minulosti retribuční trestní řízení zahájeno. Trestné činy z doby zvýšeného ohrožení republiky oznámené po 4. květnu 1947 měly být posuzovány podle běžných, a tedy mírnějších, právních předpisů.^{12/}

Komunisté měli vlastní představy o retribučním soudnictví. Jejich základy formuloval už moskevský komunistický exil. Nejlepším důkazem

toho, jakou váhu retribučním příkládali, je skutečnost, že měsíc po únoro-
vých událostech prosadili zákony o obnově účinnosti obou retribučních
dekrétů.¹³⁷ Účinnost dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. a činnost
mimořádných lidových soudů byla obnovena zákonem č. 33/1948 Sb.
ze dne 25. března 1948.¹⁴⁰ Senáty obnovených MLS byly pouze tříčlenné,
avšak senát, který měl posuzovat případ v předchozím řízení skončený
rozsudkem, musel být pětičlenný. Předsedali jim opět soudci z povolání,
zbylí dva (eventuelně čtyři) členové senátu byli soudci z lidu. Přednostu
MLS, jeho náměstka a soudce z povolání, soudce z lidu a veřejné žalobce
ustanovil ministr spravedlnosti; soudce z povolání ze soudců v činné
službě, soudce z lidu na základě seznamů vhodných osob sestavených
ONV a veřejné žalobce ze státních zástupců, soudců v činné službě nebo
obhájců. Na základě ustanovení §2 zákona č. 33/1948 Sb. bylo možné
kterýkoliv případ souzený podle retribučního dekretu znovu otevřít.
K znovuotevření některých procesů dal Gottwaldovi osobní souhlas sám
prezident Beneš.¹⁵⁰ Pro úplnost je nutné dodat, že dekret č. 16/1945 Sb.
a jeho pozdější právní úpravy neplatily na Slovensku,¹⁶⁰ avšak zákon
č. 33/1948 Sb. platil pro celou republiku.

Mimořádný lidový soud v České Lípě byl znovu ustaven přípisem
ministerstva spravedlnosti z 3. dubna 1948 v tomto personálním obsa-
zení: přednosta JUDr. Josef Cepek, náměstek JUDr. Štěpán Melichar,
soudci z povolání JUDr. Josef Morávek a JUDr. Jan Jirous a veřejní ža-
lobci JUDr. Jindřich Komrs, JUDr. Václav Nečásk, JUDr. Karel Křída,
JUDr. Jan Riedl a JUDr. Václav Němec. Soudců z lidu bylo jmenováno
devatenáct.¹⁷⁰ Činnost obnovených MLS byla zákonem č. 33/1948 Sb.
ukončena k 31. prosinci 1948. Mečislav Borák, který napsal dosud nej-
obsažnější práci o mimořádných lidových soudech, k obnovenému retri-
bučnímu soudnictví uvádí: „*Předpokládalo se, že budou znovu prově-
řeny zvláště případy, u nichž nedošlo k odsouzení obviněného, tedy asi
110 tisíc případů v českých zemích a 30 tisíc na Slovensku. Měly být
přezkoumány též některé ‚mírné‘ rozsudky lidových soudů. Komunisté
zaváděli do retribučního soudnictví stále viditelněji politická hlediska
a třídní přístup. Retribuce jim měly posloužit k tomu, aby přivodily
,podstatné rozvrácení a významné podrytí pozic buržoasie‘ Rostl však
i odpor veřejnosti k tomuto počínání, se stále většími potížemi byli hle-
dáni soudci z lidu a výkonnost justičního aparátu klesala.*“¹⁸⁰ Dosažené
výsledky nebyly oficiálně zveřejněny, lze však konstatovat, že obnovené
MLS nenaplnily předpoklady a očekávání hlavních aktérů jejich obnovy.

Hrdelní tresty u MLS v České Lípě

Ustanovení vykonavatele hrdelních trestů nařídilo ministerstvo vnitra oběžníkem č.j. B-1252-4/8-1945-I/2 ze dne 13. 8. 1945. V něm se odvolávalo na § 22, odstavec 4 dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců a MLS, podle kterého vykonavatele hrdelních trestů s potřebným počtem pomocníků ustanovoval místní národní výbor v sídle krajského soudu. Ustanovení se mělo provést usnesením MNV.

2. září 1945 vyhlásil Místní národní výbor v České Lípě na místo vykonavatele hrdelních trestů a jeho pomocníky veřejnou soutěž. Přesný počet uchazečů není znám, žádosti se dochovalo dvacet. Usnesením MNV ze dne 13. září 1945 byli mistr popravčí a jeho dva pomocníci ustanoveni. Přednosta MLS se však k usnesení radních vyjádřil kriticky. Za vykonavatele byl totiž vybrán teprve osmnáctiletý František Verner, kotlář v českolipských dílnách ČSD. Ve své žádosti uvedl: „*Sestra se dosud nevrátila z koncentračního tábora, sám pocházím z Benešova nad Ploučnicí, kde jsem bydlel 11 let mezi Němci (psáno s malým počátečním písmenem – pozn. J. B.) a měl je možnost dokonale poznat. Hodlám se této funkce ujmouti z vlastního přesvědčení, abych alespoň částečně odčinil to, co naše rodina byla nucena během okupace vytrpět.*“ MNV svoje rozhodnutí přehodnotil a 8. října 1945 mimořádnému soudu pro výkon hrdelních trestů navrhl za vykonavatele Josefa Jareše^{19/} a pomocníky Josefa Čuříka^{20/} a Josefa Jareše.^{21/}

Začátkem prosince 1945 byl Josef Čuřík z funkce pomocníka pro neukázněnost odvolán. Nahradil jej Karel Řehák, elektrosvářeč ČSD.^{22/} 11. dubna 1946, pár týdnů po vykonání prvního trestu smrti a v době, kdy činnost MLS vrcholila, vykonavatel hrdelních trestů Josef Jareš na funkci rezignoval. Mistrem popravčím byl den před provedením druhého trestu smrti ustanoven jeho jmenovec a dosavadní pomocník Josef Jareš, pomocníky Jindřich Keř a Bohuslav Černý.^{23/} Posledním doloženým vykonavatelem hrdelních trestů byl Jindřich Keř. Ten však už nikoho nepopravil.^{24/}

Hlavnímu vykonavateli náležela za výkon hrdelního trestu odměna ve výši 2 000 Kčs, pomocníkovi 1 000 Kčs. Místní národní výbor pro ně nechal ušít oděv a mistr popravčí absolvoval v červnu 1946 kurz. MNV musel také zřídit popravětiště a zakoupit popravni pomůcky. Placení výdajů spojených s výkonem funkce popravčího a jeho pomocníků provázely zpočátku nejasnosti. Náklady byly národnímu výboru ministerstvem spravedlnosti refundovány až v roce 1949.^{25/}

Trest smrti se vykonával zpravidla do dvou hodin po vynesení rozsudku. Na výslovnou žádost odsouzeného mohl být výkon trestu o další hodinu oddálen. Lhůta mezi vyhlášením rozsudku a jeho vykonáním mohla být prodloužena také v případech, kdy MLS rozhodl o tom, že trest smrti se vykoná veřejně. Prodloužení však nesmělo přesáhnout 24 hodin. Podmínky výkonu trestu smrti upřesnilo vládní usnesení přijaté 14. září 1945. Veřejná poprava měla být provedena na místě, kde výkon trestu nemohli pozorovat náhodní diváci nebo lidé ze sousedních domů. Přístup do prostoru, kde se trest smrti vykonával, měly pouze osoby starší 18 let, které se vykázaly potvrzením. Toto potvrzení vystavil na požádání předseda senátu MLS, který trest smrti uložil. Administrativní opatření mělo zabránit tomu, aby popravám přihlížely děti a mladiství. V zákoně č. 245/1946 Sb. z 18. prosince 1946 byla pasáž o veřejném výkonu trestu smrti vypuštěna.^{26/} Za celou dobu působnosti retribučních soudů bylo vyneseno přes 730 rozsudků trestu smrti.^{27/}

Mimořádný lidový soud v České Lípě vynesl dva rozsudky trestu smrti. První trest smrti byl vyneset 20. března 1946.^{28/} Odsouzeným byl zedník Karel Anton, narozen 17. 12. 1921 v Příbrami na Děčínsku, bytem tamtéž čp. 116, ženatý, otec dvouletého dítěte,^{29/} německé národnosti. Byl zatčen 8. srpna 1945 příslušníky stanice Sboru národní bezpečnosti v Jetřichovicích a dopraven k Okresnímu soudu Děčín-Podmokly. Ten jej spolu s deseti dalšími ve stejném případě obviněnými předal Krajskému soudu v České Lípě. Byl internován ve sběrném a internačním středisku v České Lípě. 8. listopadu 1945 při nasazení na práci v Mariánském Dvoře společně se spoluobviněným Ervínem Redlichem uprchl. Oba se potom zdržovali na různých místech v Německu. 10. ledna 1946 je opět zatkli příslušníci stanice SNB Jetřichovice v Hinterhermsdorfu a dopravili je do věznice Krajského soudu v České Lípě.

Čím se Karel Anton provinil? Koncem června 1945 byli Antonovi rodiče odsunuti do Německa a Anton vypověděl, že dobrovolně odešel za nimi do Hinterhermsdorfu. Odtud 20. července se sestrou Gertou a dalšími osobami odešel zpět do rodné Příbrami obstarat nějaké potraviny.^{30/} 25. července večer šel Anton se sestrou a několika známými směrem na Všemily. Když přišli k lesu, spatřili, že proti nim jde skupina asi třiceti osob vedená hajným. Hajný požadoval, aby se Anton a jeho známí připojili ke skupině, kterou vedl. Ze skupiny se však oddělili dva muži a vrhli se na hajného. Jeden z útočníků vyzval Antona, aby jim šel na pomoc. Anton uchopil pušku, která ležela na zemi, a ležícího, přemoženého hajného pažbou pušky udeřil třikrát do hlavy, a to tak

silně, že při třetí ráně se pažba pušky přelomila. Jeden z mužů vzal ještě hajnému pistoli a několikrát jej střelil. Poté společně odešli k hranici. Karel Anton zbývající dva muže neznal. U hranice se s nimi rozešel, sám se vrátil do Hütendorfu. Hajný Rajko Fatič^{31/} byl na místě činu, v ovesném poli, nalezen 28. července. Prohlídka mrtvoly i následná pitva prokázaly, že příčinou smrti bylo proražení lebky tupým předmětem, střelné rány nebyly smrtelné. Karel Anton tedy spáchal vraždu. Proč jej však soudil mimořádný lidový soud? Vysvětlení je obsaženo v rozsudku: „...obžalovaný byl v jedné ze skupin, která přecházela nezákonným způsobem z říše na území ČSR za tím účelem, aby odtud odnášela potraviny. Ve skupině obžalovaného bylo sedm takových lidí. Proti skupině, v níž byl obžalovaný, vedl hajný skupinu třiceti Němců, o nichž nelze pochybovati, že za stejným účelem jako obžalovaný překročili hranice. Za jediný večer tedy kolem čtyřiceti lidí do Německa odsunutých překročilo nezákonně hranice, aby z ČSR do říše odnášeli potraviny. Nelze pochybovati, že takové přechody hranic v onom místě se dály ne-li denně, tedy velmi často, a že právě hajný tyto osoby zadržoval a vodil je k zajištění. Překažení této činnosti hajnému bylo jistě v zájmu Německa, poněvadž se jednalo o skupiny velmi početné. Bylo to i v zájmu nepřátelských organizací, či členů těchto organizací, poněvadž někteří z hranice přecházejících byli členy nacistických organizací. Sám obžalovaný byl členem jedné takové organizace – NSKK. Jest tedy dána i náležitost § 5, odst. 1 retribučního dekretu. Karel Anton byl obviněn, že 1) v roce 1940, tj. v době zvýšeného ohrožení republiky, byl členem organizace NSKK – Nationalsozialistische Kraftfahr Korps a 2) v zájmu Německa a v zájmu republiky nepřátelského hnutí, jeho organizací či členů usmrtil Rajko Fatiče a tím se dopustil zločinu proti státu i zločinu proti osobám.^{32/} Na svoji obhajobu Anton uvedl, že členem NSKK byl jen několik měsíců, žádnou funkci nevykonával a členem se stal proto, že se chtěl naučit jezdit na motocyklu. Opakované nelegální překročení státních hranic se v tomto případě asi nedálo v zájmu nepřátelských organizací, ale z prozaické potřeby sehnat něco k jídlu. Umlácení hajného pažbou je ovšem neoddiskutovatelný zločin.

Pět dní před hlavním líčením obžalovaný prostřednictvím svého obhájce navrhnul, aby byl podroben zkoumání duševního stavu. V následném výslechu uvedl, že v roce 1943 utrpěl na frontě těžké poranění hlavy, takže má mozek chráněn deskovou protézou, poranění mu působí časté bolesti hlavy a ovlivňuje jeho duševní stav. Lékaři dospěli k názoru, že Anton byl duševně zdrav a za své činy byl plně zodpovědný.

Hlavní líčení bylo zahájeno 20. března 1946 před polednem. Senátu předsedal JUDr. Oldřich Šindlauer, veřejným žalobcem byl JUDr. Kokeš, obhájcem ex offio byl ustanoven JUDr. Jan Riedl. Po výpovědi obžalovaného byli předvoláni dva svědkové – sestra Gertruda Antonová a Ervín Redlich. Ti ovšem nic podstatného nevyprávěli. Po vynesení rozsudku Anton požádal, aby byl výkon trestu smrti o hodinu odložen, a zároveň žádal o udělení milosti. Soud žádosti o hodinový odklad výkonu trestu vyhověl. Po skončení hlavního líčení telefonoval předseda senátu ve věci udělení milosti na ministerstvo spravedlnosti. Žádost byla zamítnuta. Vpodvečer v půl šesté se na dvůr věznice krajského soudu dostavili JUDr. O. Šindlauer, soudci z lidu, zapisovatel, veřejný žalobce a soudní lékař MUDr. Karel Rott. Odsouzený byl na místo popravky předveden v doprovodu duchovního. Znovu byl přečten rozsudek a sděleno, že žádost o milost se zamítá. Po vykonání popravky oběšením zůstal na vězeňském dvoře mistr popravčí s pomocníky. Po hodině byla mrtvola sňata.

Druhým odsouzeným k trestu smrti byl Josef Pischel.^{33/} Narodil se 10. září 1900 v České Lípě jako nemanželské dítě. Docházel čtyři roky do reálné školy a dva roky do školy hospodářské. Potom nastoupil jako praktikant na panství Hartigů do Mimoně. V roce 1928 byl ze zaměstnání propuštěn. Byl dlouho nezaměstnaný, pracoval jen příležitostně. Od roku 1936 až do června 1938, kdy byl pro nedostatek práce opět propuštěn, byl úředníkem v továrně Achilles v Horní Polici. V listopadu 1938 nastoupil ke Krajskému soudu v České Lípě jako pomocný dozorce, v dalších letech služebně povýšil až na vrchního dozorce (Hauptwachmeister). Byl nevoják. V roce 1936 se stal členem SdP, v roce 1938 byl převeden do NSDAP; dále byl členem Volkssturm, SA (od r. 1939) a Nationalsozialistische Volkswohlfahrt. V době zatčení byl ženatý, otcem tří dětí mladších šesti let. Zatčen byl 14. května 1945 na MNV v České Lípě, kam přišel oznámit vykradení svého bytu v Grosse Gasse (dnešní Partyzánská) čp. 1029. Zpočátku byl vězněn ve věznici krajského soudu, tedy na svém pracovišti, a 10. června byl přemístěn do internačního tábora v České Lípě, kde jej začala okresní vyšetřovací komise vyslýchat.^{34/}

Příprava hlavního líčení byla náročná. Jako dozorce vězňů byl Pischel surový, násilnický až sadistický. Nejenže sám vězně týral, několikrát až k smrti, ale jeho zvrácenost se projevovala i tím, že k týrání a surovému zacházení s vězni podněcoval další dozorce a osobně mu pak přihlížel. Vězně bil, hlavně klíči a gumovým obuškem do obličeje a po hlavě, kopal je, mučil hladem a zavíral do temné a vlhké sklepní místnosti

zvané bunkr, kde byli zbaveni možnosti jakéhokoliv pohybu a trpěli zimou. Josef Pischel především zavinil smrt několika lidí: roku 1941 bodl ruského vězně a dále jej týral takovým způsobem, že tento zakrátko zemřel; v rozmezí let 1941–1943 byl těžce nemocný vězeň úmyslně Pischelem poslán na práci do továrny, takže ještě na cestě zemřel; v roce 1942 zkopal a zfackoval těžce nemocného vězně tak, že krátce poté zemřel. V roce 1944 byl v českolipské věznici ubit vězeň Alfréd Palme. Narodil se 12. 11. 1905, byl kovorytce a bydlel v Novém Boru.^{35/} Bývalá dozorkyně Irma Pechová vypověděla: „... viděla jsem, jak dozorce Taft přivádí vězně Palmeho, německé národnosti, a tento má velké rány od biče v obličejí, které byly rozseknuté, takže se krev valila plným proudem po obličejí. Viděla jsem ještě, že Palmemu byl hozen provaz kolem krku a že byl takto odveden do samovazby. Tam byl také bit, takže měl obličej úplně zohavený. Ačkoliv byl únor, nedostal přikrývku a ležel na holé zemi pod slávníkem. Zemřel 10. 3. 1944, pohřben byl o čtyři dny později. Jako příčina smrti byla uvedena mozková mrtvice. Téhož roku nechal Pischel utlouci ruského vojáka, protože už nemohl vysílením pracovat, a dále dal dva vězně umučit v bunkru; v roce 1945 nechal ubít jednoho Rusa, protože se pokusil uprchnout. Podle svědeckých výpovědí byl Pischel brutální zejména vůči ruským vězňům, českým vězňům nadával do českých psů.

Několika dalším lidem přivodil zranění s těžkými trvalými duševními nebo tělesnými následky. V roce 1941 byl jeden vězeň z Doks Pischelem a ostatními dozorci tak zbit, že se pomočil a pokálel a z toho se zbláznil a byl odvezen na psychiatrickou kliniku; v téže době byli dva vězni následkem bití v obličejí úplně zohaveni.^{36/} V roce 1944 utekl ze zaměstnání vězeň dělník polské národnosti Jan Lassek. Po dopadení byl nelidsky bit a týrán. Pouta na rukou, s nimiž byl vsazen do bunkru, byla tak těsná, že mu způsobovala silné otoky. Klíče od pout měl Pischel. Takto byl v korekci spoután osm dní. 12. března 1944 Lassek ze zoufalství spáchal sebevraždu oběšením. Nejprve se pověsil na osvětlení a když se s ním utrhlo, oběsil se na mříži. Ve stejném roce vězeň Stopař po bití a týrání ohluchl na jedno ucho.

Ačkoliv Pischel sám byl slabší tělesné konstituce, nesnášel zřejmě slabé a nemocné. Nemocné posílal na práci a před nástupem do zaměstnání je bil. Týrání vězňů prováděl buď sám, nebo jiní dozorci^{37/} na jeho rozkaz a přání. Jeden čas používal k bití vězňů vězně Kudibala, který byl odsouzen k trestu smrti za vraždu Dr. Žďárského z Doks. Kudibal byl oficiálně Pischelovým kancelářským sluhou. Každý, i malý přestupek

Pischel trestal tím, že si nechal předvolat vězně do své kanceláře a tam jej Kudíbal do krve ztýral. Vrchního dozorce a vězně – vraha evidentně spojoval sadismus.

Pischel vězně také okrádal. Dovoloval návštěvám, aby do vězení přinášely potraviny, pití a cigarety, ty však nikdy vězňům nepředal. Přestože vězeňská strava byla naprosto nedostačující, Pischel dávky ještě snižoval a ušetřené potraviny prodával.

Bývalý vězeň, sudetský Němec František Hackl ve výpovědi uvedl: „*Z České Lípy jsem přešel k Landsgerichtu v Chebu a potom do káznice v Ambergu, ale nikde s námi tak špatně nezacházeli jako ve věznici v České Lípě ze strany Pischela a jeho podřízených.*“

Během příprav na soudní proces Josef Pischel veškeré svědecké výpovědi popřel a na nic si nepamatoval. Uváděl, že se necítí vinen, a proto z České Lípy neuprchl.

Hlavní líčení bylo veřejné. Konalo se 25. dubna 1946 od 9 do téměř 17 hodin s polední přestávkou. V jeho průběhu bylo vyslechnuto 22 svědeckých výpovědí a přečteno 9 svědeckých protokolů.^{38/} Soudnímu senátu předsedal JUDr. Jaroslav Hrnčíř, veřejným žalobcem byl Dr. Kotek, obhájcem ex offio byl jmenován JUDr. Trykar. Obžalovaný žádal o předvolání šesti svědků, ve dvou případech mu bylo vyhověno. V závěru hlavního líčení Pischel doznal pouze členství v SA a funkci Blokleitera v NSDAP, ostatní zločiny úplně popřel a tvrdil, že si na nic takového nepamatuje. Po vynesení rozsudku odsouzený požádal o odklad výkonu trestu o hodinu a o předvolání duchovního. Bylo mu vyhověno. Neveřejná poprava byla zahájena v 19.55 hodin. Její scénář byl předem daný a totožný s první výše popsanou exekucí.

V závěrečné části článku předkládám několik souhrnných údajů o činnosti Mimořádného lidového soudu v České Lípě. Nejedná se o přesné statistiky, spíše o čísla ilustrující průběh mimořádného soudnictví na Českolipsku. Z časových důvodů jsem nepracovala s jednotlivými soudními spisy. Údaje jsem získala zpracováním jednotlivých záznamů uvedených v Katalogu fondu Mimořádný lidový soud Česká Lípa, který v roce 1975 sestavil prom. hist. František Křivánek. V katalogu jsou jednotlivé případy řazeny podle evidenčních čísel spisů. Každý kalendářní rok má svoji číselnou řadu. Za případy daného kalendářního roku jsou pokládány spisy v daném kalendářním roce zaevidované. Tento postup však přináší určité zkreslení statistických údajů. Spis, který byl evidován například v roce 1945, je zahrnut do statistických údajů za rok 1945, ačkoliv hlavní líčení a vynesení rozsudku mohlo proběhnout

v roce 1946. Dále si uvědomuji, že autor katalogu nebo písařka mohli udělat v jednotlivých záznamech chybu. Celkový obraz retribučního soudnictví na Českolipsku však údaje získané touto cestou podávají.

V roce 1945 MLS zaevidoval celkem 81 případů.^{39/} 8 spisů se nedochovalo. V 72 případech se jednalo o osoby německé národnosti, v jednom případě nebyla národnost uvedena. Odsouzeny byly 4 ženy. Nejvyšším trestem, který MLS vynesl v případech evidovaných v roce 1945, byl doživotní trest těžkého žaláře a dalších 12 trestů bylo vyšších než 10 let žaláře.^{40/} Nejnižším trestem bylo 6 měsíců vězení. 7 lidí zemřelo v průběhu výkonu trestu nebo již ve vyšetřovací vazbě, 3 muži uprchli a byli odsouzeni v nepřítomnosti, 1 muž byl sprostěn viny, v jednom případě bylo trestní stíhání zastaveno. Podle přípisu ministerstva spravedlnosti č. j. 1493/46–IV/5 ze dne 28. 2. 1946 vykázal MLS v České Lípě k 31. 12. 1945 tuto činnost: napadeno 81 případů, trest dočasného žaláře vyneseno v 51 případech, osvobozující rozsudek vyneseno ve 3 případech, 2 případy postoupeny řádnému soudu, 1 případ vyřízen jinak a 24 případů (tj. více jak čtvrtina) zůstalo nevyřízeno.^{41/}

Nejvíce rozsudků bylo vyneseno v roce 1946. Soud zaevidoval celkem 817 spisů, ale pod číslem 698/46 byly souzeny dvě osoby. 76 spisů se nedochovalo, máme tedy k dispozici údaje ze 742 spisů o 743 osobách. Národnostní skladba lidí, kteří v roce 1946 stanuli před MLS v České Lípě, byla následující: 15 osob národnosti české, 5 osob národnosti maďarské, 2 osoby národnosti rakouské a po jedné osobě národnosti polské, italské a estonské. Ostatní, to je 718 osob, byli národnosti německé. Žen bylo odsouzeno 47. MLS v tomto roce udělil dva tresty smrti, jeden trest doživotního žaláře a 53 trestů v rozmezí od 12 do 30 let žaláře. 54 osob bylo sprostěno obvinění a v devatenácti případech bylo trestní řízení zastaveno. 5. června 1946 bylo trestní řízení zastaveno v osmi případech. Protože se jedná o období, kdy vrcholily odsuny německého obyvatelstva z republiky, je možné předpokládat, že MLS upustil od potrestání méně závažných provinění a upřednostnil propuštění těchto osob do odsunu. Trestní řízení mohlo být zastaveno také proto, že případ byl postoupen k vyřízení řádnému soudu. Pouze u jednoho spisu (tj. u jednoho záznamu v katalogu) je poznamenáno, že soud upustil od potrestání. Před hlavním líčením uprchlo 10 osob. MLS je odsoudil v nepřítomnosti. U dalších pěti případů je uvedeno, že byly odsouzeny v nepřítomnosti, ale útěk není výslovně zmíněn. Jednalo se o jednu ženu a čtyři muže německé národnosti a soud v těchto případech udělil vysoké tresty: třikrát 10 let žaláře, jednou 15 let žaláře a jednou 20 let žaláře. Šest mužů

(5 Němců, 1 Čech) odsouzených v roce 1946 uprchlo po vynesení rozsudku ve výkonu trestu. Ve dvou případech není v katalogu datum útěku uvedeno. Před vynesením rozsudku zemřeli dva lidé (1 sebevražda), ve výkonu trestu zemřelo 13 odsouzených, z toho 8 lidí ještě v roce 1946.

Ve třetím roce retribučního soudnictví českolipský MLS zaevidoval již jen 64 spisů. 10 spisů se nedochovalo, ze zbývajících 54 spisů lze vyčíst, že 46 osob bylo národnosti německé, 7 osob národnosti české a jednu národnost nebyla v katalogu uvedena. Před soudem stanuly 2 ženy a 52 mužů. Nejvyšším uděleným trestem byl doživotní žalář, čtyřikrát MLS odsoudil k 20 letům žaláře, pětkrát k 10 letům žaláře. Naproti tomu zbývajícím udělené tresty nepřesáhly hranici pěti let: deset udělených trestů bylo v rozsahu 2–10 měsíců žaláře, dalších deset delikventů obdrželo trest ve výši do 5 let žaláře a deset osob bylo odsouzeno k 5 letům. Celkově byly rozsudky vynesené v roce 1947 mírnější, než v předcházejících dvou letech. 5 odsouzených bylo v den hlavního líčení propuštěno, dalších 7 odsouzených bylo propuštěno v rozmezí několika dnů až týdnů po vynesení rozsudku. U trestů v rozsahu několika měsíců až dvou let následovalo po vynesení rozsudku propuštění, neboť k uvalení vyšetřovací vazby nebo internaci v táboře často došlo již v roce 1945 a vyšetřovací vazba se započítávala do výkonu trestu. Sprošťujících rozsudků bylo vyneseno celkem dvanáct, jedenáct v dubnu a jeden na počátku května. Tři muži před vynesením rozsudku uprchli a byli souzeni v nepřítomnosti. Jeden člověk zemřel před hlavním líčením, jeden odsouzený ve výkonu trestu.

V závěrečné zprávě o činnosti Mimořádného lidového soudu v České Lípě od počátku jeho působnosti do 4. května 1947 je uvedena tato statistika:

Celkem napadeno případů	962
Z toho vyřízeno:	
– rozsudkem odsuzujícím k trestu smrti	2
– k trestu doživotního žaláře	3
– k trestu dočasného žaláře	761
– upuštěno od potrestání	11
– rozsudkem osvobozujícím	115
– postoupením k řádnému soudu	19
– jinak	51 ^{42/}

Obnovený Mimořádný lidový soud v České Lípě evidoval 43 případů, 9 soudních spisů se ale nedochovalo, další údaje se tedy týkají 34 osob.

Výrazně se zvýšil podíl osob české národnosti; před MLS v roce 1948 předstoupilo 20 osob národnosti německé, 12 osob národnosti české, 1 Slovák a 1 Srb. Ve třech soudem posuzovaných případech se jednalo o ženy. V 15 případech bylo trestní stíhání zastaveno, ve 13 případech byl vynesen sprostující rozsudek, jeden případ je poněkud nejasný, ale trest žaláře pravděpodobně udělen nebyl. Jedná se o muže, který byl před MLS v České Lípě souzen už v roce 1946. Protože provedení důkazů nebylo během tří dnů možné, byl případ předán Krajskému soudu v České Lípě a ten v květnu 1946 trestní řízení zastavil. Spisy z roku 1948 se nedochovaly. MLS odsoudil k trestu dočasného žaláře pouze 5 osob. Nejvyšší trest udělil 12. května 1948 vinárníkovi německé národnosti. Také tento případ MLS již projednával v roce 1946 a postoupil českolipskému krajskému soudu, který vinárníka 8. května 1948 sprostil obžaloby. V obnoveném řízení byl odsouzen k deseti letům žaláře, propuštěn byl 21. srpna 1953. Druhý nejvyšší trest – 6 let žaláře – soud vynesl 9. září v případě německé dozorkyně, původně tovární dělnice. Propuštěna byla 9. srpna 1952, protože do výkonu trestu se jí započítala vyšetřovací vazba. 15. června 1948 byl ke třem letům žaláře odsouzen německý sklářský dělník, za dva roky ve výkonu trestu zemřel. 28. dubna soud podmíněně odsoudil na jeden rok zámečníka české národnosti. Nejnižší trest v délce trvání 6 měsíců soud vyměřil 28. září 1948; žena trest pravděpodobně nenastoupila, v roce 1950 byla z podnětu soudu podrobena lékařskému vyšetření. Od roku 1949 válečné zločince, zrádce a kolaboranty trestaly řádné trestní soudy. Zákonem č 184/1964 Sb. Československo kodifikovalo zásadu nepromlčitelnosti válečných zločinů.^{43/}

Podle dekretu prezidenta republiky č.126/1945 Sb. ze dne 27. října 1945^{44/} se měly zřizovat ve věznicích krajských soudů a v trestních ústavech zvláštní nucené pracovní oddíly, eventuelně celé pracovní tábory, ve kterých si měly odpykávat trest osoby odsouzené MLS nebo Národním soudem. Měly být využity k pracím konaným ve veřejném zájmu nebo k obnově hospodářského života. Trestanci neměli nárok na odměnu za práci, ta připadala státu. Celý trest si odpykala jen malá část odsouzených, převážně těch s nižší trestní sazbou. Většina odsouzených Němců byla předčasně propuštěna a zařazeno do odsunu. Propouštění osob odsouzených v roce 1946 začalo už v témže roce. V průběhu října 1946 bylo do odsunu zařazeno 48 Němců a dalších 15 odsouzených odsunuto 17. prosince 1946.

Nejvíce odsouzených bylo z České Lípy odsunuto 19. března 1947.^{45/} Vlak mířil do sovětské okupační zóny. Do tohoto transféru bylo zařazeno

15 osob odsouzených v roce 1945^{46/} a 69 osob odsouzených v roce 1946.^{47/} Žádný z odsouzených zařazených do odsunu 19. března 1947 si neodpykal celý trest, snad s výjimkou 6 osob odsouzených v roce 1946 ke dvěma rokům žaláře (do výkonu trestu se zpravidla započítávala vyšetřovací vazba). V České Lípě byl v souladu s celostátní politikou také upřednostňován odsun osob německé národnosti do Německa před výkonem trestu. Poslední delikventi opouštěli vězení v letech 1955–1956 na základě amnestie. V roce 1955 bylo propuštěno 9 osob německé národnosti odsouzených v roce 1945 k trestům v rozmezí 10 let žaláře až doživotí, 25 osob německé národnosti odsouzených v roce 1946 k trestům v rozmezí 10 let žaláře až doživotí a 2 osoby německé národnosti odsouzené v roce 1947 ke 20 letům žaláře a doživotí. V roce 1956 byli propuštěni 4 Němci odsouzení v roce 1946 k trestům od 15 do 20 let žaláře. Poslední byl Němec, pekař, odsouzený v roce 1947 k 10 letům žaláře. Propuštěn byl 21. června 1956. Naprostá většina z 41 Němců propuštěných v letech 1955 až 1956 byla odsunuta do NSR.^{48/}

V posledních letech badatelský zájem o činnost mimořádných lidových soudů v české historiografii roste. Důvodů nalezneme několik. Ten hlavní zřejmě souvisí s konjunkturou zájmu o téma odsunu sudetských Němců z českých zemí a česko – německé vztahy vůbec. Dalším důvodem může být snaha některých sudetských Němců o zrušení tzv. Benešových dekretů a navrácení konfiskovaného majetku, která nutně vyvolává otázku „kdo byl kdo“. Odpověď na ni může ležet ve spisech archivních fondů mimořádných lidových soudů. Také objektivní prozkoumání úlohy KSČ při obnovení činnosti MLS po únoru 1948 je pro dnešní historiky výzvou. Zanedbatelný není ani fakt, že většina aktérů mimořádného soudnictví dnes již nežije, a tudíž badatelé mohou být při publikování konkrétních jmen, údajů a událostí mnohem otevřenější. Retribuční soudnictví patří ke zvláštnostem dějinného vývoje 40. let dvacátého století. Bezprostředně souvisí s průběhem a následky nacistické okupace Československa, s postojem obnovené republiky k občanům německé národnosti, s poválečným vývojem a proměnami jak domácí, tak evropské politické scény. A právě v těchto souvislostech je nutné retribuční soudnictví zkoumat a hodnotit.

POZNÁMKY

- 1/ Borák, M.: Spravedlnost podle dekretu, Šenov u Ostravy 1998, s. 22–30.
- 2/ Staněk, T.: Tábory v českých zemích 1945–1948, Šenov u Ostravy 1996, s. 20 an.
- 3/ Blažková, J.: Interniční a sběrné středisko v České Lipě. *Bezděz* 10, 2001, s. 164–167.
- 4/ Podle § 18 dekretu č. 16/1945 Sb. se dobou zvýšeného ohrožení republiky „*rozumí doba od 21. května 1938 do dne, který bude určen vládním nařízením*“ Doba zvýšeného ohrožení republiky skončila 31. prosince 1946. Stanovilo tak vládní nařízení č. 217/1946 Sb. z 22. 11. 1946.
- 5/ Borák, Spravedlnost podle dekretu, s. 327–331.
- 6/ 24. ledna 1946 přijalo Prozatímní Národní shromáždění zákon, kterým retribuční dekret schválilo, tedy prohlásilo ho za zákon, a zároveň kodifikovalo drobné změny. Zákon ze dne 24. ledna 1946 byl ve Sbírce zákonů a nařízení publikován jako příloha vyhlášky ministra vnitra ze dne 18. února 1946 č. 23/1946 Sb.
- 7/ Zákon č. 149/1946 Sb. z 8. 7. 1946.
- 8/ Českolipské listy 25. 8. 1945, číslo 4, ročník I., s. 3.
- 9/ Úvod ke katalogu fondu Mimořádný lidový soud Česká Lípa, sepsal Fr. Křivánek (dále jen Katalog MLS Česká Lípa).
- 10/ První porada soudců z povolání se uskutečnila 19. 10. 1945. Úvod ke Katalogu MLS Česká Lípa.
- 11/ První slib soudců z lidu byl vykonán 18. 10. 1945, druhý 13. 11. 1945. Úvod ke Katalogu MLS Česká Lípa.
- 12/ Borák, Spravedlnost podle dekretu, s. 71.
- 13/ Účinnost malého retribučního dekretu byla v roce 1948 obnovena zákonem č. 34/1948 Sb. o revisi trestního řízení v některých případech provinění proti národní cti.
- 14/ Zákon č. 33/1948 ze dne 25. března 1948, jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení. Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé, r. 1948, s. 391–392.
- 15/ Borák, Spravedlnost podle dekretu, s. 78.
- 16/ Na Slovensku se právním základem retribučního soudnictví stalo nařízení Slovenské národní rady č. 33/1945 Zb. a jeho platnost skončila 31. 12. 1947.
- 17/ Úvod ke Katalogu MLS Česká Lípa.
- 18/ Borák, Spravedlnost podle dekretu, s. 105.
- 19/ Josef Jareš se narodil 5. 4. 1914 v Bošilci, okres Třeboň, příslušný tamtéž. Byl topičem u ČSD, bydlel v České Lipě. Prodělal dva roky nuceného pracovního nasazení v Říši.
- 20/ Josef Čuřík se narodil 16. 10. 1913 v Nordenhamu (Německo), domovská obec Kolín. Bydlel v České Lipě a pracoval jako strojní zámečník. Byl aktivním boxerem. O sobě napsal: „*Byl jsem delší dobu v koncentračním táboře a touto funkcí bych měl aspoň malou příležitost oplatit nacistům to, co oni páchali na našich nevinných obětech.*“
- 21/ Josef Jareš se narodil 19. 8. 1922 v Hoškovcích, okres Mladá Boleslav, domovský příslušný do Nechanic v okrese Hradec Králové. Bydlel v České Lipě a pracoval jako strojní zámečník u firmy Siemens. V žádosti uvedl: „*Byl jsem na nucených pracích v Říši tři a půl roku, šest měsíců zavřen pro pracovní sabotáž a viděl jsem na vlastní oči zacházení se zahraničními dělníky. Vrátil jsem se domů teprve 15. května 1945 a chtěl bych tedy alespoň tímto způsobem prokázat službu vlasti při očistě od zrádců.*“
- 22/ Karel Řehák se narodil 5. 3. 1916 v Obodři, okres Mladá Boleslav. Bydlel v České Lipě.

- 23/ Jindřich Keř se narodil 17. 2. 1902 v Hořicích v Podkrkonoší, domovský příslušný byl tamtéž. V České Lípě bydlel již od roku 1928 do okupace. V září 1945, kdy se hlásil do veřejné soutěže, byl členem MNV. Pracoval jako poštovní podúředník.
Bohuslav Černý, narozen roku 1905 v Pístech, okres Poděbrady, byl zaměstnán jako noční hlídač v českolipském pivovaru.
- 24/ Dochovalo se potvrzení o tom, že Jindřich Keř jako vykonavatel hrdelního trestu absolvoval od 3. 6. do 10. 6. 1946 v Praze kurz.
- 25/ Požadovanou částku 11 269 Kčs odmítlo ministerstvo spravedlnosti proplatit. Ministerstvo z refundace vyloučilo 44 Kčs jako náhradu cestovních výloh do Mladé Boleslavi a 1 000 Kčs jako náhradu za kurz s odůvodněním, že návštěva Prahy a pobyt vykonavatele hrdelního trestu v Praze za účelem instruování po dobu celého týdne nebyl mimořádným soudem ani jiným justičním orgánem nařízen. Státní okresní archiv v České Lípě, Městský národní výbor Česká Lípa, inv. č. 548 – vyúčtování za hrdelní tresty, inv. č. 668 – vykonavatelé hrdelních trestů.
- 26/ Borák, Spravedlnost podle dekretu, s. 32–33.
- 27/ Liška Otakar a kol.: Vykonané tresty smrti. Československo 1918–1989. Praha 2000, s. 16–17.
- 28/ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Mimořádný lidový soud Česká Lípa, číslo spisu Ls 209/46.
- 29/ S manželkou a matkou svého dítěte, která bydlela také v Příbrami, Anton nežil. Do Německa odešel dobrovolně s rodiči, sourozenci a milenkou.
- 30/ Při výslechu Anton doznal, že se do Československa za účelem obstarání jídla vrátil několikrát, vždy s několika lidmi.
- 31/ Hajný ze Srbské Kamenice byl bývalý partyzán srbské národnosti. V soudním spise je několikrát uveden jako Rajko Tatič, v rozsudku je uváděn jako Rajko Fatič.
- 32/ V rozsudku se odkazuje na § 2 retribučního dekretu a § 5, čl. 1a retribučního dekretu a § 134–135 trest. zák.
- 33/ Pischlův spis byl u MLS evidován pod číslem Ls 438/46, měl celkem 62 položek, písemnosti vznikly v časovém rozmezí od 12. 7. 1945 do 27. 5. 1946. Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Mimořádný lidový soud Česká Lípa, Ls 438/46.
- 34/ První výslech Pischela se uskutečnil 28. 8. 1945 a vedl jej JUDr. Kasal.
- 35/ Alfréd Palme byl zatčen v lednu 1944 na jedné ze svých cest do okolních vesnic, kde se snažil obstarat potraviny výměnou za sklo. Byl apolitický, nevoják, nemocen.
- 36/ Jeden z nich se jmenoval Josef Krupka. Druhý vězeň přišel ze Cvikova. Měl useknutou ruku a rána ještě nebyla zcela zhojená. Pischel ho bil spolu s vězňem Kudibalem pendrekem.
- 37/ Svědkyně Irma Pechová uváděla dozorce Emila Engela ze Skalice (uprchl do Německa), Ernsta Tafta (Dafta) a Schreibera. Vrchní dozorce Josef May z České Lípy musel dokonce z trestu narukovat. Svědek Bedřich Hitler vypověděl, že „*Pischel třískal Rusy ve věznici umístěné a stejně tak činili ostatní dozorcí, krom Rösslera a Jedličky, kteří se chovali slušně.* Vrchní dozorce Jindřich Schreiber pocházel z Volfartic. Zemřel v roce 1945 v internačním táboře v České Lípě. Že „*byl na vězně zlý*“, uvedl ve své výpovědi i Pischel.
- 38/ Mezi předvolanými svědky byl i vězeňský lékař MUDr. Arnošt Kreibich z Kerhartic; téměř nic si nepamatoval.
- 39/ Číslo jednacích jejich spisů je lomeno rokem 1945, některé osoby byly však odsouzeny až v roce 1946. Toto platí i pro údaje z let 1946 a 1947.

40/ 3× 12 let žaláře, 3× 15 let žaláře, 2× 18 let žaláře a 4× 20 let žaláře.

41/ Borák, Spravedlnost podle dekretu, s. 341.

42/ Úvod ke katalogu MLS Česká Lípa.

43/ Borák, Spravedlnost podle dekretu, s. 105.

44/ Dekret prezidenta republiky č. 126 ze dne 27. října 1945 o zvláštních nucených pracovních oddílech. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, r. 1945, s. 298.

45/ Není zcela jasné, zda 19. březen 1947 je datem propuštění odsouzených nebo datem odjezdu transféru.

46/ Odsouzení v roce 1945 a zařazení do odsunu 19. 3. 1947:

počet osob	délka trestu
6	5 let žaláře
3	6 let žaláře
1	7 let žaláře
1	8 let žaláře
2	10 let žaláře
2	12 let žaláře

47/ Odsouzení v roce 1946 a zařazení do odsunu 19. 3. 1947:

počet osob	délka trestu
6	2 roky žaláře
3	3 roky žaláře
2	4 roky žaláře
31	5 let žaláře
2	5,5 let žaláře
8	6 let žaláře
1	7 let žaláře
7	8 let žaláře
1	9 let žaláře
6	10 let žaláře
1	13 let žaláře
1	15 let žaláře

48/ Odsun do NSR je v katalogu poznamenán u 25 osob, do NDR u 7 osob.

PRAMENY A LITERATURA

- Blažková, J.: Internační a sběrné středisko v České Lípě. *Bezděz 10*, 2001, s. 163–196.
- Borák, M. : Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948), Šenov u Ostravy 1998.
- Českolipské listy 1945, ročník I.
- Juřík, V.: Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948, Cheb 2000.
- Kočová, K. – Radvanovský, Z. – Suchá J.: Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945– 1948, Ústí nad Labem 2001.
- Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé 1945–1948.
- Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Mimořádný lidový soud Česká Lípa
- Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Katalog fondu Mimořádný lidový soud Česká Lípa, sestavil František Křivánek.
- Státní okresní archiv v České Lípě, fond Městský národní výbor Česká Lípa.

RESUMÉ

Das Sondervolksgericht in Česká Lípa

Jana Blažková

Der Artikel widmet sich der Tätigkeit des Sondervolksgerichtes in Česká Lípa und besonders den Fällen, bei denen das Todesurteil gefällt wurde.

Die rechtliche Grundlage für das Retributionsgerichtswesen schuf das Präsidialdekret Nr. 16 vom 19. Juni 1945 über die Bestrafung nazistischer Verbrecher, Verräter sowie ihrer Mithelfer und über Sondervolksgerichte: das sogenannte Retributionsdekret. Die ursprünglich auf ein Jahr festgelegte Wirksamkeit des Dekretes wurde zweimal gesetzlich verlängert. Sondervolksgerichte beendeten ihre Tätigkeit am 4. Mai 1947. Ungelöste Fälle wurden von ordentlichen Gerichten übernommen.

Die Verhaftung von Personen, die nazistische Kriegsverbrechen und der Kollaboration verdächtig waren, begann schon im Mai 1945. Diese Personen wurden Anfang Juni 1946 im Lager in Česká Lípa interniert. Ihre Untersuchung begann die vom Kreisnationalausschuß in Česká Lípa ernannte Kreisuntersuchungskommission direkt im Lager. Die ersten Urteile sprach das Sondervolksgericht in Česká Lípa am 21. November 1945. Der Gerichtsvorsitzende war JUDr. Jaroslav Hrnčíř. Das Gericht hatte vier Senate. Jeder Senat wurde von einem Berufsrichter geführt, weitere vier Mitglieder waren Volksrichter. Die Verhandlung vor dem Volksgericht durfte nicht länger als drei Tage dauern, sonst sollte der Fall von einem ordentlichen Gericht übernommen werden. Der Beklagte hatte das Recht auf einen Verteidiger. Das Urteil wurde unmittelbar nach der Beendigung der Hauptverhandlung und einer nichtöffentlichen Beratung des Senats öffentlich bekanntgegeben. Gegen das Urteil durfte kein Einspruch eingelegt werden. Der Wirkungsbereich des Sondervolksgerichtes war identisch mit dem Wirkungsbereich des entsprechenden Bezirksgerichtes.

Im ersten Jahr seiner Tätigkeit behandelte das Gericht 81 Fälle und zu den meisten davon traf es im gleichen Jahr eine Entscheidung. Die meisten Fälle (insgesamt 818) löste das Gericht im Jahre 1946. Im Jahre 1947 traten vor das Volksgericht nur noch 64 Personen.

Im zweiten Teil des Artikels wird ausführlich auf den Vollzug von Todesstrafen und einzelne zur Todesstrafe verurteilte Fälle eingegangen. Die Auswahl und Ernennung des Hinrichtungsmeisters werden beschrieben und die Grundsätze dieses Strafvollzugs festgelegt. Das Sondervolksgericht in Česká Lípa fällte zwei Todesurteile, beide im Jahre 1946. Das erste Todesurteil wurde am 20. März 1946 gesprochen. Der Verurteilte war der fünf- und zwanzigjährige Maurer Karl Anton aus Přibram bei Děčín. Karl Anton war zuerst mit seiner Familie nach Deutschland gegangen, woher er widerrechtlich in sein heimatliches Přibram zurückkehrte, um Lebensmittel zu schmuggeln. Er machte sich schuldig, indem er am 25. Juli 1945 den Förster mit Kolbenstößen zu Tode schlug, der ihn am illegalen Überschreiten der Grenze nach Deutschland hindern wollte. Die Todesstrafe wurde am Tag der Urteilsverkündung vollstreckt. Der zweite Hingerichtete war Josef Pischel aus Česká Lípa. Er wurde 1900 geboren. Nach der Besetzung des Grenzgebietes wurde er beim Bezirksgericht in Česká Lípa als Hilfsaufseher angestellt und später stufenweise bis zum Hauptwachmeister befördert. Er war Mitglied von nazistischen Organisationen. Er beraubte und folterte sadistisch Häftlinge, einige davon quälte er zu Tode. Zum Quälen und zur brutalen Behandlung regte er auch andere Aufseher an und sah dabei persönlich

zu. Seine Schuld bekannte er selbst bei der Konfrontation mit den Zeugen nicht. Beide Hinrichtungen durch Erhängen wurden unter Ausschluß der Öffentlichkeit im Gefängnis des Bezirksgerichtes in Česká Lípa vollzogen.

Unter den Schuldigern überwogen Männer, Frauen waren nur 53. Die absolute Mehrheit der Verurteilten war deutscher Nationalität. Die Untersuchungshaft wurde auf die Strafe angerechnet. In der Zeit der organisierten Transporte der deutschen Bevölkerung wurde die Abschiebung des Straffälligen gegenüber dem Strafvollzug bevorzugt. Im Abschlußbericht über die Tätigkeit des Sondervolkgerichtes in Česká Lípa wird angegeben, dass das Gericht vom Anfang seiner Wirkung an bis zum 4. 5. 1947 in 2 Fällen die Todesstrafe aussprach, 3 Häftlinge zu lebenslanglichem Freiheitsentzug verurteilte und in 761 Fällen eine befristete Freiheitsstrafe auferlegte. In 11 Fällen wurde von der Bestrafung des Schuldigen abgesehen, 115 Fälle endeten mit Freispruch, 19 Fälle wurden an das ordentliche Gericht weitergeleitet und 51 Fälle wurden anders gelöst.

Einen Monat nach der Machtergreifung der Kommunisten wurde die Tätigkeit der Volksgerichte durch das Gesetz Nr. 33 /1948 GB. wiederaufgenommen. Der ursprüngliche Wortlaut des Retributionsdekretes wurde abgeändert und das Sondervolkgericht durfte jeden Fall wieder eröffnen. Die ganze Maßnahme endete erfolglos. Aus den 34 erhalten gebliebenen Akten geht hervor, dass das erneuerte Sondervolkgericht in Česká Lípa in fünf Fällen eine Strafe aussprach. Die Bewertung der Bedeutung und der Ergebnisse des Retributionsgerichtswesens nach dem 2. Weltkrieg ist zwiespältig. Die Meinungen über die Höhe der Strafen, über den „Volkscharakter“ der Sondergerichte, über die Durchsetzung des Klassengesichtspunktes bei der Beurteilung der Schuld gingen schon in der Zeit der Entstehung der Rechtsvorschrift und der Wirkung des Dekrets auseinander. Niemand zweifelte und zweifelt allerdings daran, dass die Verbrechen, die während des Krieges durch deutsche Okkupanten, Verbrecher und Kollaboranten begangen wurden, bestraft werden sollen.

ZAPOMENUTÉ NALEZIŠTĚ DRAHÝCH KAMENŮ V MÍŠEŇSKÉ DOLINĚ

Miroslav Plekanec

Miroslav Plekanec: *A forgotten locality of decorative stones in the Míšeňská dolina-valley*

This paper gives the results of a study of boulders of brown or red iron-bearing sandstone and quartz conglomerate and of other rocks found in the valley Míšeňská dolina south of Jiřetín pod Jedlovou (North Bohemia). Also a small piece of metallic grey fine-grained hematite was found. In some cases the boulders contained veinlets of opalescent white, yellowish or red coloured quartz, some of the boulders also contained small cavities filled by colourless transparent, milky white or red quartz crystals. It is suggested that especially coloured pieces from the Míšeňská dolina probably could have been used in the decoration of the chapels of Karlštejn or Prague castle.

O tom, že v Chráněné krajinné oblasti Lužické hory u Jiřetína pod Jedlovou, poblíž zříceniny středověkého hradu Tolštejna, leží kromě reliktů po zaniklých sklářských hutích, dolování rud a rýžování zlata také dávno zapomenuté naleziště drahých i ozdobných kamenů, není dnes již nic známo. Vyprávějí o tom více jak 300 let staré popisy nerostného bohatství a přírody Čech historika Bohuslava Balbína (1621–1688), vlastence a pobělohorského buditele českého národa. Balbín zdejší oblast navštívil a zmiňuje se o ní ve více kapitolách svého díla Rozmanitosti z historie Království českého vydaného v Praze roku 1679. Barvitě ji popisuje jako krajinu kolem Tolštejnských hor s výskyty zlata, drahých kamenů a pokladů ukrytých na nepřístupných a tajemných místech. Odkazuje na Vlašské knížky s pověstmi o Benátčanech, kteří krajinu od 14. století houfně navštěvovali, tyto vzácnosti sbírali a pak je ve velkých množstvích do své země odváželi, kde z nich mozaiky sestavovali.^{1/}

Je známo, že mnohé pověsti, ač náležitě příkrášlené, přece jen mají základ, který je zpravidla tvořený pravdivými skutečnostmi a událostmi.

I pověsti z této oblasti by mohly svědčit o tom, že toto nevelké naleziště mohlo být v minulosti po určitou dobu nalezištěm významným. Přesto mu nebyla do dnešní doby věnována jak po stránce historické, tak po stránce mineralogické patřičná pozornost.^{2/} Nalézané pestré dekorativní metamorfované horniny a ozdobné kameny, mezi nimiž se ojediněle nacházejí i drahé kameny jako jaspisy a acháty, dosud nebyly konkrétně určeny a popsány. Valouny červených jaspisů nalézané od roku 1987 při dokumentování montánních památek ve zdejším okolí, mne proto přiměly k podrobnějšímu zkoumání této místní geologické zvláštnosti. Hlavním cílem základního průzkumu bylo:

1. Lokalizovat naleziště a upřesnit jeho územní rozsah.
2. Zpracováním odebraných vzorků kamenů ověřit jejich kvalitu i vhodnost k zhotovování mozaik.
3. Připravit kolekci broušených drahých a ozdobných kamenů včetně různých druhů dekorativních hornin z Míšeňské doliny a předložit ji znalcům z oboru mineralogie a petrografie k určení.
4. Výběrové ukázky broušených kamenů pak vystavit v expozici Hornického muzea v Jiřetíně pod Jedlovou.

1. Geologie zkoumaného území

V úvodu si ve stručnosti blíže připomeňme geologii popisované oblasti. Úsek Jedlovského hřbetu mezi nádražím Jedlová přes Konopáč, Jelení skálu, Stožec a úpatím Pěnkavčího vrchu nad Stožeckým sedlem, je tvořen sedimenty březenského souvrství svrchní křídy. Křemenné pískovce jsou většinou jemnozrné, jílovitoprachovité, místy s vápnitým tmelem, na výchozech a v lomech mají charakter kvádrových pískovců. Morfologicky výrazné a petrograficky zajímavější jsou intruze terciérních vulkanitů, které vystupují v osové části hřbetu směru ZSZ – VJV. Složení vulkanitů je pestré, jde o bazanity i tefrity, významný je morfologicky téměř neznatelný relikt intruzivní komínové brekcie soustředěné v okolí Stožce. Nápadné velké valouny, podílející se na svahových sedimentech obou stran hřbetu, jsou součástí vulkanoklastického materiálu zmíněné komínové brekcie.^{3/} Těmto pestrým a v daném místě exotickým kamenům věnoval začátkem 20. století ve svých člancích pozornost geolog Karl von Zimmermann a také profesor W. Vortisch ze Cvikova, který jejich výskyt již tehdy dával do souvislosti s terciérním vulkanismem, konkrétně s vulkanoklastikou vrcholu Stožce. Uvádí odsud tři druhy hornin: Kvarcitické pískovce, droby a zelenošedé kvarcity, křemenný

porfyr nebo porfyrit a žilný křemen. Za zdroj tohoto materiálu považuje lužický pluton a jeho plášť a křídové pískovce silicifikované podél lužického zlomu. Přítomnost valounů ve vulkanoklastickém materiálu vysvětluje záchytem štěrkových akumulací terciárního povrchu v zejících ústích vulkánů, podobný jev uvádí i v místě pod Granátovým Šébrem.^{4/} Nejčastěji se vyskytující silicifikované pískovce a slepence nemusí být křídové, pravděpodobnější je původ v předkřídových formacích.^{5/}

Tamní výskyt je však ve srovnání s popisovaným plošně podstatně menší. Valouny uváděné Vortischem z původní lokality jsou považovány za relikt paleogenního zarovnaného povrchu.^{6/} Terénními průzkumy naleziště v Míšeňské dolině a analýzou vzorků nalezených valounů byl zjištěn mnohem rozsáhlejší a rozmanitější soubor hornin a minerálů. Následující přehled druhů je řadí dle velikosti a četnosti výskytu ve svahovinách na severní straně hřbetu:

- Silně prokřemenělý pískovec až štěrčíkový slepenec s četnými žilkami bílého sekrečního křemene, převážně červené, žluté nebo šedobílé kameny a balvany nepravidelně opracované, většinou neúplné, často s vyvinutou alterační zónou 1–5 cm silnou.
- Kvarcity vzniklé úplnou rekrystalizací výše uvedených hornin.
- Konglomeráty, většinou se silně silicifikovanou matrix, s obsahem dobře opracovaných valounů křemene, arkóz nebo drob a subangulárních lyditů.
- Konglomeráty s valounky břidlic a porfyru.
- Brekcie, s křemennou matrix (jaspis, chalcedon a achát), s úlomky porfyru a lyditu, žilky dutinek ametystu, místy tektonická melánž.
- Brekcie fialových porfyrů, křemene a lyditu.
- Křemenná žilovina, kameny do 30 cm.
- Křemenné porfyry.
- Droby a arkózy, kameny do 30 cm.
- Lydity, páskované (křemen), vesměs angulární nebo subangulární, kameny do 20 cm.
- Pískovce hrubozrnné i jemnozrnné, silně silicifikované a prožezenělé.
- Čedičové horniny, převážně tefrity, v různém stupni zvětrání.
- Hematit, často s jaspisem a obecným křemenem.

Kromě kusového hematitu jsou minerály přítomny v kamenech jako drobné žilky, nebo v geodách: ametyst, chalcedon, achát, křišťál, rudní minerály (též jako impregnační). Nejběžnější velikost popisovaných hornin jsou kameny a malé balvany, běžné jsou i valounky a klasty

menších rozměrů, jemná složka přechází jako těžké minerály do svahovin. Větší kusy jsou zpravidla neúplné, odlomené části jsou odloučené. Nejedná se o mechanické poškození, ale o deskvamaci způsobenou exogenními vlivy. Většina hornin, zejména sedimentárního původu, má na povrchu vyvinutou zónu alterace (oxidace) a krustu, na hojných puklinách pak zónu infiltrace nebo oxidace. Alterační jevy nepostihují odlomené plochy.^{7/} Na tvaru a vzhledu je patrný vliv dlouhodobé expozice na povrchu a působení zejména eolické koraze.^{8/} Hanus je klasifikuje jako ferrifikované neoidní křemence.^{9/} V převaze jsou horniny sedimentárního původu, předkřídového, převážně paleozoického stáří – perm. Permské horniny jsou známe v tektonických pozicích na lužickém zlomu i v širším okolí. Jejich nové výskyty jsou uváděny asi 2 km severovýchodně od Stožce.^{10/} V permských horninách lze předpokládat zdroj některých minerálů, včetně zlata, nalézáných v rozsypech nebo náplavech potoků jižně od Tolštejna.^{11/}

Přibližně 3 km severovýchodně od zájmového území probíhá lužický zlom oddělující křídové sedimenty od lužického plutonu. Ten je zde zastoupen svrchnoproterozoickými drobovými fylity (zbytky pláště plutonu), středně zrnitým granodioritem (typ Václavice) a rumburským granitem. Zlom byl několikrát aktivován, smysl pohybů na něm se měnil. Není morfologicky výrazný ani jednoznačně neomezuje terciární vulkany. Na sever od zlomu se již významně uplatňují kvartérní sedimenty vázané na zalednění kontinentálním ledovcem. Mezi erratiky lze nalézt horniny, které jsou velmi podobné některým valounům z prostoru Jedlovského hřbetu. Přítomnost glaciálních nebo glacifluviálních sedimentů je však omezena na okolí Varnsdorfu a okraj Dolního Podluží.^{12/} Není však vyloučena redepozice totožných hornin (např. permských) oběma mechanismy, tj. vulkanickým procesem jako xenolitů a ledovcem jako erratik.^{13/}

2. Lokalizace a popis naleziště

Naleziště leží v CHráněné krajinné oblasti Lužické hory, z větší části v údolí zvaném Meissengrund (Míšeňská dolina). Rozkládá se na ostře ohraničeném území širokém jen 600 metrů a dlouhém více jak 2500 metrů (**obr. 1**). Rozmanité druhy hornin a červených valounů se vyskytují již dole v severovýchodním cípu Míšeňské doliny na soutoku několika potoků přitékajících od jihu a jihozápadu k severu, v poloze nazývané Goldflössel.^{14/} K jihu se pásmo nálezů lalokovitě rozšiřuje, táhne se dál

úpatím Jedlovského hřbetu a obtížně prostupným terénem kolem Jeleního kamene (Hirschenstein, kóta 658 m). Na východní straně se pásmo náleží vyhýbá rozsáhlému opuštěnému pískovcovému lomu a pokračuje k nejvyššímu vrchu Balbínem nazývaným Scheberlin, nebo též Steberlin (Balbín 1679, Miscellanea I./1, str. 40). Je to dnešní Stožec, kóta 665 m.^{15/} Právě tudy podél Jedlovského hřbetu prochází zeleně značená turistická cesta a souběžně s ní historická hranice bývalých panství a okresů Děčín a Česká Lípa, kterou je vrcholová část Stožce rozdělena.

Od turistické cesty v úhlu 340° na SZ vybíhá několik menších hřbetů širokých 20 až 30 metrů, délky 20 až 100 metrů, na nichž, jakož i mezi nimi se rozprostírá řada téměř neznatelných a již dávno zasypaných šachtic s obvaly a plošnými povrchovými odkryvy. Šachtice jsou kruhové o průměru 2 m, nebo mají obdélníkový tvar rozměrů 2 x 1,20 m. Jsou to stopy prastaré těžební činnosti zarostlé staletými stromy a zakryté mohutnými vrstvami humusu, pokračující i na protější straně cesty, kde ve vzdálenosti 150 metrů východně od Scheberlinu a 35 metrů na jih od cesty leží největší zachovalá šachta. Má rozměry 6 x 5 metrů s obvalem hlušiny sypaným do délky cca 10 metrů z jižního svahu. Hloubka šachty k zabahněnému zásypu je 1,50 m. Kromě menších hromad různých úlomků vulkanických a metamorfovaných hornin s brekciovými jaspisy i silně limonitizovanými pískovci, je v těchto místech výraznější výskyt větších i menších červených oblázků a valounů s hematitem.

V obvalu šachty i ve střední části hřbetu je nápadné, že tmavá jílovitá jakoby „přepálená“ zemina, obsahující nejvíc červených jaspisových valounů, je zde do značné hloubky zbarvená hematitem a limonitem hnědočerveně. Oproti jiným místům v okolí má zemina v těchto místech i vyšší ferromagnetické vlastnosti. Na hřbetu se nachází jen v omezené šířce, a to pouze v prostoru ohraničeném vulkanickými vrchy (kóty 662 m, 658 m a 665 m). Směrem k bazaltovému lomu (kóta 662 m) se již začíná vyskytovat silně limonitizovaný a rozvětralý pískovec. Horniny na hřbetu byly při průchodu lávovými komíny vystaveny působení obrovských tlaků a tepelných účinků. To je ostatně na povrchu i na puklinách nalézáných valounů patrné. K těmto místům by se mohl vztahovat název Granátové jámy (Granatgruben) zmíněný v historické literatuře, blíže však nelokalizovaný.^{16/} Pod turistickou cestou na úrovni Jeleního kamene je valouny obložena studánka, vydatný pramen jednoho z několika potoků stékajících do Míšeňské doliny. Valouny železitých křemenů a křemenných slepenců se vyskytují i za vrcholem Stožeckého sedla (606 m), avšak již ne v takovém množství. Dolů ze hřbetu k Nové

Huti se jejich charakter postupně mění na valouny složené jen z mléčného křemene a z hrubozrnného silicifikovaného a limonitizovaného pískovce.

Téměř totožné červené valouny jako nalézáme v Míšeňské dolině, jsou rozptýleny i hlouběji na území Českolipska. Jejich výskyt je zjištěn v leších a u Rousínova, Juliovky a u hradu Milštejna.¹⁷⁾ V Míšeňské dolině se na různých úsecích naleziště nacházejí také odlišné druhy valounů. Kromě pestrých odrůd křemenců a silicifikovaných pískovců, se cihlově i masově červeně zbarvené jaspisové valouny vyskytují poněkud více na vrcholu hřbetu, na jeho úpatí a v jižní části Míšeňské doliny, kolem železnorudných povrchových dobývek, v odkrytém podloží v minulosti odtěžených partií a v jejich těsné blízkosti v lese. Na nich však nejsou patrné tak silné stopy působení vysokých teplot jako na valounech na vrcholu. Na více jak na 300 odebraných vzorcích jsem u většiny valounů zjistil i určité povrchové tvarové zákonitosti (jako u tzv. hranců). Jedny jsou pravidelně kulaté. Jiné jsou kónické, vejcovitého až kapkovitého tvaru a mají na nižší a užší straně větší zašpičatění, na protější vyšší straně jsou širší a více zaoblené. Všechny mají dole plochou základnu, boky se nahoru střechovitě zužují jako u hranců. Jejich okraje však nejsou tak ostré, ale více zaoblené a hladké, tvarem se podobají achátovým a kalcitovým vejcům z mandlovcových dutin melafyřů. Stejně tvarované a opracované jsou i menší úlomky. Na bocích mají místy patrné vyleštěné plošky. Mezi popisovanými jaspisy se nachází i čedičové valouny stejného tvaru povrchu. Ukázalo se, že na první pohled obyčejné a na povrchu nevzhledné valouny i malé oblázky nejsou jen tak ledajaké kameny.

Valouny jsou směsí celistvého křemene a zejména krevelem červeně zbarveného chalcedonu, kterého některé obsahují více, některé méně. Menší pestré úlomky i větší valouny jaspisů však kvalitou nemohou konkurovat klasickým mnohobarevným chalcedonovým jaspisům z Kozákova, Doubravice a polí u Železnice u Jičína. V Míšeňské dolině se vyskytují v podobě rozmanitých ohlazených valounů, drobných oblázků i deskovitých úlomků z rozlámaných bloků, zpravidla průměru od 0,5 cm do 30 cm. Některé valouny mají strukturu pevných pestrě kroupnatých a melírovaných brekcií. Jsou složeny jak z chalcedonu, tak ze směsice neutříděných rozdrčených ostrohranných úlomků různorodých různobarevných břidličnatých a fylitických hornin, mozaikovitě rozmístěných a stmelených. Méně v nich je jasně zelené barvy, převládá hnědá, tmavohnědá s černými skvrnami připomínajícími vzhledem např. játrové

masové a mahagonové jaspisy, méně je i černé, vzácně ocelově lesklé s tmavě červenými skvrnami a krvavě červené až hnědočervené (karneoly), ale i růžové a šedožluté. Ojediněle se vyskytují druhy kamenů krvavě červené, které po rozříznutí a prohlížení proti světlu připomínají svojí barvou velké granáty, jiné zase granátová jablka, nebo karneoly. Proto mohly být kdysi zpracovávány jako náhražky drahých kamenů. Barvou jsou nápadně podobné krvavě červeným jaspisům a karneolům z obkladů stěn v kapli sv. Václava na Pražském hradě i sv. Kříže na Karlštejně. Vzácně se nacházejí valouny šedé barvy se silně kovovým leskem, složené pouze z celistvého hematitu a stejně tak jako černé bulžňáky (lydity) jsou prorostlé žilami mléčného, nažloutlého, nebo červeně zbarveného křemene, který v nich vytvořil zajímavé kresby. Několik takových nalezených kovově a téměř drahokamově lesklých vzorků je tvrdších a magnetických a svědčí o nedokonalé přeměně (okysličení) magnetitu na hematit.^{18/} V některých úlomcích je hematit na povrchu i uvnitř místy zvětřalý a vyplňuje malé dutinky ve formě povlaku, nebo rezavě hnědočerveného práškového okru. Další úlomky valounů obsahují žily černohnědého hematitu, souběžné s žilou křišťálu přecházející uvnitř v dutinu s krystaly až 3 mm vysokými. Jiné světlé, tmavohnědé, žlutohnědé i jinak zbarvené, jsou napříč prostoupeny žilami mléčného křemene, nebo mají na svém lomu povlaky černého limonitu, hematitu i goethitu a jsou též magnetické.

Překvapením byl první nález několika achátových úlomků a prozatím jen jednoho úlomku silně silicifikovaného hrubozrnného pískovce protkaného pěti 0,5 až 1,5 cm úzkými a 10 až 15 cm dlouhými achátovými žilami, jimiž byly vyhojeny jeho pukliny. Okraje achátových žil jsou červeně proužkované, na vnitřním lemu záclonovitě krajkované, v místech větší šíře mají klasickou uzavřenou achátovou kresbu s výplní ze žlutého chalcedonu. V jiných křemencových valounech jsou zase miniaturní dutiny vyplněné krystaly čirého až mléčného křišťálu, místy jsou krystaly zbarveny červeně, ale i fialově. Podrobnějším průzkumem se ukázalo, že některé rozdrocené větší úlomky temně červených valounů jsou částmi velkých křemenných geod s vyšším obsahem chalcedonu s okraji lemovanými šedými a namodralými chalcedonovými proužky. Některé z nich mají také dutiny vyplněny jen mléčným křišťálem. Celou nebo alespoň zčásti zachovanou geodu se mi zatím nepodařilo nalézt.

Objevují se zde i kameny zbarvením a vnitřní strukturou nápadně podobné velmi tvrdým a popraskaným jaspisům z lokality Rašovka pod Ještědem. Zdejší oproti nim však jdou lépe řezat i brousit, nemají tolik

prasklin a jsou poněkud měkčí. Další druh je téměř totožný s tzv. „Svinčickými jaspisy či acháty“, což jsou vlastně rozložené zjiřlovené vulkanické horniny (balvanité barevné jíly) vypálené v hlizovité jaspisy – porcelanity.^{19/} V Míšeňské dolině se nacházejí v podobě větších úlomků, menších valounů nebo vajec průměru kolem 8–20 cm. Po rozřiznutí mají po obvodě charakteristicky uzavřený tmavohnědý asi centimetrový okraj, kterým připomínají částečně i limnokvarcity z Bánského u Herľan na Slovensku. Uvnitř jsou vyplněny tmavozelenou, šedou, nebo světlehnědou výplní. Jeden druh jílovců je složen pouze ze směsi rozvětralého zemitého krevale temné červené barvy. Na vrypu jsou měkké, jdou dobře řezat, ale špatně leštit. Jiné jednobarevné valouny a ploché oblázky, tmavěčervené a matné, vyskytující se zvláště v okolí kóty 665 m, obsahují žlutá makroskopická zrna chalkopyritu, charakteristická duhovými barvami nabíhajícími po jejich rozlomení, ale i další rudy. Ponejvíce však mají silné povlaky hematitu na prasklinách a většinou jsou nemagnetické. Tento druh je mezi kamenáři nazýván „přepálenými železnáky“, což je označení pro jedny z obtížně zpracovatelných hnědočervených jemnozrných hematitických jaspisů z lokality mezi Ciboušovem a Domašínem v Krušných horách, kde se dodnes nacházejí při okrajích lesa v zarostlých agrárních haldách, tak, jak je kdysi sedláci vybírali z polí jako nevítanou překážku polních prací.^{20/}

Výskyt valounů je hojnější zvláště v hlubokých korytech potoků na jižním svahu Míšeňské doliny v podloží šterkopískových a jílovitých sedimentů rozplavených přívalovými vodami až na pískovce brezenského souvrství. Mnoho větších je v polovině rozlomeno a z těch pestřejších půlky chybí. Nebarevné zůstaly na místě, nebo leží poblíž. Na mnohých je v místech lomu několik klínovitých záseků připomínajících stopy po skalních klínech, jak je nacházíme v zaniklých kamenolomech v okolí. Lom není čerstvý, přesto jsou jeho okraje ostré a neohlazené. To by mohlo svědčit o tom, že přímo tady v místě jejich výskytu byl v minulosti prospektory prováděn výběr těch nejbarevnějších a nejvhodnějších odrůd kamenů. Podle plošně rozsáhlých a téměř zaniklých stop v terénu je zřejmé, že zde byly valouny sbírány patrně ve větším množství, odborně rozlomeny a pak odváženy k dalšímu zpracování. Jejich neupotřebené půlky a zbytky se nacházejí v lese a zvláště podél potoků jednotlivě, nebo na menších hromádkách za staletí již zakrytých mocnými vrstvami humusu, listí a jehličí. O jejich sběru a těžbě, jakož i o dalších historických výrobních aktivitách provozovaných v Míšeňské dolině, např. lámání pískovcových kvádrů pro kamenickou výrobu

patníků a mezníků, důlní těžbě, rýžování a jílování drahých kovů a železitých zemin z rozvětralých vulkanitů, svědčí zejména výrazné terénní reliktů, jako zasypané štoly, zářezy do svahů i břehů potoků, pásma nehlubokých a zasypaných jam, šachtic s obvaly a sejpovými haldami, jakož i malé lůmky i rozsáhlejší povrchové dobývky ležící na úpatí severního zalesněného svahu Míšeňské doliny. Relikty pokračují dál na jih až k vrcholu Stožického sedla, kde jsou přerušeny zaniklým rozsáhlým pískovcovým lomem s velkými haldami na sebe pečlivě skládaných limonitizovaných pískovců.

3. Historie naleziště a jeho využívání

České země byly v minulosti proslulé svými nalezišti drahých kamenů. Bohuslav Balbín uvádí ve svých Miscelaneích charakteristický postřeh, že „*Češi mají takové přísloví, jež si i Italové přisvojili, že v Če-chách u Vysokého (nad Jizerou), což je obec na úpatí Obrých hor... mají větší cenu ty kameny, kterými pasák hodí po kravách, než krávy samotné.*“^{21/} Zmíněný pasáček házející kámen po krávi je zobrazen na mapě Čech od rytíře Pavla Aretina z Ehrenfeldu z roku 1619, která zdobí jeden ze sálů v dóžecím paláci v Benátkách.^{22/} Pověst o nerostném bohatství Čech, zejména o nalezištích zlata a drahých kamenů v českých horách, byla v 16. a 17. století rozšířena po celé Evropě. Svědectví o tom podává opět Balbín, když se zmiňuje o knížkách, popisujících nerostné bohatství Čech a jeho nelegální využívání cizinci, zejména Italy.^{23/} Italové pátrali hlavně po pestrých jaspisech, jejichž svěží barvy a rozmanitost odstínů a kreseb se jim znamenitě hodily pro mozaikové obrazy. Umělecké florentinské mozaiky, které jsou chloubou italských paláců, jsou z části vykládány kozákovskými jaspisy.^{24/}

V českých zemích bylo hromadné užívání obkladů z drahého kamene k honosné úpravě mnoha gotických interiérů příznačné pro období vrcholné gotiky za vlády Karla IV. Na výzdobu světoznámé Svatováclavské kaple v katedrále sv. Víta na Pražském Hradě, dokončené r. 1366, bylo použito celkem 1345 desek z drahých kamenů. V kapli svaté Kateřiny a svatého Kříže na Karlštejně bylo použito 2496 kamenů. Kaple sloužily jako klenotnice k úschově korunovačních klenotů. Soukromá kaple Karla IV. je obložena 1132 kameny.^{25/} Po řadu let panovalo přesvědčení, že materiál na obklady stěn kaple svatého Kříže na Karlštejně pocházel ze saských nalezišť. Roku 1983 však bylo znovuobjeveno a archeologicky zdokumentováno zapomenuté naleziště jaspisů a ametystů

u Ciboušova u Klášterce nad Ohří. Již v polovině 14. století tam byly hledány a stolou i šachtami těženy překrásné ametyst-jaspisové výplně výchozů hydrotermálních žil. Přimo na místě u Dolského mlýna na Podmílenském potoce z nich byly řezány a předbrušovány desky, odvážené pak do Prahy k dalšímu opracování kamenářskými mistry.^{26/} Český původ inkrustací v kaplích z naleziště u Ciboušova byl prokázán geologicko-petrografickým a archeologickým výzkumem. Tím došlo i ke zkoumání dalších souvislostí, které při studiu období vlády Karla IV. dlouho unikaly pozornosti.^{27/} Zde se nabízí ne zcela nepravděpodobná hypotéza, že na obklady kaplí na Karlštejně a Pražském hradě, nebo v jiných významných např. církevních objektech v Praze (ale i za hranicemi v sousedním Sasku), mohly být použity spolu s kameny ze známých českých nalezišť i zvláště vybarvené odrůdy z naleziště v Míšeňské dolině. Tuto hypotézu je možno podpořit několika argumenty.

Historické naleziště v Míšeňské dolině se podařilo přesně lokalizovat a téměř celé zdokumentovat. Výskyt drahých a ozdobných kamenů je potvrzen vlastními zpracovanými nálezy, což v praxi znamená jejich výběr, rozříznutí, vybroušení, vyleštění, a konečné zhodnocení estetické i technické kvality, která je celkem vyhovující. Různobarevné jaspisy při pouhém zpracování rovinným broušením na litiň a vyleštění, jsou vzhledově téměř stejné jako některé odrůdy z jiných nalezišť. Na základě vlastních výsledků kamenářského zpracování větších i drobných valounů ze šterkopísků koryt potoků ve zkoumané oblasti mohou konstatovat, že některé oblázky z potoků byly po výběru skutečně na mozaiky vhodné.

Míšeňská dolina byla jako naleziště nejen drahých kamenů, ale i kovů, známa již od 14. století. V jedné z Vlašských knížek od Itala Molliho se píše o Johannu Hermannovi z Welschlandu, který údajně již v roce 1345 nalezl v Míšeňské dolině zlato, které pak presentoval před samým papežem.^{28/} O přítomnosti Vlachů v naší oblasti již před třicetiletou válkou svědčí kromě pověstí o vlašských prospektorech také zápis ve farní kronice v Jiřetíně pod Jedlovou (St. Georghenthal). U příležitosti vysvěcení městského kostela Nejsvětější Trojice v roce 1612 pronesl zdejší kněz, evangelický pastor Joachim Schönfelder, kázání, v němž mimo jiné uvedl, že: „*četní cizinci ze vzdálených zemí, z Anglie, Nizozemí i Vlach k nám přicházejí a své vlastní stříbro a zlato k nám i do sousedství přinášejí a posílají.*“^{29/}

O nalezišti drahých kovů a kamenů v Míšeňské dolině pod Tolštejnem se celkem na sedmnácti místech svých Miscellaneí zmiňuje i Bohuslav Balbín. Ocitujme zde alespoň nejdůležitější pasáže: „...*Stranou Krkonoš,*

o nichž je známo, že množstvím zlatonosných písků předčí všechno, jsou Tolštejnské hory se stejnojmenným kopcem a starým hradem. Ty prosluly zlatem již za starodávna. Před samým hradem Tolštejnem vyvěrá pramen, z něhož tryskají s vodou i zrnka dobrého zlata. Zvláště pak je výborné naleziště za tím místem v hlubokém úvalu zvaném Míšeňský důl. ... Nedaleko odtud doslova září skála zvaná Ptačí kámen, pod jejímž dohledem, abych tak řekl, vycházejí na povrch zlaté žíly, které ti ukáží četné stromy, ponejvíce borovice, označené mnohými zářezy a vyrytou biskupskou mitrou. U Tolštejna je kopec Malý Stožec, velmi podobný ženskému plášti. V něm i kolem něho se nachází ve velkém množství zlato, stříbro, perly, korály, safíry a jiné vzácné kameny, a to jak na četných místech, tak v potocích, o nichž mi vyprávěl a jež sepsal můj přítel...^{30/}

„...U hradu Tolštejna a kopce jemuž obyvatelé říkají Malý Stožec, teče potok, který má ve svém korytě vzácné kameny a drahokamy různých druhů, jak mi nedávno vyprávěl jeden věrohodný muž. Mimo jiné tam lze sbírat skvělé safíry, hyacinty, výborné drahokamy, které se u nás také nacházejí, ačkoli častěji se vyskytují ve Slezsku...“^{31/} Z jedné kapitoly mimo jiné vyplývá, že zdejší krajinu osobně navštívil: „...na vlastní oči jsem se poučil, že můj přítel posbíral v potoce pod vrchem Malým Stožcem u hradu Tolštejna korály, jež si živostí barvy vůbec nezadaly s těmi z moře.“^{32/}

Zajímavá je i zpráva z doby, kdy si Albrecht Berka z Dubé činil nárok na vrácení hradu Tolštejna. Po mnoha neúspěšných pokusech dne 18. 10. 1473 poslal list saským vévodům, v němž se uchází o svěřeni nějakého úřadu, nebo alespoň o místo hejtmána na Tolštejně s tím, „že bude věrným a slibuje, že jim za to sdělí a ukáže místa, kde je několik dolů a tajných nalezišť zlata, stříbra a Salzquellen o nichž ví.“ Byl ale odmítnut.^{33/} Další zpráva uvádí, že jistému Hansi Kellerovi bylo listinou saských vévodů Ernsta a Albrechta ze dne 12. června 1474 uděleno privilegium vyzdvihoat a rýžovat zlato na panství Tolštejn, v okolních vodách a pozemcích po dobu tří let. Podle listiny zde pracovali již dříve jiní rýžovníci, kteří měli své rýže a glejty, kterým Keller neměl omezit jejich práva.^{34/} Právě v sedimentech hlubokých koryt některých zlatonosných potoků v Míšeňské dolině se kromě zlata nacházejí popisované valouny drahých a ozdobných dekorativních kamenů. J. Kratochvíl se v Topografické mineralogii Čech v souvislosti s Tolštejnem zmiňuje o pověstech o drahokamech a zlatu vyzískaném z Meissengrunder Bachu v rokli Meissengrundu jihozápadně od hradu: „Roku 1484 bylo dáno

povolení ke sběru drahokamů, obnovené r. 1509. Až do r. 1800 sem přijížděli sběratelé z Benátek a Uher. ^{“35/}

Míšeňskou dolinu a stříbrné doly u Jiřetína popisuje i bílinský lázeňský lékař Dr. František Ambrož Reuss (1761–1830) ve své mineralogii Čech z roku 1793 (v níž cituje i Balbína) a dodává: „*že lze od lidí v přílehlé krajině slyšet o tomto údolí nesčetné pohádky ve vážném tónu vyprávěti...*“ ^{“36/} Reuss, jak sám uvádí, v lokalitě byl i s místním průvodcem, který jej na místní zvláštnosti výslovně upozorňoval: „*Můj průvodce mne přednostně na tři pozoruhodnosti upozornil: ...na malý potok, protékající Meissengrundem, na Míšeňskou jeskyni (Meissenhöhle), na Míšeňský kámen, který je snad 6 láter vysoký, a je známý pod jménem Meissenstein. Na úpatí je vyhlouben a potok si v puklině tohoto pískovcového bloku prorazil cestu, nejprve padajíc přes úlomky pískovce vytváří pěkný malý vodopád, pak je pod blokem schován a z druhé strany vychází na povrch. V této průrvě jsou prý uschovány největší poklady, ale co je nejhorší, jsou hlídány skřítkem... Míšeňská jeskyně má být vlastně skladištěm všeho zlata a stříbra. Uviděl jsem jeskyni v pískovci vysokou 1–1,5 lokte, která jestli není uměleckým dílem přírody, je ústím štoly, která v hornickém úmyslu začala býti ražena. Snad mohla býti také postupně vytvořena vodou snadno prosakující skrz křehký jílovitý pískovec. Zda a jak hluboko do kopce vedla, mi nikdo nemohl sdělit a sám jsem se o tom nemohl přesvědčiti, protože jeskyně je dál vzadu z větší části zavalená... Zmínil jsem se zde o pověstném Meissengrundu, protože všichni cestující jsou na to upozorňováni a legendy jsou o tom tisknuty...*“ ^{“37/} Je zajímavé, že popis naleziště (které tehdy jistě poskytovalo ještě i jiné vzácnější druhy drahých kamenů), jakož i vlastní ověření výskytu drahých kamenů s jejich konkrétním odborným mineralogickým posouzením v jeho mineralogii chybí. Také není ani zmínky o dalších zajímavých lokalitách nacházejících se v Meissengrundu. Z toho by se mohlo usuzovat, že těžební lokality, jako např. Goldgruben, Meissengrundloch a další, byly již tehdy zaniklé a zasypané a nic se o nich nevědělo, anebo jsou mladší a v té době ještě existovat nemusely. Naopak jiřetínský důl a štoly v Milířské dolině popsal dosti podrobně.

Další oblasti s výskyty drahých a ozdobných kamenů v okolí hradu Milštejna se týká opis Vlašské knížky se zprávou italského prospektora a alchymisty Mag. Benedikta Chirocensise údajně z roku 1596, o pokladu na hradě Milštejně a o potoce pod ním vytékajícím z rybníka, v němž byl uschován poklad se zlatem a drahokamy. Opis spolu s dalšími

naučeními Vlachů pořídil cvikovský farář Ignatz Jaksch v letech 1784–1801.^{38/}

Bohužel se nám dosud nepodařilo na většině lokalit v Míšeňské dolině nalézt datovací keramický materiál k zařazení do konkrétního historického údobí, kromě částí zlomených koňských podkov v obvlech železnorudných dobyvek, které byly datovány do 14. století. Pouze zaniklá sklářská huť ležící na východním okraji doliny, na které byl proveden archeologický výzkum, byla na základě nálezů okrajových zlomků užitkové keramiky zařazena do sklonku 13. a začátku 14. století.^{39/} V jílovité zemině vybrané při jejím archeologickém výzkumu, jsem kromě jiných ozdobných červených kamenů našel jeden valoun vejcovitého tvaru, obsahující po rozříznutí pestrobarevný jaspis. V základech pece narušených provozem lesní cesty, byly použity kvádry červených kamenů, vyskytující se v okolních sedimentech. Stejně opálené a upravené červené kvádry kvarcitů byly zjištěny v severozápadní části Míšeňské doliny, v zatím nedatovaných pecích dokumentovaných v roce 1999.^{40/} Tyto kvarcitty se totiž rychle zahřejí, odolávají žáru a delší dobu udrží teplotu. Tehdy to mohli být právě Benátčané, kteří se v Čechách výrobou skla zabývali a byli na panství majiteli zvaní. Předpokládám proto, že o výskytu drahých a ozdobných kamenů nepochybně věděli kromě horníků také skláři a hutníci a věnovali jim pozornost.

Zajímavé by bylo také zjištění zakreslení symbolu naleziště v Míšeňské dolině na některé z historických map, podobně jako je označeno na mapě Aretinově. Avšak pouze na novější mapě z roku 1885 jsem našel označení Meissengrund a to právě v místě popisovaného naleziště.^{41/} Na Müllerově mapě z roku 1720 je pod zříceninou hradu Tolštejna označen alespoň Hirschenstein – Jelení kámen, Balbínem popisovaný jako „Ptačí kámen – Vogelstein“.^{42/} V dalších dostupných mapách jsem kromě hradu Tolštejna již bližší, pro nás tak důležitou lokalizaci nenašel.

Tak jako byla zapomenuta mnohá naleziště drahých kamenů, bylo po několik staletí zapomenuto i naleziště v Míšeňské dolině. Svou roli v tom sehrály i objevy nových nalezišť zlata, stříbra a drahých kamenů v koloniích. Po nalezišti v Míšeňské dolině nám zůstaly jen postupně zanikající terénní reliktů a pověsti o pokladech z drahých kamenů a Vlaších, kteří je zde hledali. Tehdy asi naleziště splnilo požadavek výběru jen určitého druhu i množství kamenů a dále již využíváno nebylo.

4. Využitelnost drahých a ozdobných kamenů z Míšeňské doliny

Jeden z možných důkazů potvrzující výskyt drahých kamenů v Míšeňské dolině se podařilo zjistit teprve začátkem září 2003. Souvisí s unikátní geologickou zahradou v Zahradách u Rumburku u domu čp. 30, na níž je plastická geologická mapa Šluknovského výběžku o ploše 50 m². Její autor Rudolf Kögler (1899–1949), nadšený a předními odborníky uznávaný amatérský geolog, ji včetně zřízení první naučné stezky v Labských pískovcích, pracně sestavil z vybraných vzorků původních hornin nacházejících se ve Šluknovském výběžku. Dokončil ji v roce 1933. Areál s mapou a alpinem byl otevřen pro veřejnost roku 1937. Geologická zahrada je evropskou raritou a je proto zapsána v Ústředním seznamu technických památek pod č. rejstříku 5052. Do současné doby se zachovala díky péči jeho rodiny, zejména dcery Ingrid Schnittnerové, která ji zpřístupnila zájemcům o geologii a turistům a prohlídku doprovází odborným výkladem.^{43/} Na geologické mapě je mimo jiné vyznačen průběh zlomové linie, tzv. Lužické poruchy a v zahradě se nachází i řada červených valounů s různými druhy hornin z Míšeňské doliny. Cenná byla informace pana Marschnera z Vlčí Hory, že se R. Köglerovi při shromažďování materiálu ke zhotovení plastické mapy podařilo ve třicátých letech 20. století nalézt v Míšeňské dolině i brekciový valoun s jaspisy a karneoly a rozpůlený červený chalcedonový valoun o průměru 25 cm, který má uvnitř křišťálovou geodu (dutin) lemovanou nádherným achátem s červenými okraji, která je dodnes v této geologické sbírce vystavena.^{44/} Vzhledově je geoda shodná s valouny, které se v Míšeňské dolině nacházejí a tak se zdá, že širší sortiment drahých kamenů tam skutečně je. Toto zdánlivě vyčerpané naleziště jistě vydá i mnohé lepší ukázky. Jejich objevení spolu s jinými druhy minerálů bude otázkou štěstí při dalším náročném a dlouhodobém systematickém geologickém výzkumu. Zajímavé by bylo i zkoumání poznámek R. Köglera z jeho geologických průzkumů a též stávající dokumentace Geologické zahrady.

Drahokamy, jako safíry, granáty a chryzolity v takové velikosti, jak jsou B. Balbinem i dalšími autory uváděny, zde prozatím nebyly nalezeny. Možná se zmínky o nich vztahují na území Horní Lužice, kde byl výskyt zlata a drahých kamenů saskými badateli prokázán,^{45/} anebo, jak výše zmíněno, na nedalekou oblast Krkonoš, Balbinem spojovanou s „*horami Tolštejnskými*“ Snad již byly v povrchových partiích sedimentů v minulosti pečlivě vysbírány a nalézají se dnes jen v hlubším

podloží. Pokud jde o perly velikosti hrachu, nebo korály, snad se tehdy jednalo o fosilní perly a korály nalázané v rozpadlých křídových pískovcích. V rozvětralých bazaltech se zde vyskytují miniaturní olivíny, ovšem ne v drahokamové (chryzolitové) kvalitě. S olivíny z bazaltového lomu Smrčí u Železného Brodu je nelze srovnávat. Těžké minerály zde na základě dosavadního vyhodnocení šlichových vzorků zkušebně vyrýžovaných ze sedimentů skutečně jsou, avšak v mikro a makroskopické velikosti, tedy v praxi nepoužitelné. Granáty (pyropy) jsou miniaturní, největší a ojedinele nalezené zrně mělo průměr 2,0 mm.^{46/} Mezi zpracovávanými vzorky se řídce objevují červené kameny mající na některé ze stran celé plošky s malými krystaly červeně zbarvenými železem, které mohly být považovány za granáty. Stejně tak jako některé železem zbarvené pestré křemence svým vzhledem vypadají jako jaspisy. Jak jsem se již ale dříve zmínil, mezi valouny se skutečně jaspisy vyskytují.

Podle kamenářských kritérií pro hodnocení, v našem případě využitelnosti drahých a ozdobných kamenů z Míšeňské doliny, na základě ověření jejich vlastním zpracováním lze konstatovat, že vybrané vzorky se vyznačují kvalitou technologickou i estetickou, barevnou stálostí a bohatostí odstínů. Vybarvením a jemnou kresbou připomínají dokonce leštěné dekorační mramory používané v kostelech na oltářní desky, obklady stěn a sloupy. Jde o surovinu homogenní, odolnou zvětrávacím procesům, sice s menšími i většími prasklinami a mikrotrhlinami, použitelnou více pro sbírkové kameny a výřezy, méně již k řezání na plátky.^{47/} I když nejlepší kusy na povrchu byly již v minulosti vysbírány, lze při trošce trpělivosti ještě nyní nalézt menší, po rozřiznutí velmi pěkné, pestře vybarvené sbírkové exponáty. Mnohem více se ale nacházejí jen barevné dekorační horniny a silicifikované pískovce nebo jejich úlomky. Většina je pórovitá a má hloubkové trhliny, které nejdou vybrousit ani zaleštit. Pro potřebu dokumentace naleziště a jeho prezentace jsou však postačující.

5. Závěr a další perspektivy badatelské činnosti v oblasti

Logický souhrn dostupných historických dokladů a nedávných terénních zjištění, doložený zpracovanými mineralogickými nálezy nawsvědčuje, že tradované pověsti o Míšeňské dolině jsou přece jen pravdivé. Potvrzuje se, že kromě geology doložené přítomnosti zlata a jeho rýžování, dolování stříbrnosných a železných rud a jejich zpracování, sklářství, pálení vápna a provozování dalších výrobních aktivit ve

středověku, leží v Míšeňské dolině také staré a zapomenuté naleziště drahých i ozdobných kamenů. Z nich skutečné jaspisy a některé druhy silicifikovaných křemenců, obzvláště krvavě červené, kdysi popisované jako karneoly a granáty, spolu s dalšími ozdobnými a dekoračními kameny, mohly být již ve středověku sbírány a používány na sestavování mozaik a obkladů stěn. Vzhledem k určitým specifickým a složitým přírodním vlivům, není původ sekundárního výskytu popisovaných cizokrajných drahých i ozdobných kamenů v Míšeňské dolině dosud jednoznačně objasněn a je nadále předmětem geologických výzkumů. O to vzácnější je skutečnost, že je to první známé naleziště drahých kamenů v Lužických horách.

Pravdivost starých pověstí popisujících potulné Vlchy, kteří se v těchto končinách pohybovali jako prospektoři, by mohla potvrzovat i shodnost celé řady různých alchymistických znaků a tajných znamení, vyskytujících se na skalách na mnoha místech těžební činnosti ve zdejšího okolí. Je tomu tak např. v lokalitě Stříbrné doly u Jedlové, nebo na skále Walstein u Wallteichu. Dále se takové znaky nacházejí v okolí štoly ražené v proželeznělých pískovcích ve Stříbrných stěnách u Hřenska.^{48/} Dokumentace a soustředění všech postupně zanikajících „vlašských znamení“, tedy prospektorských tajných znaků i nápisů na skalách zdejšího regionu a konfrontace jejich souvislosti s výskytem nerostů a historickými výrobními aktivitami v lokalitách, kde se tyto znaky nacházejí (i mimo zdejší oblast), si rovněž zasluhují odborné pozornosti a zpracování, dokud jsou nápisy ještě čitelné. Jejich každoroční systematickou dokumentací v terénu se již některé souvislosti potvrzují.^{49/}

Z terénních zjištění vyplývá, že Míšeňská dolina byla velkým výrobním areálem, kde bylo v různých časových údobích soustředěno více výrobních aktivit. Tyto činnosti jsou dokladovány i archeologickými nálezy.^{50/} Také objevy relikvů hutnických objektů v Míšeňské dolině v roce 1999 a dalších pak v roce 2002 v okolí hradu Milštejna,^{51/} řady milířů u Horního Světlé,^{52/} u Dolního Podluží a na Weberbergu,^{53/} dávají zcela jiný náhled na nenápadné terénní tvary, vypadající na první pohled jako jámy po vydobytých pařezech, nebo průzkumné sondy. Dosavadní výsledky povrchových terénních průzkumů zbývá nyní odborně vyhodnotit. Řada dokumentovaných lokalit těžební a zpracovatelské činnosti v Lužických horách je z mineralogicko-geologického a zvláště z historického hlediska pro zdejší oblast velice zajímavá a pro stanovení konkrétního postupu dalších výzkumů mimořádně významná. Je třeba na ně soustředit další výzkumné projekty, ale zavčas, dokud postupně mizejí

relikty v našich lesích nejsou rozkopány různými vandaly a dokud zde vůbec ještě nějaké památky jsou. Proto považuji za důležité popisované historické výrobní aktivity zkoumat týmově, hledat jejich vzájemné vztahy, širší souvislosti i návaznosti na další lokality a výsledky porovnávat s dostupnými archivními prameny. Jen tak lze dospět ke konečnému objasnění staletých záhad a doplnit bílá místa v historii této dosud nepracované oblasti.

Bohužel montánní problematika ve Šluknovském výběžku není v tomto směru vůbec ošetřena. Badatelské aktivity jsou roztrženy, nejsou plánovány, ani metodicky řízeny a kontrolovány. Rovněž výsledky badatelské činnosti nejsou odborně vyhodnocovány. To vše nepřispívá řádné dokumentaci, evidenci a ochraně montánně industriálních památek a jejich zachování pro budoucnost. Tento závažný problém je způsoben zejména skutečností, že v oblasti bývalého okresu Děčín dosud nebylo zřízeno archeologické pracoviště. Útlum archeologických výzkumů z důvodů nedostatku finančních prostředků ve svém důsledku vede k tomu, že neprozkoumané lokality jsou vystaveny nájezdům vykradačů s detektory kovů, kteří veškeré památky vykopávají a prodávají do zahraničí. Pociťujeme to nejen v naší oblasti, ale od roku 1990 je to již celostátní a zatím nijak neřešený problém. Proto se zde nabízí množství zajímavých námětů pro vypracování diplomových prací studentům v oboru geofyziky, geologie, mineralogie, archeologie i historie.

Nyní postupně zpracovávám více jak 300 kusů popisovaných kamenů z Míšeňské doliny. Některé jsou již k dispozici geologům k řešení otázky jejich původu a výskytu v této oblasti. Po výběru těch nejlepších bude jejich kolekce vystavena v hornicko-mineralogické expozici muzea v Jiřetíně pod Jedlovou.

POZNÁMKY

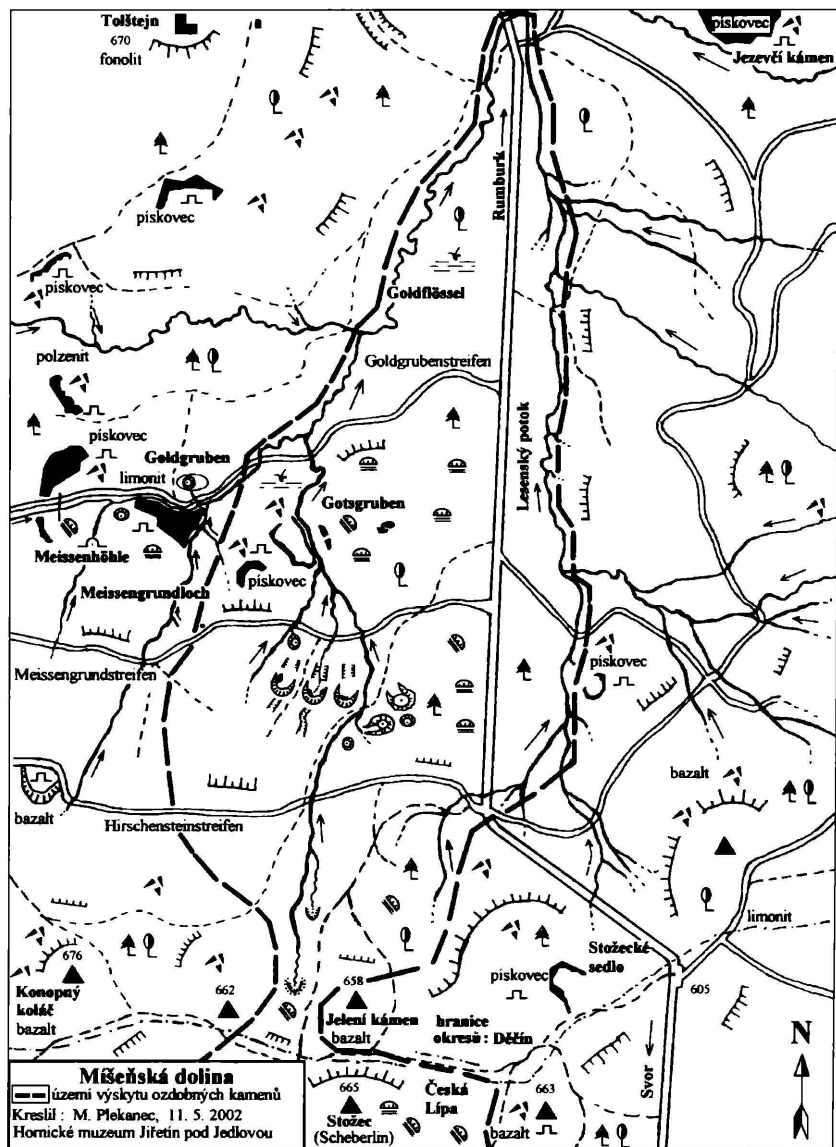
- 1/ Balbín, B., 1679: *Miscellanea historica regni Bohemiae I./1*. Pragae, str. 39–40. Již tehdy Balbín mimo jiné zmiňuje zlatonosné potoky mezi Tolštejnem a Jablonným i naleziště zlata a drahých kamenů v „Míšeňském“ dole (Meissengrundtu), nikoliv Sýkořím dole (Meisengrundtu), jak je lokalita na hospodářské mapě z roku 1900 a na nových turistických mapách a v publikacích zcela nesprávně označována.
- 2/ Výjimku představuje Šťoviček, J., 1980: Zlato v severních Čechách. Etnohistorický příspěvek o zlatu v oblasti Lužických a Jizerských hor, Krkonoš a Podkrkonoší. Studie z dějin hornictví 12, Rozpravy NTM, č. 78. Praha, str. 147–165.
- 3/ Nývlt, D.–Valečka, J.–Křelina, J., 2002: Zbytky paleogenního zarovnaného povrchu v okolí Pěnkavčího vrchu v Lužických horách. Zprávy o geologických výzkumech v r. 2001, ČGS, Praha, str. 59–61; Hanus, R., 2001: Geologicko mineralogické poměry Míšeňské doliny v Lužických horách. Diplomová práce, MS, archiv PŘF UK Praha, str. 19–20.
- 4/ Zimmermann, K. v., 1903: Diluviale Ablagerungen in der Umgebung von Leipa. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 26. s. 305–318 a 385–386. Týž (1911): Die geologischen Grundlagen einiger Züge im Landschaftsbild von Zwickau. Tamtéž 34, s. 287–292. Týž (1921): Diluviale Ablagerungen beim Tollenstein. Tamtéž 44, s. 105–111. Vortisch, W., 1928: Bemerkenswerte Geröllführung eines Tuffschlottes in Nordböhmen. Firgenwald I, Reichenberg, str. 15–24.
- 5/ Cajz, V. – Goth, K. – Suhr, P., 2000: Tertiäre Maare rund um den Egergraben–Tertiary maars around the Egergraben, pp. 53–84. In: Neuffer, O. and Lutz, H. eds.: Exkursionsführer Internationale Maar-Tagung Daun/Vulkaneifel, August 17.–27. 2000. Mainzer Naturwissenschaftliches Archiv, Beiheft 24, Naturhistorisches Museum Mainz, Landesammlung für Naturkunde Rheinland-Pfalz.
- 6/ Nývlt, D.–Valečka, J.–Křelina, J., 2002: Zbytky paleogenního zarovnaného povrchu v okolí Pěnkavčího vrchu v Lužických horách. Zprávy o geologických výzkumech v r. 2001, str. 59–61.
- 7/ Ústní sdělení P. Havránka z roku 2002.
- 8/ Nývlt, D.–Valečka, J.–Křelina, J., 2002: Zbytky paleogenního zarovnaného povrchu v okolí Pěnkavčího vrchu v Lužických horách. Zprávy o geologických výzkumech v r. 2001, str. 59–61.
- 9/ Hanus, R., 2001: Geologicko mineralogické poměry Míšeňské doliny v Lužických horách. Diplomová práce, MS, archiv PŘF UK Praha, str. 73.
- 10/ Kolaříková, I., 2001: Geologicko-ložiskové poměry v Miliřské dolině u Jiřetína p. Jedlovou. Diplomová práce, MS, Archiv UK Přírodovědecká fakulta, Praha, str. 58. Ústní sdělení B. Flekny a P. Havránka.
- 11/ Hanus, R., 2001: Mineralogicko geologická charakteristika Míšeňské doliny v Lužických horách. Bulletin mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea Praha, č. 9, str. 200–202. (Na toto téma proběhla dne 15. 9. 2003 v NM v Praze přednáška RNDr. Hanuse a RNDr. I. Kolaříkové). Ústní sdělení P. Rambouska.
- 12/ Nývlt, D. – Opletal, M., 2002: Nové nálezy nordických hornin ve Šluknovském výběžku. Zprávy o geologických výzkumech v roce 2001. ČGÚ Praha, str. 139–142.
- 13/ Za napsání úvodu ke geologii zkoumané oblasti a určení jednotlivých druhů hornin, včetně obětavé spolupráce při terénních průzkumech, touto formou děkuji geologu Mgr. P. Havránkovi.

- 14/ Smetana, J., 1995: Počátky Jiřetína pod Jedlovou, Děčínské vlastivědné zprávy, roč. 9, č. 1, str. 4.
- 15/ Stein, K., 1986: Několik oronym z Lužických hor. Z minulosti Děčínska a Českolipska, 4, str. 409. V práci ing. Steina je na str. 397–436 přehledný seznam současných používaných názvů ve srovnání s původními a správnými mistopisnými historickými. Na většinu současných turistických, základních i vojenských map jsou však názvy zdejších lokalit uváděny zcela nesprávné, v pozměněné podobě nebo pod zcela nové vymyšlenými názvy. Původní správné místní historické názvy, někde dosud používané, jsou zcela přehlíženy.
- 16/ Grünwald, J., 1936: Aus vergangenen Zeiten. Beiträge zur Heimatgeschichte. Wien – Warnsdorf – Leipzig. str. 57.
- 17/ Ústní sdělení P. Havránka z terénních prospekci: Výskyt ozdobných kamenů v okolí Milštejna byl konkrétními nálezy prokázán. Příspěvek týkající se výskytu drahých a ozdobných kamenů a naleziště v oblasti okolí hradu Milštejna bude publikován v dalším Bezdězu 14/2005.
- 18/ Bouška, V. – Kouřimský, J., 1983: Drahé kameny kolem nás. Praha, s. 96–97, 128–129.
- 19/ Elznic, A. – Zelenka O., 1987: Geologické a mineralogické vycházky západní části Severočeského kraje. Část II. Krajské muzeum Teplice, svazek 27, str. 28–38; Kratochvíl, J., 1937: Topografická mineralogie Čech - I.díl. Praha, str. 1638.
- 20/ Kouřimský, J., 1985: Drahé kameny Krušných hor. Památky a příroda, č. 10, str. 634.
- 21/ Citováno podle Bohuslav Balbín: Krásy a bohatství české země. Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého, uspořádala a přeložila Helena Businská, Praha 1986, str. 68.
- 22/ Burdátš, M., 1999: Naše nejstarší mapy II. Aretinova mapa Čech. Poradna Naší rodiny 3/1999 (převzato ze stránek Internetu : /<http://www.antik-kant.cz/>).
- 23/ Balbín, B., 1986: Krásy a bohatství české země, str. 67–68.
- 24/ Pišl, M., 1990: Podkrkonošské kamenářství, Jičín, str. 4.
- 25/ Skřivánek, Fr., 1985: Inkrustace z drahého kamene vrcholný projev interiérové úpravy v české gotické architektuře, Památky a příroda, č. 10., str. 579: „*Čechy se staly v předmětném období (miněna zejména doba vlády Karla IV.) i centrem středověké produkce předmětů vyrobených z drahého kamene, což jistě přinese další překvapivá zjištění při revizi fondů uložených v předních evropských sakrálních i panovníckých pokladech. Provenience drahých kamenů, ze kterých byly zhotoveny exponáty v těchto sbírkách, je až na zanedbatelné výjimky zcela neznámá.*
- 26/ Bouška, V. – Kouřimský, J., 1983: Drahé kameny kolem nás, Praha, str. 226–249.
- 27/ Kudrnáč, J., 1985: Archeologický výzkum středověké těžby drahých kamenů u Ciboušova v Krušných horách. Památky a příroda, č. 10, str. 594–603. „*Zkoumání těžby drahých kamenů u Ciboušova v roce 1983–1984 archeologickým výzkumem, bylo uskutečněno poprvé v Československu. Vzhledem k jedinečnosti řešeného úkolu byl soustředěn největší tým odborníků. Zkušenostmi získanými montánní archeologií je jisté, že k objevu datovatelných předmětů a k poznání způsobu těžby lze dospět pouze plošnými a hloubkovými sondami vhodně umístěnými v odvalech a těžebních jámě. Výzkum potvrdil nezbytnost spolupráce archeologů, mineralogů a geologů, na což upozorňovali badatelé již od 2. poloviny 19. st....Ne nezajímavé by bylo zjištění historiků umění, které z mozaik v Itálii byly vytvořeny z krušnohorských drahých kamenů.* (Pozn. M.P. : Zajímavé by bylo i srovnání zda jsou v některých mozaikách také kameny ze zapomenutého naleziště v Meissengrundu).

- 28/ Z výpisků ing. Karla Steina z roku 1965, přeložil Jan Štika Praha 1995. Stručný obsah Tolštejnské knížky uveřejnil bez uvedení pramene Augustin Pleschke v brožurce St. Georenthaler Bergwerk, vydané v roce 1936 ve Varnsdorfu. Její celý text viz Ernst Donth: Ein Tollenstein-Büchlein, Mitteilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs, 8, 1885, str. 24–29.
- 29/ Smetana, J., 1998: Jiřetín pod Jedlovou. 450 let města v Lužických horách. Jiřetín p. Jedlovou, str. 48.
- 30/ Balbin, B.: Krásy a bohatství České země, str. 86. Nejvyšší vrch Schöberlin je však ve výboru z Balbinova díla přeložen jako Malý Stožec. Zde by mohlo dojít k záměně se znělcovým vrchem stejného jména, který je o 3600 m západně od popisovaného naleziště a drahé kameny se tam nenachází.
- 31/ Tamtéž, str. 128.
- 32/ Tamtéž, str. 130.
- 33/ Klos, R., 1997: Přehled dějin Krásné Lípy s okolím do konce třicetileté války. Druhé rozšířené vydání. Krásná Lípa, str. 34. Viz též Alfred Moschkau: Burg Tollenstein in Böhmen. Rumburk 1882. Překlad a úprava nakladatelství Libuše Horáčková, Varnsdorf, 2003, str. 33.
- 34/ Šťovíček, J., 1981: K těžbě zlata v severních a severovýchodních Čechách. Studie z dějin hornictví, 11, str. 97.
- 35/ Kratochvíl, J., 1964: Topografická mineralogie Čech VII. díl. str. 391–392.
- 36/ Reuss, F. A., 1793: Das Gebirge um St. Georenthal. Mineralogische Geographie von Böhmen Teil I, str. 133–146.
- 37/ Tamtéž, str. 135, 139.
- 38/ Donth, E., 1885: Ein Tollenstein-Büchlein, Mitteilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs, 8, str. 24–29.
- 39/ Černá, E., 1992: Předběžná zpráva o výsledcích archeologického výzkumu středověké sklářské hutě na k.ú. Dolní Podluží o. Děčín. Děčínské vlastivědné zprávy, 3, č. 2, str. 3–16.
- 40/ Plekanec, M., 2000: Míšeňská dolina. Bezděz, 9, str. 417–435.
- 41/ Hockauf, A., 1885: Heimatskunde des politischen Bezirkes Rumburg. Rumburk (fotokopie mapy).
- 42/ Müller, Joh. Christoph, 1720: Mappa geographica regni Bohemiae (fotokopie); Balbin, B., 1679: Miscellanea, str. 40–41.
- 43/ Stein, K., 1995: První naučná stezka v Labských pískovcích, Děčínské vlastivědné zprávy, 6, č. 4, str. 36–37.
- 44/ Ústní informace od pana Reinera Marschnera, rodáka z Vlčí Hory /2003/. V roce 1949 jako devítiletý s kamarády nahlíželi přes plot a obdivovali vystavené kameny v geologické zahradě. Tehdy ho zaujaly červené valouny. Paní Köglerová jim ukázala i zmíněnou půlku červené geody s achátem. Na otázku odkud achát a červené kameny pocházejí jim řekl, že jsou všechny ze Šebru (pomístní název Stožec, prostoru u Meissengrundu). R. Marschner si proto do mapy vyznačil tužkou kroužek v tom prostoru a jeli tam na kole acháty hledat, ale úspěch neměli.
- 45/ Schade, M. – Birke, T., 2002: Gold im Lausitzer Bergland. Fundorte-Herkunft-Geschichte. GOLD-Museum Theuern. Obsahuje souhrn výsledků mnohaletých geologických terénních průzkumů na zlato a těžké minerály v lokalitách na Českoluzickém pomezí.

- 46/ Blíže k tomu: Hanus, R., 2001: Geologicko mineralogické poměry Míšeňské doliny v Lužických horách. Diplomová práce, MS, archiv PrF UK Praha, str. 41, 45.
- 47/ Turnovec, I., 1987: Broušení drahých kamenů. Hornická Příbram ve vědě a technice, str. 161–170.
- 48/ Veselý, M. 2002: Stříbrné stěny u Hřenska. Děčínské vlastivědné zprávy, 12, č. 1, str. 19–29.
- 49/ Jenč, P. – Pátková, H. – Peša, V., 2001: Historické skalní rytiny v Labských pískovcích (první etapa dokumentace v okolí Jetřichovic v r. 2000). Porta Bohemica, č. 1, str. 149–165.
- 50/ Černá, E., 1992: Předběžná zpráva o výsledcích archeologického výzkumu středověké sklářské hutě na k. ú. Dolní Podluží o. Děčín. Děčínské vlastivědné zprávy, 3, č. 2, str. 3–16; Gelnar, M., 1999: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Bezděz, 8, str. 51–95.
- 51/ Plekanec, M., 2000: Míšeňská dolina. Bezděz, 9, str. 417–435; Havránek, P.–Plekanec, M. 2003: Nové pece u Milštejna. Bezděz, 12, str. 405–408.
- 52/ Havránek, P., 2002: Milíře u Horní Světlé. Bezděz, 11, str. 275–281.
- 53/ Plekanec, M. – Havránek, P., 2004: Milíře u Dolního Podluží. Bezděz, 13, str. 283–288.

Obr. 1. Plánek naleziště ozdobných kamenů v Míšeňské dolině.

RESUMÉE

Ein vergessener Fundort dekorativer Steine im Tal Míšeňská dolina

Miroslav Plekanec

Bohuslav Balbín beschrieb in seinen Aufzeichnungen aus dem Jahre 1679 das Tal Míšeňská dolina (Meissnergrund) bei Jiřetín pod Jedlovou (St. Georgenthal) in Nordböhmen als einen reichen Fundort der seltensten Edelsteine, Granaten, Saphiren, Chrysolithen, Korallen u. a. m. Die Míšeňská dolina bildet ein ungefähr 600 m breites und etwa 2000 m langes Tal, das vom Bahnhofe Jedlová (Tanneberg) bis an den Fuss des Pěnkavčí vrch (Finkenkoppe) reicht. Seine südliche Umrahmung wird von einem bis zum Schöberpass (Stožecké sedlo) hinziehenden Höhenzug mit den Gipfeln Konopáč (Hanfkuchen), Jelení skála (Hirschenstein) und Stožec (Schöber) gebildet. Der Höhenzug besteht aus Sandsteinen der Březno-Schichten der oberen Kreide, die genannten Gipfel stellen Durchbrüche Tertiärer Vulkanite verschiedener Zusammensetzung, meistens Basanite und Tephrite dar; von grosser Bedeutung ist ein morphologisch fast nicht hervortretender Rest einer Intrusivbrekcie in der Umgebung des Stožec.

Ungefähr 3 km nördlich des Tales verläuft die Lausitzer Störung, die die Kreidesedimente vom Lausitzer Pluton trennt. Dieser ist hier mit den Resten seiner sedimentären Deckgesteine, den Grauwackenschiefern (oberes Proterozoikum), mit dem mittelkörnigen Granodiorit des Václavice-Typs und dem Rumburger Granit vertreten. Nördlich der Störung machen sich in grossem Masse die Sedimente des Festlandgletschers geltend.

Im Rahmen der durchgeführten Geländeerkundungen wurden im Gehängeschutt des Nordabhanges dieses Rückens ein Komplex verschiedener Gesteine und Minerale gefunden. Unter den Gesteinen überwiegen stark verkieselte Sandsteine bis konglomeratische Sandsteine mit häufigen Adern von sekretionärem Quarz milchigweisser Farbe, die überwiegend rot, gelb oder grauweiss gefärbt, unregelmässig gerundete Gerölle und Blöcke bilden und oft eine 1–5 cm dicke oberflächliche Alterationszone aufweisen. Ausserdem kommen hier Brekzien, Quarzporphyre, Grauwacken, Gangquarz und verschiedene Basaltgesteine vor. Von Mineralen wurden ausser verschieden gefärbtem Quarz (Amethyst, Chalzedon, Achat, Bergkrystall) auch ein kleines Geröll eines dichten, metallisch grauen Hämatits gefunden. Schwarze, mit dünnen Adern von milchweissem, gelblichen bis rotgefärbtem Quarz durchdrungene Lydite sind auch festgestellt worden. Die meisten dieser Gerölle kommen am Südbhange des Tales im Liegenden der Schotter- und Tonablagerungen der Bachläufe vor.

Spuren im Gelände weisen darauf hin, dass diese Gerölle gesammelt, fachgerecht gespalten und zur weiteren Verarbeitung weggeführt worden sind. Die unbrauchbaren Hälften und Reste trifft man in der Umgebung einzeln oder in kleinen Haufen liegend an. Durch diese Funde wurde bestätigt, dass das Tal Míšeňská dolina einen alten und vergessenen Fundort dekorativer Steine darstellt. Von diesen Steinen konnten wirkliche Jaspise und einige, besonders rotgefärbte Abarten silifizierter Quarzite auch schon im Mittelalter gesammelt werden und konnten, zusammen mit den Steinen aus anderen bekannteren Fundorten Böhmens, zur Ausschmückung der Wände in den Kapellen der Burg Karlštejn, der Prager Burg und anderer bedeutender, z. B. kirchlicher Bauten in Böhmen, möglicherweise auch im nahen Sachsen verwendet worden sein.

SUMMARY

A forgotten locality of decorative stones in the Míšeňská dolina-valley

Miroslav Plekanec

In his notes printed in 1679 Bohuslav Balbín mentions the Míšeňská dolina valley near Jiřetín pod Jedlovou in North Bohemia as a famous locality of the most precious stones, e. g. garnets, sapphires, chrysolithes, corals etc. This valley is about 600 m broad and approximately 2000 m long and is situated between the railway station Jedlová and the foots of the hill Pěnkavčí vrch. Its southern border between the station and the Stožecké sedlo saddle is defined by a small ridge of Upper Cretaceous rocks protruded by Tertiary volcanics forming the Konopáč, Jelení skála and Stožec hills. The composition of the prevailing volcanics is basanitic or tephritic. Near of the Stožec hill there is an important, but almost imperceptible relic of a volcanic diatrema. About 3 km to the north the important Lusatian main fault separates the Cretaceous from the Lusatian granitoid massif. At Jiřetín the massif is represented by a relic of its sedimentary mantle consisting of greywackes and phyllitic shales, by the medium grained Václavice granodiorite and the Rumburg granite. North of the fault also sediments of the continental glacier are developed.

The exploration revealed that the debris on the northern slope of the ridge mentioned above contains a variegated collection of rocks and minerals. Prevailing are rounded fragments of strongly silicified sandstone or finegrained conglomerate with frequent veinlets of white secretory quartz, frequently occur different rocks of prevalingly red, yellow or greyish white colour in irregularly rounded boulders. The blocs often contain a 1 to 5 cm thick surficial alteration zone. Also breccias, quartz porphyries, greywackes, vein quartz and basaltic rocks had been detected. Minerals are represented by coloured quartz (amethyst, chalcedony, agate, rock crystal) and by one fragment of finegrained hematite. Frequent black lydites contain milky, yellowish or red quartz veinlets. Some quartzite boulders include small pores filled with crystals of colourless, white, frequently also red quartz. These boulders occur mainly under a gravel and clay layer in the sediments of brooks on the southern slope of the valley.

From distinct traces in this terrain it is concluded that in former times the boulders had been collected, professionally broken and carried away for further treatment. Inapplicable parts and fragments are found dispersed in the terrain or accuulated in small heaps.

These findings confirm that the Míšeňské údolí valley is an old forgotten locality of decorative stones. From the stones found there some jaspers and several kinds of silicified quartzites especially of red colours, probably, together with decorative stones from other known localities in Bohemia could be used in the decorative lining of the chapels of the Karlštejn and Prague castles and other, mainly ecclesiastical buildings in Prague and, perhaps, also in nearby parts of Saxonia.

MINERALOGIE RUDNÍCH ŽIL V JIŘETÍNĚ POD JEDLOVOU

Petr Kühn

Petr Kühn: Mineralogy of the ore veins of Jiřetín pod Jedlovou, North Bohemia

At Jiřetín pod Jedlovou (St. Georgenthal), North Bohemia, old lead-silver mines recently had been re-opened for tourists. Many interesting samples of their ores and the country-rock are in the exposition of the municipal museum of Jiřetín pod Jedlovou. Moreover, in the course of the preparation of the adit for its opening several ore samples had been taken which came to the local museum at Česká Lípa. These samples and nine polished microscopic sections of them had been studied. In the course of the investigation in addition to the formerly reported minerals the occurrence of three additional mineral species, i. e. covellite, chalcocite, and digenite was detected. Moreover, also the succession scheme of ore and gangue minerals in the veins and their succession stages were constructed (see Table 2).

Úvod

Na jihozápadním a jižním okraji Jiřetína pod Jedlovou (St. Georgenthal) vystupují v drobovém komplexu Křížového vrchu (dříve Kraví hora – Kühberg, teprve později Kreuzberg) polymetalické rudní žíly, které se opakovaně staly předmětem pokusů o hornické dobývání. O počátcích a nejstarší historii zdejšího dolování panují většinou jen domněnky (viz Paudler 1892, Hockauf 1885, též Kratochvíl 1960, nověji Brzák, Fabiánek 1995, Smetana 1998). Nejstarší zprávu, týkající se nesporně jiřetínského dolování, představuje zakládací listina hornického městečka, vystavená Geogem von Schleinitz dne 12. listopadu roku 1554 pro 35 horníků, které sem povolal z pohoří Harz v Německu. V roce 1548 byla pro ně zahájena výstavba městečka a v roce 1553 byla dokončena. Jiří, nejvýznamnější podporovatel zdejšího hornictví, však zřejmě na dobývání jen doplácel a když nedlouho potom v roce 1565 zemřel, připadly veškeré

dluhy na jeho nástupce a poddané. Jiřího syn Kryštof ještě založil stoupu a huť (název „šmelcovna“ nakonec přežil staletí až do naší doby). Tím sice podstatně snížil náklady na hutnění rudy, odvážené do té doby do Freibergu (Hanel 1935), hospodářská situace dolů na žilách s malými objemy chudých rud se tím však asi výrazněji nezlepšila.

Přes veškeré snahy byl proto výnos dolování stále velmi malý a nepřevýšil náklady, jak o tom svědčí i Smetanou (1998) citovaný text z roku 1566: „*Jiřetín je nově založené horní město, obdařené horními svobodami; ještě posud se má jimi spravovati; ačkoliv doba těchto udělených horních svobod je již pryč; jsou mu doposud z milosti vrchnosti ponechány.*“ Nakonec v únoru roku 1581 Jiřího nástupce prodal panství Georgu Mehlovi ze Strehlitz. Ten nadále podporoval nerentabilní těžbu, což zřejmě svým dílem přispělo i k zadlužení jeho syna Baltazara Mehla. Jiřetín sice byl ještě 18. prosince 1587 císařem Rudolfem II. povýšen na město, ale zřejmě nepříliš přesvědčivé výsledky dolování způsobily, že ve stejném roce 1587 mu již horní svobody nebyly obnoveny a jiřetínským byly vyměřeny poddanské platy a služby.

Pokusy o obnovení dolů byly provedeny ještě několikrát i později, např. v letech 1750, 1782, 1883 (Hockauf 1885, Paudler 1892, Brzák, Fabiánek 1995, Smetana 1998), byly ale stejně neúspěšné, vidina bohatých rudních zásob a zisků se pokaždé rychle rozplynula. Svědectví o tom podává také např. Reuss (1793), který zdejší doly v době jednoho z pokusů o obnovení dolování koncem 18. století navštívil a podrobně je popsal. Podle něho tehdejší těžář Hennevogel z Ebenburgu na otvírku dolů stále doplácí. Také o pozdějších pokusech píše podobně například Hockauf (1885) a Paudler (1892). Ani novodobý průzkum ložiska, uskutečněný v letech 1955–1956, neověřil žádné zásoby ekonomicky těžitelných polymetalických rud (Tuček 1970).

Potom, co doly přechodně sloužily místnímu JZD jako skladiště, se zatím poslední pokusy o využití pozůstatků zdejších hornických děl stalo jejich zpřístupnění pro turistickou veřejnost, nejprve v roce 1935 a pak nově v roce 1997. Zbývá jen doufat, že se tím ze zdejších nepříliš bohatých rudních žil podaří získat více stříbra než z dřívějších pokusů o jeho těžbu.

Minerály rudních žil v literatuře

Nejstarší bezpečné údaje o minerálním složení zdejších žil pocházejí od Reusse (1793): mimo hlušínové minerály, křemen a růžový karbonát,

jsou podle něho v žilách zastoupeny z rudních minerálů chalkopyrit, galenit, nejméně je sfaleritu. Střed žíly zpravidla zaujímá kalcit, ke kterému se na obou stranách přikládá galenit, zatímco sfalerit následuje až po něm. Chalkopyrit mezi rudními složkami převládá a vyskytuje se většinou uzavírán v žilovině, méně je vtroušený do galenitu a sfaleritu. Ani pozdější práce, shrnuté u Kratochvíla (1960) nebo Tučka (1970), jiné minerály neuvádějí.

Nejnovější stručnou charakteristiku zdejších žil uvádějí Novák a Novák (1998): jiřetínské rudní žíly jsou vázány na poruchové pásmo směru ZSZ – VJV zapadající 35° k S. Žíly mají čočkovitý charakter a obsahují křemen s vtroušeným galenitem, hnědým sfaleritem, chalkopyritem, pyritem, místy je též zastoupen růžový karbonát. Ve vzorcích, odebraných v průběhu prací na zpřístupnění dolů, je sfalerit zastoupen zhruba stejně jako chalkopyrit, vzácnější je galenit a pyrit. Sfalerit je hnědavě černý až černý, smolně lesklý, má jemně až středně zrnité štěpné agregáty dosahující v délce žilek až 2 cm i menší izolovaná zrna. Chalkopyritové jemnozrné, až 1,5 cm dlouhé agregáty srůstají se sfaleritem nebo na něho nasedají. Galenit je zarostlý ve sfaleritu a chalkopyritu v zrnech o velikosti do 4 mm. Pyrit tvoří jemnozrné drobné agregáty a velmi jemnozrnou impregnaci v okolní hornině; byl pozorován též uzavřený v kalcitu.

Křemen, šedý až zelenavě šedý, vystupuje na okrajích sulfidických žilek i v okolní hornině. Vzácně zasahuje v drúzách drobných čirých, krátce sloupečkových krystalů do kalcitu. Kalcit jako nejmladší minerál je čistě bílý a uzavírá drobná zrna sfaleritu, chalkopyritu a pyritu.

U Brzáka a Fabiánka (1995) pak nacházíme nejbohatší soupis minerálů, sestavený zřejmě na základě makroskopické prohlídky většího počtu vzorků, avšak bez bližšího popisu minerálů. Z rudních minerálů zjistili sfalerit, galenit, pyrit a chalkopyrit, z hlušinových křemen, kalcit a ankerit; z druhotných produktů malachit, azurit, limonit, sádrovec a oxid manganu.

Přehled minerálů jiřetínských rudních žil podle výše uvedených autorů, doplněný některými dalšími údaji shrnuje **tab. 1**.

Mikroskopie rudních a nerudních minerálů žil

Bohaté ukázky výplní zdejších rudních žil i průvodních hornin jsou deponovány a vystaveny v regionálním muzeu v Jiřetině. Vlastními sběry autora této práce v posledních fázích zpřístupňovacích prací na ložisku a za vydatné pomoci L. Nováka, M. Plekance a v neposlední řadě

B. Flekny se dostal větší počet vzorků rudní výplně jiřetínských rudních žil také do vlastivědného muzea v České Lípě. Z některých úlomků s bohatším zastoupením rudních minerálů byly připraveny nábrusy ke studiu pod mikroskopem, které spolu s makroskopickými pozorováními přineslo některé nové poznatky o minerální výplni zdejších rudních žil a určení sledu jejich vylučování (jejich poměrné stáří), sukcese, které jsou předmětem této práce.

Chalkopyrit

Při makroskopické pohledce rudních vzorků je chalkopyrit nápadný jako jedna z podstatných rudních složek zdejších žil a projevuje se většinou ve více méně izolovaných zrncích a v nepravidelných agregátech s průměrem několika milimetrů, uzavíraných v nerudních minerálech výplně žil. V menší míře bývá v zrnkách velikosti do 0,053 x 0,091 mm rozptýlen v okolní hornině v různé silné zóně, bezprostředně doprovázející okraje rudní žíly. Píše o tom již Reuss (1793), podle něhož sice je převládající rudou žil, je však často také vtroušený i v okolní hornině a vytváří také krátké, málo mocné žilky, pronikající v různých směrech a úhlech do okolní horniny. Je podle něho většinou uzavírán v žilovině, a jen v menší míře v galenitu a sfaleritu. Podle Kratochvíla (1960) se chalkopyrit vyskytuje také vtroušený ve štěpném kalcitu. Makroskopicky je chalkopyrit světle mosazně žlutý se slabě nazelenalým odstínem, jen vzácně mívá pestré náběhové barvy.

Pod mikroskopem vidíme chalkopyrit většinou spolu se sfaleritem v nepravidelných agregátech a útvech vyplňovat mezery mezi zrnky křemene s korozi zaoblenými krystalovými obrysy. Do krystalových agregátů křemene proniká po hranicích zrn podle jejich vzájemných hranic a přitom je zatlačuje nebo do nich zasahuje v lalokovitých útvech. Hojně uzavírá v různém stupni zaoblené průřezy krystalů křemene, bývá v nich také uzavírán ve formě malých zrněk. V křemenu bývají zrnka často uspořádána do řad, ležících v hloubce 0,045 až 0,098 mm pod povrchem jeho krystalů. Také v malých zrnkách narůstá na povrch krystalů křemene, vrstlých původně jako drúzy do dutin žil, později zaplněných mladším karbonátem. Tvoří i různé široké, přímočaré i nepravidelně probíhající krátké žilky (velikosti 0,030 x 0,174 mm nebo 0,053 x 0,302 mm) ve sfaleritu, sám je pronikán tenkými žilkami bílého karbonátu. Uzavírá sfalerit v zrnech velikosti až 0,053 x 0,045 mm nebo v drobných hvězdičkách do 0,008 až 0,086 x 0,075 mm, ojedinele byla v něm nalezena třípaprsčitá hvězdice sfaleritu velikosti 0,128 x 0,115 mm.

Někdy naopak sám tvoří žilky do 0,008 x 0,226 mm uložené ve sfaleritu. Hojně také uzavírá pyrit, většinou v krystalově omezených zrnech uložených v něm v kratších nebo delších přímých řadách seřazených podle tenkých puklin, z čehož můžeme soudit, že pravděpodobně krystaly pyritu představují metakrystaly vytvářející vlastní krystalové plochy zatlačováním hmoty již před ním vyloučeného chalkopyritu. Velmi hojně je v zrníčkách nejmenších pod mikroskopem pozorovatelných rozměrů uzavírán ve sfaleritu.

Poměrně vzácně mívá na povrchu agregátů a zrn lemy druhotných minerálů, v nichž byl pod mikroskopem zjištěn *covellin* v silně anizotropních, modrých a červených, 0,015 až 0,023 mm mocných žilkách a zejména lemech kolem zrn uzavíraných v karbonátu. Místy je v těchto lemech doprovázen modrým izotropním *digenitem* o maximální mocnosti 0,015 mm a vzácně i šedým izotropním *chalkosinem*. Na povrchu vzorků bývají kolem jeho agregátů makroskopicky patrné zelené povlaky *malachitu*, modrý azurit na vzorcích v muzeu pozorován nebyl.

Pyrit

Reuss (1793) se ve svém dosti podrobném popisu mineralogie jiřetínských rudních žil o přítomnosti pyritu nezmiňuje, ve výčtu minerálů jej neuvádí ani Kratochvíl (1960). Pyrit nebývá pouhým okem patrný ani na plochách čerstvě odlomených rudních vzorků. Jen zcela ojediněle jej můžeme spatřit v okolní hornině v malých krychličkách dosahujících velikosti až jednoho milimetru.

Ani v nábrusech pod mikroskopem není jeho výskyt příliš hojný. Nejčastěji tu vystupuje v krystalových zrnech čtvercových nebo obdélníkových, trojúhelníkových, pětiúhelníkových nebo šestiúhelníkových průřezů velikosti až do asi 0,415–0,491 mm, a bývá nejčastěji uzavírán v křemeni, méně i v chalkopyritu, v němž místy bývá uzavírán v agregátech polygonálně až nepravidelně omezených zrn. V chalkopyritu bývají jeho zrna často nahromaděna u jeho hranic s křemenem a jsou pak krystalově omezena jak proti křemeni, tak i proti chalkopyritu. Ve sfaleritu často chybí, ačkoliv v něm byla pozorována ojedinělá krystalová zrna velikosti až 0,264 x 0,205 mm. Podobně byl také několikrát pozorován v krystalově omezených zrnech, zasahujících z nerudního okolí do krystalů křemene. Potvrzuje to domněnku vyslovenou i výše, že krystalograficky omezená zrna pyritu představují metakrystaly, vzniklé tím, že rostoucí krystal pyritu zatlačoval hmotu již existujícího chalkopyritu nebo křemene. O tomto způsobu růstu krystalů pyritu svědčí také

fakt, že krystalově omezené průřezy pyritu bývají v chalkopyritu a křemeni uspořádány v řadách sledujících tenké, místy i sotva znatelné přímočaré pukliny. Ojedinele byly v chalkopyritu pozorovány kostrovité útvary pyritu velikosti do 0,906 x 0,793 mm.

Poměrně často se v chalkopyritu vyskytuje v drobných atolových útvarech průměru kolem 0,060 mm, někdy až asi 0,136 mm, jejich střed je zpravidla vyplněn chalkopyritem, někdy též křemenem nebo shlukem menších pyritových zrn. Ve sfaleritu nebo galenitu podobné útvary pozorovány nebyly. Ukazuje to, že se pyrit pravděpodobně vylučoval nejprve v koloidní formě a teprve později překrystalovával.

Jinde jsou v chalkopyritu uzavírány agregáty z drobných, navzájem se dotýkajících krystalových až nepravidelně omezených zrn pyritu, uložených v jakési rovněž pyritové mezerní hmotě; hranice mezi zrny a touto „mezerní hmotou“ jsou zpravidla zdůrazněny malou, ale v nábruse zřetelně viditelnou mezerou. Tato krystalová zrna mají čtvercový až silně protáhlý obdélníkový průřez a velikost do 0,023 x 0,060 mm, na okrajích některých agregátů jsou tenké lištovité průřezy pyritu až 0,008 x 0,091 mm. Jindy se podobné agregáty skládají z nepravidelně polygonálních nebo zcela nepravidelně omezených zrn; v takových případech pak hranice mezi „zrny“ a „mezerní hmotou“ nebývá zřetelně patrná.

Sfalerit

Podle Reusse (1793) i Kratochvíla (1960) je sfalerit na zdejších žilách z rudních minerálů nejméně zastoupen. Ve vzorcích a nábrusech českolipského muzea je však sfalerit hojnější (viz u galenitu), jak je zřejmé z toho, že z 36 vzorků je již na první pohled patrný ve 25 kusech a z 9 studovaných nábrusů byl zjištěn ve všech kromě jediného. Na povrchu vzorků ho můžeme pozorovat v nepravidelně omezených útvarech velkých až několik centimetrů, nápadných lomných plochách silně lesklými štěpnými plochami. Makroskopicky jsou v něm patrné hojné drobné uzavřeniny křemene, chalkopyritu, méně i galenitu. Jeho většinou nepravidelně omezené agregáty jsou uzavírány v křemeni, méně i v karbónátu.

Mikroskopicky je sfalerit nápadný neobvykle velkým množstvím nejmenších chalkopyritových uzavřenin, jejichž rozměry zpravidla nepřevyšují asi 0,0015 mm. Jsou rozmístěny velmi nepravidelně, nejhustěji se vyskytují v zónách podél hranic sfaleritu s chalkopyritem nebo doprovázejících okraje tenkých chalkopyritových žilek, v některých částech sfaleritových agregátů však zcela chybějí.

Jen v menším počtu jsou ve sfaleritu uzavírány větší nepravidelné, většinou zaoblené agregáty chalkopyritu s rozměry přibližně od 0,008 x 0,015 mm až 0,040 x 0,045 mm, ojediněle do 0,053 x 0,302 mm. Jsou často uloženy v přímých, rovnoběžných řadách (podle štěpnosti sfaleritu?). V jednom vzorku byly zjištěny žilky galenitu, pronikající sfaleritovým agregátem. Sfalerit také hojně uzavírá krystalově omezené, v různém stupni korodované a zaoblené průřezy krystalů křemene.

Sám bývá uzavírán v nepravidelných, převážně oblých průřezech zrn a agregátů (v nichž často uzavírá menší zrnka chalkopyritu) velikosti až 0,038 x 0,053 mm v chalkopyritu nebo v něm vytváří drobné kostrovité, většinou třípaprscitě vyvinuté odmišleniny, připomínající svým vzhledem hvězdičky, o velikosti do 0,038 x 0,121 mm s paprsky silnými jen 0,008 mm.

Podle štěpnosti nebo podle nepravidelně orientovaných směrů jsou agregáty sfaleritu pronikány četnými drobnými puklinami, jen částečně nebo úplně vyplněnými bílým karbonátem.

Galenit

Galenit byl pouhým okem zjištěn jen v jediném z devíti studovaných nábrusů; z 36 rudních vzorků zdejších žil ve sbírkách českolipského muzea je galenit makroskopicky patrný jen v 14, ale sfalerit a chalkopyrit v 25 vzorcích.

Na rozdíl od tohoto dnes pozorovaného poměru se Reuss (1793) i jiní autoři (Fediuk et al. 1958, Novák, Novák 1998) shodují v tom, že galenit byl hojnější než sfalerit. Stejně tak podle Reusse (1793), také citovaného Kratochvílem (1960), na ložisku převládá chalkopyrit, méně je galenitu a nejméně sfaleritu. To, že naše vzorky, odebírané v poměrně nedávné době v průběhu prací na zpřístupňování zdejších štol, ukazují odlišný poměr minerálů, může být také podmíněno tím, že sfalerit (= „klamavec“, protože se v dole při světle kahanů leskl jako ruda, ale žádné stříbro se z něho vytavit nedalo) staré horníky nezajímá a proto přednostně vybírali partie žil, v nichž galenit převládal. Zpřístupňovací práce se snažily vyčistit chodby od napadaného materiálu, ale neměly za úkol těžit ještě zbylé partie žil, takže dnes jsou zpravidla přístupné jen partie starými horníky nevytěžené.

V nábrusech, v nichž je makroskopicky viditelný, tvoří galenit drobné shluky („pecky“) o průměru mezi 2–5 mm, uzavírané v zrnitém nažloutlém křemenu; ve vzorcích v depozitáři českolipského muzea je galenit většinou uzavírán ve sfaleritu. Často bývá v drobných zrnech uzavírán

také v karbonátu nebo tvoří impregnaci jemných zrn v hornině v nejbližším okolí rudních žil.

Pod mikroskopem je galenit většinou v nepravidelných agregátech menších rozměrů, korodujícími krystalově omezená zrna křemene, která pak mají zaoblené průřezy s obrusy, vzdáleně připomínajícími pravidelný šestiúhelník nebo protáhlé krystaly s rovnoběžnými hranami. Do křemenných zrn a krystalů galenit proniká ve více nebo méně hlubokých zálivech. Zpravidla spolu s pyritem je v malých zrnech uzavírán ve sfaleritu, bývá uzavírán i v karbonátu, v žilkách proniká sfaleritem. Často bývá v oblych zrnkách velikosti až 0,905 x 0,980 mm vyloučen ve sfaleritu nebo chalkopyritu při jejich hranici s křemenem, drobné chalkopyritové žilky pronikající sfaleritem na hranici s galenitem končí. Nikde nebyly pod mikroskopem pozorovány uzavřeniny tzv. ušlechtilých stříbrných rud, což svědčí o nízkém obsahu stříbra v galenitu.

Křemen

Křemen tvoří spolu s karbonáty na zdejších rudních žilách převládající minerální výplň a je patrný již pouhým okem jako poloha ostře oddělená od ostatní výplně žíly. Je zde vyloučen ve tvaru různé silně okrajové poloze, nasedající bezprostředně na plochu horniny ohraničující žílu, a skládá se zpravidla ze dvou až tří světlejších šedých poloh, oddělených navzájem tenkými, na horním okraji každého proužku vyvinutými tmavšími zónami, směřujícími do středu žíly. Každá poloha má mocnost od asi jednoho do několika milimetrů, u vzorků s nejbohatším vývinem křemenných zón dosahuje jejich celková mocnost přibližně 30 milimetrů. Na lomných plochách vzorků mají křemenné proužky zpravidla dobře patrnou stébelnatou, radiálně paprscitou vnitřní stavbu s nerovnými hranicemi mezi jednotlivými stébly, přičemž podélné osy stébel stojí zhruba kolmo na povrchu horniny. Tmavší zóny nejsou tvořeny samostatným krystalovým agregátem, ale představují poměrně tenkou, tmavěji zbarvenou zónu v horní části krystalových individuí polohy. Na lomné ploše vzorku má proto tmavší zóna klikatý průběh, odpovídající krystalovému zakončení jednotlivých křemenných stébel. Také v poslední, směrem do středu žíly vyvinuté zóně jsou stébla proti karbonátu krystalově zakončena převážně klencovými plochami. Z povrchu nejmladší, nejvíce od okraje žíly vzdálené zóny často vrůstají jednotlivá krystalová stébla nebo celé drúzy krystalů křemene do karbonátové, nejčastěji ankeritové výplně, méně často také do větších rudních agregátů.

Na ploše řezu některých nábrusů, vyříznutých přibližně rovnoběžně s okrajem žil, jsou v mladších minerálech patrné uzavírané krystalové průřezy křemenných individuí jako šestiúhelníkové nebo dlouze protáhlé obdélníkové průřezy s povrchem, nesoucím stopy různě intenzivní koroze mladšími složkami výplně. Rudní komponenty přitom zpravidla pronikají podle hranic krystalů do křemenného agregátu a od těchto hranic korozivně zasahují do jednotlivých stébel. Jen ojediněle byly, zejména u částí žil se symetrickou stavbou, nalezeny drobné prázdné dutiny, do nichž křemenná stébla vyrůstala ve formě drúzy více méně dokonale omezených krystalků.

Křemen je korodován všemi rudními složkami a také ankeritem, příznaky jeho koroze byly pod mikroskopem pozorovány i v bílém mladším karbonátu – kalcitu – tvořícím většinou proti žilné hmotě ostře ohraničené příčné žilky. Jen ojediněle byly zjištěny větší různě zaoblené částice křemene velikosti až 0,106 x 0,091 mm uzavírané přímo v tomto mladším kalcitu.

Karbonát

Dva různě zbarvené karbonáty v nerudní výplni jiřetínských žil byly popsány Reussem (1793), který popisuje v žilách žlutavě bílý a do silně masově červené přecházející uhličitan. Uvádí také, že karbonát zaujímá vždy střed žily, za ním že následuje galenit, pak sfalerit (chalkopyrit je vrostlý do hlušiny a do agregátů galenitu nebo sfaleritu) a na okrajích žil je vyloučen křemen. Pozdější autoři píší jen o jediném nerozlišeném karbonátu (Fediuk et al. 1958 Kratochvíl 1960 Kopecký 1963, Bernard a kol. 1981, Novák, Novák 1998), přičemž Fediuk et al. (1958) a Bernard a kol. (1981) popisují, že karbonát je zbarven růžově. Teprve Novák a Novák (1998) popisují místy vyvinutý růžový karbonát, a za nejmladší minerál označují čistě bílý hrubě štěpný kalcit.

Na vzorcích výplně jiřetínských rudních žil českolipského muzea i ve studovaných nábrusech se dají zřetelně rozlišit dva rozdílné karbonáty: narůžovělý až růžový, zvětráváním nabývající okrovou až rezavě červenou barvu a na povrchu přecházející na goethit, odpovídající nejspíše ankeritu (? – viz dále), a čistě bílý kalcit.

Růžový až rezavě zbarvený karbonát (Jetel 1962 – citováno podle Tučka 1970 – jej označuje jako **ankerit**) zpravidla v žíle nasedá na okrajové křemenné agregáty nebo na shluky rudních minerálů na nich vyloučené, je protínán bílými kalcitovými žilkami nebo uzavírá bílý kalcit, tvořící střední, a tedy nejmladší část žilné výplně. V některých vzorcích ankerit

ve výplni žil převažuje a dosahuje tam mocnosti několika desítek milimetrů (do asi 80 mm). Na lomných plochách vzorků je hrubozrnný s nápadnými štěpnými plochami velikosti až 3 x 8 mm a bývá tmavě okrově až světle rezavě hnědě zbarven v důsledku oxidace dvojmocného železa a přechází na okrajích agregátu nebo na povrchu úlomků do *goethitem* tmavě limonitově zbarvených partií. Rezavě zbarvený karbonát je místy také v protáhlých agregátech uzavírán mezi křemennými polohami.

Pod mikroskopem se ankerit vyznačuje nápadnými nahnědlými a rezavými vnitřními reflexy, uzavírá hojné, korodované šestiboké průřezy krystalů křemene a více méně stejnorozměrné, nepravidelně omezené agregáty rudních minerálů. Na povrchu proti bílému karbonátu je jeho agregát krystalově omezen s převažujícími plochami klenců. V některých místech je vrostlý do malých protáhlých dutin uprostřed žily, do nichž vrůstá v drobných, okrově až světle hnědě zbarvených klencových krystalech.

Bílý karbonát – kalcit vystupuje zpravidla ve střední části žil jako hrubě štěpný, kalně bílý a průsvitný agregát, jehož štěpné plochy dosahující rozměrů až 11 x 17–18 mm a ukazují jeho hrubozrnnou stavbu. Jako nejmladší minerál zpravidla vyplňuje dutiny, zbylé po vyloučení ostatních minerálních složek. Pokud jeho větší agregáty vystupují na povrchu zvětralých úlomků, nejsou zvětráváním zbarveny rezavě hnědě nebo červeně, ale zůstávají bílé nebo jsou šedé, nejvýše nažloutle šedé. V hojných přímočarých nebo nepravidelných žilkách mocnosti od desetin milimetru do asi 1,5 mm, patrných většinou jen pod mikroskopem, protíná všechny ostatní rudní i nerudní složky žilné výplně; ve sfaleritu se žilky většinou řídí směry štěpnosti. Pod mikroskopem jsou v něm patrné uzavírané korodované průřezy křemene proniká také do mezer mezi krystaly křemene. Je zpravidla bez uzavřenin rudních minerálů, jen v agregátech, pronikajících mezi stébla křemene uzavírá zrna chalkopyritu nebo sfaleritu. V tenkých žilkách proniká i do okolní horniny.

Shrnutí sukcesních vztahů

Ze stavby žilné výplně na našich vzorcích, pocházejících většinou jen z hald, vyplývá jako nejpravděpodobnější následující sled vylučování minerálů: Ve všech vzorcích žil je nejstarším minerálem křemen, jehož zóna tvořená dvěma nebo třemi pásky narůstá na plochu horniny tvořící vnější hranici žíly. Na lomných plochách vzorků mají křemenné pásky dobře patrnou paprscitou vnitřní stavbu složenou ze stébel, jejichž

podélné osy stojí zhruba kolmo na okraje žilné výplně. Vzájemné hranice stébel jsou nerovné, na nich a na povrchu křemenného proužku jsou vyloučeny rudní minerály, jejich pořadí vylučování není makroskopicky možné stanovit. Teprve po jejich vyloučení došlo ke krystalizaci železnatého uhličitanu (označovaného zde jako ankerit). Ten v průřezích rudních žil představuje zřetelně samostatnou fázi a místy tvoří (někdy spolu s bílým kalcitem) jedinou výplň žíly. Bílý kalcit vystupuje jako nejmladší, poslední vyloučená složka žilné výplně, a proniká v tenkých žilkách jak ankeritem, tak i křemenem. Někdy tvoří v ankeritu uzavírané agregáty s poměrně velkými, nápadně lesklými štěpnými plochami. Makroskopicky je také ještě možné určit goethit (hnědel) jako produkt povrchové oxidace železnatého karbonátu (ankeritu) a vzácné zelené povlaky malachitu.

Tuto makroskopicky stanovenou řadu vylučování minerálů můžeme doplnit výsledky mikroskopického studia jejich vztahů v nábrusech (**Tab. 2**). I zde se jako nejstarší složka žilné výplně, tvořící samostatnou přínosovou periodu, ukazuje křemen, nasedající na plochu horniny ohraňující žíly. Na povrchu jeho stébel můžeme pozorovat, že jsou korodována všemi rudními minerály a železnatým karbonátem, kalcit jimi proniká v tenkých žilkách. Mikroskopicky je také možné stanovit sled vylučování rudních minerálů, které jsem zařadil do samostatné druhé přínosové periody. Z nich je (viz výše) nejstarším minerálem chalkopyrit, následovaný pyritem. Ten má poněkud samostatnější pozici, protože je pravděpodobné, že byl, alespoň zčásti, původně vyloučen již dříve a jeho krystalograficky omezené krystaly vystupující uzavírané v křemeni i na jeho hranicích s ostatními minerály nejspíše představují metakrystaly, tj. krystaly, vzniklé zatlačováním již vyloučeného křemene a chalkopyritu; jsou tedy mladší než křemen a chalkopyrit. Sfalerit je zřetelně mladší než pyrit i chalkopyrit, které koroduje, je však starší než galenit, pronikající jeho agregáty v tenkých žilkách. I pod mikroskopem je dobře patrné korodující působení obou karbonátů na všechny tyto starší, již dříve vyloučené minerály, přičemž kalcit proniká v tenkých žilkách také ankeritem a vyplňuje dutiny, zbylé v žíle po vyloučení ankeritu. Je to patrné podle toho, že ankerit je proti němu ohraničen krystalovými plochami. Proto jsou oba karbonáty zde zařazeny jako samostatné přínosové periody.

U ostatních ve vzorcích pozorovaných minerálů je stanovení pořadí vzniku již méně snadné a na základě poměrně omezeného materiálu, pocházejících nadto většinou z hald, není jednoznačně možné. Týká se

to především zde nově zjištěných sulfidických minerálů digenitu, chalkosinu a covellinu, vyloučených na povrchu chalkopyritových agregátů. Ty by mohly patřit k nejmladším součástem rudního stadia, nejspíše však vznikají cementací chalkopyritu, tj. jeho reakcí s roztoky, pronikajícími do rudní výplně z povrchu, kde rozpustily produkty oxidace chalkopyritu. Mohly by však vzniknout až druhotně oxidací chalkopyritu na povrchu v haldách. Zřetelně zvětrávacího původu je hlavně goethit, vznikající oxidací železnatého karbonátu (ankeritu) a malachit, makroskopicky zjištěný v tenkých povlacích na haldovém materiálu; postavení těchto dvou minerálů nebylo možné mikroskopicky ověřit, protože v nábrusech nebyly zastíženy žádné hranice mezi oběma minerály.

Z výsledků těchto pozorování můžeme vylučování rudních a nerudních minerálů na vzorcích z jiřetínských rudních žil rozdělit do následujících přínosových stadií:

- I. Stadium křemenné
- II. Stadium „rudní“
- III. Stadium ankeritové
- IV. Stadium kalcitové
- V. Stadium cementačních procesů
- VI. Stadium zvětrávání, povrchové oxidace.

Závěr

Na základě makroskopického studia vzorků z haldy a rudních žil, odebraných v průběhu prací na zpřístupňování štoly Sv. Jana Evangelisty v Jiřetíně pod Jedlovou a uložených v depozitáři vlastivědného muzea v České Lípě, doplněného mikroskopickým studiem devíti z nich připravených nábrusů byl nově zjištěn výskyt covellinu, digenitu a chalkosinu, vzniklých nejspíše cementací chalkopyritu. Zároveň byl určen také sled vylučování (sukcese) rudních a nerudních minerálů ve zdejších rudních žilách.

Z výsledků těchto pozorování se dá proces vylučování rudních a nerudních minerálů na jiřetínských rudních žilách rozdělit do následujících přínosových stadií: I. stadium křemenné (křemen); II. stadium „rudní“ (chalkopyrit, pyrit, sfalerit, galenit); III. stadium ankeritové (ankerit); IV. stadium kalcitové (kalcit); V. stadium cementační (dosud odtud neznámý covellin, digenit, chalkosin); VI. stadium povrchové oxidace, zvětrávání (malachit, azurit, goethit, sádrovec, oxid manganu).

LITERATURA

- Bernard, J. H. a kol., 1981: Mineralogie Československa. 2. vydání. Academia Praha 1981.
- Brzák, P. – Fabiánek, O., 1995: Podzemí Šluknovska. Vyd. SEV Netopýr Varnsdorf.
- Fediuk, F. – Losert, J. – Röhlich, P. – Šilar, J., 1958: Geologické poměry území podél lužické poruchy ve šluknovském výběžku. Rozpr. Čs. Akad. věd, řada MPV, 68, sešit 9.
- Hanel, K., 1935: Zur Geschichte des Bergwerkes bei St. Georgenthal. Mitteilungen des Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 58, 65–70.
- Hockauf, A., 1885: Heimatskunde des politischen Bezirkes Rumburg. Selbstverlag des Verfassers. Rumburg.
- Jetel, J. a kol., 1962: Legenda k mapě nerostných surovin, list Děčín, Praha 1962 – citováno podle Tuček (1970).
- Kratochvíl, J., 1960: Topografická mineralogie Čech III (I–K). Zpracoval kolektiv vědeckých pracovníků mineralogického oddělení Národního musea v Praze dr. Jiří Kouřimský, dr. Věnceslav Šípek, dr. Karel Tuček. NČSAV Praha.
- Novák, F. – Novák, L., 1998: Sfalerit z Jiřetína pod Jedlovou. Bull. min.-petr. odd. NM v Praze 6, 259–261.
- Paudler, A., 1892: Bergbau im Niederlande. Mittheilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs 15, 185–188.
- Reuss, F. A., 1793: Mineralogische Geographie von Böhmen. Leutmeritzer Kreis. Dresden
- Smetana, J., 1998: Jiřetín pod Jedlovou. Obec Jiřetín p. Jedlovou.
- Tuček, K., 1970: Naleziště českých nerostů a jejich literatura 1951–1965. Academia, nakl. ČSAV.

autor	si	sf	gn	cp	py	ank	cc	cov	dig	chl	mal	az	goe	sád	mn
Reuss 1793															
Paudler 1892															
Kratochvíl 1960															
Kopecný 1963															
Tuček 1970															
Bernard 1981															
Brzák, Fabiánek 1995															
Novák, Novák 1998															
Tato práce															

Tab. 1. Přehled minerálů jiřetinských rudních žil podle autorů. Zkratky minerálů: si – křemen, sf – sfalerit, gn – galenit, cp – chalkopyrit, py – pyrit, ank – ankerit, cc – kalcit, cov – covellin, dig – digenit, chl – chalkosin, mal – malachit, az – azurit, goe – goethit, limonit, sád – sádrovec, Mn – oxidy manganu.

	I.	II.				III.	IV.	V.	VI.
křemen									
chalkopyrit									
pyrit		?							
sfalerit									
galenit									
ankerit									
kalcit									
chalkosin									
digenit									
covellin									
goethit									
malachit									

Tab. 2. Sled vylučování minerálů jiřetinských žil, určený mikroskopickým pozorováním nábrusů.

RESUMÉ

Mineralogie der Erzgänge von Jiřetín pod Jedlovou (St. Georgenthal), Nordböhmen

Petr Kühn

Jiřetín pod Jedlovou (St. Georgenthal) in Nordböhmen wurde 1584 von Georg v. Schleinitz als Bergstädtchen für die von ihm aus dem Harz hierher gerufenen Bergleute, die die im Křížová hora (Kreuzberg, früher Kühberg) südlich des Städtchens festgestellten Blei- und Silbererzgänge abbauen sollten, gegründet. Der Ertrag dieses Bergbaues war aber nicht ermunternd, im Jahre 1587 wurde das Städtchen zur Stadt erhoben, verlor aber seine Privilegien und den Einwohnern wurden die gleichen Abgaben und Dienste wie den anderen Untertanen auferlegt. Seitdem wurden noch einige Versuche der Wiedereröffnung der alten Stollen gemacht, aber auch der letzte im Jahre 1910 wurde ohne Erfolg eingestellt. Auch die letzte, in den Jahre 1955–1956 durchgeführte Erkundung ergab keine abbauwürdigen Erzvorräte.

Grösseren Erfolg versprach erst die 1937 durchgeführte Öffnung der Stollen als Schaubergwerk für Touristen, die nach der Unterbrechung durch den 2. Weltkrieg im Jahre 1997 erneuert wurde.

Im Verlaufe der Vorarbeiten für die Eröffnung des Bergwerkes wurden Proben der Erze, Gangarten und Gesteine gesammelt, die im regionalen Museum in Jiřetín ausgestellt sind. Darüber hinaus konnten auch einige Proben der Erze und Gangarten gesammelt werden, die im Heimatkundemuseum in Česká Lípa (Böhm.-Leipa) deponiert sind. Beim Studium dieser Erzproben und neun Anschliffe der in ihnen enthaltenen Erzminerale wurden drei von hier bisher nicht bekannte Erzminerale Covellin, Chalkosin und Digenit festgestellt, die wahrscheinlich Produkte der Zementationsvorgänge im Erz darstellen (**Tab. 1**).

Aus der Auswertung dieses makroskopischen und mikroskopischen Studiums ergab sich auch das folgende Sukzessionsschema der Gangarten und Erzminerale:

- I. Quarz
- II. Erzminerale (Chalkopyrit, Pyrit, Sphalerit, Galenit)
- III. Ankerit
- IV. Kalzit
- V. Zementation (Covellin, Chalkosin, Digenit)
- VI. Oxidation, Verwitterung (Goethit, Gips, Malachit, Azurit, Mn-Oxid (siehe **Tab. 2**)).

Dieses Schema gründet sich auf folgende Feststellungen: Quarz kommt als äusserste Ausscheidung am Salbande der Gänge vor, wird von Chalkopyrit, Sphalerit und Galenit korrodiert, Sphalerit bildet kleine Trümchen in Chalkopyrit und Galenittrümchen kommen auch im Sphalerit vor. Pyrit kommt als Metakristalle in Chalkopyrit und Quarz vor. Die Erzminerale werden von Ankerit überwachsen und Trümchen von Kalzit sind in allen anderen Mineralien gefunden worden.

SUMMARY

Mineralogy of the ore veins of Jiřetín pod Jedlovou, North Bohemia

Petr Kühn

Jiřetín pod Jedlovou (St. Georgenthal), North Bohemia has been founded in 1548 by Georg v. Schleinitz as a town for miners to promote the exploration of lead-silver bearing veins occurring in the hill Křížová hora (Kreuzberg) south of the town. The results, however, were not favourable and 1587 the town lost its mining privileges. Since then several attempts had been made to reopen the mines. Also the last, being shut down in 1910, was without success. More successful was the opening in 1937 of the lowest mining working, the adit St. John the Evangelist, for tourists and, after an interruption by World War 2nd, its re-opening in 1997.

The main ore minerals of the veins already described Reuss in 1793. He found chalcopyrite, sphalerite, galena, two carbonates with different colours, and quartz. Many interesting samples of the ores and the country-rocks are in the exposition of the municipal museum of Jiřetín pod Jedlovou. Moreover, a greater number of ore samples also came into the local museum at Česká Lípa. The study of these fragments and of nine polished microscopic sections prepared from them allowed to detect the three additional mineral species, covellite, chalcocite, and digenite, which, probably, result from cementation processes taking place in the ore (see **Tab. 1**)

The evaluation of the results also allowed to construct the succession scheme of the ore and gangue minerals in the veins and to distinguish several distinct stages of their development (see **Table 2**) as follows:

- I. Quartz
- II. Ore minerals (chalcopyrite, pyrite, sphalerite, galena)
- III. Ankerite
- IV. Calcite
- V. Cementation minerals (covellite, chalcocite, digenite)
- VI. Products of surficial oxidation and weathering (goethite, gypsum, malachite, azurite, oxide of Mn).

The succession scheme is based on the following features: quartz appears as outer lining on the walls of the veins, it is corroded by chalcopyrite, sphalerite, and galena, sphalerite fills small veinlets in chalcopyrite and galena veinlets occur in sphalerite as well. Pyrite metacrystals occur in chalcopyrite and quartz. The ore minerals are overgrown by ankerite and veinlets of calcite go through all the mentioned minerals.

PŘÍSPĚVEK K ZOOLOGICKÉMU HODNOCENÍ ŘEKY PLOUČNICE NA OKRESE ČESKÁ LÍPA

Miroslav Honců

Miroslav Honců: Contribution to the zoologic evaluation of the Ploučnice river in the area of the district of Česká Lípa

In the course of the evaluation of the fauna according to the system Natura 2000 the data from former explorations of parts of the Ploučnice river in the district of Česká Lípa were collected. In the descriptive part of this paper the causes leading to the present state of the river including floods, river straightening, industrial havaries and built-up areas are registered.

From the following summary, arranged according to the zoological system follows the actual state of knowledge in the individual groups. It is satisfactory in the vertebrates but mostly insufficient in the invertebrate groups of which only the molluscs, partially also the crustacean conform to critical standards. From the realm of insects only the orders of beetles (Coleoptera), dragonflies (Odonata), orthoptera (Orthoptera) and, partially, also of butterflies (Lepidoptera) satisfy the requirements.

In the results the evaluation the species bound to the water environment is preferred. Special attention is paid to species subject to different degrees of protection, as (i) listed in the Addendum II to Directive No. 92/43 EEC from May 21, 1992 on conservation of natural habitat areas of wild fauna and flora (15 species), or, (ii) protected according to Regulation No. 395/1992 of the Czech Nature Reserve Act 114/1992. From the species listed in this Regulation following numbers of species had been detected: (i) critically endangered (12), (ii) heavily endangered (25) and (iii) endangered (43).

Úvod

Ploučnice pramení na JZ svahu Ještědu nedaleko Hořeních Pasek 654 m n. m. a ústí do Labe v Děčíně ve 122 m n. m. V horní části je Ploučnice malým tokem, který protéká rybníky Hamerským a Horou ve Stráži p. Ralskem. V Novinách pod Ralskem mezi Ralskem (696 m n. m.) a Lipkou (473 m n. m.) protéká uměle vybudovanou průrvou směrem k Mimoni a k České Lípě a dále meandruje volnou krajinou s místně upravenými úseky toků. Nejdélším pravostranným přítokem

je Panenský potok, zprava rovněž přitéká Ještědský potok, Svitávka, Dobranovský potok, Sporka a Vrbový potok. Největším levostranným přítokem je Robečský potok, dalším je Ploužnický, Hradčanský, Valteřícký a Merboltický potok, CHMELÍČEK (1969), MACKOVČIN & SEDLÁČEK & KUNCOVÁ (2002).

Podle KÚHNA (2001) je celková délka toku Ploučnice (od trvalého pramene u Janova Dolu po ústí do Labe v Děčíně) 103 km (podle jiných autorů je to 106 km od příležitostného pramene na JZ svahu Ještědu) a má tři odlišné úseky:

1. relativně krátký, strmý (sklon až 3,38.00 horské bystřiny) od pramene asi do Hamru na Jezeře.
2. střední část s pouze velmi malým sklonem (od východu na západ) 0,28.00 až 0,06.00 od Hamru na Jezeře po Starý Šachov. Zde řeka v širokém údolí (100–950 m) s malým spádem bohatě meandruje. Pod horním koncem tohoto úseku probíhala těžba uranu.
3. další strmější část (asi 16 km ze Starého Šachova do Děčína) s průměrným sklonem 0,64.00. Zde řeka opět jako bystřina protéká okrajem Českého středohoří a tvoří úzce zaříznuté údolí mezi tělesy vulkanických hornin terciárního stáří.

Řeka i její niva vykazují různé stupně zachovalosti. Česká Lípa ale i Mímoně a další místa v nivě řeky byla v minulosti sužována častými velkými záplavami o kterých nás informují STEINER (1891) a KYŇCIL (1992). Není proto divu, že již kolem roku 1818 vznikaly první návrhy na provedení regulace. K vlastní realizaci úprav však nebylo dost finančních prostředků. Koncem 19. stol. se zhoršila průtočnost Ploučnice postavením Wedrichovy kartounky, osobnost majitele byla dlouhou dobu překážkou v regulačních snahách. V roce 1893 byla založena společnost na regulaci Ploučnice a vodních poměrů kolem České Lípy. V té době vznikla celá řada návrhů na úpravu toku řeky, z nichž některé zahrnovaly oblast celého povodí Ploučnice, včetně vybudování rybníků a nádrží v okolí Mímoně. Tyto návrhy byly rovněž zamítnuty pro nedostatek finančních prostředků. Jelikož záplavami trpěla nejvíce Česká Lípa, bylo rozhodnuto dát přednost úpravám řeky v České Lípě (v rámci těchto úprav měla být vybudována údolní vodní nádrž mezi Veselím a Hradčany). Úpravy byly limitovány dotovanou částkou 500 000 Kč. Projekt zpracovával ing. Huber, od roku 1907 pak J. Fiedler a podle jeho projektu byla stavba v letech 1911–1914 realizována. V průběhu dalších let byla odstavená slepá ramena postupně zasypávána. Prudký rozvoj České Lípy pak postupně ukrajoval volné plochy v nivě Ploučnice

(výstavba průmyslových podniků, těžba nerostných surovin (betonářské písky, cihlářské hlíny), přeložky silnic atd., KOLEKTIV (1985).

Koncem šedesátých let 20. století byl objeven v křídových pískovcích v oblasti Hamru v hloubkách kolem 250 m uran. Těžba byla zahájena horníkem několika šachtami, západní část ložiska byla těžena podzemním lousením zředěnou kyselinou sírovou. Radioaktivní sedimenty z chemické těžby byly ukládány do upraveného Pustého rybníka, později do odkalovacích nádrží u Stráže p. Ralskem vybudovaných na místě bývalého Sedlického rybníka. Přes veškerá bezpečnostní opatření došlo k úniku radionuklidů do řeky Ploučnice, která protéká těžební oblastí a následnému rozšíření po celém jejím toku. Aby obyvatelstvo bylo uchráněno před expozicí ze zvýšené radiace byla v rozmezí let 1972–1986 provedena v horní části toku Správou povodí Ohře bez jakéhokoliv předchozího průzkumu regulace, o které podrobně informuje KÜHN (2001). *„Práce byly zahájeny v r. 1972 u Stráže p. R. a ukončeny v r. 1986 pod Mimoní. V létě r. 1981 byly přerušeny velkou (stoletou) povodní. Výsledkem celé akce bylo, že v současné době řeka Ploučnice v celém regulovaném úseku mezi Stráží až po ústí Ploužnického potoka, asi 2,5 km jižně od Mimoně protéká jako typický regulovaný kanál, její dřívější meandry a staré meliorační kanály byly zčásti zrušeny, zčásti jsou jen překryty vegetací, zčásti byly změněny na mrtvá ramena. Jedním z důsledků regulace bylo, že se radioaktivní sedimenty uvolnily a posunuly níže po proudu. Dnes je největší znečištění u rybníčku S od Mimoně, v Mimoní u pekárny Bageta a v úseku Ploučnice od začátku neregulované části řeky pod ústím Ploužnického potoka až za most nové silnice z Mimoně do Hradčan který bývá označován za „centrální deponii radioaktivních substancí“ KŘÍBEK ex KÜHN (2001). Ovšem již před regulací byl zejména úsek pod Mimoní silně znečištěný průsakem z městské skládky odpadků, Rukavičkářskými závody, ale i únikem močůvky z velkokapacitní odchovny prasat Gigant Mimoň. Podobná situace byla zaznamenána i níže po proudu, kdy se na znečištění vod Ploučnice vypouštěním odpadních látek podílely nejen průmyslové podniky (závody ČKD v České Lípě a v Žandově, Mikov v České Lípě, Benzina v České Lípě), ale i zemědělské podniky a před vybudováním čistíren odpadních vod i velké městské aglomerace.*

Velká povodeň v roce 1981 při které se hladina Ploučnice zvýšila o 2,5 m a v některých úsecích zatopila i městské části, (např. v Zákupech a Mimoní) spolu s radioaktivním zatížením podpořila myšlenku regulace celého toku Ploučnice. Z původního záměru byl vyňat úsek přes území

bývalého VVP Ralsko, tj. od přítoku Ploužnického potoka po Veselí, neboť z hlediska potřeby armády nebyla regulace nutná. K provedení regulace byl opět přednostně vybrán úsek přes městskou část České Lípy a to od železničního mostu u Staré Lípy po jez ve Stružnici. V roce 1983 tato snaha vyústila v projekt, zpracovaný Hydroprojektem Praha. Úsek měl být regulován nákladem 135 mil. Kč s termínem zahájení stavby v roce 1986. Po připomínkách a protestech ochránářské veřejnosti byl odložen na rok 1990. Plánovaný rozsah prací by ve svých důsledcích vedl k dalekosáhlé devastaci údolní nivy řeky zemními pracemi a pojižděním těžkých mechanismů. K smýcení bylo navrženo podle KÜHNA (1990) až 4000 ks stromů. Došlo by prakticky k úplnému zničení přírodního charakteru údolí a vytvoření jakési biologické pouště. K realizaci tohoto záměru nakonec nedošlo. Později byly provedeny jen menší protipovodňové úpravy toku např. u mostu do Žizníkova, resp. necitlivě řešená regulace Sporky v úseku přes Dolní Libchavu až k železničnímu mostu trati Česká Lípa – Děčín. Záměr regulace toku Ploučnice byl impulsem k provedení přírodovědného průzkumu v několika oborech, KOLEKTIV (1983, 1985).

Historie přírodovědných průzkumů

V průzkumu Ploučnice zjišťujeme určitou etapovitost. První zprávu o rybách Ploučnice zpracoval WURM (1884). Systematický zoologický průzkum Ploučnice nebyl prováděn až do začátku 80 let minulého století, kdy v souvislosti s rozvojem těžby uranu v dobývacím prostoru UD Hamr, tj. přibližně od Mimoně po Křižany, byl proveden v letech 1971–1974 na ploše asi 60 km² ochránářsko-přírodovědecký průzkum. Před regulací Ploučnice v úseku Mimoň – Boreček (po přítok Ploužnického potoka) proběhl v letech 1982–1984 další komplexní přírodovědecký průzkum. Následovala vlna průzkumů po roce 1990 umožněná zrušením bývalého VVP Ralsko a přijetím zákona č. 114/1992 Sb. a na něj navazující vyhlášky 395/1992 jež nařizuje při každém zásahu do přírodních poměrů zpracování biologického posudku EJA jež zahrnuje i přírodovědný průzkum (zoologický a botanický). V současném období před vstupem do Evropské unie jsou v rámci soustavy Natura 2000 přehodnocovány přírodní hodnoty v celé republice a tím i v naší oblasti. V návaznosti na tento projekt vznikl návrh na zřízení významné ptačí oblasti – SPA Českolipsko (Dokeské pískovce a mokřady), HONCŮ (2002b), resp. HONCŮ & VOLF (2002) zahrnující ve sledovaném území Meandry

Ploučnice mezi mostem u Borečku až k Heřmaničkám a k Heřmanic-kému rybníku. Nezávisle pak proběhlo v celé oblasti mapování rostlin-ných společenstev a vyhodnocení ochrany stanovišť jednotlivých celo-evropsky ohrožených druhů živočichů a rostlin.

Výsledková část

Výsledky jsou uspořádány podle zoologického systému, tj. podle kmenů, tříd a řádů. Uvedené jsou jen ty skupiny, které byly zkoumány systematicky. Řada hmyzích řádů je zatím zastoupena jen několika málo náhodně zjištěnými druhy, proto nejsou v tomto přehledu uvedeny. Z třídy hmyzu, řádu chrostíků (Trichoptera) se LÉDL (1985) zmiňuje o vý-skytu 8 druhů chrostíků na Ploučnici pod Mimoní bez udání konkrétních jmen. Z řádu síťokřídlí (Neuroptera) byl zjištěn na Hamerské louce u Hamru na Jezeře pozoruhodný strumičnick zlatooký (*Osmylus fulvice-phalus*) a cikáda chlumní (*Cicadetta montana*), z řádu srpic (Mecoptera) se na vegetaci podél řeky běžně vyskytuje srpice obecná (*Panorpa com-munis*), či vzácnější komárovec tiplicovitý (*Bittacus tipularius*), z řádu much (Diptera) se dá předpokládat výskyt přes deset druhů komárů atd. Také z pavoukocvů nebyli zkoumáni např. štírci (Pseudoscorpionidea), z řádu sekáčů (Opiliones) našel HONCŮ (1988b) 2 ex. klepítніка štít-kového (*Ischyropsalis taunica*) v lesnaté části Děvinské louky u Hamru na Jezeře (ve své době druhý nález z Čech). Většina známých nálezů v Evropě pochází z chladných stanovišť, z vyšších nebo vysokých hor-ských poloh. Bohužel existují skupiny bezobratlých živočichů dokonce na úrovni kmenů, kterými se nikdo nezabývá (např. prvoci, láčkovci a červi).

kmen: Měkkýši (Mollusca)

třída: plži (Gastropoda) a mlži (Lamellibranchiata)

Soupis měkkýšů Českolipska provedl již ANDERS in HANTCHEL (1911). Z celé oblasti uvádí 73 druhů většinou bez lokalit, u skupiny devíti mlžů uvádí Ploučnici a rybníky. Jedná se o škebli rybniční (*Ano-donta cygnaea*), velevruba malířského (*Unio pictorum*), velevruba tu-pého (*Unio tumidus*), okružanku rohovitou (*Sphaerium corneum*), hrachovku říční (*Pisidium amnicum*), hrachovku obecnou (*Pisidium casertatum*) atd. V roce 1993 a 1996 provedl BERAN (1996) průzkum vodní malakofauny vlastního toku a odstavených ramen a tůň Ploučnice mezi Mimoní a ústím do Labe v Děčíně. Nalezl celkem 25 druhů vodních

měkkýšů. Fauna odstavených ramen a tůní je složena z poměrně bohatého spektra především běžných druhů, na rozdíl od vlastního toku, kde plži téměř chybějí. V toku byly nalezeny silné populace dvou druhů hrachovek, v současnosti již vzácných a uvedených v návrhu na Červený seznam ČR. Jedná se o hrachovku říční nalezenou u Veselí, též BERAN (1998) a hrachovku obrácenou (*Pisidium supinum*) častější v úseku pod Českou Lípou. Pozoruhodný je výskyt velevruba maliříského a nález zbytků ulit velevruba tupého resp. škeble říční (*Anodonta anatina*) v Meandrech Ploučnice u Veselí. Okrajově se měkkýši zabýval i HONCŮ (2002a). Při zkoumání trasy plánovaného obchvatu České Lípy silnice I/9 Dubice – Dolní Libchava našel v nivě Ploučnice v tůni poblíž firmy Fehrer a na ní navazujících mokřadech a v tůni na pravém břehu pod vedením vysokého napětí celkem 11 běžných druhů měkkýšů. Hrachovku obecnou uvádí LÉDL (1985) v úseku řeky Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem. V náhonu prvního rybníka nad Mimoní se velice hojně vyskytuje okružanka rohovitá HONCŮ (1995). Beran prozkoumal vodní měkkýše i některých přítoků. V Robečském potoce našel v roce 1995 celkem 26 druhů měkkýšů, BERAN (1997), včetně zavlečeného novozélandského druhu *Potamopyrgus antipodarum*. Zkoumal rovněž Svitávku (5 druhů), BERAN (1999) a Panenský potok (13 druhů), BERAN (2002). V oblasti Hamru provedli výzkum měkkýšů v letech 1973–1974 FLASAROVÁ & FLASAR (1974), při kterém zjistili na všech typech biotopů (sbíráno na 27 lokalitách včetně lesních a na vrcholech vyvěřelin – např. Lipka či Ralsko) 91 druhů měkkýšů. Z toho měkkýši společenstva vod a nivy Ploučnice od prameniště v Janově dole po Noviny pod Ralskem tvořilo 50 druhů měkkýšů, z toho asi 20 druhů je vodních. Nejpozoruhodnější lokalitou je Lipka, která byla navržena na přírodní rezervaci, *Arion silvaticus* byl objeven jako nový druh po území ČR.

kmen: členovci (Arthropoda)

třída: Pavoukovci (Arachnoidea)

řád: Pavouci (Araneae)

Průzkum pavouků čeká rovněž na své souborné zpracování. V mokřadech meandrující Ploučnice u Borečku byl proveden průzkum pavouků KURKOU (1997). V roce 1994 vyčlenil pro tento účel bezlesou rašelinnou bažinu na levém břehu Ploučnice vpravo od silnice Hradčany – Mimoň. Mezi 88 zjištěnými druhy jsou některé vysoce reliktní prvky. Významný je masový výskyt vysoce reliktního slíd'áka *Hydrolycosa rubrofasciata*. Mezi jedinečné nálezy patří *Marpisa radiata* a *Theridion*

instabile jehož nález u Borečku je po bažině Rečkov druhý v Čechách. M. Honců pozoroval v nivě Ploučnice na více místech např. u České Lípy, u Borečku či u Hamru na Jezeře 2 nápadné druhy pavouků, jsou to: křížák pruhovaný (*Argiope bruennichi*) či lovčík vodní (*Dolomedes fimbriatus*). Výskyt vzácného a mizejícího pavouka vodoucha stříbřitého (*Argyrometra aquatica*) žijícího a lovícího pod vodou se dá předpokládat (zatím byl zjištěn na Novozámeckém rybníce u Zahrádek a na Ploužnickém rybníce u Hvězdova).

řád: Roztoči (Acarina), Pancířníci (Oribatida)

Průzkumu zástupců těchto půdních roztočů, kteří jsou významnými stimulatory a vektory kolonizace půdy půdní mikoflorou byla odborníky věnována pozornost v oblasti Hamerské louky u Hamru na Jezeře. MIKO (1988) a KARPPINEN et al. (1992) zde zjistili 133 druhů. STARÝ (2002) provedl na různých biotopech Hamerské louky další průzkum při kterém bylo zjištěno 112 druhů pancířníků. K dosavadním 133 druhům přibýlo dalších 45 druhů nových pro tuto lokalitu. Z toho druh *Oribatella* sp. je pravděpodobně nový pro vědu a druhy *Tectoceptes concurvatus* a *Autogneta traegardhi* jsou nové nálezy pro faunu České republiky.

třída: Korýši (Crustacea)

Průzkum raků dokresluje bohatství vlastního toku řeky. Místně je rozšířený kriticky ohrožený rak říční (*Astacus astacus*). Je druhem silně mizejícím, většina údajů pochází z doby před 20–10 lety, nově potvrdil výskyt raka říčního BERAN (1996) v Ploučnici u Veselí a u Malé Veleně. Další druh, ohrožený rak bahenní (*Astacus leptodactylus*), se nachází převážně v rybnících, v roce 1974 byly nalezeny 2 ex. Z. Vitáčkem v Mimoní (doklady jsou uloženy ve sbírkách VMG), v roce 1985 zjistil M. Honců 1 ex. při výlovu rybníka v Žizníkově (doklad je rovněž uložen ve sbírkách VMG). V roce 1998 bylo 20 ks raků přesazeno z tehdy vypuštěného Pelechova rybníka u Skalice do zatopených prostor bývalé pískovny v městské části České Lípy v Dubici. Další místo kam byli raci vysazeni je izolovaná tůň ve Staré Lípě, naproti strážnímu domku zrušené části železniční trati Česká Lípa – Liberec. Českolipská rybářská kronika se zmiňuje v roce 1961 o odchytu raků pro zahraničí, bohužel však není uvedeno místo odchytu ani druh raka. Ostatní systematické jednotky korýšů prakticky nebyly zkoumány. Dva druhy korýšů významných pro potravu ryb zjistil v Ploučnici mezi Mimoní a Borečkem LÉDL

(1985). Z perlooček (Cladocera) byla určena hrotnatka velká (*Daphnia magna*), z buchaneč (Copepoda) byla nalezena buchanka obecná (*Cyclops stercus*). 24 druhů perlooček řádů Ctenopoda, Anomopoda a Onychopoda zjistil v Hradčanských rybnících ŠTIFTER (1997).

řád: Stejnonožci (Isopoda)

V oblasti Hamru na Jezeře bylo zjištěno 19 druhů těchto stejnonožích korýšů, což je 50 % isopodofauny ČR. *Proasellus coaxialis septemtrionalis* byl ohlášen jako nový pro území ČR, FLASAROVÁ & FLASAR (1974). Typickým vodním zástupcem je beruška vodní (*Asellus aquaticus*), která žije v klidnějších částech toku např. v potůčku vytékajícím z Hamerského rybníka, či v tůni u průrvy Ploučnice v Novinách p. R., z Ploučnice u Mimoně ji uvádí LÉDL (1985).

řád: Různonožci (Amphipoda)

Běžným vodním zástupcem je blešivec potoční (*Gammarus pulex*), z Ploučnice u Mimoně jej uvádí LÉDL (1985).

třída: Hmyz (Insecta)

Systematický průzkum hmyzu teprve začíná a uspokojivý stav prozkoumanosti je především v řádu vážky (Odonata), kde bylo zjištěno asi 30 druhů (z 80 druhů žijících v ČR) a rovnokřídlých (Orthoptera), spíše orientační v řádu brouků (Coleoptera) a motýlů (Lepidoptera). Ostatní řády hmyzu, např. škvoři, pisivky, stejnokřídlí, chrostíci, mouchy, blanokřídlí atd. nebyly až dosud souborně zpracovány.

řád: Jepice (Ephemeroptera) a řád: pošvatky (Plecoptera)

SOLDÁN et al. (1998) zkoumal ve dvou periodách (před regulací a po regulaci) lokalitu na Ploučnici u Mimoně (283 m n. m.). Zjistil zde původně 9 druhů pošvatek (Plecoptera) včetně citlivého říčního druhu *Isoptera serricornis*. V druhé periodě sběru byly nalezeny jen 4 druhy, z toho 2 běžné eurytopní druhy a 2 druhy vzácné (*Nemoura cambrica* a *Perlodes dispar*). Fauna jepic (Ephemeroptera) byla z původně 16 druhů redukována na 5 druhů včetně specializovaného druhu *Brachycercus harrisella*, dříve na této lokalitě hojného. LÉDL (1985) se zmiňuje o nálezu jediného druhu jepice *Baetis bioculatus*, která byla nalezena spolu pošvatkou rybářicí (*Perla abdominalis*) na Ploučnici pod Mimoní.

řád: Vážky (Odonata)

Údaje o vážkách v oblasti Ploučnice najdeme v pracích ANDERS (1898), HONCŮ (1985, 1995b, 1997b), HONCŮ & ROZTOČIL (2001 a 2002). Zkoumáním vážky klínatky rohaté (*Ophiogomphus cecilia*) na Ploučnici mezi Stráží pod Ralskem a Stružnicí se zabýval HONCŮ (2001, 2003). Na základě studia imag (dospělců) byl k územní ochraně navržen neregulovaný tok Ploučnice v délce cca 7 km v Meandrech Ploučnice v úseku mezi mostem u Borečku po okraj bývalého VVP Ralsko u Veselí HONCŮ (2001). Tento návrh o dva roky později Honců (2003) přehodnotil. Na základě výskytu exuvií (svleček) byla zjištěna velká koncentrace druhu nejen v Meandrech, ale v celém 27 km dlouhém neregulovaném toku Ploučnice od přítoku Ploužnického potoka až k okraji České Lípy a v dolní části Svitávky u Brenné. Velikost populace byla odhadnuta na 7.500 ks. Kromě klínatky rohaté byla ostrůvkovitě zjištěna na Českolipsku mnohem vzácnější klínatka obecná (*Gomphus vulgatissimus*). Z charakteristických druhů vážek nechybějí na Ploučnici oba druhy motýlic: hojná motýlice lesklá (*Calopteryx splendens*) a vzácnější, na zastíněnějších místech žijící motýlice obecná (*Calopteryx virgo*). Dalším hojným druhem vážky žijícím na břehu řeky je šidélko brvonohé (*Platycnemis pennipes*), zatímco podhorský páskovec pruhovaný (*Cordulegaster boltonii*) se vyskytuje jen na horním toku Ploučnice a přítocích. V roce 2001 byl tento druh zastížen u průrvy Ploučnice v Novinách p. R., v témže roce v PP Černý rybník u Hamru a v roce 2002 na potoce protékajícím Hamerskou loukou. V nižších polohách upřednostňuje spíše lesní potoky. Vážka jasnoskvrnná (*Leucorrhinia pectoralis*) a další dva druhy Leucorrhinií (*dubia* a *rubicunda*) byly zjištěny rovněž v PP Černý rybník. Řada druhů vážek, z nich některé velmi vzácné, bylo nalezeno v okolí České Lípy na mokřadních loukách: vážka podhorní (*Sympetrum pedemontanum*), vážka žlutavá (*S. flavolum*) a šidlo rákosní (*Aeshna affinis*).

řád: Rovnokřídli (Orthoptera)

Rovnokřídli v oblasti Ploučnice jsou zachyceny v několika dílčích pracích v okolí České Lípy HONCŮ (1985, 1997c), v oblasti Hamru uvádí HONCŮ (1988) 15 druhů a VALÁŠEK (2002) 9 druhů. Na loukách v nivě Ploučnice kolem České Lípy jsou nacházeny druhy: kobylka zelená (*Tettigonia viridissima*) a Roezeliana roezelii, saranče tlustá (*Stenophyma grossum*) a saranče *Chorthippus albomarginatus*. Kobylka *Conocephalus dorsalis* byla zjištěna v nivě Ploučnice u České Lípy ale též

u Borečku, Mimoně a Stráže p. R. Poblíž Stráže pod Ralskem zjistil HONCŮ (1997a) kobylyka *Decticus verrucivorus*, *Barbitistes constrictus* a teplomilné saranče *Myrmeleotettix maculatus*. Další druhy jsou chladnomilné, zdržují se spíše na mokřadech v horním toku Ploučnice v oblasti Hamru. Jsou to kobylyka *Metrioptera brachyptera* a saranče *Euthystira brachyptera brachyptera*, jež byla zjištěna rovněž na mokřadu Ploučnice u Borečku, podobně jako saranče *Chrysochraon dispar*. Kobylyka horská (*Tettigonia cantans*) sestupuje v nivách toků do nízkých nadmořských výšek. Na Hamerské louce v oblasti Hamru vyskytuje ve velice silné populaci. M. Honců v roce 2003 potvrdil tento druh v nivě Plouznického potoka u Hvězdova a na Dobranovském potoce nad Dobranovem.

řád: Brouci (Coleoptera)

Brouky v nivě Ploučnice v okolí České Lípy zkoumal HONCŮ in KOLEKTIV (1985), který zde prokázal na 300 druhů (z 6 500 druhů žijících v ČR). Část druhů byla nasbírána v jarních či letních záplavách (zejména u mostů u Žizníkova a ve Vlčím dole, resp. v mokřadech pod Českou Lípou ve kterých převládají druhy žijící na povrchu půdy, v rákosí, nebo dokonce v norách drobných v podzemí žijících savců. Některé druhy byly nalezeny po prvé na Českolipsku právě v nivě Ploučnice. Jsou to druhy střevlíků: *Trechoblemus micros*, *Trichocellus placidus*, *Badister dilatatus* a *Dromius sigma*. Při pozdějších průzkumech byly spolupracovníky zjištěny další vzácnosti, např. tesařík *Necydalis major*, či krasec osikový (*Lampra dives*). Průzkumem budoucího staveniště firmy Fehrer Bohemia s. r. o. dotýkajícího se mokřadu v nivě Ploučnice východně od závodu se zabýval HONCŮ (1998b). Během inventarizačního průzkumu zde bylo zjištěno 97 druhů bezobratlých, z toho převážně zástupci hmyzu a z nich většinou brouci. Pozoruhodní byli střevlíci *Blethisa multipunctata* a *Dromius longiceps*. Při průzkumu trasy plánovaného obchvatu České Lípy, silnice I/9 úseku Dubice – Dolní Libchava zjistil HONCŮ (2002a) 148 druhů hmyzu, z nich převážnou většinu (132 druhů) představují opět brouci. PURCHART (2001) v diplomové práci uvádí z úseku mezi Mimoní a Českou Lípou 103 druhy střevlíkovitých (Carabidae). Ve výčtu převládají běžné druhy. V úseku Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem zjistil HONCŮ (1985) v letech 1982–1984 celkem 337 druhů hmyzu, z toho 305 druhů brouků. Pozoruhodný byl nález druhu *Anthicus quadrioculatus* (nový pro Čechy), a nález drabčička východoasijského původu – *Philonthus spinipes*. Z chráněných druhů byli nalezeni nosorožík kapucínek (*Oryctes nasicornis*), Mikvasem již

dříve zjištěný střevlík *Carabus nitens* a vzácný, silně ohrožený páchník hnědý (*Osmoderma eremita*). Po 10 letech byl v tomto území znovu proveden průzkum na 4 plochách, HONCŮ (1995a), HONCŮ & NOSKOVÁ (1995). Tehdy zde bylo prokázáno na 173 druhů hmyzu, z toho 157 druhů brouků. Po regulaci se území značně změnilo, vysušilo. Tyto změny postihly i dvě ze čtyř lokalit (tj. levý břeh Ploučnice za pekárnou Bageta porostlé mladou, druhově chudou olšinou a na pravém břehu se nacházející lokalitu za bývalým mlýnem – kde se dnes nachází místo meandrů suchá mesofilní louka. Nejcennější lokalitou se jeví plocha podmáčené olšiny při výtoku z koupaliště, kde se nachází stará dubová a lipová alej, přírodovědně zachovalé se jeví i plocha prvního sádkového rybníčku s přítokovou strouhou S od Mimoně.

Průzkum v areálu chemické těžby v oblasti Stráže pod Ralskem poblíž dvora Malé Ralsko probíhal roku 1995–1997, HONCŮ (1997a). Tehdy zde bylo zjištěno 183 druhů hmyzu, z toho 155 druhů brouků na 8 lokalitách, v letech 1971–1974 bylo zjištěno 316 druhů brouků na dvou lokalitách. Druhové složení hmyzu je charakteristické pro podhorské oblasti. Na zkoumané ploše byl zjištěn chráněný druh střevlíka *Carabus arcensis arcensis*. Srovnání *Coleopter* zjištěných v roce 1995–1997 se stavem výchozím, který zachycuje období let 1971–1974 HONCŮ (1974) prokázalo, že druhové složení střevlíků v celé oblasti zůstalo téměř stejné, na jednotlivých lokalitách je však výrazně nižší početní zastoupení. Některé druhy z minulosti nebyly ověřeny. Týká se to např. střevlíků *Trechus rubens* či *Panagaeus bipustulatus*. Z rašeliníště u průrvy Ploučnice v Novinách p. R. vymizel *Carabus ullrichi*. K zániku tohoto střevlíka zde přispělo vytěžení balneologické rašeliny pro potřeby lázni v Kundraticích a další devastace původního terénu. Rozsáhlý průzkum brouků byl prováděn v oblasti Hamru na Jezeře, kde HONCŮ (1974) zjistil v letech 1971–1974 celkem 933 druhů, dalších 97 druhů zjistili jiní sběratelé. Průzkum byl prováděn na 36 lokalitách na území asi 60 km², z toho toku a nivy Ploučnice se týkaly jen tyto lokality: písčité břehy Ploučnice v okolí průrvy v Novinách p. R. (39 druhů), Malý resp. Děvínský rybník (126 druhů), rašelinná olšina mezi Děvínským a Hamerským rybníkem (93 druhů), bahnité břehy Pustého rybníka v Hamru (32 druhů), rašelinná olšina u Lázní Kunratic (38 druhů) a rašeliníště Černý rybník u Hamru na Jezeře (74 druhů). Z dalšího průzkumu z oblasti Děvínské louky u Hamru na Jezeře uvádí HONCŮ (1988) 229 druhů hmyzu, z toho 203 druhů brouků. VALÁŠEK (2002) prokázal na Hamerské louce (která je dílčí částí Děvínské louky) 123 druhů

brouků. Z charakteristiky vybraných druhů vyplývá, že území má výrazně boreální (severské) ladění.

řád: Ploštice (Heteroptera)

Z vodních ploštic se v tůňích a slepých ramenech kolem České Lípy vyskytuje splešťule blátivá (*Nepa cinerea*), bodule obecná (*Ilyocoris cimicoides*) a znakoplavka obecná (*Notonecta glauca*). Nápadně dlouhou jehlanku válcovitou (*Ranatra linearis*) našel M. Honců v Žizníkovském rybníku. Bohatě jsou zastoupeny vodoměrky r. *Velia* a *Gerris* a *Hydrometra stagnorum*, dále klešťanky r. *Corixa* a *Sigara*. BERAN (1996) při průzkumu vodních měkkýšů zjistil u Veleně vzácnou hlubenku skrytou (*Aphelocheirus aestivalis*). Desítky druhů suchozemských ploštic se nachází na loukách kolem řeky, např. nápadná *Graphosoma lineatum*. Tento řád hmyzu nebyl až dosud souborně zpracován.

řád: Motýli (Lepidoptera)

První ucelenější práci o motýlech v oblasti Ploučnice z okolí Starého Šachova a Podmokel zpracovává BAUER (1964a, b, c). Ve třech článcích zveřejněných na pokračování v sudetském tisku uvádí autor 85 druhů motýlů (většinou denních), ale i některých větších nočních, nalezených v období 1907–1914. Práce částečně přesahuje i na Českolipsko do okolí Horní Police a Žandova. Dvacet druhů motýlů z okolí České Lípy zjistil HONCŮ (2002a). Soubornější práci ze středního toku Ploučnice dosud nemáme. V oblasti Hamru na Jezeře provedl inventarizační průzkum HORÁK (1988), který při něm zjistil 240 druhů motýlů. Z toho *Ostria palustris* je nový druh pro Čechy. BOUMA (1983) zveřejnil z okolí Mimoně z let 1965–1979 518 druhů motýlů a pro 97 druhů podává podrobné faunistické údaje. Později, BOUMA (1997) uvádí z okolí Mimoně 575 druhů 19 čeledí. Konečně nejnovější je příspěvek VÁVRY, NOVÁKA, LIŠKY a SKYVY (1996, 1997) k poznání motýlů PR Hradčanské rybníky, ležících na Hradčanském potoce, levém přítoku Ploučnice, odkud autoři uvádějí 696, resp. 697 druhů. Z toho jeden druh je nový pro faunu Čech – *Elachista bisulciella* a dva druhy nové pro ČR. Nově bylo potvrzeno několik desítek druhů, o nichž bylo jen několik málo údajů. VALÁŠEK (2002) zjistil v oblasti Hamerské louky u Hamru na Jezeře 15 druhů denních motýlů.

Mezi motýli najdeme kromě běžných a již vyjmenovaných druhů dokonce i druhy chráněné směrnici v příloze II Evropské unie z roku 1992 – tj. např. modrásek očkovaný (*Maculinea teleius*) a modrásek

bahenní (*Maculinea nausithous*) které se nacházejí na totenu lékařském v okolí České Lípy resp. u Borečku, či chráněného otakárka fenyklového (*Papilio machaon*), babočku osikovou (*Nymphalis antiopa*), batolce duhového (*Apatura iris*) a batolce červeného (*Apatura ilia*). Z pozoruhodných druhů uvádí BOUMA (1997) soumračníka *Heteropterus morpheus* z Meandrů Ploučnice u Borečku a připouští, že některé druhy motýlů, např. hnědásek chrastavcový (*Euphydryas aurinia*) či okáč stříbrooký (*Coenonympha tullia*) již zde vyhynuly.

řád: Blanokřídli (Hymenoptera)

HONCŮ (1997a) zjistil na lokalitě u Stráže pod Ralskem dva druhy čmeláků r. *Bombus*, patřící do kategorie ohrožených druhů. Jedná se o čmeláka zemního (*Bombus terrestris*) a čmeláka lučního (*Bombus pratorum*). V území se vyskytují na sušších místech hnízda chráněných mravenců r. *Formica*. Mravenec lesní (*Formica rufa*) se nachází v početných kupách podél Hradčanské cesty mezi Hradčany a Veselím, asi 70 kup mravence menšího (*Formica polyctena*) byly zjištěny na lokalitě v oblasti Hamerského rybníka u Hamru na Jezeře. Několik hnízd mravence travního (*Formica pratensis*) bylo nalezeno v městské části Mimoně poblíž kostela, jedno hnízdo bylo přestěhováno ze hřbitova v Mimoni k Borečku.

kmen: strunatci (Chordata)

podkmen: Obratlovci (Vertebrata)

třída: Kruhoústí (Cyclostomata)

Z Ploučnice uvádí výskyt mihule potoční HYKEŠ (1921). V roce 1966 zde byly nalezeny mihule, v letech 1970–1974 po průzkumu elektrickým agregátem pod nádrží Horka u Stráže pod Ralskem a pod nádrží Pustý rybník u Hamru na Jezeře již zjištěny nebyly, JUSTÝN & MARVAN & ROSOL (1979). Podle HANELA (1994) jsou doklady z Ploučnice z 15. 7. 1970 uloženy v Moravském zemském muzeu v Brně. Další nálezy uvádí tento autor z 21. 9. 1991 u obce Chrastná a Osečná a ze 4. 1992 v revíru Ploučnice. LÉDL (1985) píše, že se druh vyskytuje ve velkém množství v Ploučnici v Mimoni a že bude regulací zničen. Mihule potoční se vyskytuje téměř ve všech přítocích Ploučnice. WURM (1884) píše, že je hojná ve všech potocích (v době tření v polovině května bývá pozorováno 50–60 ks pohromadě), totéž konstatuje HANTSCHEL (1911). HANEL (1994) ji uvádí ze Svitávky, Valteřického potoka, Radečského, Děvínského, Dubnického a Ještědského potoka.

V dodatcích HANEL (1996) se zmiňuje o výskytu v Mimoňském potoce (ve skutečnosti se jedná o Panenský potok). VITÁČEK (1997a) ji zjistil v Panenském a Ploužnickém potoce. Řada údajů nebyla publikována. V roce 1983 ji pozoroval v úseku Ploučnice nad Hamrem J. Brožek, v roce 1986 byla zjištěna J. Korbářem v 1 ex. v korytě pod Hamerským rybníkem ve směru k bývalým kasárnám, v roce 1988 ji pozoroval J. Brožek v regulované části Ploučnice pod silem v Mimoní. Sám jsem ji pozoroval v květnu 1989 v potoce Sporka u Horní Libchavy, roku 1986 na Svitávce u Zákup, pod mostem silnice Česká Lípa – Mimoň a v roce 1989 zde sebral ukázkou. Tento nálezný připomíná HANEL (1994).

třída: Ryby (Pisces)

Koncem 19. století zveřejnil výsledky průzkumu ryb Ploučnice WURM (1884). Ve své zprávě se opírá o údaje místních znalců zjištěním 25 druhů ryb. Již v této době si stěžuje na znečišťování řek průmyslovými závody. Z roku 1882 uvádí případ masového úhynu ryb ve slepém rameni Ploučnice u plovárny v České Lípě. HANTSCHEL (1911) při zpracování ryb širší oblasti cituje z Ploučnice 26 druhů, jsou to: candát obecný (*Stizostedion lucioperca*), cejn velký (*Abramis brama*), hrouzek obecný (*Gobio gobio*), jelec jesen (*Leuciscus idus*), jelec proudník (*Leuciscus leuciscus*), jelec tloušť (*Leuciscus cephalus*), ježdík obecný (*Gymnocephalus cernua*), kapr obecný (*Cyprinus carpio*), karas obecný (*Carassius carassius*), lín obecný (*Tinca tinca*), lipan podhorní (*Thymalus thymalus*), mník jednovousý (*Lota lota*), mřenka mramorovaná (*Neomacheilus barbatulus*), okoun říční (*Perca fluviatilis*), ouklej obecná (*Alburnus alburnus*), ouklejka pruhovaná (*Alburnoides bipunctatus*), parma obecná (*Barbus barbus*), perlín ostrobřichý (*Scardinius erythrophthalmus*), piskoř pruhovaný (*Misgurnus fossilis*), plotice obecná (*Rutilus rutilus*), pstruh obecný potoční (*Salmo trutta fario*), sekavec písečný (*Cobitis taenia*), střevle potoční (*Phoxinus laevis*), štika obecná (*Esox lucius*), úhoř říční (*Anquilla anquilla*) a vranka obecná (*Cottus gobio*). Na rozdíl od Wurma uvádí Anders z Ploučnice candáta a informace obohacuje o údaje z rybníků.

Po roce 1950 až do roku 1993 existuje další pramen, kronika místní organizace ČRS v České Lípě. Najdeme v ní údaje nejen o rybách Ploučnice a některých rybníků ve správě této organizace (např. rybníky v Žizníkově, v Heřmaničkách, pískovna I a I I v Dubici a Pekelské rybníky, i úseky na potoce Sporka, Dobranovský a Robečský potok). Dovíme se o chytání tloušť v České Lípě v části mezi kostelem Maří

Magdaleny a železničním mostem (1950), o otravách ryb způsobených vypuštěním kyseliny závodem ČKD v České Lípě (1955), o otravě pstruhů na Sporce u Horní Libchavy, v roce 1968 o otravě ryb únikem močovininy do potůčku v rybníce za pivovarem (dnes již neexistuje), v roce 1970 o úhynu 2 500 ks ryb, hlavně kapra v pískovně v Dubici při problémech s provzdušňováním, v roce 1972 totální zničení Sporky úseku od železničního mostu u bývalé cihelny až po soutok s Ploučnicí způsobený odpadními kaly n. p. Benzina v České Lípě, totéž se opakovalo roku 1977. V roce 1976 byl postižen otravou ryb úsek Ploučnice Mimoň – Česká Lípa a Žandov – Děčín, při kterém byla odhadnuta škoda za 100 000 Kč. Roku 1983 zaznamenán úhyn ryb v Maxově rybníce u Heřmaniček, rozbor prokázal močovinu, vysazení 500 ks hlavatky podunajské (*Hucho hucho*) do Ploučnice (1962), o největších úlovcích, o úhořích, kteří byli chytáni v úseku Ploučnice od mlýna ve Stružnici až po Brennou. Do slupu u Stružnice bylo odchyceno v roce 1962 – 1140 ks úhořů, roku 1968 dokonce 1388 ks, postupně však úlovky klesaly a např. v roce 1989 bylo odchyceno již jen 170 ks, a v roce 1990 pouze 131 ks. V roce 1983 vysazena ostroretka stěhovavá (*Chondrostoma nasus*) do revírů MO Žandov a Děčín ze tří farských rybníčků ve Volfarticích. Pozoruhodné jsou úlovky lipana podhorního z horního toku Ploučnice ale i v městské části České Lípy, v úseku městských stavidel a jízdků pod kostelem Maří Magdaleny. Další zásah do výskytu ryb na Ploučnici nastal poté, kdy byly odstraněny jezy na Ploučnici (1983) a ta se stala prakticky průtočným kanálem. V roce 1989 konstatováno, že úlovky parmy obecné a mníka jednovouseého jsou již velmi vzácné.

Rybářskými organizacemi jsou vysazovány nové druhy ryb: amur bílý (*Ctenopharyngopogon idella*), bolen dravý (*Aspius aspius*), podoustev nosák (*Vimba vimba*), ostroretka stěhovavá, siven americký (*Salvelinus fontinalis*) a tolstolobik bílý (*Hypophthalmichthys molitrix*). SKLENÍČKA (1983) zjistil v Ploučnici 21 druhů ryb, mimo Ploučnici další čtyři druhy, z toho tři druhy vysazené: candát obecný, bolen dravý, cejnek malý (*Blicca bjoerca*) a slunka obecná (*Leucaspilus delineatus*). Z úseku Meandrů Ploučnice mezi Hradčany a Borečkem uvádí SKLENÍČKA (1992) 9 druhů ryb, zatímco VITÁČEK (1997) ve stejné části celkem 23 původních druhů ryb. Průzkum ryb v oblasti Mimoň – Boreček provedl v roce 1982–1984 LÉDL (1985). S pomocí elektrického agregátu prokázal 23 druhů ryb včetně lipana podhorního a pstruha obecného ale také importovaného pstruha duhového (*Salmo gairdneri*). HOLEČKOVÁ (1985) na základě údajů získaných od místních rybářů

uvádí ze stejného úseku jen 6 druhů ryb (lipan podhorní, štika obecná, kapr obecný, plotice obecná, cejn a candát obecný). Podle LÉDLA (1985) a VITÁČKA (1997) je Ploučnice jednou z rybářsky nejcennějších řek v Čechách a zejména v minulosti byla proslulá především trofejnými úlovky úhořů, kaprů, štik, cejnů, lipanů a pstruhů. Nejcennější úsek se nachází mezi Borečkem a Brennou. Ploučnice v horním úseku od Stráže p. R. až k přítoku Ploužnického potoka pod Mimoní je zcela zdecimována regulací. Dnes vlivem zanesení regulace a celkovým zpomalením toku se druhové složení znovu zlepšuje, svůj podíl na tom mají i místní organizace českého rybářského svazu množstvím vysazeného rybiho plůdku i novými importovanými druhy jako je siven americký, amur bílý a sumec velký (*Silurus glanis*), MUDRUŇKA (2001). Výskyt pstruha obecného v přítoku Děvínského potoka v areálu Hamerské louky oznamuje VALÁŠEK (2002). Zdá se, že přes všechny negativní zásahy se proti původnímu stavu druhové bohatství příliš nezměnilo, díky aktivní činnosti ČRS se stavy udržují. Ve spolupráci s ochranou přírody jsou prováděny pokusy o reintrodukci některých ryb, které zde kdysi žily. Ukazuje se, že v případě lososa atlantského (*Salmo salar*) je pokus úspěšný na Kamenici, kam se lososi již úspěšně vracejí k reprodukci, LOUCKÝ (2003), zatím nejistý na Ještědce, ŘEHÁK (2001) z toho důvodu, že vysazení lososa zde bylo provedeno později a teprve až lososi pohlavně dospějí a budou se vracet z moře k vytržení na horních tocích ukáže se úspěšnost projektu. Otázka je, zda je Ploučnice k návratu této ryby připravená. Znepokojující je jev, že většina ryb se v přírodě až na výjimky nevytírá a jsou až z 80 % do toků vysazovány. Vysazovány jsou i druhy zcela nepůvodní, které se následovně mohou stát velkým problémem. Mění se tak i základní počet rybích druhů vyskytujících se na Českolipsku.

třída: Obojživelníci (Amphibia)

V nivě Ploučnice v úseku Žizníkov – Stružnice uvádí KOLEKTIV (1985) 11 druhů obojživelníků, jsou to: mlok zemní (*Salamandra salamandra*), čolek obecný (*Triturus vulgaris*), čolek velký (*Triturus cristatus*), kuňka ohnivá (*Bombina bombina*), blatnice česneková (*Pelobates fuscus*), ropucha obecná (*Bufo bufo*), ropucha krátkonohá (*Bufo calamita*), skokan skřehotavý (*Rana ridibunda*), skokan hnědý (*Rana temporaria*), skokan štíhlý (*Rana dalmatina*) a rosnička zelená (*Hyla arborea*). Přes poklesy početních stavů se zde vyskytují téměř všechny druhy, které byly zjištěny v širší oblasti koncem 19. století. Porovnání je možné

díky práci: GASSNER (1886), resp. HANTSCHHEL (1911), kteří uvádějí z oblasti shodně 11 druhů, avšak přesné lokality z Českolipska cituje Gassner jen u 3 druhů, jsou to: mlok zemní, kuňka ohnivá a ropucha krátkonohá. V úseku Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem zjistila HOLEČKOVÁ (1985) tři druhy: rosničku zelenou, skokana štíhlého a skokana zeleného (*Rana esculenta*). Ve skutečnosti se však jedná o skokana skřehotavého, neboť skokan zelený se v oblasti nevyskytuje. Téže záměny se dopouští i GASSNER (1886) a HANTSCHHEL (1911).

Z celé oblasti Českolipska uvádí řadu druhů VITÁČEK (1993). Údajům však chybí bližší specifikace, nelze stanovit do jaké míry se týkají Ploučnice. Z podkladů však víme, že autor intenzivně zkoumal např. chovné rybníky S od Mimoně. Nejen zde, ale rovněž v oblasti koupaliště v Mimoní našel 6 druhů obojživelníků, které jsou zahrnuty pod soubornou lokalitou Mimoň. Jde o blatnici česnekovou, skokana štíhlého, skokana skřehotavého, skokana hnědého, čolka obecného a ropuchu obecnou. Řadu těchto údajů přejímá MORAVEC (1994). V oblasti bývalého VVP Ralsko našli ZAVADIL (1995), resp. ZAVADIL & VITÁČEK (1997) celkem 10 druhů obojživelníků, z toho v ramenech a tůních v nivě Ploučnice JZ od Borečku uvádějí 5 druhů: blatnici česnekovou, skokana štíhlého, skokana skřehotavého, skokana hnědého a čolka obecného. V oblasti Hamru na Jezeře citují oba autoři 5 druhů obojživelníků, zatímco VALÁŠEK (2002) prakticky ze stejné lokality čtyři druhy: skokan ostronosý (*Rana arvalis*), skokan štíhlý, skokan hnědý a ropucha obecná. Rosnička zelená se v nivě Ploučnice vyskytuje ostrůvkovitě, byla nalezena v roce 1966 v 1 ex. v rybníčku u Svárova v České Lípě, KOLEKTIV (1985). V nivě Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem ji HOLEČKOVÁ (1985) podle hlasových projevů na jaře považovala za běžný druh. Tento údaj cituje VITÁČEK (1997b), zatímco ZAVADIL (1995 a 1997) zde rosničku nepotvrdil. Uvádí však starší nález I. Solovky z rybníka v Chrastné. V úseku Ploučnice pod Českou Lípou poblíž závodu Fehrer Bohemia ji zjistil VITÁČEK (1998). Kuňka ohnivá se udržela v tůních, resp. odkalovacích rybníčcích v nivě Ploučnice pod Českou Lípou až do současné doby JANKŮ (2003). Jak bylo potvrzeno vlastními průzkumy v průběhu roku 2003 v tůních a slepých ramenech Ploučnice u České Lípy, Dobranova, atd. se můžeme setkat s chráněným, kriticky ohroženým skokanem skřehotavým, vzácněji s ohroženým skokanem štíhlým a čolkem obecným a prakticky všude na vhodných místech se skokanem hnědým.

třída: Plazi (Reptilia)

KOLEKTIV (1985) uvádí z nivy Ploučnice z úseku Žizníkov – Stružnice 3 druhy, jsou to: užovka obojková (*Natrix natrix*), ještěrka obecná (*Lacerta agilis*) a ještěrka živorodá (*Lacerta vivipara*). VITÁČEK (1998) na mokřadu u firmy Fehrer Bohemia v České Lípě – Dubici zjistil pouze užovku obojkovou. HOLEČKOVÁ (1985) našla v nivě Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem jen ještěrku živorodou. VITÁČEK (1997c) v úseku Hradčany – Boreček zjistil 5 druhů plazů. Plošně rozšířené jsou: užovka obojková, slepýš křehký (*Anquis fragilis*) a ještěrka obecná. Ostrůvkovitě je rozšířená ještěrka živorodá a zmije obecná (*Vipera berus*). S údaji o zastizení želvy bahenní (*Emys orbicularis*) se setkáváme v období z přelomu 19. a 20. století v krátkých sděleních zveřejněných různými autory v Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs (dále MNEC), viz např. GASSNER (1885) a které souborně zpracovává FLASAR & FLASAROVÁ (1995). Jsou to nálezy z Malé Veleně, z České Lípy, z mokřáků u Sosnové, z Manušic a z Mimoně. HANTSCH (1911) zřejmě vychází ze stejných pramenů z MNEC, neboť uvádí nálezy od Manušic, České Lípy, Sosnové a z Mimoně. Želva bahenní byla vysazována jako teplomilný prvek ve fauně našich plazů na různých místech ČR: např. Dyjsko-svratecký úval, údolí řeky Moravy, Pardubicko, jižní Čechy – HANÁK & HŮRKA & ROMANOVSKÝ (1959). Faktem je, že se nejedná o původní druh a občasné nálezy jsou i ze současné doby např. od Ploučnice v České Lípě (7. 2003 – 1 ex., P. Bajak), resp. z rybníka od Svobodné Vsi (8. 2003 – 1 ex., M. Honců). Jedná se o jedince buď uniklé z chovu, nebo spíše záměrně vypuštěné, kteří v naší přírodě trvale nepřežijí.

třída: Ptáci (Aves)

Jednotlivé údaje o ptácích z oblasti Ploučnice lze najít i ve zjištění autorů z přelomu 19. a 20. století jako jsou ANKERT (1896), HANTSCH (1911), WURM (1891, 1912). Okrajově se zabývá ptáky v okolí České Lípy URBÁNEK & JÓN (1962). Honců in KOLEKTIV (1985) na základě pozorování K. Filipa a svých vlastních uvádí z úseku Ploučnice mezi Žizníkovem a Stružnicí 108 druhů ptáků. V nivě Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem pozoroval BARTA (1985) 39 druhů, na stejném úseku zjistila HOLEČKOVÁ (1985) 46 druhů ptáků. Nověji se biotopy nad a pod Českou Lípou zabývá JANOUCHOVÁ (1997), která jen z lokality „Vřesoviště“, zahrnující plochu v k. ú. Žizníkov, Heřmaničky, Vítkov a Vlčí Důl, uvádí výskyt 86 druhů ptáků. HONCŮ

(1998) z mokřadu v nivě Ploučnice pod Českou Lípou při průzkumu budoucího staveniště firmy Fehrer Bohemia prokázal výskyt 35 druhů ptáků, zatímco ŠRUBAŘ (2002) při průzkumu trasy silničního obchvatu pod Českou Lípou zahrnující lokality kolem Ploučnice až k Obecnímu lesu zaznamenal 31 druhů ptáků. V městského parku v Mimoni zaznamenal Doubrava (1986) 51 druhů ptáků, poznamenává výskyt ledňáčka říčního, na hnízdění však zde nejsou podmínky.

Z oblasti Hamru shrnuje svá pozorování z let 1971–1974 NEVRLÝ (1975), který se zabývá průzkumem rybníků celé soustavy, tj. Hamerského, přehrady Horka ve Stráži p. R., Sedlického rybníka a rybníka v Chrastné, Pustého rybníka, Černého rybníka a Malého (Děvinského) rybníka. Upozorňuje, že koryto Ploučnice mezi obcemi Chrastná a Hamr je avifaunou hojně vyhledáváno a hnízdí zde ledňáček říční a skorec vodní (*Cinclus cinclus*). V celé oblasti zjistil 164 druhů ptáků.

Z podstatně menšího prostoru (rozloha asi 200 ha) tvořeném vypuštěným rybníkem v Hamru a rašeliništěm Děvinská louka zjistil PELC (1988) během dvou let (1986–1987) celkem 80 druhů ptáků, zatímco VALÁŠEK (2002) zde pozoroval 28 druhů. Z bývalého VVP Ralsko včetně nivy Ploučnice uvádí několik druhů VITÁČEK (1997d). O hnízdění čápa bílého podává zprávu VLKOVÁ (1998), o rozšíření chřástala polního a křepelky polní v nivě Ploučnice a některých jejich přítoků informuje MRLÍKOVÁ (2001), o rozšíření ledňáčka říčního BROŽEK (2003).

I když území je zkoumáno v současné době celou řadou badatelů, mnozí výsledky svých pozorování dosud nezveřejnili a jen část poznatků je zachyceno v dílčích výročních zprávách externích spolupracovníků muzea. Z druhů vázaných na mokřady se zde vyskytují všechny druhy cvrčilek žijících u nás, tj. cvrčilka zelená (*Locustella naevia*), cvrčilka říční (*Locustella fluviatilis*) a vzácná cvrčilka slavíková (*Locustella luscinioides*), chřástal vodní (*Rallus aquaticus*), čejka chocholatá (*Vanellus vanellus*), bekasina otavní (*Gallinago gallinago*), pochop rákosní (*Circus aeruginosus*), ledňáček říční (*Alcedo atthis*), rákosníci (r. obecný a proužkovaný (*Acrocephalus scirpaceus* a *A.schoenobaenus*), resp. rákosník velký (*Acrocephalus arundinaceus*), strnad rákosní (*Emberiza schoeniclus*). Za potravou zaletuje čáp černý (*Ciconia nigra*), volavka popelavá (*Ardea cinerea*). Z původních dvou hnízd čápa bílého (*Ciconia ciconia*) v České Lípě – Dubici zůstalo v posledních letech obsazené jen jedno hnízdo, od roku 1973 je obsazeno hnízdo v Jezvě, od roku 1983 v Zákupích, od roku 1954 v Mimoni, bohužel hnízdiště zaniklo

ve Stráži p. R. V oblasti Heřmanického rybníka hnízdí jeřáb popelavý (*Grus grus*), který navštěvuje okolní pole a pastviny. V oblasti hnízdí rovněž druhy, které jsou celoevropsky chráněny: orel mořský (*Haliaeetus albicilla*) a chřástal polní (*Crex crex*), svá refugia v bezprostředním okolí České Lípy nacházejí koroptev polní (*Perdix perdix*), bramborníček černohlavý (*Saxicola torquata*) či bramborníček hnědý (*Saxicola rubecula*) a moudvíláček lužní (*Remiz pendulinus*). Přechodnou dobu v rákosinách odkalovacích rybníků na pravém břehu Ploučnice pod Českou Lípou hnízdil slavík modráček střeoevropský (*Luscinia svecica cyane-cula*), v úseku u Dobranova a pod Holým vrchem byl K. Filipem zastížen slavík tmavý (*Luscinia luscinia*), v nivě Ploučnice pod Holým vrchem a poblíž mostu do Žizníkova se vytrvale zdržuje slavík obecný (*Luscinia megarhynchos*). Téměř při každé návštěvě se setkáme s krkavcem velkým (*Corvus corax*), v oblasti Hradčanských stěn s kulíškem nejmenším (*Glaucidium passerinum*) 8. 1990 – 1 ex. M. Nevrlý, skřivanem lesním (*Lullula arborea*) a lelkem lesním (*Caprimulgus europaeus*). Území navštěvuje na jarním i podzimním tahu celá řada ptáků, např. orlovec říční (*Pandion haliaetus*), kormorán velký (*Phalacrocorax carbo*), bukač velký (*Botaurus stellaris*), hohol severní (*Bucephala clangula*), morčák velký (*Mergus merganser*), potáplice severní (*Gavia arctica*) a další. Na Ploučnici v České Lípě a v meandrech pod městem zimuje 200–300 ex. kachen divokých (*Anas platyrhynchos*) a v některých letech až 40 ex. labutí velkých (*Cygnus olor*), sporadicky potápka malá (*Podiceps ruficollis*) i slípka zelenohá (*Gallinula chloropus*). Výjimečně jsou zaznamenávány i takové druhy jako je labuť zpěvná (*Cygnus cygnus*), polák kahalok (*Aythya marila*), lyskonoh úzkozobý (9. 2003 – 1 ex. na Heřmanickém rybníce – K. Filip). Bohužel nejen na slepém rameni Ploučnice v Dubici, ale i na Heřmanickém rybníku, zanikla hnízdní kolonie racka chechtavého (*Larus ridibundus*), který se ještě vyskytuje na přehradě Horka ve Stráži pod Ralskem.

třída: Savci (Mammalia)

První zprávy z průzkumu savců v okolí České Lípy prokazuje WURM (1911). V nivě Ploučnice v úseku mezi Žizníkovem a Stružnicí uvádí KOLEKTIV (1985) 23 druhů savců. Z úseku Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem zná HOLEČKOVÁ (1985) celkem 8 běžných druhů savců, z nich je nepozoruhodnější rejsec vodní (*Neomys fodiens*). M. Honců zjistil v roce 1995 ve škvírách opravovaného mostu přes Ploučnici u Brenné 15 ks netopýrů vodních (*Myotis daubentoni*), VITÁČEK

(1997e) z Meandrů Ploučnice u Hradčan a z rašeliniště u Borečku jmenuje 19 druhů savců včetně vydry říční (*Lutra lutra*), rejsece černého (*Neomys anomalus*), rejsece vodního a šesti druhů netopýrů: netopýra dlouhouchého (*Plecotus austriacus*), netopýra ušatého (*Plecotus auritus*), netopýra večerního (*Eptesicus serotinus*), netopýra rezavého (*Nyctalus noctula*), netopýra vousatého (*Myotis mystacinus*) a netopýra Brandtova (*Myotis brandti*). Významné zimoviště netopýrů se nachází na Děvině. Až dosud zde bylo prokázáno 7 druhů netopýrů, z těch chráněných např. netopýr černý (*Barbastella barbastellus*), vrápenec malý (*Rhinolophus hipposideros*) a netopýr velký, MACKOVČIN & SEDLÁČEK & KUNCOVÁ (2002). O výskytu savců z Hamerské louky u Hamru na Jezeře nás informuje VALÁŠEK (2002). Z 10 běžných druhů je nejpozoruhodnější myška drobná (*Micromys minutus*).

Z chráněných savců byla na Ploučnici prokázána kriticky ohrožená vydra říční, která je zvláště citlivá na čistotu vody. O jejím historickém výskytu vypovídá řada pramenů, např. WATZEL (1885), MICHEL (1929). Podle krátkých sdělení v MNEC byla vydra chycena 4. 10. 1886 na Ploučnici v Malém Šachově, 17. a 18. 1. 1889 – 2 ex. střeleny ve Valkeřicích a třetí ex. pozorován, v únoru 1906 – 2 ex. střeleny v Mimoni. Podle MICHELA (1929) byla vydra před rokem 1880 hojná na Ploučnici a uvádí konkrétní lokalitu – Královský mlýn u Žandova. Zmiňuje se o tom, že korunní princ Rudolf s pomocí speciálně cvičených psů ulovil mnoho vyder na Ploučnici a přilehlých tocích. Sám autor zastihl jeden kus v roce 1890 na Ploučnici u Stružnice. Již koncem 19. století dochází k silnému úbytku početnosti a během první poloviny 20. století byla přivedena na pokraj vyhubení (lov pro kožešinu a škody na rybách, znečištění vod). Nyní se pozvolna vrací do míst, kde kdysi vymizela. BARUŠ & ZEJDA (1981) odhadují podle dotazníkové akce v oblasti Ploučnice na Českolipsku 5 ks. Stopy po přítomnosti vydry na Robečském potoce a na břehu jednoho rybníka v Dubici z let 1988–1991 uvádí VITÁČEK (1994). Tentýž autor píše o nálezů přejeté vydry na silnici ze Stráže pod Ralskem do Dubnice v roce 1991. Vydra byla rovněž zjištěna v oblasti Meandrů Ploučnice mezi Hradčany a Veselím VITÁČEK (1997). Nález stop pod mosty přes Ploučnici u Stráže p. R., u Borečku a v Horní Polici uvádí PYTLOUN (2002). V roce 2003 ji v meandrech Ploučnice pozoroval O. Roztočil (ústní sdělení). Souvislý výskyt vydry na pravostranných přítocích Ploučnice zjistila MRLÍKOVÁ (1998), řadu pozorování z přítoků Ploučnice, např. (Robečský potok, Sporka, Svitávka, Panenský a Ploužnický potok) shromáždil PYTLOUN

(2002). Autor předpokládá posilování zdejší populace vyder migrační cestou z Německa resp. z Polska, počet vyder na celém Českolipsku je odhadován na 5–7 ks, má vzrůstající tendenci, nebyla však prokázána reprodukce.

Kromě větších druhů savců jako je jelen evropský (*Cervus elaphus*), srnec obecný (*Capreolus capreolus*), daněk evropský (*Dama dama*), či prase divoké (*Sus scrofa*) byla v nivě Ploučnice zjištěna řada druhů žijících jak v přibytčích lidí, tak i ve volné přírodě. Na vodní prostředí jsou vázány tyto druhy: rejsec vodní či ondatra pižmová (*Ondatra zibethicus*), která při potulkách byla několikrát zjištěna přímo v České Lípě, na vlhké louky je vázán hryzec vodní (*Arvicola terrestris*) a hraboš mokřadní (*Microtus agrestis*). Až k České Lípě, resp. k Mimoni či Borečku zasahuje myšice temnopásá (*Apodemus agrarius*), která do Čech zasahuje ze severu z Německa a Polska.

Diskuse

Dosavadními průzkumy toku a nivy Ploučnice na území okresu Česká Lípa bylo prokázáno, že člověk svými zásahy (pesticidy, herbicidy, regulace, zemní úpravy, vypouštěním toxických a odpadních látek) výrazně ovlivnil složení její zvěřiny. V několika případech dokonce došlo v rámci Českolipska k vyhubení několika živočišných druhů, např. motýla žlutáaska borůvkového (*Colias palaeno*), hnědáaska chrastavcového či okáče stříbrookého, pravděpodobně i mlže velevruba tupého a střevlíka *Carabus ullrichi*. Jiné druhy prokazatelně ubývají, např. rak říční, mník jednovousý. Jak regulace ovlivňují složení fauny je patrné na výskytu evropsky chráněné vážky klínatky rohaté, která se vyvíjí prakticky jen v neregulovaných částech toku.

Jak dokazuje pestrá paleta druhů i jejich kvantita, v některých úsecích Ploučnice jsou dosud zachovalé biotopy málo ovlivněné lidskou činností. Ta nejhodnotnější území byla postupně navrhována k územní ochraně. V úvahu jsou brána jen ta, která se nacházejí v nivě Ploučnice (např. navrhován byl i kopec Lipka u Novin p. R., jako přírodní památka byl vyhlášen Děvín, Ostrý a Schachtstein, dále rašeliniště PP Černý rybník, navrhován byl i les Mešný s porostem asi 2 ha rojovníku bahenního u Stráže p. R., ten byl ale zničen na počátku 80. let 20. století výstavbou vyluhovacího pole UD Hamr).

Hamerský rybník a Děvínská louka

Území navrženo k vyhlášení formou přírodní rezervace. K ochraně navržena výměra 130 ha, k. ú. Hamr na Jezeře. Představuje přítokovou část rybníka s přílehlým rašeliništěm Děvínské louky. Rybník byl dlouhodobě vypuštěn (1984–1994) jako důsledek těžby uranu, zániku nejcenější části rašeliniště bránila ekologická hrázka. Volná vodní hladina má význam pro výskyt a hnízdění řady vodních ptáků. Na lokalitě se nachází mrazové půdy (tzv. thufury), prameništní jezírka na artézských výstupech turonských vod. Kromě chráněných druhů zde byly zjištěny podhorské až horské druhy živočichů. Jejich přítomnost se dá vysvětlit zonálním posunem lokálního klimatu. I když jsou uvedené lokality od horských oblastí izolovány, dá se předpokládat, že v minulosti existovala kontinuita s horskou faunou v Lužických případně v Jizerských horách. To znamená, že složka podhorských až horských druhů v území je reliktní.

Meandry Ploučnice

Přechodně chráněná plocha vyhlášená v roce 1993 na k. ú. Veselí, Brenná a Hvězdov, součást navržené významné ptačí oblasti SPA Českolipsko. Ze čtvrtohor – holocénu je zachovalá údolní niva řeky Ploučnice tvořící meandry mezi Borečkem a Veselím. Je zde několik přirozených biocenter spojených biokoridorem. Ze vzácných druhů živočichů lze zastihnout vydru říční, místně i raka říčního a celou řadu dalších druhů živočichů v různém stupni ochrany (např. klínatka rohatá). Krajinářsky velice působivé území.

SPA Českolipsko (Dokeské pískovce a mokřady)

Část toku a nivy Ploučnice od Borečku po Heřmaničky a Heřmanický rybník je okrajovou součástí navržené významné ptačí oblasti – SPA Českolipsko (Dokeské pískovce a mokřady) o rozloze cca 9 200 ha. Vůdčími druhy v území jsou orl mořský, jeřáb popelavý, lelek lesní a skřivan lesní (a další druh mimo zkoumanou oblast – slavík modráček středoevropský).

Vážka klínatka rohatá (*Ophiogomphus cecilia*)

Pro územní ochranu tohoto druhu byla navržena neregulovaná část Ploučnice v úseku 27 km dlouhém od přítoku Plouznického potoka až k okraji České Lípy a dolní úsek Svitávky u Brenné. Velikost populace tohoto druhu zde byla odhadnuta na 7 500 ks. Lokalita by měla být

chráněna v systému ochrany toků dolní Labe, Kamenice, Ploučnice a dolní úsek Svitávky.

Kuňka ohnivá (*Bombina bombina*)

Výskyt tohoto druhu je vázán na odkalovací rybníčky a tůně v nivě Ploučnice asi 800 m Z od čističky odpadních vod v České Lípě, která by měla být chráněna v systému ochrany toků dolní Labe, Kamenice, Ploučnice a dolní úsek Svitávky.

Druhy uvedené v příloze II. Směrnice rady č. 92/43 EEC z 21. května 1992 o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin jako druhy, jejichž ochrana vyžaduje vyhlášení zvláštních území ochrany (15):

klínatka rohatá (*Ophiogomphus cecilia*), vážka jasnoskvrnná (*Leucorrhinia pectoralis*), modrásek bahenní (*Maculinea nausithous*), modrásek očkovaný (*Maculinea teleius*), mihule potoční (*Lampetra planeri*), bolen dravý (*Aspius aspius*), losos atlantský (*Salmo salar*), parma obecná (*Barbus plebejus*), piskoř pruhovaný (*Misgurnus fossilis*), vranka obecná (*Cottus gobio*), kuňka ohnivá (*Bombina bombina*), vrápenec malý (*Rhinolophus hipposideros*), netopýr černý (*Barbastella barbastellus*), netopýr velký (*Myotis myotis*), vydra říční (*Lutra lutra*).

Druhy kriticky ohrožené (12): Rak říční (*Astacus astacus*), velevrub malířský (*Unio pictorum*), střevlík *Carabus nitens*, mihule potoční (*Lampetra planeri*), blatnice skvrnitá (*Pelobates fuscus*), skokan skřehotavý (*Rana ridibunda*), zmije obecná (*Vipera berus*), bukač velký (*Botaurus stellaris*), jeřáb popelavý (*Grus grus*), luňák červený (*Milvus milvus*), orel mořský (*Haliaeetus albicilla*), orlovec říční (*Pandion haliaetus*).

Druhy silně ohrožené (25): páchník hnědý (*Osmoderma eremita*), čolek obecný (*Triturus vulgaris*), čolek horský (*Triturus alpestris*), rosnička zelená (*Hyla arborea*), skokan štíhlý (*Rana dalmatina*), skokan ostronosý (*Rana arvalis*), ještěrka obecná (*Lacerta agilis*), ještěrka živorodá (*Lacerta vivipara*), slepýš křehký (*Anguis fragilis*), bekasina otavní (*Gallinago gallinago*), čáp černý (*Ciconia nigra*), čírka modrá (*Anas querquedula*), chřástal vodní (*Rallus aquaticus*), chřástal polní (*Crex crex*), křepelka polní (*Coturnix coturnix*), krutihlav obecný (*Jynx torquilla*), ledňáček říční (*Alcedo atthis*), rákosník velký (*Acrocephalus*

arundinaceus), slavík modráček střeoevropský (*Luscinia svecica cyanecula*), slavík tmavý (*Luscinia luscinia*), vodouš kropenatý (*Tringa ochropus*), žluva hajní (*Oriolus oriolus*), netopýr velký (*Myotis myotis*), netopýr černý (*Barbastella barbastellus*) a vydra říční (*Lutra lutra*).

Druhy ohrožené (43): Batolec červený (*Apatura ilia*), batolec duhový (*Apatura iris*), čmelák polní (*Bombus agrorum*), čmelák zemní (*B. terrestris*), mravenec lesní (*Formica rufa*), mravenec menší (*Formica polyctena*), mravenec luční (*Formica pratensis*), střevlík *Carabus arcensis*, svižník polní (*Cicindela campestris*), nosorožík kapucínek (*Oryctes nasicornis*), otakárek fenyklový (*Papilio machaon*), rak bahenní (*Astacus leptodactylus*), jelec jesen (*Leuciscus idus*), mník jednovousý (*Lota lota*), piskoř pruhovaný (*Misgurnus fossilis*), střevle potoční (*Phoxinus phoxinus*), vranka obecná (*Cottus gobio*), kuňka ohnivá (*Bombina bombina*), ropucha obecná (*Bufo bufo*), ještěrka obecná (*Lacerta agilis*), slepýš křehký (*Anquis fragilis*), užovka obojková (*Natrix natrix*), bramborníček černohlavý (*Saxicola torquata*), bramborníček hnědý (*Saxicola rubetra*), cvrčilka slavíková (*Locustella luscinioides*), čáp bílý (*Ciconia ciconia*), čírka obecná (*Anas strepera*), kormorán velký (*Phalacrocorax carbo*), koroptev polní (*Perdix perdix*), krkavec velký (*Corvus corax*), moták pochop (*Circus aeruginosus*), moudivláček lužní (*Remiz pendulinus*), potápka malá (*Podiceps ruficollis*), slavík obecný (*Luscinia megarhynchos*), t'uhák obecný (*Lanius collurio*), t'uhák šedý (*Lanius excubitor*), břehule říční (*Riparia riparia*), vlaštovka obecná (*Hirundo rustica*), rorýs obecný (*Apus apus*), veverka obecná (*Sciurus vulgaris*), netopýr pestrý (*Vespertilio discolor*), netopýr Brandtův (*Myotis brandti*) a netopýr dlouhouchý (*Plecotus austriacus*).

Závěr

Práce hodnotí dosavadní zoologické poznatky týkající se řeky a nivy Ploučnice v úseku okresu Česká Lípa. Konstatuje, že stav poznání v jednotlivých skupinách zoologického systému je uspokojivý u obratlovců a neuspokojivý u bezobratlých, kde snesou přísnější kritické měřítko jen měkkýši (Mollusca), částečně koryši (Crustacea) a z hmyzu jen řády: brouci (Coleoptera), vážky (Odonata), rovnořídlí (Orthoptera) a částečně motýli (Lepidoptera). Ve výsledcích je preferováno hodnocení druhů vázaných na vodní prostředí a zejména druhů nacházejících se v různém stupni ochrany. Ploučnice je až dosud jedna z mála (alespoň

v některých úsecích) neregulovaných nebo lidskou činností málo ovlivněných českých řek. V systému ekologické stability krajiny představuje regionální biokoridor s příslušnými biocentry. Ve zkoumaném území se nacházejí plochy, které byly, resp. jsou navrhovány k územní ochraně. Jsou to Meandry Ploučnice v úseku asi 7 km mezi Hradčany a Veselím, které byly v roce 1993 Okresním úřadem v České Lípě vyhlášeny jako přechodně chráněná plocha, druhá plocha je Hamerský rybník a Děvínská louka, navržená k územní ochraně jako výsledek přírodovědného průzkumu provedené kolektivem autorů v letech 1971–1974. Navržen byl rovněž úsek neregulované Ploučnice mezi přítokem Ploužnického potoka a Českou Lípou a dolní část Svitávky pro ochranu vážky klínatky rohaté (*Ophiogomphus cecilia*). Část toku a nivy Ploučnice od Borečku po Heřmaničky a Heřmanický rybník je součástí navržené významné ptačí oblasti – SPA Českolipsko (Dokeské pískovce a mokřady). V území žijí druhy uvedené v příloze II. Směrnice rady č. 92/43 EEC z 21. května 1992 o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin (15) a zvláště chráněné druhy živočichů chráněné podle vyhlášky 395/1992 Sb a zákona 114/1992 Sb. ať již kriticky ohrožené (12), silně ohrožené (25) nebo ohrožené (43).

LITERATURA

- ANDERS, J., 1898: Beiträge zur Kenntniss der Insectenfauna Nordböhmens. Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs (dále MNEC), 21: 157–162.
- ANDERS, J. (1911): Mollusca in HANTSCH, F. Heimatkunde des politischen Bezirkes Böhmisches Leipa, p. 63–65.
- ANKERT, H. 1896: Vogelfauna im Gebiete des Nordböh. Excursions Clubs. MNEC, 4: 299–314.
- BARUŠ, V. – OLIVA, O., (eds.) 1995: Míhulovci a ryby I. Academia, Praha, 1–110.
- BARUŠ, V. & ZEJDA, J., (1981): The European Otter (*Lutra lutra*) in the Czech socialist republik. Acta Sc. nat. Brno, 15: (12): 1–41.
- BÁRTA, ZD., 1985: Vertebratologické poměry inundačního pásma řeky Ploučnice v úseku Mimoň – Boreček. In základní přírodovědecký průzkum údolí Ploučnice, úsek Mimoň – Boreček. ZO ČSOP 01/33, Praha, p. 366–368.
- BAUER, E., 1964a: Ergänzungen und ergänzende Vermerkungen zu meiner Liste vom 18. 1. 1964 über die Jahren 1907–1914 in der Gegend von Altschockau Bez. Tetschen und bei Bodenbach ermittelten Schmetterlingsarten. Lenzfried (Maschinenschrift). Mitt. vom 8. 3. 1964 an die.
- BAUER, E., 1964b: Verzeichniss der in den Jahren 1907–1914 ermittelten Schmetterlingsarten in der Gegend von Altschockau, Bez. Tetschen und Bodenbach, mit Neunung einiger seltener Pflanzen und einiger Käferarten. Lenzfried 1964 (Maschinenschrift), Mitt. vom 18. 1. 1964 an die.
- BAUER, E., 1964c: Schmetterlingsarten in der Umgebung von Altschockau und Bodenbach. Ermittelt in der Jahren 1907–1914. Blatt 1 (1963/1964) 12 Gilt als Mitt. der Reihe.
- BERAN, L., 1996: Vodní měkkýši Ploučnice. Msc., p. 1–6 + 1 mapa. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- BERAN, L., 1997: Vodní měkkýši Robečského potoka. Msc., p. 1–7. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- BERAN, L., 1998: Vodní měkkýši ČR. Metodika Českého svazu ochránců přírody, 17: 1–113.
- BERAN, L., 1999: Vodní měkkýši Svitávky. Bezděz, 8: 243–247.
- BERAN, L., 2002: Příspěvek k poznání vodní malakofauny Panenského potoka. Bezděz, 11: 321–325.
- BOUMA, M., 1983: Zajímavější nálezy motýlů Mimoně a jejího okolí (Lepidoptera). Zprávy čs. společnosti ent. při ČSAV Praha, 19: 33–39.
- BOUMA, M., 1997: Entomologický průzkum Lepidopter bývalého VVP Ralsko. Bezděz, 5: 363–373.
- BROŽEK, J., 2003: Závěrečná zpráva projektu č. 210503: Alcedo na Českolipsku. ČSOP Aron Česká Lípa. Msc., p. 1–4. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- DOUBRAVA, P., 1986: Druhové složení ptactva na území zameckého parku v Mimoně. Msc. p. 1–16.
- FALCMAN, J., 1998: Radioaktivita Ploučnice. Maturitní práce Střední zemědělské a Rodinné školy v České Lípě, studijní obor ekologie a ochrana krajiny. Msc. p. 1–21. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- FLASAR, I. – FLASAROVÁ, M., 1995: Die Ergänzungen zur Arbeit: Die Wirbeltier fauna Nordwestböhmens (severozápadní Čechy) – Die bisherigen Ergebnisse ihrer Erforschung. Doplňky k práci Obratlovci severozápadních Čech – dosavadní výsledky jejich výzkumu. Acta Universitatis Purkynianae. Ústí n. Labem, Studia Oekologica II: 1–88.

- FLASAROVÁ, M. – FLASAR, I., 1974: Zpráva o výzkumu edafonu (Mollusca, Isopoda) v těžební oblasti uranových dolů v okolí Hamru u České Lípy. In: Ochrana přírody – přírodovědecký průzkum oblasti Hamr u České Lípy. Tis Praha. Msc., p. 485–541.
- GASSNER, R., 1885: Unsere Kriechtiere. MNEC 8: 102–108.
- GASSNER, R., 1886: Unsere Lurche. MNEC, 9: 25–30.
- HANÁK, V. – HŮRKA, K. – ROMANOVSKÝ, A., (1959): Jižní prvky ve fauně našich plazů. Živa 1959: 189.
- HANEL, L., 1994: Přehled lokalit s výskytem mihulí (Cyclostomata, Petromyzontidae) na území České republiky. Bulletin Lampetra, ČSOP, Vlašim, p. 35–88.
- HANEL, L., 1995: Ochrana ryb a mihulí. Metodika Českého svazu ochránců přírody, Vlašim, 10: 1–139.
- HANEL, L., 1996: Doplnky k výskytu mihule potoční (Lampetra planeri) v České republice. Bulletin Lampetra II., ZO ČSOP Vlašim, p. 41–63.
- HANEL, L. & ZELENÝ, J. 2000: Vážky (Odonata) – výzkum a ochrana. Metodika Českého svazu ochránců přírody ZO ČSOP 02/09, Vlašim, 9: 1–240.
- HANTSCH, F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes Böhmisches Leipa. Böhmisches Leipa, p. 8–54.
- HOLEČKOVÁ, D., 1985: Ploučnice, vertebratologický průzkum (závěrečná zpráva). In: Základní přírodovědecký průzkum údolí Ploučnice, úsek Mimoň – Boreček. ZO ČSOP 01/33, Praha. Msc., p. 340–345. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1974: Zpráva o entomologickém průzkumu Ralské pahorkatiny. In KOLEKTIV AUTORŮ: Ochrana přírody – přírodovědný průzkum oblasti Hamr u České Lípy. TIS Praha, Msc., p. 1–40. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1985: Výsledky průzkumu hmyzu v údolní nivě Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem. In KOLEKTIV ZPRACOVATELŮ (1985): Základní přírodovědecký průzkum údolí Ploučnice, úsek Mimoň – Boreček. ZO ČSOP 01/33, Praha. Msc., p. 306–339. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1988a: Živočišstvo a rostlinstvo. In KOLEKTIV AUTORŮ (1988): Turistický průvodce ČSSR, Lužické hory a Ještědský hřbet. Olympia Praha, p. 31–33.
- HONCŮ, M., 1988b: Entomologický průzkum oblasti Hamerského rybníka, k. ú. Hamr u Č. Lípy. In: Záchranářská přírodovědecká inventarisace – Hamr II. (Coleoptera), Msc., p. 268–302. Uloženo in ZO ČSOP 01/33, Praha a VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1990a: Entomologický průzkum oblasti Hamerského rybníka, k. ú. Hamr u České Lípy, Msc., p. 1–35. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1992: Změny ve složení avifauny okresu Česká Lípa. Sborník příspěvků a informačních článků Seminář zoologů českých, moravských a slezských muzeí ve Starých Splavech u Č. Lípy. OVM Česká Lípa, p. 16–22.
- HONCŮ, M., 1995a: Entomologický inventarizační průzkum zadaných území v nivě řeky Ploučnice v okolí Mimoně – závěrečná zpráva. OVM Česká Lípa. Msc., p. 1–11. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1995b: Průzkum vážek (Odonata) na Českolipsku. Sborn. Severoč. Muz., Přír. vědy, Liberec, 19: 113–121.
- HONCŮ, M., 1997a: Inventarizační entomologický průzkum oblasti chemické těžby v okolí Novin a Stráže p. Ralskem. Msc., p. 1–33. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1997b: Průzkum vážek (Odonata) na území vývalého VVP Ralsko. Bezděz, 5: 269–277.
- HONCŮ, M., 1997c: Rovnokřídlí (Orthoptera) bývalého VVP Ralsko. Bezděz, 5: 279–294.
- HONCŮ, M., 1998a: Zpráva o rozmístění raků bahenních z Pelechova rybníka u Svobodné Vsi na náhradní lokality v okolí České Lípy a Doks. Msc., p. 1. Uloženo in VMG Česká Lípa.

- HONCŮ, M., 1998b: Inventarizační entomologický průzkum budoucího staveniště firmy Fehrer Bohemia s. r. o. týkající se mokřadu východně od závodu. Msc., p. 1–. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 1998c: Územní ochrana přírody v bývalém vojenském výcvikovém prostoru Ralsko. Geografie, sborník české geografické společnosti. Praha, 103: 225–231.
- HONCŮ, M., 2001a: Výskyt klínatky rohaté (*Ophiogomphus cecilia*, Odonata: Gomphidae) na okrese Česká Lípa a návrh části toku Ploučnice na zařazení do soustavy NATURA 2000. Vážky 2001 (Sborník referátů IV. celostátního semináře odonatologů na Šumavě). ZO ČSOP Vlašim, 2001: 131–139.
- HONCŮ, M., 2002: Průzkum bezobratlých živočichů lokality plánovaného obchvatu České Lípy, silnice I/9, Dubice – Dolní Libchava. Msc., p. 1–9 (nestránkováno). Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M., 2002b: Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady. In KOLEKTIV AUTORŮ: Návrh oblasti ochrany ptáků v České republice. ČSO Praha, AOPK Praha a Správa CHKO ČR, p. 95–97.
- HONCŮ, M., 2003: Naturové druhy vážek klínatka rohatá (*Ophiogomphus cecilia*) a vážka jasnoskvrnná (*Leucorrhinia pectoralis*) na Českolipsku. Msc., p. 1–23. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M. & NOSKOVÁ, I., 1995: Botanický a zoologický posudek území v údolní nivě Ploučnice v okolí Mimoně. Msc., p. 1–5. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- HONCŮ, M. & ROZTOČIL, O., 2001: Výsledky mapování vážek (Odonata) na Českolipsku. Vážky 2001. Sborník referátů IV. celostátního semináře odonatologů na Šumavě. ZO ČSOP Vlašim, 2001: 79–108.
- HONCŮ, M. & ROZTOČIL, O., 2002: Výsledky mapování vážek (Odonata) na Českolipsku v roce 2002. Vážky 2002. Sborník referátů z celostátního semináře. ZO ČSOP Vlašim, 2002: 91–139.
- HONCŮ, M. & VITÁČEK, Z., 1990: Obojživelníci okresu Česká Lípa. Bezděz, p. 95–111.
- HONCŮ, M. & VONIČKA, P., 1997: Střevlíkovití (Carabidae) bývalého VVP Ralsko. Bezděz, 5: 295–355.
- HONCŮ, M. & VOLF, O., 2002: Českolipsko – Dokeské pískovce a mokřady. In: HORA, J. & MARHOUL, P. & URBAN, T. 2002: Natura 2000 v České republice, návrh ptačích oblastí. ČSO Praha, p. (7) 1–4.
- HUDEC, K. & HUSÁK, Š. & JANDA, J. & PELLANTOVÁ, J., 1995: Mokřady české republiky. Přehled vodních a mokřadních biotopů České republiky (upravený dotisk 2. verze). Třeboň, p. 1–191.
- HUBER, U., 1891: Ermittlung der Abflussmengen des Polzenflusses bei Hochwasser. In: STEINER, F. 1891: Die Regulierung des Polzenflusses im Weichbilde von Böhm. Leipa. erlag von H. Dominicus, Prag. Beilage B, p. 1–4.
- HYKEŠ, O., 1921: Ryby Československé republiky. Čas. Musea Království českého, odd. přírodov., 95: 89–105.
- CHMELÍČEK, F., 1969: Přírodní poměry Českolipska. Okresní pedagog. středisko, Česká Lípa, p. 1–30.
- JANKŮ, M., 2003: Závěrečná zpráva z projektu č. 190503: Sledování a ochrana obojživelníků na Českolipsku. ČSOP Aron Česká Lípa. Msc., p. 1–4. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- JANOUCHOVÁ, H., 1977: Využití ptačích společenstev při hodnocení krajiny na Českolipsku. Sylvia, Praha, 1: 12–22.
- JUSTÝN, J. & MARVAN, P. & ROSOL, J., 1979: Radioaktivní odpady a vodní organismy. Práce a studie, seš. 51, VÚV Praha, p. 1–368.

- KARPPINEN, E. & MELAMUD, V. V. & MIKO, L. & KRIVOLUTSKY, D. A., 1992: Further information on the oribatid fauna (Acarina, Oribatei), on the northern palearctic region: Ukraine and Czechoslovakia. *Ent. Fen.* 3: 41–56.
- KOLEKTIV ZPRACOVATELŮ, 1983: Pedologický a geobotanický průzkum údolní nivy Ploučnice pod Českou Lípou pro potřeby regulace hlavního toku. *ZO ČSOP 01/33*, Praha. Msc., p. 1–34.
- KOLEKTIV ZPRACOVATELŮ, 1985: Přírodovědný průzkum regulace toku Ploučnice v úseku Česká Lípa. Průzkum Ploučnice v úseku Dobranov – Stružnice z hlediska připravované regulace Ploučnice a jejích přítoků. *ZO ČSOP 01/33* Praha, Msc., p. 1–63.
- KURKA, A., 1997: Arachnofauna vojenského výcvikového prostoru Ralsko (pavouci – Araneida). *Bezděz*, 5: 237–268.
- KÜHN, P., 1990: Regulace Ploučnice v úseku Stará Lípa – Stružnice. Ekologická komise občanského fóra v České Lípě, Msc., p. 1–26. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- KÜHN, P. 2001: Radioaktivní znečištění údolí Ploučnice u rybníčků severně Mimoně. *Bezděz*, 10: 217–266.
- KYNČIL, J. 1992: Kapitoly z dějin Ploučnice. Archivium, kancelář pro obor archivnictví a historický průzkum v Klášterci nad Ohří. Msc., p. 1–59. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- LAUBE, G. C., 1891: Skizze der geologischen Verhältnisse des Polzengebietes. In: STEINER, F. 1891: Die Regulierung des Polzenflusses im Weichbilde von Böhmen. Leipzig. Verlag von H. Dominicus, Prag. Beilage A, p. 1–7.
- LÉDL, P., 1985: Výsledky ichtyologického průzkumu na akci „Ploučnice“ prováděného od srpna 1982 do září 1984. In: Základní přírodovědecký průzkum údolí Ploučnice, úsek Mimoň – Boreček. *ZO ČSOP 01/33*, Praha. Msc., p. 369–391. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- LOUCKÝ, P., 2003: Návrat stříbrného krále. Sportovní rybář, rubrika rybářské zážitky a zkušenosti. Rozhovor s průkopníkem vysazování lososů v Čechách, ing. Martinem Duškem, 16. 9. 2003, p. 1–4.
- MACKOVČIN, P. & SEDLÁČEK, M. & KUNCOVÁ, J. (eds.), 2002: Liberecko, In: MACKOVČIN, P. & SEDLÁČEK, M., (eds.): Chráněná území ČR, svazek III. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR a Ekocentrum Brno, Praha, p. 1–331.
- MIKO, L., 1988: Poznámky k hodnocení půdní fauny Hamerského rybníka a rašeliníště Děvinská louka s rozбором fauny pancířníků (Acarina, Oribatida). In: Závěrečná zpráva k projektu Základní přírodovědecký průzkum Hamerského rybníka a rašeliníště Děvinská louka. Msc., p. 143–178. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- MORAVEC, J., 1994: Atlas rozšíření obojživelníků v České republice. Národní muzeum Praha, p. 1–133.
- MRLÍKOVÁ, Z., 2001: Chřástal polní (Crex crex) a křepelka polní (Coturnix coturnix) na Českolipsku v hnízdní sezóně roku 2001. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- MUDRUŇKA, D., 2001: Některé aspekty lovu ryb v Ploučnici. Maturitní práce střední odborné školy v České Lípě, studijní obor ekologie a ochrana krajiny. Msc., p. 1–42. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- NEVRLÝ, M., 1974: Zpráva o základním průzkumu zvířeny ptáků Ralské pahorkatiny v letech 1971–1973. Ochranařsko-přírodovědný průzkum v oblasti Hamru u České Lípy. TIS Praha, Msc., p. 543–732.
- PELC, F., 1988: Ornitologický průzkum lokality rašeliníště Děvinská louka a Hamerský rybník (1986–1987). In: Základní přírodovědná dokumentace Hamr II. Základní organizace 01/33, Praha, Msc., p. 211–267.
- PURCHART, L., 2001: Fauna střevlíků na Meandrech mezi Českou Lípou a Mimoní v závislosti na jejich bioindikačních vlastnostech. Msc. Uloženo in Přírodovědecká fakulta v Ústí n. L.

- PYTLOUN, M., 2002: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa. Maturitní práce střední odborné školy v České Lípě, studijní obor ekologie a ochrana krajiny. Msc. p. 1–52 + grafické přílohy. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- RYCHTÁŘIK, P., 1995: Botanický a zoologický posudek nivy Ploučnice u Borečku. Msc., p. 1–7. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- ŘEHÁK, I., 2001: Losos v Ploučnici? Varta, Strážské noviny, prosinec 2001, p. 1–3.
- SKLENÍČKA, P., 1987: Zmapování rybních druhů v okrese Česká Lípa. Msc., p. 1–7. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- SKLENÍČKA, P., 1995: Lokální územní systém ekologické stability, LARECO Česká Lípa. Msc., p. 1–33. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- SOLDÁN, T. & ZAHŘÁDKOVÁ, S. & HELEŠIC, J. & DUŠEK, L. & LANDA, V., 1998: Distributional and Quantitative Patterns of Ephemeroptera and Plecoptera in the Czech republic. A possibility of detection of long-term environmental changes of aquatic Biotopes. Published by Masaryk University, Folia-Biologica 98: 58.
- STARÝ, J., 2002: Pancířníci (Acari: Oribatida) lokality Hamerská louka. in Přírodovědecký průzkum Hamerské louky u Hamru na Jezeře (Hamr III). Msc., p. 41–69.
- STEINER, F., 1891: Die Regulierung des Polzenflusses im Weichbilde von Böhmen. Leipa, Eine Studie. Verlag von H. Dominicus, Prag, p. 1–20.
- ŠMÍDOVÁ, A., 2001: Přírodovědná charakteristika a možnosti ochrany navrhovaného ZCHÚ „Meandry Ploučnice“. Univerzita Palackého v Olomouci, přírodovědecká fakulta, Olomouc. Msc., p. 1–30 + přílohy. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- ŠRUBAŘ, K., 2002: Ornitologický průzkum ptactva v daném území. Silniční obchvat České Lípy I/9 Dubice. Msc., p. 1–9. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- ŠTIFTER, P., 1997: Predběžné výsledky faunistického průzkumu vodních bezobratlých živočichů bývalého VVP Ralsko – perloočí řádů: Ctenopoda, Anomopoda, Onychopoda. Bezděz, Česká Lípa, 5: 203–209.
- URBÁNEK, B. & JÓN, Z., 1962: Poznámky k ptactvu Českolipska. Sborn. Sev. Mus. Přír. Vědy, Liberec, 2: 175–187.
- VALÁŠEK, D., 2002: Zoologický inventarizační průzkum Hamerské louky, k. ú. Hamr na Jezeře. Msc. p. 19–41. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- VÁVRA, J. & NOVÁK, J. & LIŠKA, J. & SKYVA, J., 1996: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ u Mimoně (Lepidoptera). Klapalekiana 32 (1–2): 89–121.
- VÁVRA, J. & NOVÁK, J. & LIŠKA, J. & SKYVA, J., 1997: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ v bývalém vojenském újezdu Ralsko (Lepidoptera). Bezděz, 5: 379–407.
- VITÁČEK, Z., 1992: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa. Vydra, Havlíčkův Brod, 3: 15–19.
- VITÁČEK, Z., 1993: Rozšíření obojživelníků a plazů na území okresu Česká Lípa. Fauna Bohemiae septemtrionalis, Ústí n. L. 18: 97–114.
- VITÁČEK, Z., 1994: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa, akce – podpora výskytu vydry říční (*Lutra lutra*) na Českolipsku. Bezděz, 2: 87–92.
- VITÁČEK, Z., 1997a: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko. Kruhoústí (Cyclostomata), Ryby (Pisces, Osteichthyes). Bezděz, 5: 409–427.
- VITÁČEK, Z., 1997b: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko. Obojživelníci (Amphibia). Bezděz, 5: 429–452.
- VITÁČEK, Z., 1997c: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko. Plazi (Reptilia). Bezděz, 5: 453–471.
- VITÁČEK, Z., 1997d: Výsledky faunistického průzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko. Ptáci (Aves). Bezděz, 5: 493–524.

- VITÁČEK, Z., 1997e: Výsledky faunistického průzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko. Savci (Mammalia). *Bezděz*, 5: 493–524.
- VITÁČEK, Z., 1998: Přírodovědný inventarizační průzkum rozvojové plochy firmy Fehrer Bohemia s. r. o. v lokalitě Dubice u České Lípy. Msc., p. 1–5. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- VITÁČEK, Z., 2002: Kontrolní zoologický průzkum obratlovců v jarním aspektu. In: Kontrolní zoologický průzkum stavby I/9 Dubice – Dolní Libchava, obchvat města Česká Lípa. Msc., p. 1–7 (nestránkováno) + 2 mapky a foto. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- VLKOVÁ, V., 1998: Čáp bílý (*Ciconia ciconia*). Odborná maturitní práce Střední zemědělské a rodinné školy v České Lípě, studijní obor ekologie a ochrana krajiny. Msc. p. 1–32 + 1 mapka. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- WURM, F., 1884: Die Fische des Polzenflusses. *MNEC*, 7: 206–214.
- WURM, F., 1891: Naturwissenschaftliche Notizen. 14: 64–65. Der kleine Lappentaucher (*Podiceps minor* Lath.), *Mergus merganser*.
- WURM, F., 1911: Über das Vorkommen von Mäusen in der Umgebung von Leipa *MNEC*, 34: 113–117.
- WURM, F., 1912: Die Vögel der Leipaer Umgebung des Nordb. Exc. Clubs. *MNEC* 35: 48–53, 116–123, 178–183, 294–314.
- ZAVADIL, V., 1995: Výsledky podrobného výzkumu obojživelníků v bývalém VVP Ralsko (1994–1995). Msc., p. 1–26. Uloženo in VMG Česká Lípa.
- ZAVADIL, V. & VITÁČEK, Z., 1997: Předběžné výsledky průzkumu obojživelníků (Amphibia) v bývalém VVP Ralsko 1991–1996. Msc., p. 1–40. Uloženo in VMG Česká Lípa.

Obr. 1. Pohled na Meandry Ploučnice v úseku mezi Hradčany a Veselím. Foto Ladislav Mimra, Fotoport Česká Lípa.

ZUSAMMENFASSUNG

Beitrag zur zoologischen Wertung des Ploučnice (Polzen-) Flusses im Kreis Česká Lípa (Böhmisch Leipa)

Miroslav Honců

Der vorliegende Beitrag bewertet die bisherigen, den Ploučnice-Fluss und seine Aue im Gebiete des Kreises Česká Lípa betreffenden zoologischen Kenntnisse. Es wird festgestellt, dass der Stand der Kenntnisse in den einzelnen Gruppen des zoologischen Systems nur bei den Wirbeltieren befriedigend ist und im Allgemeinen nicht zufriedenstellend ist bei den Wirbellosen, unter denen nur die Weichtiere (Mollusca) und teilweise die Krustazoen (Crustacea), von den Insekten nur die Käfer (Coleoptera), Libellen (Odonata), Geradflügler (Orthoptera) und teilweise auch die Schmetterlinge (Lepidoptera) einen strengeren kritischen Masstab vertragen.

In den Ergebnissen wird der Wertung der an Gewässer gebundenen Arten und insbesondere der in verschiedenen Stufen des Naturschutzes sich befindenden Arten der Vorzug gegeben. Der Ploučnice-Fluss ist (wenigstens in einigen Teilen seines Laufes) einer der wenigen nicht regulierten und von menschlichen Eingriffen relativ wenig beeinflussten Flüssen Böhmens. Im System der ökologischen Stabilität der Landschaft stellt er einen regionalen Biokorridor mit den entsprechenden Biozentren dar. Im erfassten Gebiete befinden sich Flächen, die früher, bzw. gegenwärtig zum Schutze vorgeschlagen sind. Es sind dies die Ploučnice-Mäander im etwa 7 km langen Abschnitt zwischen Hradčany (Kummer) und Veselí (Wesseln), die bereits im Jahre 1993 von der Kreisbehörde in Česká Lípa als vorübergehend geschütztes Gebiet ausgewiesen wurden. Eine zweite Fläche stellt der Hamerský rybník und Děvínská louka (Hammerteich und Dewiner Wiese) dar, die auf Grund einer von einem Wissenschaftlerkollektiv in den Jahren 1971–1974 durchgeführten naturwissenschaftlichen Erkundung zum Schutze empfohlen worden ist. Auch der nicht regulierte Flussabschnitt zwischen der Mündung des Ploužnický potok (Plauschnitz) und Česká Lípa einschliesslich des unteren Teiles des Tales des Svitávka-Baches (Zwittebach) wurde wegen dem Vorkommen der Libelle *Ophiogomphus cecilia* zum Schutz vorgeschlagen.

Der Teil des Flusslaufes und der Aue des Ploučnice-Flusses von Boreček (Heidedörfel) bis Heřmaničky (Hermsdorf) und der Heřmanický rybník (Hermsdorfer Teich) sind Teil eines vorgeschlagenen Vogelschutzgebietes „Dokeské pískovce a mokřady“ (Hirschberger Sandsteine und Feuchtgebiete)

In diesem Gebiete leben in der Anlage zur Richtlinie No. 92/43 EEC vom 21. Mai 1992 über den Schutz natürlicher Standorte, freilebender Tierarten und wildwachsender Pflanzen enthaltene Arten (13) und Tierarten, die nach der Anlage No. 395/1992 zum Gesetz No. 114/1992 der ČR in den Kategorien kritisch bedroht (12), stark bedroht (25) oder bedroht (43) als besonders geschützt ausgewiesen sind.

SUMMARY

Contribution to the zoologic evaluation of the Ploučnice river in the area of the district of Česká Lípa

Miroslav Honců

This paper evaluates our present knowledge dealing with the part of the river Ploučnice and its floodplain in the district of Česká Lípa. It states that the degree of knowledge in the individual groups of the zoological system is satisfactory only in the vertebrate group whereas it is insufficient in the invertebrates from which only the molluscs (Mollusca) and, at least partially also the crustacean (Crustacea), from the insects only the orders of beetles (Coleoptera), dragonflies (Odonata), orthoptera (Orthoptera) and, partially, also butterflies (Lepidoptera) conform to critical standards. In the results the evaluation of species bound to the water environment is preferred and, especially, of species subject to different degrees of protection.

The river Ploučnice is (at least in some parts) one of the few not straightened and by human activities almost untouched rivers of Bohemia. In the system of ecological stability of the landscape it represents a regional biocorridor with the appropriate biocentres. In the landscape studied there are also areas proposed for protection, some of them were proposed for Nature reserves also in past years. These are the "Meanders of the Ploučnice river" in a 7 km long part of the river valley between the villages Hradčany and Veselí. This area had been in 1993 by the District office at Česká Lípa declared a temporarily protected area. Another area is the Hamerský rybník-pond and the adjacent wet meadows Děvinská louka which had been proposed for Nature Reserve according to the results of a scientific exploration made by a group of scientists in the years from 1971 to 1974. Also the not straightened part of the river valley between the tributary Ploužnický potok and the town Česká Lípa including the lower part of the Svitávka river valley was proposed for protection because of the occurrence of the dragon-fly *Ophiogomphus cecilia* in this area. The section of the Ploučnice valley between Boreček and Heřmaničky including the pond Heřmanický rybník forms part of the proposed important protected bird sanctuary Českolipsko (Dokeské pískovce a mokřady – Sandstones and wetlands of Doksy). In this area there live species listed in the Addendum II of the Directive No. 92/43 EEC from May 21, 1992 for the protection of habitats, wild living animals and plants (13 species), or species protected according to Regulation 395/1992 of the Czech Nature Reserve Act 114/1992. From the species listed in this Regulation following numbers of species had been detected: (i) critically endangered (12), (ii) heavily endangered (25) and (iii) endangered (43).

MIKROLESY – MIKROSYLVAE V POLEVSKU

Marta Plánská

Marta Plánská: *Microforests – Microsylvae near Polevsko*

In the northeastern part of the village of Polevsko near Nový Bor on rows of weathering stones collected there from the fields in the course of agricultural work were detected examples of the so-called microforests. The forest phytocoenoses found here correspond to the alliances *Fagion* and *Tilio-Acerion*.

Úvod

V roce 1997 byl prováděn botanický a geobotanický průzkum v horním Polevsku v části Klučky na „snosech“, tj. plochách v minulosti zemědělců sesbíraného kamení z luk. Tyto plochy jsou zde poměrně hojné. Časem došlo k zazemnění snosů a jejich zarůstání bylinami a dřevinami. S podobnými snosy se setkal Sýkora (1985) nad obcí Líška, který pro ně použil názvu mikrolesy – mikrosylvae.

1. Charakteristika sledovaného území

1.1. Geografické vymezení studovaného území, nadmořská výška, rozloha

Průzkum byl prováděn v horní části obce Polevsko, která leží mezi obcemi Nový Bor a Kytlice v chráněné krajinné oblasti Lužické hory. Sledované plochy jsou na základní mapě ČR v měřítku 1 : 10 000 na listu 02-24-19. Mikrolesy se nacházejí v k. ú. Polevsko na p. p. č. 861/2, 280, 267, 285, 293, 259/3, 259/5 a 259/6. Nadmořská výška studovaného území je v rozmezí od 536 do 590 metrů. Šířka mikrolesů se pohybuje od dvou do zhruba 12 metrů, délka činí asi 20 až 50 metrů. Svah s mikrolesy má orientaci severovýchodní.

1.2. Geomorfologické poměry

Území CHKO Lužické hory zasahuje do tří geomorfologických subprovincií České vysočiny: České tabule, Krkonošsko-jesenické a Krušnohorské. Podle geomorfologického členění ČR (DEMEK et al. 1987) je Krkonošsko-jesenická soustava (subprovincie) ve vztahu ke sledovanému území členěna následovně:

IV KRKONOŠSKO-JESENICKÁ SOUSTAVA (subprovincie)

IVA Krkonošská podsoustava (oblast)

IVA-2 Lužické hory (celek)

IVA-2B Kytlická hornatina (podcelek)

IVA-2B-a Klíčská hornatina (okrsek)

Poblíž mikrolesů se nachází kóta Polevský vrch (626 m n. m.).

1.3. Geologické poměry, pedologická charakteristika

Dle geologické mapy ČSSR Děčín – Görlitz, (měřítko 1 : 200 000, mapa předčtvrtohorních útvarů), tvoří horninové podloží pyroklastika nerozlišená s vložkami čediče a olivinického čediče, poblíž se vyskytují kvádrové pískovce, kaolinické a jílovité pískovce s ostrůvky fonolitoidních a trachytoidních hornin. Půdy, které se zde vytvářejí, připomínají svým charakterem zazemněné sutě s malou vrstvou humusu.

1.4. Hydrologické poměry, meteorologická charakteristika

Poblíž značené cesty je pramen a malá bezejmenná vodoteč. Jsou vyznačeny i na mapě. Další vodoteč se nachází až ve vzdálenějším okolí při silnici z Polevska na Prácheň. Podle Quitta (1971) se lokalita nachází v jednotce MT 2, pro kterou je charakteristické krátké léto, krátké přechodné období s mírným jarem a mírným podzimem a normálně dlouhá zima s mírnými teplotami.

1.5. Botanická a zoologická charakteristika

Podle regionálně fytogeografického členění České republiky, viz Skalický in Hejny et Slavík (1988), patří zkoumaná oblast do fytogeografické oblasti mezofytikum, fytogeografického obvodu Českomoravské mezofytikum, fytogeografického okresu 50 Lužické hory. Podle rekonstrukční mapy potenciální vegetace, Mikyška et al. (1969), studované území náleží do svazu květnaté bučiny. Višňák (1999) situaci upřesňuje o třtinové jedlosmrkové bučiny s *Calamagrostis villosa*, (*Calamagrostio arundinaceae-Fagetum*) a vlhké bukové jedliny (*Luzulo pilosae-Abietetum*).

Zoogeograficky patří území do zóny listnatých lesů – zona nemorum Mařan.

1.6. ÚSES, biogeografické členění, zónování

Mikrolesy jsou ve II. zóně ochrany přírody. Podle Višňáka (1999) jsou poblíž lokální biocentra č. 158 U hřiště (kóta 554) a č. 155 Jelení pastva (kóta 633), ze kterého vychází nadregionální biokoridor – osa, vedoucí po mozaice náletových linií na kamenných snosech a neudržovaných travních porostech. Dle mapy biogeografických regionů České republiky se území nalézá v regionu 1.66 Lužickohorském (Culek ed. et al. 1995).

2. Metodika

Ke zpracování inventarizačního průzkumu jsem použila následující metodiku: „Metodika inventarizačního průzkumu chráněných území“, (Maršáková 1987). Dále jsem prováděla fytoocenologické snímkování na libovolně vybraných místech. Metodiku doporučenou AOPK ČR jsem upravila z toho důvodu, že na snosech nejde vyměřovat plochy 20 x 20 metrů, proto jsem zvolila plochy 1 x 1 metr. Byla použita kombinovaná stupnice abundance a dominance Westhoff et Van der Maarel (1973). V práci je uveden abecední seznam nálezů z let 1994 až 2000. Názvy rostlin jsou uvedeny podle Dostála (1989).

3. Seznam zjištěných taxonů

Mikroles p. p. č. 267

Acer pseudoplatanus L. – **javor klen**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen** juv., *Actaea spicata* L. – **samorostlík klasnatý**, *Aegopodium podagraria* L. – **bršlice koží noha**, *Alchemilla* sp. – **kontryhel**, *Alopecurus pratensis* L. – **psárka luční**, *Anemonoides nemorosa* (L.) HOLUB – **sasanka hajní**, *Anthriscus sylvestris* (L.) HOFFM. – **kerblík lesní**, *Asarum europaeum* L. – **kopytník evropský**, *Bromopsis benekenii* (LANGE) FOURR. – **kostřavice Benekenova**, *Chaerophyllum aromaticum* L. – **krabilice zápašná**, *Corydalis cava* (L.) SCHWIEGG. et KOERTE – **dymnivka dutá**, *Corylus avellana* L. – **líška obecná**, *Crataegus laevigata* (POIRET) DC. – **hloh obecný**, *Crataegus laevigata* (POIRET) DC. – **hloh obecný** juv., *Dactylis glomerata* L. – **srha**

laločnatá, *Deschampsia cespitosa* (L.) BEAUV. – **metlice trsnatá**, *Dryopteris filix-mas* (L.) SCHOTT – **kaprad' samec**, *Epilobium collinum* C. C. GMEL. – **vrbovka chlumní**, *Festuca altissima* ALL. – **kosťrava lesní**, *Festuca gigantea* (L.) VILL. – **košťava obrovská**, *Fragaria vesca* L. – **jahodník obecný**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý**, *Galeobdolon luteum* HUDS. – **pitulník žlutý**, *Galium mollugo* L. – **svízel povázka**, *Galium odoratum* (L.) SCOP. – **svízel vonný**, *Geranium robertianum* L. – **kakost smrdutý**, *Geum urbanum* L. – **kuklík městský**, *Hordelymus europaeus* (L.) JESSEN in HARZ – **ječmenka lesní**, *Impatiens noli-tangere* L. – **netýkavka nedůtklivá**, *Lysimachia nummularia* L. – **vrbina penízková**, *Lysimachia nemorum* L. – **vrbina hajní**, *Maianthemum bifolium* (L.) F. W. SCHMIDT – **pstroček dvoulistý**, *Melandrium sylvestri* (SCHKUHR) ROEHLING – **knotovka lesní**, *Melica nutans* L. – **strdivka nicí**, *Mercurialis perennis* L. – **bažanka vytrvalá**, *Milium effusum* L. – **pšeničko rozkladité**, *Moehringia trinervia* (L.) CLAIRV. – **mateřka trojžilná**, *Mycelis muralis* (L.) DUMORT. – **mléčka zední**, *Oxalis acetosella* L. – **šťavel kyselý**, *Paris quadrifolia* L. – **vraní oko čtyřlísté**, *Poa nemoralis* L. – **lipnice hajní**, *Poa pratensis* L. – **lipnice luční**, *Poa trivialis* L. – **lipnice obecná**, *Polygonatum multiflorum* (L.) ALL. – **kokořík mnohokvětý**, *Polygonatum verticillatum* (L.) ALL. – **kokořík přeslenatý**, *Primula elatior* (L.) HILL – **prvosienka vyšší**, *Pulmonaria officinalis* L. – **plicník lékařský**, *Ranunculus repens* L. – **pryskyřník plazivý**, *Rosa canina* L. – **růže šípková**, *Rubus idaeus* L. – **maliník obecný**, *Rumex obtusifolius* L. – **šťovík tupolistý**, *Sambucus racemosa* L. – **bez červený**, *Sambucus racemosa* L. – **bez červený juv.**, *Senecio ovatus* (GAERTN., MEYER et SCHERB.) WILLD. – **starček vejčitý**, *Taraxacum* sp. – **pampeliška**, *Tithymalus dulcis* (L.) SCOP. – **pryšec sladký**, *Urtica dioica* L. – **kopřiva dvoudomá**, *Veronica chamaedrys* L. – **rozrazil rezekvítek**, *Vicia sepium* L. – **vikev plotní**, *Viola reichenbachiana* JORDAN ex BOREAU – **violka lesní**.

Mikroles p. p. č. 285

Acer platanoides L. – **javor mléč**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen juv.**, *Actaea spicata* L. – **samorostlík klasnatý**, *Aegopodium podagraria* L. – **bršlice kozí noha**, *Alopecurus pratensis* L. – **psárka luční**, *Anemonoides nemorosa* (L.) HOLUB – **sasanka hajní**, *Anthriscus sylvestris* (L.) HOFFM. – **kerblík lesní**, *Asarum europaeum* L. – **kopytník evropský**, *Campanula trachelium* L. – **zvonek kopřivolistý**, *Circaea lutetiana* L. – **čarovník obecný**,

Convallaria majalis L. – **konvalinka vonná**, *Corylus avellana* L. – **líška obecná**, *Chelidonium majus* L. – **vlaštovičník větší**, *Crataegus laevigata* (POIRET) DC. – **hloh obecný**, *Dactylis glomerata* L. – **srha laločnatá**, *Deschampsia cespitosa* (L.) BEAUV. – **metlice trsnatá**, *Dryopteris dilatata* (HOFFM.) A. GRAY – **kaprad' širolistá**, *Dryopteris filix-mas* (L.) SCHOTT – **kaprad' samec**, *Epilobium montanum* L. – **vrbovka horská**, *Festuca altissima* ALL. – **kostřava lesní**, *Festuca gigantea* (L.) VILL. – **kostřava obrovská**, *Fragaria vesca* L. – **jahodník obecný**, *Frangula alnus* Mill. – **krušina olšová**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý juv.**, *Galeobdolon luteum* HUDS. – **pitulník žlutý**, *Galeobdolon montanum* (Pers.) PERS. Ex REICHENB. – **pitulník horský**, *Galeopsis speciosa* MILLE – **konopice velkokvětá**, *Galium odoratum* (L.) SCOP. – **svízel vonný**, *Geranium robertianum* L. – **kakost smrdutý**, *Geum urbanum* L. – **kuklík městský**, *Hordelymus europaeus* (L.) JESSEN in HARZ – **ječmenka lesní**, *Hypericum maculatum* CRANTZ – **třezalka skvrnitá**, *Impatiens noli-tangere* L. – **netýkavka nedůtklivá**, *Lapsana communis* L. – **kapustka obecná**, *Lathyrus vernus* (L.) BERNH. – **lecha jarní**, *Lysimachia nummularia* L. – **vrbina penízková**, *Melandrium sylvestre* (SCHKUHR) ROEHLING – **knotovka lesní**, *Melica nutans* L. – **strdivka nici**, *Melica uniflora* RETZ. – **strdivka jednokvětá**, *Mercurialis perennis* L. – **bažanka vytrvalá**, *Milium effusum* L. – **pšeníčko rozkladité**, *Moehringia trinervia* (L.) CLAIRV. – **mateřka trojžilná**, *Mycelis muralis* (L.) DUMORT. – **mléčka zední**, *Oxalis acetosella* L. – **šťavel kyselý**, *Paris quadrifolia* L. – **vraní oko čtyřlísté**, *Petasites albus* (L.) GAERTN. – **devětsil bílý**, *Poa angustifolia* L. – **lipnice úzkolistá**, *Poa nemoralis* L. – **lipnice hajní**, *Poa pratensis* L. – **lipnice luční**, *Polygonatum multiflorum* (L.) ALL. – **kokořík mnohokvětý**, *Polygonatum verticillatum* (L.) ALL. – **kokořík přeslenatý**, *Prenanthes purpurea* L. – **věsenka nachová**, *Primula elatior* (L.) HILL – **prvosěnka vyšší**, *Pulmonaria officinalis* L. – **plicník lékařský**, *Quercus robur* L. – **dub letní („křemelák“)**, *Ranunculus repens* L. – **pryskyřník plazivý**, *Rubus idaeus* L. – **maliník obecný**, *Salix cinerea* L. – **vrba popelavá**, *Scrophularia nodosa* L. – **krtičník hlíznatý**, *Senecio ovatus* (GAERTN., MEYER et SCHERB.) WILLD. – **starček vejčitý**, *Sorbus aucuparia* L. emend. HEDL. – **ježáb ptačí juv.**, *Taraxacum* sp. – **pampeliška**, *Tilia platyphyllos* SCOP. – **lípa velkolistá**, *Tithymalus dulcis* (L.) SCOP. – **pryšec sladký**, *Trisetum flavescens* (L.) P. BEAUV. – **trojštět žlutavý**, *Tussilago farfara* L. – **podběl lékařský**, *Urtica dioica* L. –

kopřiva dvoudomá, *Veronica chamaedrys* L. – **rozrazil rezekvítek**, *Vicia sylvatica* L. – **vikev lesní**, *Viola reichenbachiana* JORDAN ex BOREAU – **violka lesní**.

Mikroles p. p. č. 293, kultura les

Acer platanoides L. – **javor mléč**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen** juv., *Aegopodium podagraria* L. – **bršlice kozí noha**, *Anthriscus sylvestris* (L.) HOFFM. – **kerblík lesní**, *Asarum europaeum* L. – **kopytník evropský**, *Calamagrostis arundinacea* (L.) ROTH – **třtina rákosovitá**, *Calamagrostis epigejos* (L.) ROTH – **třtina křovištní**, *Cerasus avium* L. MOENCH – **třešeň ptačí**, *Corylus avellana* L. – **líška obecná**, *Chamerion angustifolium* (L.) Holub – **vrbka úzkolistá**, *Crataegus laevigata* (POIRET) DC. – **hloh obecný**, *Dactylis glomerata* L. – **srha laločnatá**, *Deschampsia cespitosa* (L.) BEAUV. – **metlice trsnatá**, *Dryopteris filix-mas* (L.) SCHOTT – **kaprad' samec**, *Epilobium montanum* L. – **vrbovka horská**, *Festuca gigantea* (L.) VILL. – **kostřava obrovská**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý** juv., *Galeobdolon montanum* (Pers.) PERS. Ex REICHENB. – **pitulník horský**, *Galeopsis tetrahit* L. – **konopice polní**, *Galium odoratum* (L.) SCOP. – **svízel vonný**, *Geranium robertianum* L. – **kakost smrdutý**, *Geum urbanum* L. – **kuklík městský**, *Grossularia uva-crispa* L. (MILLER) – **srstka obecná (angrešt)**, *Heracleum sphondylium* L. – **bolševník obecný**, *Hordelymus europaeus* (L.) JESSEN in HARZ – **ječmenka lesní**, *Impatiens noli-tangere* L. – **netýkavka nedůtklivá**, *Lapsana communis* L. – **kapustka obecná**, *Mercurialis perennis* L. – **bažanka vytrvalá**, *Milium effusum* L. – **pšeničko rozkladité**, *Poa nemoralis* L. – **lipnice hajní**, *Polygonatum verticillatum* (L.) ALL. – **kokořík přeslenatý**, *Rubus idaeus* L. – **maliník obecný**, *Sambucus racemosa* L. – **bez červený** juv., *Scrophularia nodosa* L. – **krtičník hlíznatý**, *Senecio ovatus* (GAERTN., MEYER et SCHERB.) WILLD. – **starček vejčitý**, *Taraxacum* sp. – **pampeliška**, *Urtica dioica* L. – **kopřiva dvoudomá**, *Veronica chamaedrys* L. – **rozrazil rezekvítek**, *Viola reichenbachiana* JORDAN ex BOREAU – **violka lesní**.

Mikroles p. p. č. 861/2, ostatní

Acer platanoides L. – **javor mléč**, *Acer platanoides* L. – **javor mléč** juv., *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen** juv., *Aegopodium podagraria* L. – **bršlice kozí noha**,

Avenella flexuosa (L.) DREJER – **metlička křivolaká**, *Betula pendula* ROTH – **bříza bělokorá**, *Corylus avellana* L. – **líška obecná**, *Corylus avellana* L. – **líška obecná juv.**, *Crataegus laevigata* (POIRET) DC. – **hloh obecný**, *Dactylis glomerata* L. – **srha laločnatá**, *Deschampsia cespitosa* (L.) BEAUV. – **metlice trsnatá**, *Digitalis purpurea* L. – **náprstník červený**, *Dryopteris filix-mas* (L.) SCHOTT – **kaprad' samec**, *Epilobium montanum* L. – **vrbovka horská**, *Festuca gigantea* (L.) VILL. – **kostřava obrovská**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý juv.**, *Galeopsis speciosa* MILLE – **konopice velkokvětá**, *Galeopsis tetrahit* L. – **konopice polní**, *Galium odoratum* (L.) SCOP. – **svízel vonný**, *Geranium robertianum* L. – **kakost smrdutý**, *Heracleum sphondylium* L. – **bolševník obecný**, *Hordelymus europaeus* (L.) JESSEN in HARZ – **ječmenka lesní**, *Hypericum maculatum* CRANTZ – **třezalka skvrnitá**, *Impatiens noli-tangere* L. – **netýkavka nedůtklivá**, *Mercurialis perennis* L. – **bažanka vytrvalá**, *Milium effusum* L. – **pšeničko rozkladité**, *Moehringia trinervia* (L.) CLAIRV. – **mateřka trojžilná**, *Mycelis muralis* (L.) DUMORT. – **mléčka zední**, *Poa nemoralis* L. – **lipnice hajní**, *Polygonatum multiflorum* (L.) ALL. – **kokořík mnohokvětý**, *Rubus* sp. – **ostružiník**, *Rubus idaeus* L. – **maliník obecný**, *Rumex obtusifolius* L. s. l. – **šťovík tupolistý**, *Salix caprea* L. – **vrba obecná („jíva“)**, *Sambucus racemosa* L. – **bez červený**, *Sambucus racemosa* L. – **bez červený juv.**, *Scrophularia nodosa* l. – **krtičník hlíznatý**, *Senecio ovatus* (GAERTN., MEYER et SCHERB.) WILLD. – **starček vejčitý**, *Sorbus aucuparia* L. emend. HEDL. – **ježáb ptačí**, *Taraxacum* sp. – **pampeliška**, *Urtica dioica* L. – **kopřiva dvoudomá**, *Vaccinium myrtillus* L. – **borůvka černá**, *Veronica chamaedrys* L. – **rozrazil rezekvítek**, *Viola reichenbachiana* JORDAN ex BOREAU – **violka lesní**.

Mikroles p. p. č. 280

Acer pseudoplatanus L. – **javor klen**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen juv.**, *Aegopodium podagraria* L. – **bršlice koží noha**, *Anthriscus sylvestris* (L.) HOFFM. – **kerblík lesní**, *Asarum europaeum* L. – **kopytník evropský**, *Corylus avellana* L. – **líška obecná**, *Chelidonium majus* L. – **vlaštovičník větší**, *Crataegus laevigata* (POIRET) DC. – **hloh obecný**, *Dactylis glomerata* L. – **srha laločnatá**, *Dryopteris filix-mas* (L.) SCHOTT – **kaprad' samec**, *Epilobium montanum* L. – **vrbovka horská**, *Festuca altissima* ALL. – **kostřava lesní**, *Fragaria vesca* L. – **jahodník obecný**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý**, *Fraxinus*

excelsior L. – **jasan ztepilý** juv., *Galeobdolon luteum* HUDS. – **pitulník žlutý**, *Galeopsis speciosa* MILLE – **konopice velkokvětá**, *Galium odoratum* (L.) SCOP. – **svízel vonný**, *Geranium robertianum* L. – **ka-kost smrdutý**, *Hordelymus europaeus* (L.) JESSEN in HARZ – **ječ-menka lesní**, *Impatiens noli-tangere* L. – **netýkavka nedůtklivá**, *Melandrium sylvestri* (SCHKUHR) ROEHLING – **knotovka lesní**, *Mercurialis perennis* L. – **bažanka vytrvalá**, *Milium effusum* L. – **pše-ničko rozkladité**, *Moehringia trinervia* (L.) CLAIRV. – **mateřka troj-žilná**, *Poa angustifolia* L. – **lipnice úzkolistá**, *Poa nemoralis* L. – **lip-nice hajní**, *Poa pratensis* L. – **lipnice luční**, *Polygonatum verticillatum* (L.) ALL. – **kokořík přeslenatý**, *Pulmonaria officinalis* L. – **plicník lékařský**, *Scrophularia nodosa* L. – **krtičník hlíznatý**, *Senecio ovatus* (GAERTN., MEYER et SCHERB.) WILLD. – **starček vejčitý**, *Sorbus aucuparia* L. emend. HEDL. – **jeřáb ptačí** juv., *Taraxacum* sp. – **pam-peliška**, *Trisetum flavescens* (L.) P. BEAUV. – **trojštět žlutavý**, *Urtica dioica* L. – **kopřiva dvoudomá**, *Veronica chamaedrys* L. – **rozrazil rezekvítek**, *Viola reichenbachiana* JORDAN ex BOREAU – **violka lesní**.

Mikroles p. p. č. 259/6 ostat., 259/3 ostat., 259/5 ostat.

Acer pseudoplatanus L. – **javor klen**, *Acer pseudoplatanus* L. – **javor klen** juv., *Aegopodium podagraria* L. – **bršlice kozí noha**, *Alopecurus pratensis* L. – **psárka luční**, *Alnus glutinosa* (L.) GAERTN. – **olše lepkavá**, *Angelica sylvestris* L. – **děhel lesní**, *Anthriscus sylvestris* (L.) HOFFM. – **kerblík lesní**, *Bistorta major* S.F. GRAY – **hadí kořen větší**, *Calamagrostis epigejos* (L.) ROTH – **třtina křovištní**, *Caltha palustris* L. – **blatouch bahenní**, *Chaerophyllum hirsutum* L. – **kra-bilice chlupatá**, *Cirsium oleraceum* (L.) SCOP. – **pcháč zelinný**, *Con-vallaria majalis* L. – **konvalinka vonná**, *Crataegus* sp. – **hloh**, *Crepis paludosa* (L.) MOENCH – **škarda bahenní**, *Dactylis glomerata* L. – **srha laločnatá**, *Deschampsia cespitosa* (L.) BEAUV. – **metlice trsnatá**, *Elytrigia repens* (L.) DESV. – **pýr plazivý**, *Festuca gigantea* (L.) VILL. – **kostráva obrovská**, *Filipendula ulmaria* (L.) MAXIM. – **tužebník jilmový**, *Fraxinus excelsior* L. – **jasan ztepilý**, *Galeopsis tetrahit* L. – **konopice polní**, *Geum rivale* L. – **kuklík potoční**, *Heracleum sphondylium* L. – **bolševník obecný**, *Holcus lanatus* L. – **medyněk vlnatý**, *Holcus mollis* L. – **medyněk měkký**, *Lysimachia vulgaris* L. – **vrbina obecná**, *Myosotis palustris* (L.) NATH. – **pomněnka bahenní**, *Padus avium* MILL. – **střemcha obecná**, *Poa nemoralis* L. – **lipnice**

hajní, *Poa pratensis* L. – **lipnice luční**, *Polygonatum multiflorum* (L.) ALL. – **kokořík mnohokvětý**, *Polygonatum verticillatum* (L.) ALL. – **kokořík přeslenatý**, *Prenanthes purpurea* L. – **věsenka nachová**, *Ranunculus acris* L. – **pryskyřník prudký**, *Ranunculus flammula* L. – **pryskyřník plamének**, *Ranunculus repens* L. – **pryskyřník plazivý**, *Rubus idaeus* L. – **maliník obecný**, *Rumex obtusifolius* L. s. l. – **šťovík tupolistý**, *Salix caprea* L. – **vrba obecná („jáva“)**, *Senecio ovatus* (GAERTN., MEYER et SCHERB.) WILLD. – **starček vejčitý**, *Stellaria graminea* L. – **ptačinec trávovitý**, *Urtica dioica* L. – **kopřiva dvoudomá**, *Veronica chamaedrys* L. – **rozrazil rezekvítek**.

4. Geobotanická charakteristika

Fytocenologický snímek č. 1, čtverec 1 m² p. p. č. 267, expozice severovýchod, sklon svahu: 20°–25°. Datum 24. 6. 1997.

E₁ – celková pokryvnost 75 %

<i>Poa nemoralis</i>	3
<i>Festuca gigantea</i>	2
<i>Viola reichenbachiana</i>	2a
<i>Moehringia trinervia</i>	2m
<i>Anemonoides nemorosa</i>	1
<i>Dactylis glomerata</i>	r
<i>Polygonatum verticillatum</i>	r
<i>Acer pseudoplatanus</i> juv.	r

Fytocenologický snímek č. 2, čtverec 1 m² p. p. č. 267, expozice severovýchod, sklon svahu 20°–25°. Datum 24. 6. 1997.

E₁ celková pokryvnost 75 %

<i>Festuca altissima</i>	2b
<i>Mercurialis perennis</i>	2a
<i>Galium odoratum</i>	2a
<i>Milium effusum</i>	2m
<i>Geranium robertianum</i>	2m
<i>Aegopodium podagraria</i>	2m
<i>Mercurialis perennis</i>	2m
<i>Moehringia trinervia</i>	2m
<i>Dactylis glomerata</i>	1
<i>Viola reichenbachiana</i>	1
<i>Galeobdolon luteum</i>	1

<i>Senecio ovatus</i>	1
<i>Geum urbanum</i>	1
<i>Urtica dioica</i>	r

Fytcenologický snímek č. 3, čtverec 1 m² p. p. č. 280, expozice severovýchod, sklon svahu 20°–25°. Datum 24. 6. 1997.

E₁ celková pokryvnost 75 %

<i>Hordelymus europaeus</i>	3
<i>Moehringia trinervia</i>	2a
<i>Viola reichenbachiana</i>	2m
<i>Geranium robertianum</i>	2m
<i>Impatiens noli-tangere</i>	1
<i>Crataegus sp. juv.</i>	r

Fytcenologický snímek č. 4, čtverec 1 x 1 m, p. p. č. 285, expozice severovýchod, sklon svahu 20°–25°. Datum 11. 7. 1997.

E₁ celková pokryvnost 75 %

<i>Poa nemoralis</i>	3
<i>Asarum europaeum</i>	1
<i>Mercurialis perennis</i>	1
<i>Aegopodium podagraria</i>	1
<i>Polygonatum verticillatum</i>	1
<i>Fragaria vesca</i>	1
<i>Anthriscus sylvestris</i>	1
<i>Veronica chamaedris</i>	1
<i>Primula elatior</i>	1
<i>Geranium robertianum</i>	1
<i>Festuca gigantea</i>	1
<i>Dactylis glomerata</i>	1
<i>Geum urbanum</i>	r
<i>Acer platanoides juv.</i>	r
<i>Prenanthes purpurea</i>	r

Fytcenologický snímek č. 5, čtverec 1 x 1 m, p. p. č. 861/2, ostatní, sklon svahu 20°–25°, expozice severovýchod, datum 11. 7. 1997.

E₁ celková pokryvnost 75%

<i>Festuca gigantea</i>	3
<i>Poa nemoralis</i>	3
<i>Hordelymus europaea</i>	1

<i>Senecio ovatus</i>	1
<i>Moehringia trinervia</i>	1
<i>Impatiens noli-tangere</i>	1
<i>Galeopsis pubescens</i>	1
<i>Deschampsia cespitosa</i>	1
<i>Acer pseudoplatanus</i> juv.	r
<i>Rumex obtusifolius</i>	r
<i>Urtica dioica</i>	r

Fytocenologický snímek č. 6, čtverec 1 x 1 m, p. p. č. 861/2, ostatní, sklon svahu 20°–25°, expozice severovýchod, datum 11. 7. 1997.

E₁ celková pokryvnost 85 %

<i>Impatiens noli-tangere</i>	3
<i>Poa nemoralis</i>	3
<i>Dactylis glomerata</i>	1
<i>Senecio ovatus</i>	1
<i>Aegopodium podagraria</i>	1
<i>Galeopsis tetrahit</i>	r

Společenstva v mikrolesích odpovídají nejspíše svazu květnatých bučin a jedlobučin – *Fagion*. Vyskytují se zde příslušné diagnostické druhy, např. *Festuca altissima*, *Hordelymus europaeus*, *Polygonatum verticillatum*, *Senecio ovatus*. Zbytky květnatých bučin se vyskytují v okolních lesích.

V mikrolesích na snosech se vyskytují i diagnostické druhy svazu *Tilio-Acerion*, suťové a roklínové listnaté lesy, např. *Acer pseudoplatanus* a *Tilia platyphyllos*.

Občas jsou přimíšeny druhy, vyskytující se na okolních loukách, zejména na okrajích lesíků. Na jaře na některých parcelách kvetou geofyty, např. *Corydalis cava*.

5. Diskuze

Snosy, které Sýkora (1985) označil jako mikrolesy, objevil v sedle mezi Studencem a Javorkem. Píše: „Jsou zde stromové solitery dlouhodobé povahy s vytvořeným keřovým a bylinným podrostem. Bylinné patro této konzorcie svým složením odpovídá lesům (mikrosylvae).“ Sýkora (1985) se dále domnívá, že se jedná o vliv anemo-orografického systému, který objevil v západní části Lužických hor. Prochází údolím

Kamenice. V souvislosti s tímto systémem by významnější anemo-orografickou lokalitou mohla být i Polevská stráž.

Podobné mikrolesy jako nad Lískou v sedle mezi Javorkem a Studencem jsem našla v Polevsku na svahu nad hřištěm. Na rozdíl od Sýkory se nedomnívám, že se jedná o vlivy anemo-orografického systému. Předpokládám, že zdejší mikrolesy vznikly na plochách, ovlivněných lidskou činností. Jedná se zřejmě o kameny snesené z luk při jejich čištění. Zemědělci z kamenů vytvořili širší ploché zídky, známé ve zdejší krajině pod názvem snosy. Podle krajinné ekologie se jedná o plošky. Podle Formana et Godrona (1993) je ploška každý z nelineárních ostrůvků, lišících se od svého okolí vzhledem a ekologickými funkcemi. Tyto plošky mohou osidlovat lokální populace.

Metapopulace je chápána jako soubor místních (lokálních) populací určitého druhu (subpopulací), které spojují jedinci, rozptylující se (šířící se) v prostoru (Hanski 1991). Vzájemná propojenost plošek, velikost plošky, její tvar a kvalita, plošky jako „ostrůvky“ určitého, od svého okolí odlišného prostředí využívané organismy pro rozmnožování, přispívají určité fragmentaci krajiny. (Plesník 1997).

V Polevsku byly plošky v lukách osídleny převážně lesními druhy vegetace, které se vyskytují i v okolních lesích. Objevují se geofyty a druhy rostoucí na sutích. Při okrajích snosů rostou i luční druhy rostlin, které jen minimálně pronikaly hlouběji do lesíků.

6. Závěr

Mikrolesy v Polevsku jsou cennými lokalitami jak z hlediska ochrany přírody, tak přírodovědeckého. Domnívám se, že by se měly lépe chránit, neboť dochází k jejich postupné devastaci. Jako příklad mohu uvést umístění černé stavby (seníku) v těsné blízkosti p. p. č. 293 v minulých letech. Podobně jsou ohroženy mikrolesy v sedle Javorku a Studence popisované Sýkorou, které byly Lesy ČR rozebírány a kameny použity na vyspravení cesty. Stromy byly káceny. Další mikrolesy, které by stály za průzkum, jsou v Horní Světlé.

LITERATURA

- Culek, M., (editor) et al., 1996: Biogeografické členění České republiky. Enigma, Praha.
- Demek, J., (editor) et al., 1987: Hory a nížiny. Academia, Praha.
- Dostál, J., 1989: Nová květena ČSSR. 1.–2. díl, Academia, Praha.
- Forman, R. T. T., Godron, M., 1993: Krajinná ekologie. Academia, Praha.
- Geologická mapa ČSSR 1 : 200 000, list Děčín – Görlitz.
- Hanski, I., (1991): Metapopulation dynamics: brief history and concept domain. Biol. J. Linn. Soc. 42, 3–16.
- Hejný, S., et Slavík, B., (eds.) et al., 1988–1995: Květena ČR. Vol. 1–6. Academia, Praha.
- Mapa regionálně fyto geografického členění ČR, 1987, Academia, Praha.
- Maršáková, M., et al., 1987: Metodika inventarizačního průzkumu chráněných území, Praha.
- Mikyška, R., et al., 1968–1972: Geobotanická mapa ČSSR. 1. České země: In: Vegetace ČSSR, ser. A, 2: 1–204, Academia, Praha.
- Moravec, J., et al., 1995: Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. 2. ed. – Severočes. Přír., Litoměřice, suppl. 1/1995.
- Plesník, J., (1997): Ochrana populací živočichů ve fragmentované krajině. Ochrana přírody, Praha, 52, (4): 108–111, 1997.
- Quitt, E., 1971: Klimatické oblasti Československa. – Studia geographica, Brno, GÚ ČSAV, 16: 7–20.
- Skalický, V., 1989: Regionálně fyto geografické členění ČR. In: Květena ČR, 1. díl. Praha.
- Sýkora, T., et al., 1987: Fytocenoindikace stupně podmáčení půd pro meliorace na úseku „Studený“ v Lužických horách a zhodnocení přírodních prvků významných z hlediska ochrany přírody a krajiny. Ms., Liberec, 1987.
- Územní průmět významných prvků krajiny, grafická a textová část, Terplan, 1972, Praha.
- Višňák, R., 1999: Revize ÚSES na území CHKO Lužické hory. Ms., Správa CHKO Lužické hory.

RESUMÉ

Microwälder – Mikrosylvae in Polevsko

Marta Plánská

Am Rande der Gemeinde Polevsko (Blottendorf) sind auf Steinwällen interessante Pflanzenvergesellschaftungen gefunden worden, die den sog. blütenreichen Buchenwäldern, bzw. Hangschuttwäldern oder Schluchtwäldern entsprechen. Vom ökologischen Standpunkt handelt es sich um kleine Flächen, die die Fragmentation der Landschaft vergrössern. Nach Sýkora (1987) handelt es sich hier um sog. Mikrowälder. Augenscheinlich halten sich hier auch waldbewohnende Tierarten auf. Diese Mikrowälder entstanden auf langen Rainen, auf denen die in den Wiesen aufgesammelten Steine gesammelt wurden. Allmählich fasste auf ihnen die Vegetation Fuss und ihre Sukzession entwickelte sich. Dieser Prozess geht wahrscheinlich auch gegenwärtig vor sich.

SUMMARY

Microforests – Microsylvae near Polevsko

Marta Plánská

On the periphery of the village of Polevsko on rows of stones collected in the fields interesting phytocoenoses corresponding to the so-called flower-rich beechwoods, rock debris or gorge beechwoods had been detected. From the ecological point of view they constitute small facets enhancing the fragmentation of the landscape. According to Sýkora (1987) they are called microforests. Obviously here species of forest animals are living. These microforests evolved on long rows of stones, gathered in the meadows. Gradually the vegetation took roots and started its succession. Most likely this process continues to the present days.

M A T E R I Á L Y

SKLÁŘSKÁ HUŤ V OKROUHLÉ

Michal Gelnar

Obec Okrouhlá (dříve Schaiba) leží na jižním úpatí Lužických hor něco přes dva kilometry na severozápad od Nového Boru, od kterého je od osmdesátých let 20. století oddělena obchvatovou komunikací.

První zmínka o obci Okrouhlá je z rozmezí let 1525 až 1564 v Liber memor. Lippensis z roku 1461, kde je uvedena jako Scheibe (kol. 1978, s. 82), další z roku 1530 v listině výsad pro Pavla Schürera, huťmistra sklárny ve Falknově (nyní obec Kytlice na Děčínsku). Desky dvorské z roku 1546 zmiňují „Langenauer“ Wald a Wald „Scheibe“ (les s názvem, který lze přeložit jako kotouč, terč, i okenní tabule; Wahrig 1991, 1112), kdy zde vznikly vesnice Neu-Langenau (Nová Skalice) a Scheibe (Okrouhlá). Přestože se tu v té době nehovoří o provozu sklářské hutě, nelze zde její činnost zcela odmítnout. Tomu by mohl napovídat i překlad původního názvu obce vztahující se k okenní tabuli či okennímu terči. Činnosti sklářské hutě zde napovídá i zpráva z regionálního vlastivědného časopisu, kde se píše, že při zemních pracích pro stavbu železniční tratě na katastru obce (v roce 1868; pozn. M. G.), se nalézaly střepy skla a spálené kusy („Brandstücke“). Také se z tohoto textu dozvídáme, že tam, co stojí čp. 4,^{1/} stálo kdysi dřevěné stavení a na místě, kde dnes stojí stodola na východní straně, byla sklářská huť, v níž se vyrábělo tabulové sklo (**obr. 2**). Těmto objektům se kdysi říkalo „Tabulový Müller“. Byl to prý majetek sklářského tabuláře Johanna Müllera. Zpráva dále uvádí, že rybníček, který patřil ke sklárně, existuje ještě dnes (Fechtner 1924, 46).

František Zuman ve své práci o historii sklárny Nová Huť (Neuhütte) na svorském (röhrsdorfském) katastru severně od obce Svor na zákupském panství píše, že ji v roce 1750 na Nové louce, zvané též röhrsdorfská sklárna, založil kounický poddaný z Okrouhlé Jan Václav Müller,

kdy byl zaměstnán 17 let ve falknovské huti jako mistr tabulářský či přesněji mistr na výrobu tabulového skla (Tafelmachermeister) (Zuman 1948, 39). Jak je známo, vyráběly se v Čechách z rozměrných válců.

Písemné prameny, které by doložily na katastru obce Okrouhlá sklářskou huť, nebyly dosud nalezeny. Okrouhlá byla od roku 1570 až téměř do konce feudálního období majetkem novozámeckého panství. Po emigraci majitele tohoto panství Jana Jiřího z Vartenberka do Saska pro účast na stavovském povstání v roce 1618, stala se obec roku 1623 majetkem Albrechta z Valdštejna, vévody frýdlantského, zavražděného roku 1634 v Chebu. A protože jsou známy Valdštejnovy značné stavební aktivity i jeho kontakty se sklářskými huťmistry,^{2/} je také možné, že huť v Okrouhlé, nevznikla-li jeho fundací, byla jím její činnost jistě podporována, mimo jiné k zasklívání oken jím iniciovaných staveb.

Při mých prvních rekonoskacích terénu s cílem lokalizovat stanoviště této zaniklé sklářské hutě^{3/} v první polovině sedmdesátých letech 20. století, nebyly ve značně zarostlém okolí objektů [domu a podsklepené (!) stodoly] nalezeny žádné hmotné prameny po její činnosti. Nálezy zlomků skla (několik drobných zlomků čirého emaily malovaného skla, s rytinou a pár broušených zlomků) a menší skelné taveniny byly nalezeny na přilehlém poli a na polní cestě do centra vsi. K přesnějšímu směřování rekonoskace posloužila mapa stabilního katastru z roku 1843 s pozdějšími doplňky, kde již byla zaznačena trasa železniční tratě, která přetíná jižní cíp katastru obce (**obr. 1**).^{4/} To potvrdilo zprávu z roku 1924. Skutečně je nedaleko mezi železnicí a bývalým čp. 4, malý zarůstající rybníček, s největší pravděpodobností přináležející kdysi ke sklářské huti. V těsné blízkosti železniční tratě, přetínající východně mírně zvednutý terén, žádné hmotné prameny, dokládající v tomto prostoru činnost zaniklé sklárny, nebyly při prospekcích nalezeny. Pravděpodobně skončily při zemních pracích při stavbě železniční tratě v jejím jihozápadním přilehlém náspu.

V roce 1980 byl ve vzdálenosti asi 160 m na severozápad od již zmíněného čp. 4 proveden meliorační zářez o šířce 3–4 m (**obr. 3**), který přetnul místo, kam byl zřejmě kdysi vynesena odpad z cca 20 m na západ vzdáleného jiného bývalého obytného stavení, ze kterého zbyly jen notně zarostlé nepatrné obvodové zdi a zasypané sklepy. V profilu této meliorace a ve vybagrované zemině kolem jsem během několika rekonoskací posbíral vedle značného množství zlomků novověké užitkové keramiky [mnohé typu Muskau (kolem 1650–1660, 1680?), Muskau-Triebel (kolem 1700, 1750–1780), event. Freiberg (1660–1680)], včetně několika

zlomků porcelánu, 11 kusů zlomků neglazovaných kachlů [okrajových lišt, čelní stěny (**obr. 4: 1**)], jeden větší a jeden menší kus světlezeleně – modrobílé zbarvených skelných tavenin, jeden drobný kus modré taveniny a jeden zlomek modrého skla pracovního odpadu, kousek tmavé taveniny s neprotavenými křemennými vrstvičkami, dva menší kusy nazelenalé skelné taveniny s drobnými částmi neprotaveného křemene, ty všechny zvane nístějové sklo, kus jemnozrného pískovce s žárem zesklivatěným povrchem (ze zdiva pece?), dva různě velké zlomky sklářských tavicích pánví a značné množství zlomků dutého a plochého skla, včetně jednoho bělavého páteříku. Zaměřme se nyní na popis celkem kompaktního souboru zlomků skla, který by nám mohl pomoci alespoň rámcově datovat dobu činnosti sledované sklářské hutě, i když jistě ne všechny tyto nálezy hmotných pramenů souvisejí bezprostředně s dobou provozu této sklářské hutě, neboť osídlení zde bylo až někdy do poloviny 20. století.

Převažují skla světlezeleného zbarvení či nazelenalá, několik zlomků je s azurovým zbarvením a šest zlomků s namodralým nádechem (asi z jednoho výrobku), skla čirá křišťálová, zlomky ze světla a sytě modrého skla, skla sytě fialového zbarvení (nejpravděpodobněji barveno manganem), několik zlomků skla světlých až tmavě hnědých (pravděpodobně z jednoho předmětu), několik zlomků z namodralého mléčného skla s modrými nepravidelně zatavenými různě širokými pruhy, zlomek okraje stejné barvy s nevýrazným spirálovým optickým dekorem se zatavenými vizuálně černými podlouhlými oválky a s vodorovnou nití půl druhého centimetru pod okrajem, dva zlomky světlemodrobílého skla, drobný zlomek opalínu a zlomek lahvičky s broušeným dnem s pláštěm ze světležlutého skla s optickým vzorem kosočtverců (při dně bylo pravděpodobně ukončení ouška, po kterém zbyl projmutý otisk) (**obr. 4: 2**), zlomek shodné barvy se svislým širokým optickým vzorem, velmi drobný zlomek ambrového, medově žlutého skla, zlomek zploštělého malého víčka (?) skla barvy pečetního vosku (tzv. vlašská červeň) s tmavými spirálovitými proužky. Téměř celý soubor tohoto skla tvoří – až na několik zlomků broušeného (nahrubo, tj. nedokončeno), rytého, malovaného^{5/} a mléčného skla včetně opalínu, které jsou mladšího data – kompaktní celistvý dojem a proto se jeví, že bychom jej mohli použít k přesnějšímu datování provozu této sklářské hutě.

Velmi mnoho výrobků bylo foukáno do předformy s následně vytvořeným optickým dekorem (**obr. 4: 2, 3–5, 10–14; obr. 5: 15, 16, 25–28, 30, 41, 42; obr. 6: 31–33, 35–40**). Mnohé jsou s optickým dekorem

širokých svislých žeber, jiné s různě hustě či řídko spirálovitě stáčeným (**obr. 4: 10; obr. 6: 39**) (*kat. č. 28.9 datováno do rozmezí 15. až 16. stol.**), s dekorem větších či menších čoček (**obr. 4: 11; obr. 5: 15, 16, 27, 41, 42; obr. 6: 33, 40**) (*kat. č. 16.2 – zde datováno do poloviny 16. stol.*), protáhlých čoček, některé lehce spirálovitě stáčené (**obr. 5: 16; obr. 6: 31, 36**), jiné s dekorem kosodélníků (**obr. 4: 2, 13; obr. 6: 38**) (kol. 1997, kat. č. 13 a 13a, 44, 64, 64, 73, 76 a řady dalších; kol. 1998, kat. č. 02.3–5, 02.3–10, 16.1–7), s hustými svislými proužky nevýrazných čtyř žeber střídavě s velmi drobnými čočkami (**obr. 4: 5**) (Nymburk č. poř. 96) a dva různorodé zlomky s dekorem „otisku břizolitové omítky“. Dva spleené zlomky z tenkého světlehnědého skla s optickým dekorem svislých proužků a s radýlkovanou nití, nejpravděpodobněji z mělké misky (?), dokládají velmi kultivovaný výrobek této hutě (**obr. 4: 35**).

V souboru je větší počet zlomků z čirého, světle zeleného a zejména modrého skla s optickým dekorem hustých spirál z výrobků se svislými rýhami, dokládající foukání tzv. žebrovaných lahví. Jsou s různým laločnatým půdorysem s úzkými svislými rýhami (**obr. 5: 25, 26, 27, 41**), v německé literatuře uváděny jako *rippenflasche* (v nálezech z Nymburka a Olomouce nedoloženy). Některé modré zlomky jsou ještě s čočkovitým optickým dekorem nebo s jemným zvolna vzhůru spirálovitým (**obr. 5: 25, 27, 41, 42**). V nálezech ze stanoviště sklárny Kaltenbrunn na jihu Čech je doložen zlomek s optickým dekorem čoček takovéto lahve ze skla ambrově žlutého (Fröhlich – Gelnar 2001–2002, obr. 2: 3). Pravděpodobně k těmto typům tvarů přináležejí ještě tři různorodé zlomky z nazelenalého a čirého skla (čirý zlomek je s optickým dekorem širších spirál) (**obr. 5: 28, 30**). Pro svůj zvláštní tvar je nezařaditelný jediný velmi atypický zlomek z téměř tyrkysově zeleného skla z blíže neurčeného válcového tvaru s dochovanou malou částí dna, při dně se zlomkem výlevky (?) (**obr. 6: 43**).

Poměrně mnoho předmětů (holeb aj.) bylo hutně dekorováno natanou tenkou nebo širší nití, z nichž některé byly dotvarovávány radýlkováním (**obr. 4: 7; obr. 6: 31–33**). Jsou pod okrajem, na plášti a při dně.⁶ V souboru je 22 zlomků uch holeb s podélně tvarovanými dvěma rýhami (jeden zlomek je z čirého skla) (**obr. 5: 23, 24**), okraj lékovky či urinální nádobky o rekonstruovaném Ø okraje 52 mm (**obr. 5: 21**), hrdélko drobné lahvičky z tenkého téměř čirého skla o Ø okraje 15 mm (**obr. 5: 19**), hrdlo z větší lahvičky z velmi bublinatého skla o Ø okraje 25 mm, kónické hrdlo větší lahve s prstencem ze skla sytě zeleného o Ø okraje 26 mm (**obr. 5: 20**), čtyři zlomky podhrdlí lahví, z toho dva

se spirálovitým optickým dekorem (**obr. 6: 37**). Jeden větší zlomek je z velké hranaté lahve s oblými hranami. Překvapením (?) je i zlomek hrdla lahve zvané kutrolf (Gelnar 1991, s. 53).⁷⁾ Řada zlomků z nazeleňalého, světle azurového a čirého skla náleží dnům holeb (např. rekonstruovaný Ø 92 mm s radýlkovaným proužkem skla; rekonstruovaný Ø 92 a 100 mm s prstencovým dutým okrajem dna – **obr. 6: 34**), lahví, lahviček a číškám s různými optickými dekory (**obr. 6: 31–33**). Mnohé číšky mají při „zapíchnutém“ dně masivnější radýlkovaný proužek skla (např. **obr. 6: 33**). Několik zapíchnutých dnů těchto číšek má průměr od 35 mm do 50 mm, u řady zlomků jsou průměry dnů nerekonstruovatelné. Většina zlomků dnů s částečně dochovanými pláští má charakter válcových či mírně ven se rozevírajících číšek. Jsou buďto s optickým dekorem nebo bez něj. Žádné zlomky nenapovídají, že by některé z nich mohly příslušet číškám na noze, jak je doloženo při výzkumech některých historických center našich měst (nejlépe doloženo v Nymburce a Olomouci; viz literatura). Několik zlomků s optickým vzorem kosodélníků ve svislých a spirálovitých pruzích napovídá rozevřené nádobe větších rozměrů (**obr. 6: 38**). Dva různorodé zlomky křišťálového skla s brilancí jsou se svislým a drobným čočkovitým optickým dekorem (**obr. 5: 15**). Drobný zlomek (**obr. 4: 14**) má optický dekor protáhlých uvnitř projmutých slziček, pro který nemáme dosud analogii. V nalezených zlomcích nejsou doloženy optické dekory zvané vaflové [jsou dosud doloženy z nálezů při rekognoscaci jihočeské hutě Kaltenbrunn (Fröhlich – Gelnar, obr. 2: 9–10), z nálezů v Praze (Podliska, s. 25, obr. 2, třetí zleva, s. 26; Veselá, s. 18, tab. 1: I.6), z výzkumu historického jádra Nymburka (kol. 1997, barev. obr. 17, katalog č. poř. 6), z Tábora (Krajíc a kol., s. 103 obr. 36: 23864) i z Olomouce (kol. 1998, barev. obr. a katalog č. 16.1–6.)], tolik příznačné zejména pro Nizozemí a snad i jiné oblasti. Pro zlomek se zvláštním optickým dekorem neznám dosud analogie (**obr. 4: 12**).

Soubor dutého skla rozšiřuje menší počet zlomků z tenkých okenních terčů. Některé mají rovný okraj (rekonstruovaný Ø od 96–144 mm), jiné přehnutý (rekonstruovaný Ø od 80–130 mm). Čtyři různé zlomky terčů s rotačně provedenými optickými dekory (je to v literatuře často uváděný tzv. „routový“?) (rekonstruovaný Ø od 56–80 mm) (**obr. 4: 17, 18**). Zlomek okraje s obdobným rotačním (rotujícím?) optickým dekorem je doložen také na sklárně Kaltenbrunn (Fröhlich – Gelnar, obr. 3: 11). Mnohé výrobky bychom mohli typologicky přirovnat ke zlomkům skla nalezeným při archeologických výzkumech v Nymburce

(barev. obr. 17, č. kat. 5, 7, 8, 9). Jistým překvapením se jeví nepřítomnost pohárků na noze, zatímco v Nymburce jich je velká variabilita ze stejného časového horizontu (kol., 1997). Zrovna tak jsou tyto pohárky na noze doloženy při výzkumech historického jádra Olomouce, vedle několika číšek s optickým dekorem příbuzných s číškami z Okrouhlé (kol. 1998, č. kat. 02.3–10, 02.3–11).

Na několika zlomcích dutého a plochého (tabulového) skla jsou rovné rýhy (na některých zlomcích několik v jednom směru, na některých provedeny oboustranně a na jednom zlomku několik rýh v různých úhlech i přes sebe) po „rýsování“ ostrým hrotem diamantu. Mají snad vztah ke zprávě o tabuláři Müllerovi?

Část tohoto souboru zlomků skla byla před lety datována sklářskou historičkou dr. Olgou Drahotovou z Uměleckoprůmyslového musea v Praze do první poloviny 17. století.^{8/} Zdá se však, že nyní po publikování přesněji datovatelných nálezů z Nymburk a Olomouce, mohu hranici nálezů skla z této hutě, a tím i její pravděpodobné založení, posunout již do závěru 16. století.

Je vskutku s podivem, že na této huti není doložena výroba skla ve venecianizujícím stylu, tak jak je to doloženo písemnými prameny na nedalekých hutích ve zdejším regionu, a to ve sklárnách ve Falknově, Krompachu a ve Chřibské, o kterých písemné prameny hovoří, že vyrábějí sklo po benátském způsobu. Myslí se tím skla se zatavenými nitěmi a tyčinkami, sklo krakelované i ledované.^{9/} Také zde postrádáme sklo s nálepy tzv. malin či s maskarony.

Dva zlomky ze sklářských tavicích pánví byly před lety podrobeny odbornému zhodnocení, kdy jsme mohli konstatovat, že hmota, ze které byly vyrobeny tyto zkoumané zlomky pánví, se jevila svým obsahem Al_2O_3 jako velmi kvalitní neutrální pánvová hmota, vyznačující se zejména vysokou čistotou a hutností keramického střepu.^{10/} Aby bylo možno dosáhnout shodného stupně slinutí, jaké vykazují historické vzorky, bylo by zapotřebí tepelné expozice v rozmezí 1450–1490 °C. Protože však ze shodného zkoumání bylo zřejmé, že historická neutrální pánvová hmota byla vyrobena výhradně z jílu, nebylo k dosažení daného stupně slinutí tak vysokých teplot potřeba. Na závěr jsme konstatovali, že neutrální jíly s takovou čistotou již nemají výrobci pánví k dispozici (Kubát – Gelnar – Horáček 1982; Kubát – Gelnar 1991).

Že v tomto prostoru skutečně sklářská huť kdysi stála, nedokládají nálezy zlomků skel samotných, ale zejména zlomky technické sklářské keramiky – sklářských pánví, včetně několik kusů nístějového skla.^{11/}

Nyní zbývá pokusit se nalézt písemné prameny k této neznámé sklářské huti na panství Nový Zámek, na jehož území poblíž Robče u České Lípy byla v dosud přesněji nedatovaném čase jiná vrchnostenská sklářská huť, kterou měl v pachtu někdy krátce po polovině 17. století Kristián Preissler, žitavský občan (Zuman 1939, 84), a o níž se pochvalně zmiňuje kolem roku 1675 ve svém díle „Miscellanea Historica regni Bohemiae“ v kapitole 21, vydaném až v roce 1679, vlastenecký jezuita Bohuslav Balbín. Neméně pozoruhodné je to, že dům čp. 4 v Okrouhlé v první třetině 18. století vlastnil jeden ze členů široce rozvětveného rodu Preusslerů, Jan Kryštof Preissler (Jindra po r. 1991, 125). Byl to snad potomek žitavského Preisslera, který uvažoval o zbudování (či jí též provozoval?) sklářské hutě na Hamerském potoce pod Svatým Janem (Gelnar 2002, 292–293) či místech pozdější osady Hamr nad Cvikovem ze začátku druhé poloviny 17. století (Gelnar 1997, 44).

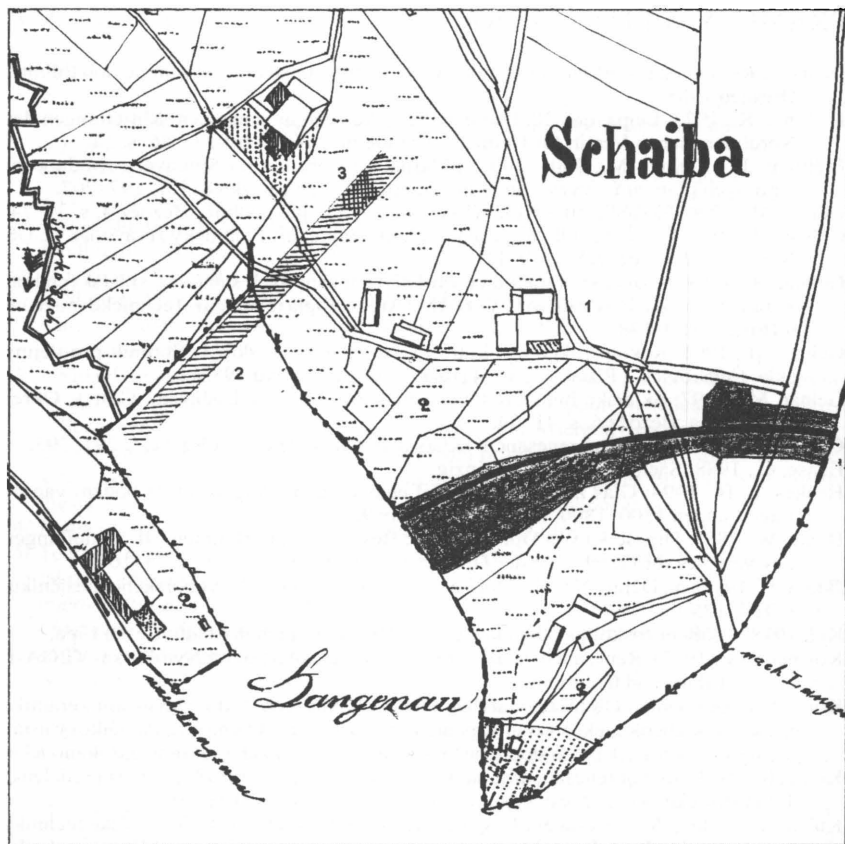
POZNÁMKY

- * *Pro srovnání datace (psáno kurzívou) použita nizozemská publikace Harolda E. Henkese (viz literatura). Za její zapůjčení ke studijním účelům jsem zavázán díky paní PhDr. Heleně Brožkové, vedoucí oddělení sbírky skla Uměleckoprůmyslového musea v Praze.*
- 1/ Objekt byl krátce v sedmdesátých letech (?) 20. století pustý, následně chalupářem z Prahy přestavěn, resp. strženo první roubené patro i s vandaly poničenou sedlovou mansardovou střechou. Nad vchodem tohoto barokního stavení byl v mladé – prvorepublikové – omítce proveden letopočet 1695.
  - 2/ V roce 1627 pověřil Albrecht z Valdštejna příslušníka staré sklářské dynastie Jana Schürera z Waldheimu, huťmistra z Huti u Zásady (Labau), dohledem nad všemi sklárnami vévodství frýdlantského, ale také tato sklářská huť dodávala pro jeho vévodský dvůr nápojového skla (Ryneš, s. 218).
  - 3/ První rekognoskace v jižní části katastru obce kolem železniční trati prováděny autorem na začátku sedmdesátých let. Na jaře roku 1979 byla západně nedaleko od čp. 4 provedena meliorace. První rekognoskace tohoto zásahu do terénu byla provedena autorem 28. dubna 1979. Od té doby prostor navštíven průběžně několikrát, naposledy v roce 1994, kdy zde v těsném okolí probíhaly mohutné zemní práce při stavbě obchvatu města Nového Boru směrem na Děčín (stavba stále nedokončena).
  - 4/ Mapa uložena ve Státním okresním archivu v České Lípě.
  - 5/ Tento soubor zlomků (70 ks) dutého a plochého rytého skla datují do časového rozmezí od roku 1680 do závěru první třetiny 18. století. Také malý soubor zlomků (9 ks) skla malovaného emailovými barvami, lze časově zařadit do shodného období. To dokládá i následné osídlení tohoto přilehlého prostoru po zániku činnosti sklářské hutě. Tyto soubory budou publikovány a zhodnoceny později.
  - 6/ Nejstarší nálezy skla s radýlkováním v plzeňských nálezech jsou datovány do doby těsně před polovinou 15. století, hlavně však do 16. století. Za konzultace z 6. října 2003 děkuji archeologovi PhDr. Františku Frýdovi, řediteli Západočeského muzea v Plzni. V ostatních zemích (Německo, Nizozemí) je užití radýlka datováno do rozmezí od začátku 16. až do 1. poloviny 17. století. Výjimku (?) tvoří sklenice paßglas z Drážďan pravděpodobně s dodatečně rytým textem a datováním 1702 (In: G. Hasse, č. kat. 88).
  - 7/ Na základě nálezu tohoto zlomku provedl sklářský mistr Petr Novotný z Nového Boru na sklonku léta 1979 rekonstrukci postupu výroby. Od té doby se kutrolfy v českých zemích vyrábějí v řadě ateliérových malých sklářských hutí vyrábějících repliky historického skla.
  - 8/ Za laskavou pomoc při dataci v osmdesátých letech 20. století děkuji kunsthistoričce Olze Drahotové z Uměleckoprůmyslového musea v Praze.
  - 9/ Zlomek z hranaté lahve z čirého skla se zatavenými bílými tyčinkami byl nalezen v srpnu 1998 na západním úpatí skalního hradu v obci Sloup v Čechách na Českolipsku.
  - 10/ Svým chemickým a mineralogickým složením bylo možno tuto pánovou hmotu srovnat s tenkrát – tj. v osmdesátých letech 20. století – užívanou kaolinitickou hmotou s komerčním označením BK-11 vyráběnou v tehdejší pávnárně v Hrobu u Teplic.
  - 11/ Viz má metodika z roku 1988, Gelnar 1988.

PRAMENY A LITERATURA

- Deutsche Keramik aus fünf Jahrhunderten. Museum für Kunsthandwerk im Schloß Pillnitz. Dresden 1985.
- Fechtner, K., 1923: Leipa, den 28. Februar 1923. Aus vergangener Zeit. Mitteilungen des Nordböhmisches Verein für Heimatforschung und Wanderpflege, 46, s. 24.
- Fröhlich, J. – Gelnar, M., 2001–2002: Sklárna Kaltenbrunn na Šumavě a zhodnocení hmotných pramenů z výzkumu jejího stanoviště. Zlatá stezka 8–9, s. 197–207.
- Gelnar, M., 1996: Sklářské hutě v Lužických horách a jejich podhůří. Bezděz 4, s. 37–74.
- Gelnar, M., 1979: Lisované sklo. Kapitola II. Hutní optika. In: Technický zpravodaj VÚUS Nový Bor, č. 4, roč. XXI, s. 9–11.
- Gelnar, M., 1988: Poznámky k metodice vyhledávání zaniklých stanovišť sklářských hutí a zpracování jejich nálezů. In: ZVOTAM (Archeologia technica). Technické muzeum v Brně, s. 129–142.
- Gelnar, M., 1991: Rekonstrukce tzv. kutrolfu. In: Historické sklo 1, Sborník pro dějiny skla. Čelákovice – Plzeň, s. 53–54 (rukopis článku z roku 1983).
- Gelnar, M., 1997: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část I. Okres Česká Lípa. Bezděz 6, s. 41–60.
- Gelnar, M., 2002: Neznámá renesanční sklářská huť u Naděje. Bezděz 11, s. 291–295.
- Haase, G., 1988: Sächsisches Glas. Leipzig.
- Henkes, E. H., 1994: Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300–1800. Rotterdam Papers 9.
- Hieke, W., 1888: Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen, III. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, roč. 26, s. 75–107.
- Jindra, V., 1991 a n.: Dějiny Nového Boru a jeho obcí. In: Příloha Novoborského měsíčníku, s. 124–125.
- Kol. 1978: Osídlení českolipského okresu ve světle archivních dokladů. Česká Lípa.
- Kol. nedatov. (1997): Renesanční sklo a další archeologické nálezy z Nymburka. VEGA-L s. r. o., Libice nad Cidlinou.
- Kol. 1998: Renesanční Olomouc v archeologických nálezech. Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy památkového ústavu v Olomouci. Památkový ústav v Olomouci a Spolek pro podporu historicko-archeologických výzkumů na Olomoucku.
- Krajíc, R., 2003: Soubor renesančního skla z tábořského domu čp. 308 (předběžné sdělení). In: Historické sklo 3, Městské muzeum v Čelákovících, s. 103–107.
- Kubát, J. – Gelnar, M. – Horáček, J., 1982: Příspěvek ke studiu historie sklářské techniky v oblasti Lužických hor z hlediska použitých pánví. In: Historie sklářské techniky a technologie. Sborník konference ČS VTS v Jablonci nad Nisou, s. 171–196.
- Kubát, J. – Gelnar, M., 1991: Zhodnocení historických vzorků pánví z Lužických hor. In: Historické sklo 1, Sborník pro dějiny skla. Čelákovice – Plzeň, s. 45–49.
- Ryneš, V., 1962: České křišťálové sklo a jeho celněprávní ochrana. Sklář a keramik 12, č. 7, s. 218–219.
- Sacher, V., 1964: Příběhy falknovské hutě, XVI. Sklář. Noviny n. p. Borské sklo Nový Bor, roč. 4, č. 19, nestr.
- Veselá, J., 2003: Úvodní zpráva o archeologických nálezech renesančních skel z Pražského hradu. In: Historické sklo 3, Městské muzeum v Čelákovících, s. 9–19.
- Wähig, G., 1991: Deutsches Wörterbuch. Gütersloh / München.
- Zuman, F., 1939: Dvě sklárny na panství zákupském. Časopis Společnosti přátel starožitností, roč. 47, č. 1, s. 1–11, 84–92, 137–140, 154–165.
- Zuman, F., 1948: Sklárna Nová Huť na zákupském panství. Bezděz 10, s. 38–44, 69–72, 131–142, 166–168.

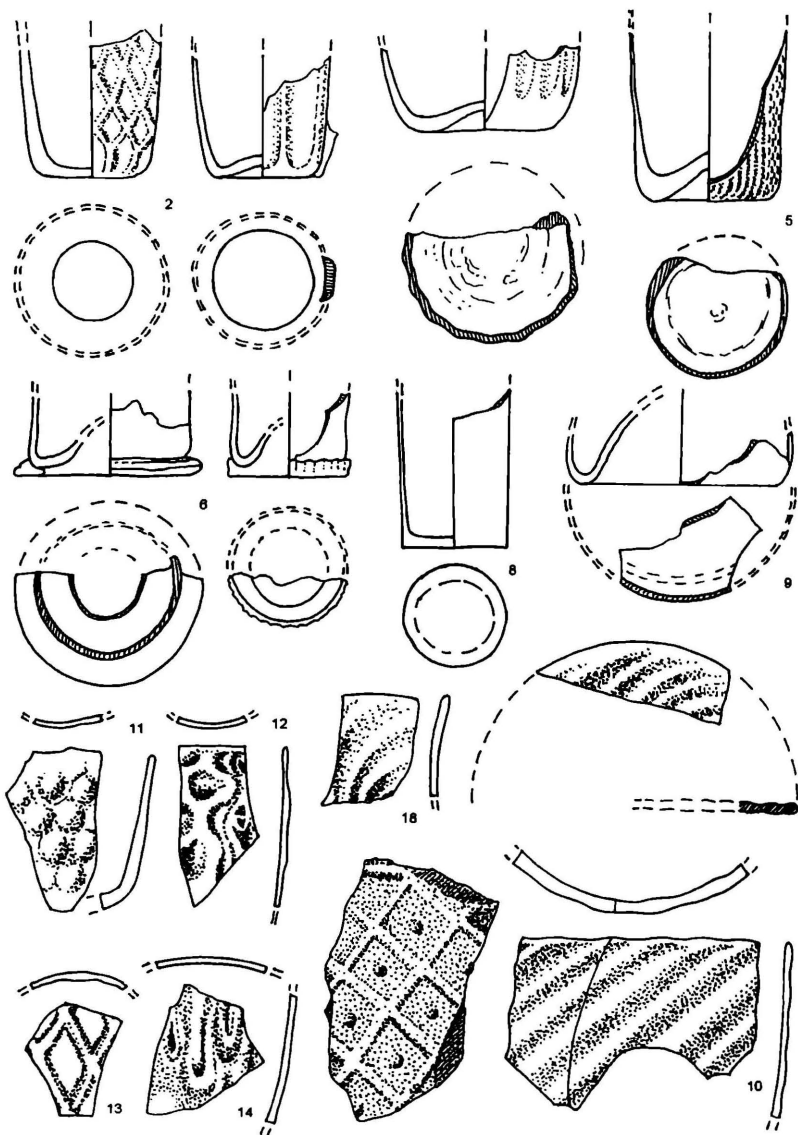
Obr. 1. Mapa stabilního katastru obce Okrouhlá, okres Česká Lípa. Čp. 4 dům tzv. tabuláře Müllera. Štafovaně meliorační zářez, nad ním již neexistující stavení; tučné linky – železniční trať. Kresba autor.

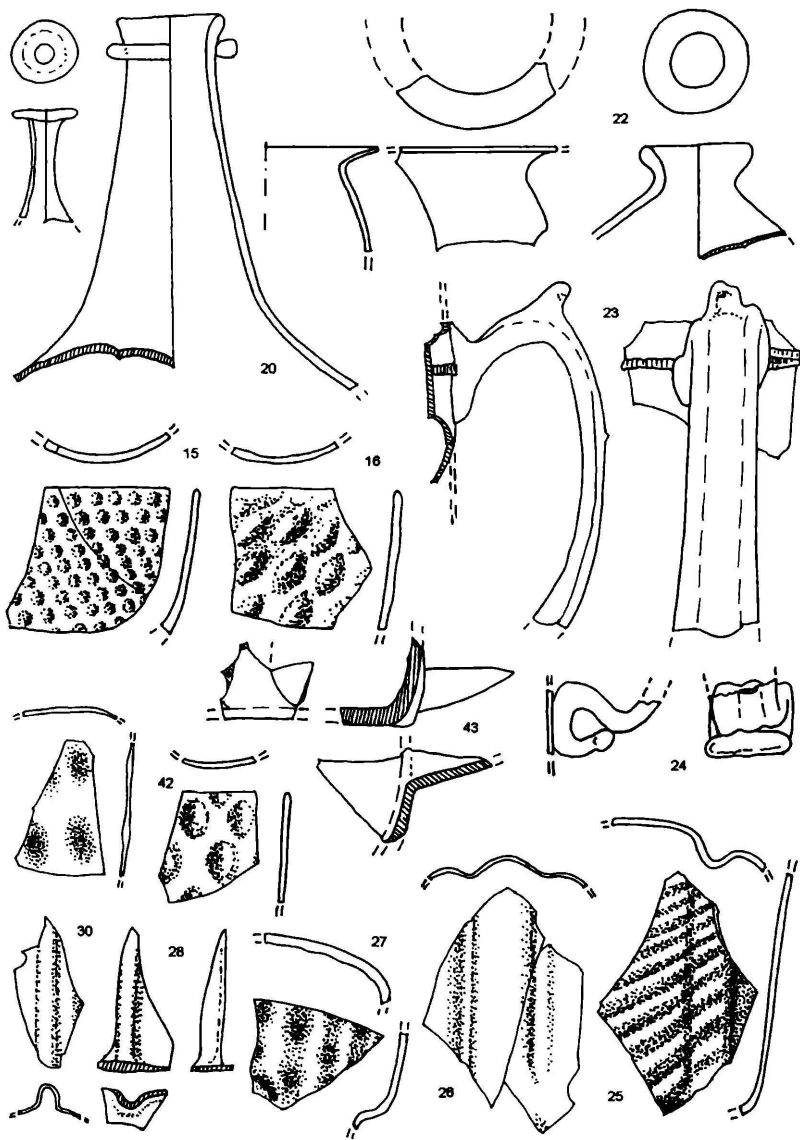
Obr. 2. Bývalá stodola a objekt čp. 4 před pozdějším stržením mansardové střechy a 1. patra v Okrouhlé na jaře 1978. Foto autor.

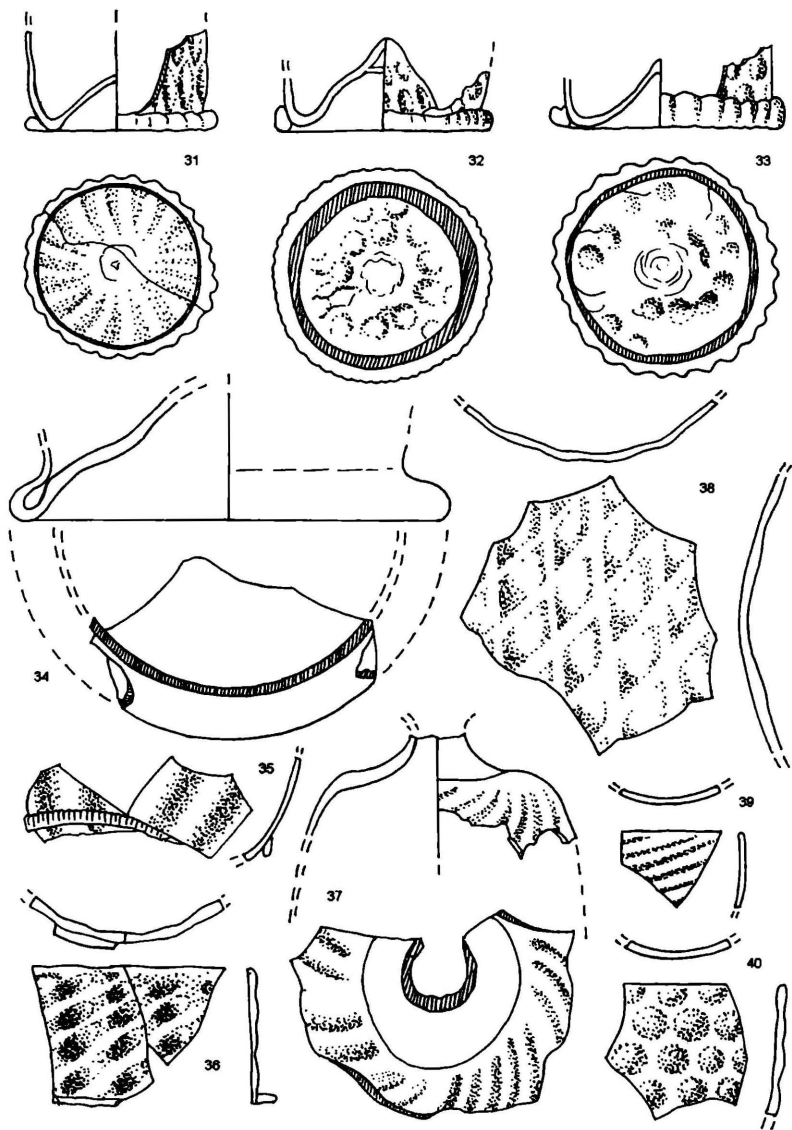
Obr. 3. Západní svah louky s melioračním zářezem za silnicí těsně vlevo od stožáru na katastrálním území Okrouhlá v roce 1979. Foto autor.

Obr. 4. Nálezy z katastru obce Okrouhlá (1 – keramika; 2–14, 17–18 sklo). Kresba autor.

Obr. 5. Nálezy z katastru obce Okrouhlá (sklo). Kresba autor.

Obr. 6. Nálezy z katastru obce Okrouhlá (sklo). Kresba autor.

KRONIKY SPOLKŮ NA OKRESE ČESKÁ LÍPA

Jaroslava Jarolímková – Miloslav Sovadina

Psaní obecních, farních a školních kronik bylo již v průběhu 19. století upraveno zákonnými normami, které měly zaručit jejich povinné a kontinuální vedení. Právní předpisy současně určily také obsahovou náplň a strukturu zápisů, což mělo za následek určitou uniformitu tohoto typu kronik. Naproti tomu psaní spolkových kronik nebylo upraveno žádným předpisem a zcela vycházelo z iniciativy, potřeb a možností jednotlivých spolků. Spolkové kroniky se proto vyznačují značnou obsahovou pestrostí, která plně odpovídá široké škále činností různě zaměřených spolků. Vedle klasických pravidelných chronologických zápisů tu stojí pouhé jednorázové stručné pamětní záznamy o významných událostech nebo návštěvách. Ty bývají často doprovázeny podpisy a někdy i fotografiemi těchto celebrit. Neobvyklá nejsou ani různě obsáhlá pojednání o dějinách spolku, vzniklá většinou při příležitosti nějaké významné spolkové události nebo při výročí založení. Jiné zápisy „kronikářského“ charakteru mohou mít podobu žertovných a jintotajných poznámek, nebo také veršů, plných narážek a přezdívek, které byly současníkům zcela srozumitelné, avšak jejichž nynější identifikace je velice obtížná (např. v kronice Studentského spolku „Germania“, v níž je použito i zcela speciálního spolkového způsobu datování). Zápisy bývají také často ilustrovány a někdy se kronikářským sdělením stává přímo sama ilustrace. Pamětní knihou, v níž převládají podpisy účastníků schůzí, žertovná rýmování a hlavně bohaté ilustrace jsou např. dva svazky pamětní knihy Akademického německého spolku v České Lípě.

Již z pouhého stručného výčtu rozličných způsobů záznamů důležitých událostí z historie jednotlivých spolků je zřejmé, že nelze všechny zahrnout pod jediné označení „kronika“. Za kroniku budeme považovat pouze ty knihy, v nichž jsou události zachyceny v pravidelných

chronologicky řazených záznamech popisného charakteru, zapisovaných po delší časové období. Jednorázová sepsání dějin spolku za určité přesně ohraničené uplynulé časové období jsou označena jako „dějiny spolku“. Všechny ostatní typy záznamů – soupisy členů a přispěvatelů na různé spolkové podniky, programy akcí, podpisy významných osobností politického, hospodářského a kulturního života a jiné stručné zápisy učiněné „na památku“ události (většinou jsou omezeny na datum a místo konání a název akce), jsou v soupisu označeny jako „pamětní knihy“

Stejně rozmanitá jako obsah spolkových kronik je i formální podoba knih, do nichž byly záznamy zapisovány. Mnohé spolky si pořídily pro své kroniky skutečně reprezentativní skvostné knihy vázané v kůži či v sametu, někdy zdobené kováním se sponami k uzavření knihy a velmi často opatřené zlacenými ornamenty, nápisy i ořízkami. Desky knih bývaly také zdobeny vytačovaným ornamentem. Na tyto pozoruhodné vazby je v soupisu kronik upozorněno. Opakem takové okázalosti jsou strohé kronikářské záznamy porůznu vtroušené mezi zápisy zcela jiného charakteru, např. mezi zápisy ze schůzí, vyúčtování a podobně. Někdy bývá do společných knih smíšeného obsahu zapisována veškerá písemná agenda spolku, včetně záznamů pamětního charakteru. I na tyto zvláštnosti je v soupisu upozorněno.

V soupisu spolkových kronik uložených ve Státním okresním archivu v České Lípě je evidováno celkem 47 kronik o 55 svazcích. Toto množství dochovaných kronik je ve srovnání s jinými regiony nadprůměrné.¹¹ I když zajisté všechny spolky nepsaly své kroniky, můžeme se oprávněně domnívat, že dochovaný počet není úplný. Některé spolkové kroniky byly po druhé světové válce z neznalosti a z odporu ke všemu německému zničeny, mnohé skončily v rukou různých sběratelů a určité množství bylo dokonce vyvezeno do Německa odsunutými Němci. Z celkového množství dochovaných kronik jich má čtyřicet svůj původ u německých spolků a sedm bylo psáno spolky českými, z toho dvě české kroniky vznikly až po válce roku 1945. Podle zaměření činnosti spolku náleží nejvíce dochovaných kronik, totiž devět svazků, spolkům zábavním, studentským a stolním společnostem, původci šesti kronik byly spolky sportovní, po pěti kronikách napsaly spolky kulturní a vzdělávací a veteránské. Vlastivědný spolek Excursions-Club a zájmové spolky (stenografický, zemědělsko-lesnické) napsaly shodně po čtyřech kronikách. Po třech kronikách patří spolkům ochotníků, hasičů a spolkům podpůrným, dvě kroniky byly napsány spolkem ostrostřelců a po jedné kronice se zachovalo od spolků okrašlovacích, náboženských a zdravotních.

Nejvíce kronik, celkem 38 svazků, se dochovalo od spolků působících v České Lípě. Pouze tři kroniky pocházejí z činnosti spolků v Jablonném v Podještědí, po dvou ze Cvikova a z Doks a zbývajících devět svazků vzniklo u spolků z venkovských obcí.

Nejstarší dochovanou kronikou je kronika spolku lukostřelců v České Lípě založená již roku 1793 a dovedená do roku 1939. Naproti tomu nejmladší je kronika ochotnického spolku J. K. Tyl ze Cvikova zachycující období 1945–1959. Většina ostatních kronik byla založena až ve druhé polovině 19. století nebo až ve 20. století. Z první poloviny 19. století pochází pouze kronika chudinského podpůrného spolku ve Cvikově (1833) a kronika ostrostřelců z České Lípy (1811).

Stejně jako kroniky obecní a školní jsou i spolkové kroniky vybaveny různými přílohami, které jsou adjustovány přímo do knih. Nejčastěji jsou přílohami fotografie, tištěné pozvánky a plakátky na různé spolkové akce a výstřižky z novin.

Spolkové kroniky mají většinou jen lokálně omezený význam. Jsou však velmi cenným svědectvím občanských aktivit v různých oborech činností, které sloužily nejen k uspokojování potřeb členů spolků, ale hlavně poskytovaly mnohé služby, kulturní a umělecké aktivity i solidární pomoc všem občanům v místě působení spolku.

Soupis kronik

Všechny kroniky uvedené v soupisu jsou uloženy ve Státním okresním archivu v České Lípě. Soupis je seřazen abecedně podle obcí. Kroniky jednotlivých spolků jsou sepsány abecedně podle českých názvů uvnitř každé lokality. Záznamy v soupisu mají tuto strukturu:

- název lokality
- pořadové číslo kroniky (s označením jednotlivých svazků)
- český název spolku (v závorce původní německý název)
- časový rozsah zápisů
- upozornění na retrospektivní a zajímavé zápisy
- charakteristika příloh
- upozornění na zajímavou vazbu kroniky
- jazyk, jímž je kronika psána

Cvikov

1. Ochotnický spolek J. K. Tyl, 1945–1959. Přílohy: výstřižky z novin, fotografie. Plátěná vazba, hřbet a rohy kožené. Česky.

2. Soukromý chudinský podpůrný spolek (Armenunterstützung Privat-Verein), Pamětní kniha, 1833–1876. Obsahuje dějiny spolku, stanov, seznam členů, vyúčtování spolkového jmění. Německy.

Česká Lípa

3. Akademický německý spolek (Deutscher Akademiker Verband), Pamětní kniha, 1924–1934. Bohatě ilustrovaná, vlepené fotografie a grafika. Vazba: plátno – kůže, v rozích kovové puklice. Německy.
2. díl: Pamětní kniha, 1934–1945. Bohatě ilustrovaná, vlepené fotografie a grafika. Vazba: plátno – kůže, v rozích kovové puklice. Německy.
4. Akademický spolek „Albia“ (Deutsche akademische Verbindung „Albia“), 1870–1881. Německy.
5. Česká beseda, Pamětní kniha, 1886–1896. Vazba: celoplátěná, vytlačený ornament, zlacený nápis. Česky.
6. Exkursions-Klub (Nordböhmischer Excursions-Club), Výroční pamětní kniha výletu na Ostrý, kde vznikla myšlenka Excursionsclubu, 1883–1907. Pamětní zápisy k pátému, desátému a třicátému výročí. Vázána v červené kůži se zlaceným ornamentem a nápisem. Německy.
7. Exkursions-Klub (Nordböhmischer Excursions-Club), Pamětní kniha s podpisy členů a významných návštěv, 1882–1916. Vazba: červená kůže se zlaceným ornamentem a nápisem, kovový uzávěr (patka). Německy.
8. Exkursions-Klub (Nordböhmischer Excursions-Club), Pamětní kniha o stavbě rozhledny na Špičáku, 1885–1887. Obsahuje pamětní zápisy, podpisy členů výboru, podpisy přispěvatelů. Vazba: modré plátno, v rozích sametové ornamenty, zlacený nápis. Německy.
9. Exkursions-Klub (Nordböhmischer Excursions-Club), Dějiny stavby rozhledny na Špičáku, 1889. Obsahuje plánky rozhledny. Německy.
10. Hasiči (Städtische freiwillige Feuerwehr), 1864/1881–1944. Vazba: kožená, profilovaná deska, zlacený nápis, nárožní a hřbetní kování, kovové puklice. Německy.
11. Hudební a pěvecký spolek (Gesang und Musikverein), Pamětní kniha, 1847–1851. Obsahuje též historii spolku, soupisy členů, zápisy ze schůzí, kopiář korespondence. Německy.
2. díl: 1861–1885. Historie spolku, výroční zprávy, popis akcí, programy, zápisy ze schůzí, soupisy členů. Německy.

3. díl: 1914–1924. Historie spolku, výroční zprávy, popis akcí, programy, zápisy ze schůzí, soupisy členů. Německy.
4. díl: /1844/ 1931–1935. Přílohy: fotografie, novinové výstřižky. Německy.
5. díl: /1844/ 1935–1936. Přílohy: fotografie, novinové výstřižky. Německy.
12. Kulturní jednota, Pamětní kniha, 1945–1949. Obsahuje fotografie sdružených souborů, podpisy účinkujících a programy akcí. Česky.
13. Lukostřelci (Bogenschützen Gesellschaft), 1793–1939. Obsahuje seznam členů spolku. Německy.
2. díl: Pamětní kniha, 1937–1939. Obsahuje fotografie králů střelců za uvedená léta. Německy.
14. Lukostřelci (Bogenschützen Gesellschaft), Pamětní kniha, 1856–1870. Obsahuje zápisy o volbách, zřízení nové ptačí tyče, důležitou korespondenci, finanční věci spolku, příspěvky. Německy.
15. Mužský pěvecký spolek „Liederhain“ (Männergesangverein „Liederhain“), Pamětní kniha, /1902/ 1925–1938. Bohatá příloha: fotografie, výstřižky z novin, programy. Německy.
16. Okrašlovací spolek (Anpflanzungs- und Verschönerungsverein), Dějiny spolku a zřízení městského parku v České Lípě, /1883/. Německy.
17. Ostrostřelci (Scharfschützenverein), Pamětní kniha, 1811–1848. Obsahuje zápisy ze zasedání. Německy.
2. díl: 1852–1935. Obsahuje podpisy čestných členů. Celokožená se zlaceným ornamentem. Německy.
18. Pěvecký spolek „Harmonia“ (Gesangverein Harmonia), Pamětní kniha, 1862–1872. Obsahuje několik fotografií členů spolku, podpisy (např. B. Mühlsteinová, F. Hantschel, H. Wedrich). Vazba: polokožená, desky potažené červeným sametem, zlacené ozdoby v rozích a spona na zapínání knihy. Německy.
19. Pohřební chudinský spolek (Armenzunft), Dějiny spolku. Rukopis od Wenzela Heimricha z roku 1887, 3 sešity. Německy.
20. Pohřební spolek Hrnčířské čtvrti (Töpfergasser Beerdigungsverein), Pamětní kniha, 1883–1931. Obsahuje tři pamětní listy o pořízení a opravách pohřebního vozu. Vazba: profilovaná přední deska, zlacený nápis a zlacené orámování. Německy.
21. Stenografický spolek Stolzův „Bohemia“ (Stolze Stenographen „Bohemia“), 1861. Obsahuje fotografie členů spolku, stenografické

- záznamy. Vazba: celoplátěná, vytlačený zlacený ornament a nápis. Německý těsnopis.
22. Stolní společnost „Zlatá hodinka“ (Tischgesellschaft „Goldene Stunde“), Pamětní kniha, 1888–1904. Obsahuje zápisy ze schůzí, vyúčtování, zprávy o činnosti. Vazba: poloplátěná, 10 malých puklic. Německy.
  23. Studentský spolek Germania (Ferialverbindung Germania), Dějiny spolku, /1888/ 1930–1931. Obsahuje též písně. Německy.
  24. Tělocvičná jednota Sokol, /1904/ 1922–1931. Obsahuje stručnou historii města, školství, vzpomínku na rumburskou vzpouru, historii a činnost spolku, soupis členů. Přílohy: vlepené fotografie, obsah. Vazba: celokožená, tlačený ornament, zlacený nápis. Česky. 2. díl: 1930–1939. Přílohy: vlepené fotografie. Vazba: celokožená. Česky.
  25. Váleční vysloužilci (Kriegerverein, později Kameradschaftsverein Gedienter Soldaten), 1891–1939. Vazba: desky potažené červeným sametem, v rozích stříbrné kování, malé puklice, část spony na zapínání, zlacený nápis, uložena v papírové kazetě. Německy.
  26. Veteráni (Militär Veteranen Verein), Pamětní kniha, 1861–1878. Obsahuje dějiny spolku, pamětní záznamy, podpisy. Vazba: temně modrý samet, zlacený ornament a nápis. Německy.
  27. Veteráni (Militär Veteranen Verein), Dějiny spolku, 1861–1871. Vazba: červený samet, zlacený nápis a ornament, uložena v papírové kazetě. Německy.
  28. Veteráni (Militär Veteranen Verein), Pamětní kniha, /1861/ 1882–1940. Obsahuje pouze podpisy. Vazba: celokožená, profilovaná deska s malými puklicemi a zlaceným nápisem, uložena v papírové kazetě. Německy.
  29. Zábavní spolek „Eintracht“ (Geselligkeits Verein „Eintracht“), /1877/ 1933–1939. Dvě ilustrované titulní strany. Německy.
  30. Zábavní spolek „Gemütlichkeit“ (Verein „Gemütlichkeit“), /1883/ 1887–1933. Německy.
  31. Záchraný zdravotnický spolek (Freiwilliges Sanitäts und Rettungs-Corps in B. Leipa), Pamětní spis k pořízení sanitního vozu, 1924. Německy.
  32. Zemědělsko-lesnický spolek (Land und Forstwirtschaftlicher Verein), Dějiny spolku, 1851–1879. Německy.

Doksy

33. Ochoťnický spolek K. H. Máchy, 1945. Česky.
34. Zábavní spolek „Concordia“ (Geselligkeitsverein „Concordia“), Pamětní kniha, 1893–1938. Pamětní záznamy vepsány mezi zápisy ze schůzí. Kniha však byla pro pamětní zápisy určena již svým vyzlaceným názvem: *Protokoll & Gedenk-Buch*. Německy.

Horní Libchava

35. Kulturní svaz (Kulturverband), Pamětní kniha, 1931–1938. Obsahuje jména dárců, kteří věnovali peněžní příspěvky na činnost spolku. Z druhé strany psána později kronika Národní školy Horní Libchava 1945–1953. Německy.

Chlum

36. Spolek německé zemědělské mládeže (Bund der deutschen Landjugend), 1934–1938. Vlepené fotografie, kresby. Německy.

Jablónné v Podještědí

37. Katolický spolek německé mládeže „Heimat“ (Katholischer deutscher Jugendbund „Heimat“), /1919/ 1929–1937. Německy.
38. Ochoťníci (Theater Dilletanten Verein), /1790/ 1874–1934. Německy.
39. Svaz Němců v Čechách (Bund der Deutschen in Böhmen), Pamětní kniha, 1897, 1910–1936. Vylepené příspěvkové známky spolku, různé karikatury. Německy.
40. Tělocvičná jednota Sokol, 1923–1938. Přílohy: kresby, vlepené fotografie, vloženy dokumenty. Česky.

Jezev – Stružnice

41. Veteráni z obcí Jezev a Stružnice (Militär Veteranen Verein), /1865/ 1869–1939. Obsahuje také výroční zprávy. Německy.

Kamenice u Zákup

42. Svaz německé zemědělské mládeže (Bund der deutschen Landjugend), 1920–1930. Přílohy: vlepené fotografie členů, ze slavností, z výletů po okolí, památník H. Kudliča v Kamenici a v Mimoní. Německy.

Litice

43. Hasiči (Freiwillige Feuerwehr), 1874–1938. Německy.

Mimoň

44. Měšťanský zábavní spolek (Bürgerverein), /1871/ 1881–1910. Německy.

Polevsko

45. Mužský a ženský pěvecký spolek „Skaldia“ (Damen und Männergesangverein „Skaldia“), /1863/ 1899–1938. Německy.

Provodín – Jestřebí

46. Národní jednota severočeská, Pamětní kniha, 1936–1938. Obsahuje seznam dárců příspěvků na stavbu školy. Příloha: pozvánky k slavnosti otevření nové české školy. Česky.

Židlov

47. Hasiči (Freiwillige Feuerwehr), /1891/ 1903–1921. Německy.

POZNÁMKY

1/ Srovnávat však lze pouze se střeďočekými okresy, v nichž byly provedeny soupisy kronik, publikované postupně ve Střeďočekém sborníku historickém: Pánek, Jaroslav – Procházková, Eva – Vilda, František: Kroniky a kronikářství v okrese Benešov, SSH, 11, 1976, s. 211–259; Kapavíková, Marie – Rouč, Jiří – Štroblová, Helena – Vlčková, Marie: Kroniky v okrese Kutná Hora, SSH, 13, 1978, s. 301–334; Krabcová, Ivana – Gregorová, Helena – Šmilauerová, Eva: Kroniky a kronikářství v okrese Praha-západ, SSH, 14, 1979, s. 237–278; Krajník, Stanislav – Krotilová, Jana – Landová, Hana – Schubertová, Věra: Kroniky a kronikářství v okrese Kladno, SSH, 15, 1980, s. 249–317; Krůta, Václav: Kroniky a kronikářství v okrese Rakovník, SSH, 16, 1981, s. 199–228; Miškovská, Zuzana: Kroniky a kronikářství v okrese Kolín, SSH, 24, 1998, s. 107–141. Statistika jednotlivých okresů vypadá takto: Benešov v Č. – 16 svazků, Kladno – 40 svazků, Kolín – 36 svazků, Kutná Hora – 13 svazků, Praha-západ – 37 svazků, Rakovník – 64 svazky.

DROBNOSTI

STŘEDOVĚKÉ PEČETIDLO MĚSTA MIMONĚ

Vojtěch Vaněk

O zpracování dějin Mimoně se naposledy pokusil Josef Tille (1903) a teprve nedávné výsledky archeologických výzkumů znovu naznačily šíří otázek, na něž zatím jen stěží hledáme odpovědi (Gabriel – Panáček 2000, 108–109; Peša 2003). Patří mezi ně také počátky Mimoně jako středověkého města.

Dosud málo známým pramenem je středověké pečetidlo města Mimoně, jehož existenci naznačili nedávno J. Čarek (1985, 248–249) a K. Kuča (1998, 920). Dlouhá léta zůstávalo skryto severočeské historiografii ve sbírkách kutnohorského muzea a později okresního archivu, kde je uloženo v současné době (SOkA Kutná Hora, Sbirka pečetidel, sign. B 3/201). Novodobý otisk tohoto pečetidla byl využit pouze v brožuře o osídlení českolipského okresu (Vojtíšková a kol. 1978, příl. 10). Stopy minulých osudů tohoto typáře můžeme sledovat teprve od let 1888–1889, kdy jej zakoupil patrně od neznámého starožitníka či sběratele Archeologický sbor Vocel v Kutné Hoře – spolek, který vznikl v roce 1877, začal se systematicky zabývat záchranou a shromažďováním historických památek a předmětů a jehož činnost posléze vyústila ve vznik dnešního kutnohorského muzea (Zpráva 1890, 46; Štroblová 1977).

Mimoňský typář je plochým kotoučkem z kovové slitiny žluté barvy (pravděpodobně mosazi) o průměru 33 mm a tloušťce 2 mm. Pečetidlo není opatřeno držadlem nebo očkem pro zavěšení ani nejví známky výrazného poškození, pouze hrana kotoučku v horní části pečetidla (podle popisu) nese stopy úprav pilníkem. Nejdůležitějším zjištěním je však pečetní obraz a opis. V kruhovém pečetním poli typáře je vyryt polcený gotický štít, jehož pravá polovina je hustě křížem šrafována, zatímco levá zůstala volná. Kolem pečetního pole obíhá opis provedený

v gotické majuskule, ohraničený z obou stran perlovcem. Jeho identifikace s městem Mimoní je nesporná: **+S‘CIVIVM.DE.NIMANS**. Provedení znaku i použití gotické majuskuly naznačuje, že pečetidlo vzniklo ještě v předhusitské době, kdy užití majuskulního písma převládá (ke gotické majuskule v české epigrafice Hejnic 1960; Roháček 1993; 1996, 53). Minuskulní písmo se objevuje na městských pečetích až v počátcích 15. století a teprve v jeho druhé polovině gotickou majuskulu nahrazuje (Vojtíšek 1928, 73). Pro bližší dataci mimoňského pečetidla však dosud nebyl identifikován srovnávací materiál – neznáme otisk tohoto ani jiného typáře města Mimoně z období středověku. K. Kuča (1998, 920) pečetidlo předběžně datoval do období kolem roku 1400, J. Čarek (1985, 249) do průběhu 14. století.

Dochovaný typář náleží mezi prameny, které zdůrazňují sepětí středověké Mimoně s rodem pánů z Vartenberka. Polcený štít střídavých barev (jak naznačuje šrafování pravé poloviny) odpovídá černo-zlatému štítu v jejich erbů (Sedláček 1925, 16). Vartenberkové jsou zmiňováni jako držitelé Mimoně od roku 1371 (SÚA, DZV 2 D 14; Feistner 1892), od kdy je také Mimoň doložena jako městská obec, a figurují od roku 1377 jako patroni místního farního kostela (Kurka 1914, 314). Držbu pánů z Vartenberka v Mimoní dokládají také prameny z počátku 15. století (shrnuje Šimák 1938, 778; Sedláček 1895, 143, 150, 159, 315; Raková 1979, 79–82). Pečetidlo doplňuje svědectví těchto písemných zmínek a zároveň naznačuje, že páni z Vartenberka stáli přinejmenším u vzniku tohoto typáře, pokud ne přímo u počátků zdejší městské lokace (odlišně Vávra 1974, 52–53). Role údajných pánů z Mimoně, kteří v pramenech figurují od roku 1256, zůstává zatím spíše otevřenou otázkou (shrnuje Tille 1903, 56–60; Gabriel – Panáček 2000, 20), ačkoliv listina z roku 1371 skutečně naznačuje, že Vartenberkové získali Mimoň jen krátce před tímto datem (Feistner 1892, 239; takto např. Sedláček 1895, 167). Vznik pečetidla tedy můžeme předběžně datovat do poslední čtvrtiny 14. století či na počátek 15. století, kdy Vartenberkové byli již s jistotou pány města. Vartenberské znamení, vyobrazené na nejstarším mimoňském typáři, je zároveň významným příspěvkem k počátkům zdejšího městského znaku, který v novější době získal zcela odlišnou podobu (Ruda a kol. 1970, 91; Čarek 1985, 249).

LITERATURA

- Čarek, J., 1985: Městské znaky v českých zemích, Praha.
- Feistner, W., 1892: Der Zoll in Niemes 1371, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 15, 239–241.
- Gabriel, F. – Panáček, J., 2000: Hrady okresu Česká Lípa, Praha.
- Hejnic, J., 1960: Nápisy na českých zvonech ve 14. až 16. století, Časopis Národního muzea 129, oddíl věd společenských, s. 1–33.
- Kuča, K., 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl III, Praha.
- Kurka, J., 1914: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská (Místopis církevní do r. 1421), Praha.
- Peša, V., 2003: Archeologické poznávání dějin Mimoně, Bezděz 12, s. 5–50.
- Raková, I., 1979: Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka v letech 1281–1415, Historická geografie 18, s. 69–102.
- Roháček, J., 1993: Příspěvek k paleografii nápisového písma české nástěnné malby, Umění 41, s. 275–278.
- Roháček, J., 1996: Nápisy města Kutné Hory. Corpus inscriptionum Bohemiae I, Praha.
- Ruda, V. a kol., 1970: Znaky severočeských měst, Most.
- Sedláček, A., 1895: Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl X, Boleslavsko, Praha.
- Sedláček, A., 1925: Českomoravská heraldika. Díl II, Praha.
- SOA Kutná Hora: Státní okresní archiv Kutná Hora.
- SÚA, DZV: Státní ústřední archiv v Praze, fond Desky zemské větši.
- Šimák, J. V., 1938: České dějiny. Díl I/5, Středověká kolonizace v zemích českých, Praha.
- Štroblová, H., 1977: 100 let od vzniku Archeologického sboru Vocel v Kutné Hoře, Muzejní a vlastivědná práce 15, s. 31–38.
- Tille, J., 1903: Geschichte der Stadt Niemes und ihrer nächsten Umgebung, Niemes.
- Vávra, I., 1974: Žitavská cesta, Historická geografie 12, s. 27–91.
- Vojtíšek, V., 1928: O pečetech a erbech měst pražských a jiných českých, Praha.
- Vojtíšková, M. a kol., 1978: Osídlení českolipského okresu ve světě archivních dokladů, Česká Lípa.
- Zpráva 1890: Zpráva Archeologického sboru „Vocela“ v Kutné Hoře a okolí za rok 1888–89, Kutná Hora.

Obr. 1. Středověký pečetní typář města Mimoně, líc. SOka Kutná Hora.

KE GENEALOGII ZÁKUPSKÝCH BERKŮ Z DUBÉ

Martina Aulová – Martin Aschenbrenner

K doplnění našich znalostí o genealogii zejména šlechtických rodů mohou posloužit často nedocenené prameny obrazové a nápisové. Tak se to stalo i v případě zákupské větve rodu Berků z Dubé.

Berkové z Dubé se oddělili jako samostatná linie rodu Ronovců někdy na počátku 14. století. Sami byli rodem velmi rozvětveným a početným. V 16. století existovaly dvě větve Berků z Dubé, převážně protestantská větev kuřivodská a převážně katolická větev lipská. Obě, zejména však větev lipská, měly velké množství příslušníků. A právě lipská větev Berků z Dubé získala ve druhé polovině 15. století panství Zákupy. Po několika dalších složitějších transakcích získal zákupské panství definitivně roku 1532 Zdislav Berka z Dubé (Sedláček, 1932, 316). Protože byl důležitým přívržencem krále Ferdinanda I. Habsburského a zastával za jeho vlády významné úřady (byl zemským sudím, fojtem v Horní Lužici a nejvyšším hofmistrem), byla mu dříve i nyní v literatuře „celostátní“ i regionální věnována poměrně velká pozornost (Janáček, 1984, 122–124; Hieke, 1888, 81–87; nejnověji M. Vojtíšková v seriálu pro Českolipský deník v r. 1998). Přes svá tři manželství zemřel pan Zdislav roku 1553 bez potomků. Svůj majetek proto odkázal jiným příbuzným. Hlavním dědicem, který získal i panství Zákupy, se stal syn Zdislavova bratrance Jindřicha, Zbyněk Berka z Dubé. Pan Zbyněk Berka z Dubé by si zcela určitě zasloužil mnohem více pozornosti vlastivědných badatelů, než jaké se mu dostávalo. Zde však chceme pouze doplnit několik poznatků o jeho rodině právě na základě obrazových a nápisových pramenů v kontextu se skutečnostmi, známými z pramenů písemných a víceméně běžně citovanými v literatuře.

Po Zdislavově smrti tři roky užívala zákupské panství vdova po něm, Anna z Vartenberka. Zbyněk Berka ho tedy dostal až roku 1556, a to

zpočátku dohromady se svým bratrancem Zdislavem. Dne 20. ledna 1556 se Zbyněk Berka z Dubé oženil. Jeho manželkou se stala Veronika, dcera Jana ml. Popela z Lobkovic na Horšovském Týně. Jan z Lobkovic zastával významné úřady, od roku 1554 dokonce úřad nejvyššího purkrabí (Mžýková, Mašek, Kasík, 2002). Veronika z Lobkovic zemřela 30. prosince 1572 a Zbyněk Berka 6. března 1578. Oba byli pohřbeni v krytě zákupského kostela, kterou pan Zbyněk nechal vybudovat, a v kostele připomínají místo jejich odpočinku náhrobky umístěné v kněžišti.

V literatuře se mluví obvykle pouze o třech potomcích zmíněných manželů, pouze v jednom článku (Honc 1988) jsme našli zmínku o dalších dvou.

- 1) Syn Jan, který převzal po otcově smrti Zákupy, tudíž musel být již zletilý. Zletilost se tehdy u šlechtických synů počítala od 20 let (Malý 1997, 103). Již 11. listopadu 1578 byl však zavražděn (Sedláček, 1932, 316; nejnověji podrobně též Vojtišková, 1997, 40–42).
- 2) Syn Václav, se stal dědicem Zákup po Janově smrti, ale protože byl nezletilý, spravovali panství poručníci. Zletilosti nabyt snad roku 1590 (Vojtišková 1997, 42, ač se nevyjadřuje zcela jasně; podle Honce 1988, 105, se Václav roku 1590 oženil). J. Honc (1988, 118) klade jeho narození mezi roky 1571 a 1573, na jiném místě (Honc 1988, 86) do roku 1572.
- 3) Dcera Eliška (Alžběta), provdaná za Jana Novohradského z Kolovrat, po roce 1608 poručnice sirotků po tehdy zemřelém bratru Václavovi. Roku 1612 koupil zadlužené zákupské panství její manžel.
- 4) Syn Jindřich je uveden pouze J. Honcem (1988, 103) bez udání pramene, pouze s poznámkou, že zemřel neženatý. Našli jsme o něm však zmínku v listině, jejíž regist otiskl V. Černý (1931, 36). Jedná se vlastně o listiny dvě, ale stejného data a místa vydání a zřejmě téměř stejného obsahu. Dne 2. dubna 1573 jistý Bernard Ludvík z Tovarů, svobodný pán z Enczesfeldu a na Miloticích potvrzuje dluh své manželce Eleně Berkové z Dubé a Lipé a „jejím věrným rukám Jindřichovi a Václavovi bratrům Berkům z Dubé na Zákopi“. Nemůže se zde jednat o jiného Václava než právě o nejmladšího syna Zbyňka Berky a Jindřich je zde výslovně uveden jako jeho bratr.
- 5) Dcera Anna Marie je uvedena také pouze J. Honcem (1988, 103), opět bez udání pramene. J. Honc zde píše, že se provdala za hraběte Lodrona do Vídně.

Díky následujícím pramenům můžeme však o dětech Zbyňka Berky z Dubé říci více.

- 1) Obraz, označovaný jako epitaf Zbyňka Berky z Dubé a jeho rodiny, který se nachází ve sbírkách státního zámku v Zákupcích (bez signatury). Vidíme na něm postavy v renesančních oděvech. Vlevo klečí muž v renesančním oděvu, tedy Zbyněk Berka z Dubé, naproti jeho manželka Veronika. Vedle otce klečí šest (!) synů a vedle matky šest (!) dcer. Nad prostředními čtyřmi syny malíř udělal červenou barvou malé křížky, které evidentně znamenají, že zemřeli. Křížek nad druhým nejstarším, tedy nejstarším ze zemřelých synů, je velmi nezřetelný, tím se jasně odlišuje od křížků ostatních. Chybí nám tedy přinejmenším tři synové a čtyři dcery. O dcerách bohužel zatím povědomost nemáme, zato syny můžeme doplnit podle níže popsanych náhrobků dochovaných v zákupském kostele.
- 2) Dvojnáhrobek dětí v zákupském kostele sv. Fabiána a Šebestiána, vpravo za oltářem. Tvoří ho kamenná deska rozdělená vodorovně na dva nestejně obdélníky. V horním obdélníku se nachází latinský nápis, ve spodním obdélníku uprostřed reliéf, který zobrazuje dvojitou arkádu. V každé arkádě stojí jeden chlapec. Sloupek mezi arkádami je v dolní části překryt erbem Berků z Dubé s klenotem a bohatě našaseným přikryvadlem. Kolem všech čtyř stran reliéfu nalezneme další latinský nápis. Znění nápisů (mezery mezi slovy jsou v některých případech upraveny podle smyslu, někde jsou totiž v originále dvě slova spojena či naopak jedno slovo rozděleno):
  - a) Horní deska (lomítkem jsou odděleny jednotlivé řádky): FRATRES BERKONES FILY MAG / NIFICI DOMINI DOMINI ZBYNKO / NIS BERCAE BARONIS A DVBA / ET GENEROSAE DOMINAE DOMINAE / VERONICAE A LOBKOWICZ HIC / SEPVLLTI MDLXV.
  - b) Kolem reliéfu (nápis začíná nahoře uprostřed a je označen stylizovanou květinou, kterou zde nahrazujeme znakem „*“, postupuje shora doprava, nápisy na jednotlivých stranách reliéfu jsou odděleny lomítkem): * ALBERTVS AETAT SVAE / QVATVOR MENSIVM OBYT MIELNICYY 14 DIE / IVNI ANNO MDLXIII ZDISLAVS AETAT SVAE / UNDENCIM MENSIVM OBYT REICHSTDY 18 DIE./ NOVEM ANNO MDLXIII. Volný překlad: Bratři Berkové, synové vznešeného pana Zbyňka Berky z Dubé a urozené paní Veroniky z Lobkovic byli zde pohřbeni roku 1565. Albert věku svého čtyř měsíců zemřel v Mělníce 14. června 1564 a Zdislav věku svého jedenáct měsíců zemřelý v Zákupcích 18. listopadu 1563.

3) Dětský náhrobek v zákupském kostele sv. Fabiána a Šebestiána, vlevo za oltářem. V horní části je ukončen segmentovým útvarem, v němž nalezneme nápis, pod ním reliéf chlapce, spočívajícího hlavou na velkém polštáři s trásněmi v rozích, zobrazeného z pohledu shora, dole erb Berků, jednodušší než na výše popsaném dvojnáhrobku. Kolem reliéfu je opět nápis, ale pouze na pravé straně a dole. Znění nápisů:

a) V segmentu (lomítkem jsou odděleny řádky, poslední z nich je na náhrobku od zbytku nápisu oddělen rýhou): ANNO MDLXVI/DIE OCTAVA MARTY/OBYT ZDENCŮ BERCA,

b) Kolem reliéfu (lomítkem je oddělena část nápisu na pravé straně od části nápisu dole): TERTIVS FRATER GERMANVS AETA: SVE / SEPTEM MENSIVM. Volný překlad: Roku 1566, 8. března, zemřel Zdeněk Berka, třetí bratr vlastní, věku svého sedm měsíců.

Předpokládáme-li obvyklou dobu těhotenství devět měsíců, můžeme na základě předchozích údajů doplnit genealogii synů Zbyňka Berky z Dubé takto:

- 1) Jan – narozen říjen 1556 – počátek roku 1558, zemřel 11. 11. 1578
- 2) Jindřich – narozen říjen 1557 – počátek roku 1562, zemřel ?
- 3) Zdislav – narozen prosinec 1562 – leden 1563, zemřel 18. 11. 1563
- 4) Albert – narozen únor 1564, zemřel 14. 6. 1564
- 5) Zdeněk – narozen srpen 1565, zemřel 8. 3. 1566
- 6) Václav – narozen asi 1570, zemřel 1608

Doufejme, že v budoucnosti bude možno na základě dalšího zkoumání genealogii ještě doplnit a upřesnit.

J. Honc se ve svém článku (1988, 84) dotýká také motivace jména „Václav“ Uvádí, že pro rod Berků z Dubé se ve 14. a 15. století jedná o jméno netypické a že ho rodiče dětem dávali, až když vyčerpali jiná, v rodě frekventovanější jména. Teprve v 16. století se jméno Václav stalo u Ronovců třetím nejužívanějším jménem (Panáček 1993–1994, 104, 106). J. Honc dále uvádí, že Václav nejspíše dostal své jméno po svém strýci Václavu Berkovi z Dubé, který žil na Moravě a po němž měl zákupský Václav jednou zdědit statek Budišov.

Ačkoliv se jedná o otázku spekulativní, přece jen nás zaujala možná motivace křesťních jmen dětí Zbyňka Berky z Dubé. Jméno Jan bylo v rodě Berků poměrně často užívané, vyskytuje se na 2.–3. místě. V 16. století bylo jméno Jan u Ronovců vůbec nejužívanějším osobním jménem, nosilo jej celkem 21 příslušníků rozvětveného rodu (Panáček

1993–1994, 104, 109). Při bližším zkoumání zjistíme, že rodiče pojmenovali Jana nejspíše podle děda z matčiny strany, tedy nejvyššího purkrabí Jana z Lobkovic. Pak je zcela logické, že druhý syn dostal jméno po dědovi ze strany otcovy, Jindřichu Berkovi z Dubé na Dřevenici (zemřel 1541). Třetí syn pak byl pojmenován podle Zbyňkova předchůdce v Zákupích, bezdětného Zdislava Berky z Dubé, o němž byla řeč na začátku tohoto příspěvku a jemuž rodina Zbyňka Berky vděčila za svůj majetek. Jméno předposledního syna Zdeňka se v této větvi rodu občas vyskytuje, jmenoval se tak např. Zbyňkův bratr. Albert nejspíše dostal jméno po Albrechtovi Berkovi z Dubé na Jablonném (1507–1525), strýci Zbyňka Berky.

PRAMENY A LITERATURA

- Černý, V., 1931: Kolovratské a berkovské listiny ve Státním archivu zemědělském, Praha.
- Hieke, W., 1888: Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Bohmen. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Bohmen 24, s. 116–155.
- Honc, J., 1988: Pět Václavů Berků z Dubé, Heraldika a genealogie 21, s. 81–120.
- Janáček, J., 1984: České dějiny. Doba předbělohorská I/II, Academia Praha.
- Malý, K., 1997: Dějiny českého státu a práva do roku 1945, LINDE Praha.
- Mžýková, M. – Mašek, P. – Kasík, S., 2002: Lobkowiczové, Veduta České Budějovice
- Panáček, J., 1993–1994: Křestní jména Ronovců. Onomastický zpravodaj (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV) 34–35, s. 96–110.
- Sedláček, A., 1932: Hrady, zámky a tvrze Království českého X, Praha.
- Vojtíšková, M., 1997: Třpyt a stíny města České Lípy v době krále Rudolfa II., Městský úřad Česká Lípa.

MILÍŘE NA WEBERBERGU A V MILÍŘSKÉ DOLINĚ

Miroslav Plekanec – Petr Havránek

V průběhu roku 2000 až 2003 bylo v lesích kolem hory Luž a obcí Horní i Dolní Světlé, Hamru, Naděje, Mařenic, Rousínova, Petrovic, ale také u Waltersdorfu na saské straně hranice objeveno a z větší části dokumentováno již více jak 100 stanovišť zaniklých milířů k výrobě dřevěného uhlí. Z toho asi 50 se jich nachází v okolí vrchu Kopřivnice.^{1/} Další lokalitou s velkým počtem milířů je Plešivec. Soustředění tak velkého množství milířišť nepřímo potvrzuje existenci hutních objektů v této části Lužických hor. V osadě Hamr u Naděje byl v 17. století železářský hamr s hutí, kde se zpracovávaly vytěžené rudy svážené z povrchových dobývek v blízkém okolí. Nálezy železných strusek pod Lesním vrchem i nedaleko Antonínova údolí potvrzují existenci dalších takových zařízení na Hamerském potoce. V Dolním Podluží stála v roce 1566 šmelcovna patrně na místě dnešní drůbežárny a zpracovávala rudy dovážené z blízké Milířské doliny. V Jiřetíně pod Jedlovou stála další u štoly sv. Jana Evangelisty, v poloze nazývané „Schmelze“, kde je dodnes zachován i bývalý hutní rybník. Na saské straně na potoce zvaném Pochebach byl hamr pro zpracování rud z okolí Waltersdorfu.^{2/} Také v Mišeňské dolině byly nalezeny hutnické strusky po zpracování železa. Hutnické provozy měly obrovskou spotřebu dřevěného uhlí při úpravě a tavení rud, byl ho stálý nedostatek. Jeho výroba zde proto byla v minulosti velmi rozšířena. Pro mnoho obyvatel chudých horských osad tak byla důležitým a mnohdy jediným stálým zdrojem obživy. Dostatek dřeva ve zdejších lesích byl toho zárukou.

Lokalizace milířů je obtížná. Proto se nám až do nedávné doby nepodařilo na této straně Lužických hor najít ani jeden. Jsou to nenápadné kruhové, či oválné plošné objekty o průměru od 8 do 15 metrů, většinou založené ve svahu, obvykle zarostlé stromy a bujnou vegetací. Na mnoha

místech prozrazuje zaniklé milíře výskyt dřevěného uhlí sypajícího se ze svahu po rozhrabání plošiny zvěří. Milíře je třeba hledat poblíž zdroje vody u potoků, zejména však u jejich pramenišť a také kolem starých cest. Někdy byla do blízkosti milířů přiváděna voda i z větších vzdáleností vykopanými a v terénu dodnes zachovanými kanály, nebo k nim byla dovážena voznicemi. Od některých milířů založených ve svahu, jsou dolů vedeny mělké rýhy délky zhruba do 5 metrů pro odtok tekutých produktů vznikajících při suché destilaci dřeva, jako např. dehtu a éterických olejů, které končí jámou pro jejich jímání. Možný byl záchyt tekutých produktů přímo do zeminy pod milířem a jejich následná extrakce.

Na jaře roku 2001 se podařilo poprvé objevit v prostoru Milířské doliny, naproti štole u Knížecí studánky v lesním oddělení „Am Königsholz“ hned dva milíře ve svahu nad sebou. Osm takových objektů pak bylo lokalizováno v horní části Milířské doliny nad pramenem Milířského potoka v lesním oddělení „Bei den Kohlstätten“. K lokalizaci dalších 17 milířů došlo nad Dolním Podlužím na severním úpatí Weberbergu v lesních odděleních „Ober Klausen“ a „An der sächsischen Grenze“. Na saské straně hranice pak byla lokalizována pokračující linie osmi milířů.^{3/} Tato uhlířská pracoviště navazují téměř plynule na česká a jsou soustředěna uvnitř oblouku cesty Hückelweg a v prostoru cest Oberer a Niederer Bornweg. Svojí polohou u cest a studánek, jakož i tvarem a velikostí se tyto milíře neliší od milířů popisovaných na české straně. Další doklady uhlířské činnosti je možno předpokládat podél toku Kohlflüsschen, svedeného z údolí Pfarrbachu k Neu Sorge.

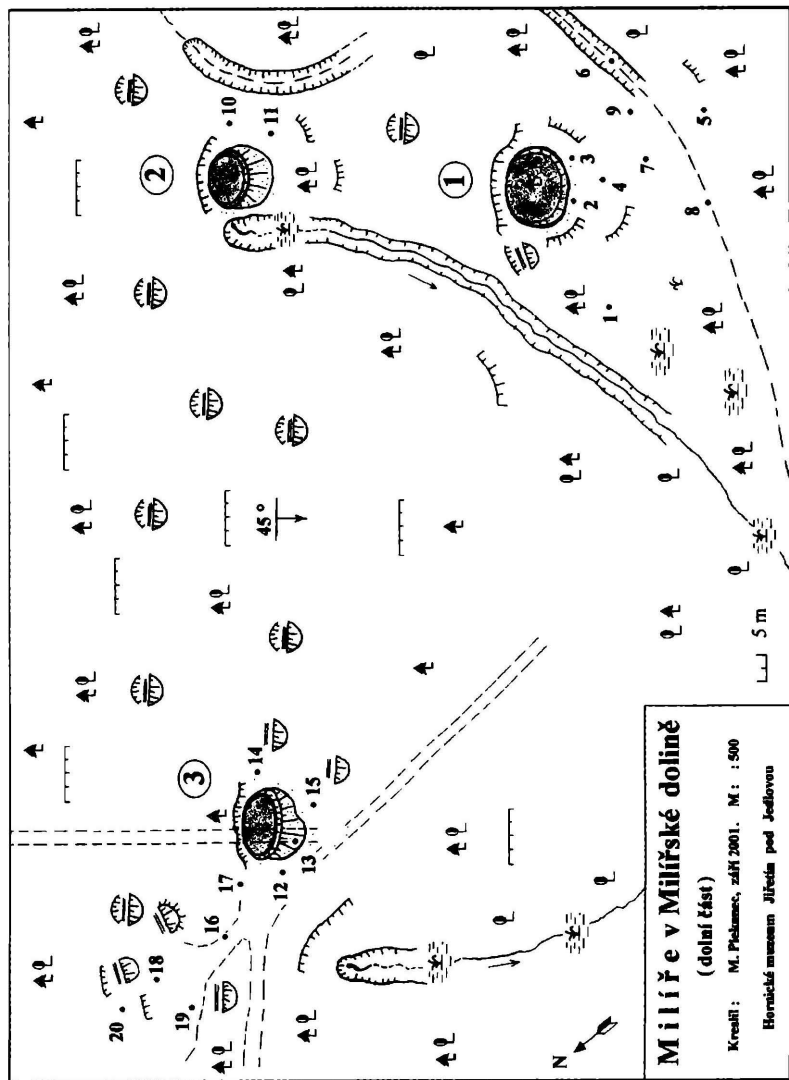
Po seznámení s metodikou pátrání po milířích byly nalezeny další badateli z Minerálklubu při Městském muzeu ve Varnsdorfu.^{4/} Do současné doby je na katastru Dolního Podluží lokalizováno 28 zaniklých milířů. Nejméně jeden milíř na bývalém ženijním pásu s ostatními dráty před státní hranicí s tehdejší NDR, byl zničen v padesátých letech 20. století při úpravách terénu na jeho výstavbu. Předpokládáme, že na úbočí Pěnkavčího vrchu, Weberbergu a v okolí bude milířů ještě mnohem více. Na severním svahu Weberbergu na mírně ukloněné plošině byly lokalizovány také reliкты objektů prozatím neznámého účelu. Liší se od sebe velikostí i tvarem. Jeden typ objektů je oválný, rozměrů 2 x 5, ale i 4 x 8 metrů. Jsou mělce vanovitě zahloubené do země a po obvodě obložené plochými znělcovými kameny. Jejich hloubka je různá, od půl do jednoho metru. Mohlo by se jednat o zemnice – jednoduché příbytky uhlířů. Několik dalších objektů je kruhového tvaru průměru od

2 do 4 metrů, po obvodě také obložených plochými kameny, uprostřed leží hromada kamenů. Avšak chybí zde dřevěné uhlíky.⁵⁾ Obdobný typ objektu je znám i z Horní Světlé. Větší množství okrajových zlomků rozmanitých druhů užitkové keramiky datované do období od 14. do 16. století⁶⁾ nalézané postupně od roku 1990 do roku 2002 v horní části Milířské doliny nedaleko milířů č. 4, 5 a 6 u pramenů Milířského potoka, ukazuje na to, že poblíž uhlíři bydleli.

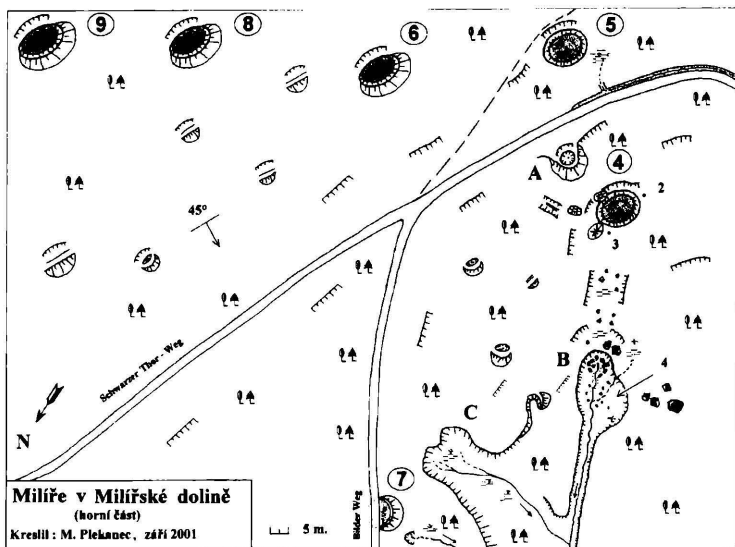
Je vidět, že při pečlivém týmovém terénním průzkumu včetně studia historických pramenů, lze i v nepřístupném horském terénu objevit to, co v minulosti pozornosti badatelů uniklo. Objevy milířů v naší oblasti kolem Jiřetína a Dolního Podluží mají mimo jiné význam v tom, že byl konečně nalezen dlouho chybějící důkaz potvrzující původ vzniku pomístních názvů Milířské doliny – „Kohlhau“, Milířského potoka – „Kohlhauwasser“, lesního oddělení – „Bei den Kohlstätten“ a lesní cesty – „Kohlhau-Strasse.“⁷⁾

POZNÁMKY A POUŽITÁ LITERATURA

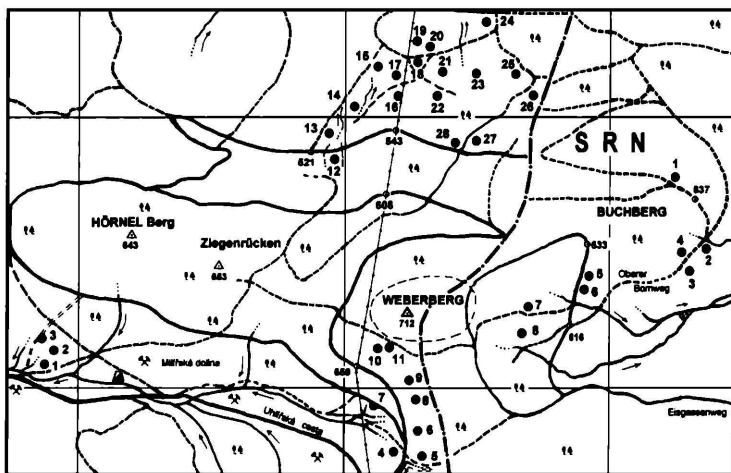
- 1/ Havránek, P., 2002: Milíře u Horní Světlé. Bezděz 11, str. 275–282. Milíře tam byly objeveny dlouhodobou a systematickou terénní prospekci Mgr. Havránkem. Na Česko-lipské straně Lužických hor byl na jejich zachování a ochranu zadán Okresním úřadem Česká Lípa projekt MILÍŘE firmě LESPROJEKT (J. Hromek z Liberce) a většina milířů u Horní Světlé byla registrována pro potřeby lesního hospodářského plánu. V terénu jsou označeny pořadovými čísly a postupně jsou opatřovány tabulemi s texty (např. č. 7, 22, 32, 43 a 44). Tyto milíře jsou tématicky využívány, např. dne 27. 9. 2003 byly cílem exkurze vedené pracovníci Správy ChKO Lužické hory sl. Klárou Mrštíkovou. Připravuje se naučná stezka „Po stopách uhlířů“.
- 3/ Plekanec, M. – Havránek, P. – Štika, J., 2001: Nové poznatky o dobývání a zpracování železných rud v Lužických horách. Bezděz 10, str. 119–148; Stein, K., 1973: Staré štoly a dolování v Lužických horách. Nepublikovaný strojepis. Archiv Městské muzeum Varnsdorf.
- 3/ Milíře byly objeveny autory tohoto příspěvku.
- 4/ Nedaleko prvních dvou milířů u Knížecí studánky v poloze „Am Königsholz“ objevil Aleš Novák i milíř třetí. Na severovýchodním svahu Weberbergu, blízko státní hranice lokalizoval Otakar Fabiánek relikt kruhového objektu prozatím neznámého účelu.
- 5/ Řada podobných reliktů, dehtáren a smoláren u potoků byla objevena také u Mezné a Jetřichovic v roce 1996 V. Sojkou a R. Marschnerem, pracovníky Národního parku České Švýcarsko.
- 6/ Nálezy zlomků keramiky od pramene Milířského potoka se nacházejí v depozitářích Okresního muzea v Děčíně a v Ústavu archeologické památkové péče v Mostě.
- 7/ „Wirtschaftskarte Rumburg – Niedergrund. Hochwald im 100 Jahr: Umtriebe, 1: 7200. Nach dem Befunde mit Beginn des Jahres 1900.“ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, soubor historických map.

Obr. 1. Orientační pláněk rozmístění milířů v dolní části Milířské doliny.

Obr. 2. Orientační plánec rozmístění milířů v horní části Milířské doliny.

Obr. 3. Orientační plánec rozmístění milířů na úpatí Weberbergu a na saské straně u Waltersdorfu.

DALŠÍ HRANIČNÍ KAMENY V POLESÍ MEZI BRENNOU A MIMOŇÍ

Petr Kühn

Po nálezu historických hraničních kamenů, postavených počátkem 18. století k vyznačení hranic panství Zákupy a Mimoň u poměrně frekventované, červeně značené turistické cesty (viz Kühn 2003)^{1/} vznikla zcela automaticky otázka, nezachovaly-li se ještě i další kameny, uchováající průběh této hranice až do současné doby. Protože větší část polesí Boreček (německy zvané Gehege – obora nebo Brenner Heide) přinejmenším až k nyní zcela zdevastované kapli sv. Jiljí (Egidia) patřilo v 18. století k panství Zákupy, probíhala hranice nedaleko od severního okraji tohoto lesního komplexu, přibližně rovnoběžně s nynější železniční tratí (dnes tudy probíhá hranice katastru Bohatic).

Základní mapa ČR 1 : 25 000, list 03-311 má v lesním komplexu Boreček jižně železniční tratě značenou cestu, směřující od východu k západu přibližně do místa, kde se nachází výše uvedená první skupina hraničních kamenů.^{2/} Tato cesta nyní z velké části probíhá plochami, ve kterých byl poměrně nedávno les vykácen a částečně nově vysazen technikou rigolování. Západní část cesty přitom vzala úplně za své, a ani ve východní části, která probíhá již staršími lesními partiemi, nebyl do vzdálenosti 150 m od cesty, vedoucí z konce ulice „Slovany“ k jihu, nalezen žádný zachovaný kámen.

Orientační průzkum však po delším hledání ukázal další kámen, který je již na první pohled shodný s hraničními kameny, nalezenými západně od osady „Slovany“ Podrobná prohlídka území pak ukázala, že se skutečně zachovala další část hranice mezi panstvími Zákupy a Mimoň s historickými hraničními kameny.

Dosud se podařilo nalézt následující kameny (číslování kamenů je v pořadí, v jakém byly nalezeny):

Kámen č. 1 (viz obr. 1):

Na přední straně jsou písmena

H N (Herrschaft Niemes
nebo
Hartig Niemes)

pod nimi číslice

171°

s nejasnou poslední číslicí, ze které je vidět jen při horní hraně číslic postavený menší kroužek bez spodní části, mohlo by tedy jít o číslici 0, ale také 8 příp 9.

Na západní užší straně je také neúplné číslo,

které může rovněž značit letopočet

794

a pod ním zřejmě pořadové číslo kamene

183

na jižní čelní straně je

R (Reichstadt)

a pod tím stejné nejasné číslice jako výše

171°

Na východní straně je vyhlazený větší čtverec (plocha pro číslo napsané barvou?) beze stop po písmeni nebo číslici.

Kámen č. 2:

je od minulého kamene vzdálen 135 m.

Nápisy na něm jsou: na čelní straně

R

pod tím

171°

na jedné viditelné úzké straně

1794

na druhé (zadní) straně

H

H N

87

Kámen č. 3:

je méně nápadný, jen zpoza vyčnívá nad povrch a má čelní plochu poškozenou, takže nápisy nelze přečíst; na boční stěně je rovněž špatně čitelné číslo, snad 98; v tomto místě se směr příkopu lomí o malý úhel k jihu.

Kámen č. 4:

stojí mírně šikmo a má na temeni zřetelný vyrytý křížek.

Na východní úzké straně má číslici

194

(číslice 9 není jistá, může jít též o písmeno S),

H

na čelní ploše

H N

171°

(nebo 1719 ? – viz výše)

na druhé čelní straně

[R]

a letopočet

1719

na západní straně je opět vyhloubená čtvercová ploška.

Kámen č. 5:

leží přibližně 22 m dále, je vyvrácený,
na horní ploše má patrný standardní nápis

H
HN
1719

jednu užší plochu má osekanou, na druhé
je patrné pouze
(je rovněž osekaná?) – druhá čelní plocha
je v zemi.

17..

Kámen č. 6

je otesán do průřezu trojúhelníku, pouze na horní straně má špatně čitelné
číslo, snad

192.

Kámen č. 7

má na boční straně číslo
na částečně viditelné čelní stěně
(s osekanou horní částí) má

103,

HN
171[~]

Kámen č. 8

je vyvrácen na druhou stranu,
na horní ploše má nápis

3 R
1794 ?

na boční ploše špatně čitelný letopočet
pořadové číslo kamene chybí nebo je zvětráváním zničené.

1794 ?,

Kámen č. 9

je částečně vyvrácený a má
na čelní ploše
pod tím nečitelný nápis,

HN

na boku číslo
a níže letopočet

106
1794

na další ploše
a opět (částečně nečitelný) letopočet

R
17.. ?

Kámen č. 10

Jeho vrchní část je z obou stran částečně uražená (záměrně osekaná?)

tak, že z písmene R zůstala jen spodní polovina,
pod ní je vidět nejasné číslo

171°

na jednom boku je neúplné číslo

10..

na druhém letopočet

1794.

Kámen č. 11

silně zvětralý a s nečitelnými znaky, se objevil až po 350 m.

Na kraji lesa, kde se k němu v polích od Mimoně přibližuje elektrické vedení, je na stromě zapomenutá již silně zrezavělá varovná tabule

**HRANICE
VOJENSKÉHO
ÚJEZDU
VSTUP JEN NA POVOLENÍ
NEBEZ...**

s již nečitelným hrozivým koncem nápisu.

Další klasické hraniční kameny se již nalézt nepodařilo, i když se místy nacházejí pískovcové kameny, které je svým tvarem připomínají. Většinou však jsou vyvrácené, osekané(?) a natolik zvětralé, že na nich nebylo možné zjistit žádné čitelné znaky, písmena nebo číslice. Nejvíce se hraničnímu kameni podobají:

Kámen č. 12

stojí asi 300 m severně Borečku, je zcela zarostlý mechem a bez čitelných znaků.

Kámen č. 13?

možná že ani o hraniční kámen nejde – tvarem se spíše blíží krychli, je bez známek po nápisu, ale svými rozměry podobný hraničnímu kameni.

Kámen č. 14

ještě dále k jihu a rovněž na něm nejsou žádné čitelné znaky.

Kámen č. 15

poslední nalezený kámen, leží volně asi 30 m od silnice, je silně zvětralý, není na něm žádný čitelný nápis, tvarem a velikostí se ale shoduje s hraničními kameny popsány výše.

Pokud hranice pokračovala i mimo les za silnicí dále, není zde patrně již možné žádné kameny nalézt, protože meze mezi poli byly zrušeny; pokud se tam nacházel jakýkoliv identifikovatelný větší úlomek hraničního kamene, byl při zemědělsko-technických úpravách nemilosrdně odvezen nebo rozbit.

POZNÁMKY

- 1/ Tato poloha se jednomu z dříve popsaných kamenů (Kühn 2003) stalo osudnou; někomu vadilo, že je kámen „jen“ přístupný veřejnosti a tak si ho prostě odvezl do svého soukromého království
- 2/ Zasněžení kaple je v různých pramenech uváděno různě – sv. Jiljí (Egidius), sv. Eustach, sv. Hubert, turist. mapa KČT Máchův kraj, dotisk 1996 uvádí Eustachova kaple, v turistické mapě Českolipsko (Geodézie ČS 1999) kaple není vyznačena. Kapli (Müller 1880, Paudler 1900) založila Maria Anna Františka, velkovévodkyně Toskánská, v roce 1712, které se prý toto místo zalíbilo a jezdila sem ke zbožnému rozjímání. Z toho, že všichni tři uvádění svatí jsou patroni lovu nebo zvěře, zdá se spíše, že toto rozjímání spočívalo v lovu – bývala tu ostatně také obora.

LITERATURA

- Kühn, P., 2003: Staré hraniční kameny v polesí mezi Brennou a Mimoní. *Bezděz*, 12, s. 427–432.
- Müller, A., 1880: Notizen über die St. Ägidi-Kapelle. *Mittheilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs (MNEC)*, 3, s. 261.
- Paudler, A., 1900: *In der Fremde*. MNEC, 23, s. 168–178.

Obr. 1. Kámen č. 1. Na přední straně je vidět písmena HN a pod tím 171^o(?), na temeni křížek, vpravo letopočet 1794 a pod ním pořadové číslo kamene 183. Foto P. Kühn.

OSUDY SOCH PANNY MARIE VE SLOUPU

Petr Kühn

Nejenom knížky mají svoje osudy; často hledíme s údivem, jak dříve lidé pečlivě hledali umístění pro některý umělecký výtvar, než našli místo, které se jim zdálo nejvhodnější. Příkladem takového hledání je u kostela ve Sloupu stojící vysoký sloup se sochou Panny Marie a představující i dnes jeden z klíčových bodů tohoto náměstíčka. Lidé se většinou asi domnívají, že tento sloup se sochou musel stát na svém dnešním místě již od svého prvního vztyčení a jinde ani stát nemohl.

A přece tomu tak není. Sloup s rozevlátou barokní sochou Panny Marie nejen že původně stál jinde, ale byl dokonce přemístěn třikrát.

Hlavní roli při stěhování sloupu hrála změna průběhu dopravních cest v sloupské obci a jejím okolí. Dnešní hlavní cesta vede v jižní části obce poměrně daleko na západ od Dobranovského potoka, mezi kostelem a zámekem k rozcestí se silnicí do Nového Boru. Odtud se obrací směrem ke skalnímu suku tzv. Poustevnického kamene, stáčí se k dnešnímu pensionu a obloukem se prodírá zářezem mezi pískovcovými skalami vzhůru k rozcestí u „Sedmi trpaslíků“. Dřívější hlavní cesta obce vedla v celé své délce těsně podle levého (východního) břehu Dobranovského potoka, a teprve za koncem obce v místech, kde se potok obrací k západu, začala stoupat strmým, „Dutý kámen“ (Hohlstein) zvaným úvozem, zařezávajícím se hluboce do pískovcového masivu kolem tzv. „Švédských hrobů“ (Schwedengräber) vzhůru k hostinci „U sedmi trpaslíků“. Úvoz „Dutého kamene“ je dosud dobře patrný, avšak zarostlý a jako cesta již není užíván. Švédskými hroby se nazývalo místo nad jeho stěnou, kde byly v terénní prohlubni tři vyvýšeniny, podle pověsti hroby tří vojáků ze „Švédských válek“. Podle stručného sdělení ve 4. ročníku (1881) českolipského vlastivědného časopisu *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* na str. 205 bylo prý kdysi

v těchto „hrobech“ kopáno, nebyly však nalezeny žádné kosti, jen jedna stříbrná mince a kus zrezivělého železa.

O původu sochy nám podává svědectví sloupská rukopisná kronika, psaná E. Gerthnerem, v níž se k roku 1694 píše, že „*na výšině nedaleko Dutého kamene, a sice uprostřed lesa, u pěšiny, vedoucí z Chomoutů, dal neznámý dobrodinec postavit vysoký sloup se sochou Matky Boží. Socha je dílem sochaře Oswalda von Luditz*“^{1/} Sloup tedy původně stával u nenápadné pěšiny, vedoucí do Sloupu z Chomoutů v lese, na dosti opuštěném místě, kde jen vzácně k němu někdo zabloudil. Sloupskému hejtmanovi Martinovi Fleckovi se toto umístění zdálo pro Pannu Marii málo důstojné a dal proto v roce 1735 sloup se sochou přemístit k tehdejší silnici nedaleko jižního konce obce, pod spodní (severní) konec úvozu Dutého kamene.^{2/} Tím se sloup dostal na frekventované místo k silnici u levého břehu Dobranovského potoka, po níž tehdy procházel veškerý provoz ze Sloupu k „Sedmi trpaslíkům“ a odtud jednak do Svojkova a Zákup, jednak do Pihelu a České Lípy. Pan hejtman Fleck se však ze svého záslužného činu příliš dlouho netěšil, neboť již v příštím roce, dne 28. září 1736, byl silným větrem vyvrácen velký dřevěný kříž, stojící u hřbitovní zdi a padl tak nešťastně, že kolemjdoucího Martina Flecka zabil. Hejtman byl pak 1. října 1736 pohřben na místním hřbitově.^{3/}

V roce 1730 začal nový majitel panství, Josef Jan Maxmilián Kinský, stavět nový zámek v západním svahu údolí, naproti kostelu se starým hřbitovem a nad místní záhumenní cestou, oddělující selské statky od polí. Hřbitov u kostela na „Kostelním vrchu“ byl pak zrušen a na jeho místě, mezi kostelem a novým zámkem, vzniklo prostranství, které začalo přebírat úlohu nového centra obce. Postupně se tomu přizpůsobila také hlavní doprava ve Sloupu a přesunula se mostem přes Dobranovský potok ze staré cesty na druhý břeh a vystoupala po svahu do místa dnešní silnice. Po roce 1827, kdy byl na jižním konci obce postaven nový most přes Dobranovský potok a poněkud západněji od „Dutého kamene“ byla proražena skalami široká soutěska pro novou silnici, se tato západnější cesta definitivně stala hlavní dopravní osou obce. Mezi opuštěnou starou cestou a nedalekým novým mostem později vznikl vyhlášený hostinec, nazývaný tehdy „Fichtelschänke“.

Takto změněnou dopravní situací se z dřívější hlavní komunikace stala málo frekventovaná místní cesta, sloužící jen k dopravě uvnitř obce, a sloup se sochou Panny Marie se opět dostal z očí veřejnosti na málo navštěvované místo.

Teprve kolem roku 1830, kdy majitel panství hrabě Karel Kinský dal prostranství mezi zámkem a zrušeným hřbitovem kolem kostela parkově upravit, dal tuto krásnou barokní sochu na své náklady odstěhovat a postavil ji do středu nově vzniklého náměstíčka.⁴⁷ Stala se jeho hlavní ozdobou a vydržela tam tak dlouho, až někomu vadilo, že na pohledově významném místě obce stojí náboženský symbol. V padesátých letech 20. století proto musela ustoupit ze středu parčíku a byla přesunuta před štítovou stěnu kostela, nad schodiště staré kostelní cesty. Při tomto stěhování prý nakonec ještě byla poškozena.

Nebyla to však jediná sloupská socha, která se musela stěhovat, i když v druhém podobném případě dnes již nemůžeme posoudit, do jaké míry socha vyjadřovala „genia loci“ Gerthnerova kronika totiž uvádí, že sloup-
ský rychtář Elias Bechtel dal v roce 1769 na polní cestě, vedoucí od jeho dvora čp. 109 ve Sloupu směrem na Janov, postavit kamennou sochu Panny Marie od neznámého sochaře a uložil 10 zlatých jako fond k její údržbě a obnově. Když pak po letech (1817–1823) postavili silnici z Nového Boru do Sloupu, byla tato socha z původního místa přesunuta tam, kde se nová silnice s touto cestou kříží. V roce 1832 byla socha renovována a protože byla později několikrát poškozena, renovovali ji dělníci zrcadláren ještě v září roku 1900. Podle Gerthnera znalci tuto sochu považovali za mistrovské dílo, jméno sochaře, který ji zhotovil, však prý zůstalo neznámé, vědělo se jen, že to byl sochař z Prahy. Podle pozdějších zpráv (např. Hantschel 1911) byl autorem M. Braun. Mezi lidmi byla socha zřejmě dosti populární, takže dostala jméno „těhotná Matka Boží“ (die schwangere Mutter Gottes). Gerthner také zdůrazňuje, že se u sochy pro její krásu i bez obvyklého nápisu *Stůj poutníče atd.* každý kolemjdoucí milovník umění zastaví.

O dalších osudech sochy kroniky mlčí, a jen pamětníci, kterým děkuji za jejich ochotu, mi mohli podat další informace. Prostřednictvím knihovnice muzea paní Stanojkovičové mi e-mailem sdělila paní M. Wünschová ze Sloupu, že socha byla těsně po válce, někdy v letech 1945–46, odvezena do Prahy do Národní galerie. Paní Wünschová také cituje výrok prof. Libenského, že ze sloupských soch tato jediná pochází přímo od M. Brauna, ostatní sochařská díla ve Sloupu – sousoší Kalvárie a další – jsou pracemi jeho dílny.

Dnes zřejmě již nikomu nevdá, že místo u frekventované silnice, kde dříve věhlasná socha „těhotné Matky Boží“ stála, je pusté, porostlé trním a kopřivami a po soše tu nezůstala ani památka; pusto a smutno je ještě umocněno nedalekou zničenou hřbitovní kaplí Kinských a vysekaným nápisem na němém památníku u zdi parku.

POZNÁMKY

- 1/ „1694 – liess ein unbekannter Gutthäter auf der Höhe nächst dem Hohlstein u. zw. mitten im Walde, an dem Fusssteg, der von Komt führt, eine hohe Säule mit einer Muttergottesstatue errichten. Sie ist ein Werk der Bildhauers Oswald von Luditz.“
- 2/ „1735 – liess Hauptmann Fleck die Mariensäule, die sich auf der Höhe im Hohlstein auf einem ganz unbeachteten Platze befand, von ihrem bisherigen Standpunkte übertragen und auf einem geeigneteren Orte aufstellen. Sie steht jetzt am Ausgange des Hohlstein nahe der Strasse.“
- 3/ „1736, 28. 9. wurde Hauptmann Martin Fleck durch das an der Friedhofsmauer stehende schwere Holzkreuz, welches vom Winde umgerissen wurde, erschlagen. Am 1. Oktober wurde er auf dem Ortsfriedhofe beerdigt.“
- 4/ „1843...wurde die schöne und kunstvolle in Stein gehauene Mariensäule, welche zu Ende des Jahrhunderts vom Bildhauer Oswald von Luditz gefertigt und bisher beim Eingang des Hohlsteins nächst dem Grundstück No. 61 an einem abseitigen Platze nur von wenigen der Vorübergehenden bemerkt, stand, auf den Grossen Platz, zwischen Kirche und Schloss übertragen und in der Mitte desselben aufgestellt. Die Kosten des Transferirung und Renovation trug der Herrschaftsbesitzer Graf Karl Kinsky. Die Mariensäule ist seitdem eine Zierde dieses schönen Platzes.“

LITERATURA

- Die Ausgrabung bei den „Schwedengräbern“ in Bürgstein. Mitteilungen des Nordböhmi-schen Excursions-Clubs, 4, 1881, s. 205.
- Gerthner, E.: Místní kronika Sloupu (bez titulního listu a bez letopočtu). SOKA Česká Lípa, fond Archiv Obce Sloup.
- Hantschel, F.: Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa. B. Leipa, (1911).

RELIÉF SV. TROJICE MEZI MAŘENICEMI A KUNRATICEMI U CVIKOVA

Petr Kühn

Jistě jste se již někdy zamysleli nad způsobem, kterým se v době kolem konce 19. století obce snažily o „zromantičnění“ svého okolí, aby podpořily rozmáhající se turistický ruch. Výjimkou tu nebyly ani Kunratice u Cvikova, které pro svoje okolí (i když poněkud nadneseně, ale to je přece podstata každé reklamy) zvolily označení „Kunratické Švýcarsko“. Velkou zásluhu na tom měl „Horský spolek pro nejsevernější Čechy“ a zejména jeho členové, místní umělci Beckert a Bundesmann svými dodnes obdivovanými sochařskými pracemi v okolních pískovcích. Snahy o „zlidštění“ krajiny nejsou ovšem omezeny jen na tuto poměrně moderní dobu, často nacházíme podobné práce i mnohem staršího data (viz např. Kühn 2001). Pro nás, „moderní“ obyvatele této krajiny, se výsledky takových snah (pokud jim ovšem v denním shonu jsme schopni věnovat náležitou pozornost) staly spíše jakousi kuriozitou nebo v lepším případě samozřejmostí. Jen někteří citlivější jedinci, zejména z těch, kteří jsou svojí prací tak nebo onak blíže spojeni s přírodou, nás na taková místa upozorňují, ukazují nám jejich zvláštní krásu a snaží se nám dávno zmizelé nadšence, kteří se o to zasloužili, alespoň trochu přiblížit.

K dotvrzení nám nezbyvá než ocitovat K. Steina (1998), jednoho z těch, kteří ani dnes ještě neztratili smysl pro pochopení takového „*genia loci*“: „*Každá krajina má své osobité kouzlo, svou atmosféru, svou duši, která je neopakovatelná. Člověk, který ji obýval, toto vnímal, ať již vědomě či nevědomě. Tak se vytvářelo jemné pouto mezi ní a obyvatelstvem, které zde po staletí hledalo živobyті, stavělo svá obydlí, radovalo se a umíralo. A lidé na výzvu krajiny dokázali různě odpovídat. Například tak, že si své nejbližší okolí dokonale pojmenovali. Bylo toho třeba, neboť byli na krajině více závislí než dnes a potřebovali se v ní orientovat.*

Každá roklinka, hřbíték, skalka, balvan, lesík, potůček či studánka měly své jméno. Jak je oproti tomu naše dnešní scenerie chudá!''

„Pátráme-li po smyslu křížů a kapliček, mnohdy zjišťujeme, že jejich vznik nemusí souviset s nějakou racionální událostí. Často byly postaveny ,k větší slávě Boží' a jsou na místech, kam neodmyslitelně patří, jako by je pro ně sama krajina vyvolila. Jak nádherný soulad mezi přírodou a činěním lidským!''

Stein toto napsal o Kunraticích a o dvou výše již jmenovaných místních umělcích, zaslouživších se o zromantičtění tamní krajiny. Ačkoliv jeden byl učitel a druhý četnický strážmistr, vyjádřili svojí výtvarnou činností Steinem vyzdvihované jemné pouto mezi lidmi a krajinou zvláště zdařilým způsobem. Jiní neměli to „štěstí“, abychom o nich toho tolik věděli a museli zůstat v méně nebo více výrazné anonymitě.

Jeden takový „neznámý“ člověk žil v nedalekých Mařenicích. Byl to podivín – vyučený stolař, zůstal svobodný a místo aby si hleděl hospody, rád se toulal po okolní krajině a tesal tam obrazy do skal. Žil ovšem příliš brzo na to, aby se o jeho činnost zajímal tisk, sousedé se mu zato „odvděčili“ tím, že mu přilepili přezdívku „Poustevník“ Od jeho neobvyklé „zájmové činnosti“ ho to ovšem neodradilo.

Z jednoho jeho díla je již na první pohled patrné, že bylo skutečně postaveno „jen“ k větší slávě Boží, v místě pro to zvláště vhodném. Vystihlo „genius loci“ tak dokonale, že se místní obyvatelé k němu chovali s největší úctou a zachovali je, přesto že celá skála, do které bylo vytesáno, byla lomaři odtěžena. Chcete-li místo navštívit, vydejte se z jižního konce Mařenicěk k vyhlášenému javoru, stojícímu pod ochranou přírody. Cesta kolem něho vede dále mezi poli a lučinami až ke křížovatce, kde vlevo najdeme dvojici mohutných stromů, kdysi vysazených, aby chránily mezi nimi stojící kříž před poškozením a aby si vandrovní v jejich stínu mohl odpočinout a se zde v příjemném chládku i pomodlit. Dnes si v jejich stínu sice také můžete odpočinout, útěchy a pozvednutí ducha se však již nedočkáte, spíše se zamyslíte nad zlobou lidí, kterým tato pro naši krajinu tak charakteristická zastavení u cest s kříži a pomníčky vadila. Vydáte-li se odtud doprava po dnes již málo používaných, prastarých pěšinách přes pruh lesa ke konci údolí, kterému se dosud říká „Třidomí“, najdete tam dnes již jen dva domy; kdysi zde bylo domů dokonce sedm a prý zde byl i rybníček; také po jeho chladivé vodě se však dnes již budete ohlížet marně.

Na levé (východní), dnes bezlesé stráni si tam můžete všimnout hladkých stěn starého pískovcového lomu. Lom je dnes již silně zarostlý

lesním podrostem, borůvkám a menšími keři a stromky, takže v něm již sotva rozlišujeme, kde šlapeme po zbylém rostlém pískovci a kde po haldě lomových odpadků. Na pískovcové vysoké stěně nacházíme jakési primitivní obličejce a několik monogramů:

F. J. A. F. H. I.

letopočty však u nich chybějí, takže jejich svědectví, zanechané nám dřívějšími zdejšími obyvateli, zůstává neúplné.

Ještě než po prudké krátké stráni vystoupíme do lomu, můžeme si vedle pěšiny všimnout podivuhodného skalního výtvaru. Z dřívě zde strmící vysoké skalní stěny zbyla kameníky vyřezaná mohutná svislá pískovcová deska, na jejíž přední straně je výrazný a poměrně dobře zachovalý reliéf.

V horní části reliéfu je pod jakýmsi baldachýnem, uloženým na dvou štíhlých sloupech, zobrazena Nejsvětější Trojice v nepřiliš obvyklém postavení: Na vrcholu je Bůh Otec s korunou, připomínající kopuli chrámu sv. Petra v Římě. Před sebou drží kříž s ukřížovaným Bohem Synem, zobrazeným jen do poloviny těla, a až pod ním vidíme holubici Ducha Svatého, obklopenou kruhovou září s rozbihajícími se paprsky. Skoro veškerá zbylá volná plocha je zabydlena hlavičkami andělů, u pat sloupků jsou zobrazeni dva větší andělé; u obou se do obrazu vešlo pouze jedno křídlo.

Spodní polovina reliéfu má odlišný charakter. Vidíme tu bohatě řasený baldachýn pod širokou královskou korunou, lemující něco, co zdá se má připomínat nebeskou bránu – porta coeli –, lemovanou čtverhrannými sloupy se zavínutými hlavicemi, před nimiž stojí po jedné malé postavě. Nad baldachýnem se klene oblouk na obou koncích zakončený postavami okřídlených andělů, v jehož středu (ve vrcholu oblouku) jsou tři věnce, z nichž střední je ovinut stuhami.

V okně stojí Panna Maria v bohatě zdobeném splývavém rouše, zakrývajícím obě ruce, s Ježíškem, oba mají na hlavě koruny, avšak ne stejné vysoké. Koruna Panny Marie je vyšší, připomíná papežskou tiáru (koruna Královny nebes – Regina Coeli? – viz např. Steinocher, 2000) – na hlavě Jezulátka je koruna trochu menší. Pod baldachýnem jsou v horních rozích obdélníkové plochy brány opět hlavičky andělíčků.

Na pravém sloupu je vyrytý letopočet 1930, označující zřejmě datum renovace reliéfu – není tedy vyloučeno, že renovaci tohoto díla provedli také výše jmenovaní kunratičtí umělci Beckert a Bundesmann.

D. Koch (1925?), autor vlastivědy okresu Jablonné v Podještědí, píše, že „kaple“ pochází z roku 1740: „*U skály Dreihäuserstein na*

cestě od mařenické hájovny do Kunratic je jako oltář v lese vypracován pěkný kamenný reliéf se sochařskou výzdobou, znázorňující Nejsvětější Trojici. Obraz byl vytesán kolem r. 1740 ‚za trochu jídla‘ tesařem Schierem z Mařenic.“^{1/}

Krajina zde tehdy ovšem byla docela jiná. Čněla tu při severním konci údolí, těsně před jeho závěrem, nad sedmi domky osady Třídolí, na východním svahu údolí mohutná, tehdy ještě lomem neporušená pískovcová skála. Nazývala se podle osady „Dreihäuserstein“ a do ní Schier „kapli“ vytesal. Někdy později – přesný rok se nám nezachoval – tu byl založen lom, jehož provoz se zasloužil o to, že skála z velké části zmizela. A tehdy se projevil Steinem tak zdůrazňovaný duch soužití obyvatel s krajinou a jejich úcta před lidskými výtvyry: i prostí lomaři stáli před uměleckým dílem, vytvořeným třeba i člověkem, kterého považovali za tak trochu „vyšinutého“, s úctou a postarali se o to, aby lidské dílo, tak dokonale srostlé s krajinou, zůstalo zachováno i budoucím pokolením. Zdejší lomaři při své práci pečlivě kámen kolem kaple otesali tak, aby vznikla od skály oddělená pískovcová deska, dostatečně silná k tomu, aby reliéf udržela neporušený a ochránila jej před případným poškozením při dalším lámání kamene. Při vši své náročné a těžké ruční práci se tak postarali o to, aby k žádnému poškození desky ani sochy nedošlo (Wünsch, 1882).^{2/} Do dnešního dne se zde proto před vytěženou plochou dávno opuštěného lomu mohla zachovat nepoškozená pískovcová deska s reliéfem Nejsvětější Trojice a Královny nebes. Mnohem později, v roce 1930, se ještě obec postarala o jeho restaurování, jak na to upozorňuje nenápadný letopočet na pravém sloupu.

POZNÁMKY

- 1/ „Beim Dreihäuserstein liegt an dem Wege vom Grossmergthaler Forsthouse nach Kunnersdorf das hübsche Steinbild der hl. Dreifaltigkeit wie ein Altar im Walde – um 1740 von dem Tischler Schier aus Grossmergthal ‚für ein bisschen Essen‘ hergestellt“.
- 2/ „In neuerer Zeit wurde der Felsen auf beiden Seiten und rückwärts von Steinarbeitern abgebrochen, das Bild aber mit einer ganz schmalen Wand blieb noch stehen.“

LITERATURA

- Koch, D. (b. d.): Heimatkunde des Schulbezirkes Deutsch-Gabel. Verlag des Freien Lehrer-Vereines im Schulbezirke Deutsch-Gabel (kolem r. 1925)
- Kühn, P. (2001): Kaple Nejsvětější Trojice a nápisy v úvoze cesty mezi Drnovcem a Kunraticemi u Cvikova. Miscell. 18. Nepubl. zpráva, OVM Česká Lípa
- Stein K. (1998): Zapomenuté pomníčky Lužických hor. 10. část: Reliéfy u Kunratic. Jizerské a Lužické hory 3, s. 11
- Steinocher V. (2000): Panna Maria divotvůrkyně. Slovácké muzeum, Uherské Hradiště
- Wünsch V. (1882): Bildhauerarbeiten. Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 5, s. 66

Obr. 1. „Kaple“ Nejsvětější Trojice v opuštěném pískovcovém lomu u osady Třídolí mezi Kunraticemi a Mařenicemi.

ZÁZRAK U LIPNICKÉ KAPLE?

Petr Kühn

Před několika lety, v zápisníku mám zaznamenáno 28. dubna 2001, jsme se se synem byli podívat na kdysi vyhlášenou Lipnickou kapli. Proč to nepřiznat: Stalo se nám přesně to, co popisuje Stein (2002) ve svém článku: „*Stojíte přizemněni, tají se vám dech a ohromeně zíráte.*” Při cestě tu stála ve skále vytesaná, na obou stranách kartušemi se starobylými nápisy obklopená socha Panny Marie. Stála tu před námi, i když dosti omšelá, tlusté barevné nátěry opadávaly a padesát let nezájmu se na ni podepsalo, ale stále z ní vycházel onen dech posvátna, který dávní lidoví umělci vkládali do svých výtvorů. Zapůsobila na mne tak, že jsem se rozhodl o ní napsat, trvalo mi však dosti dlouho, než jsem shromáždil to málo informací, které o ní zde zbylo, takže zpráva o kapli se objevila až hodně později (Kühn 2002). Krátce po vyjití článku v Bezděžu jsem však byl velmi mile překvapen, když jsem dostal z lesní správy Rumburk Lesů České republiky upozornění i s fotografií, že v článku popisovaný vzhled kaple je již minulostí a že byla kaple odborně restaurována a opatřena i novou stříškou.

Kaple stojí při starobylé, snad skutečně středověké „Šluknovsko-pražské kurýrní cestě“ („Schluckenau-Prager Botenweg“) (Herr 1993), která tu přímočaře protíná úzkou skalnatou roklinu s potůčkem. Přes potok vede po ještě dnes pod novou silnicí dobře viditelném mostu. Pro novou silnici (z devatenáctého století?) ovšem byly skalnaté svahy rokle příliš strmé a musela je překonat serpentinami. Stará cesta v jižním svahu rokliny, směrem k Lipnici, ubírá část skalního masivu v několika desítek metrů dlouhé osekávané stěně, proti níž na druhé straně cesty ze dna údolí vystupuje úzký skalní sloup. Dnes již sotva zjistíme, procházela-li stará cesta mezi sloupem a skalní stěnou nebo byla-li cesta prosekána původně jednotným skalním masivem. Do zbylé části skalní

věže byla v roce 1733 vytesána „kaple“, podrobnosti o jejím původu jsou zapsány v obou kartuších, nesených reliéfními anděly. Oba stavitelé kaple místo vybrali tak dobře, že ještě po více než 200 letech se zde lidé zastavovali, a zejména sem chodili na vyhlášené májové pobožnosti, kdy se zešeřelým lesním údolím vznášely velebné tóny mariánských písní. Jak se dá vyčíst z dalšího, avšak již hodně zašlého nápisu, renovovali v roce 1894 kapli Johann Liebisch z Vídně a obec Lipnice. K opravám docházelo jistě i jindy, vnější vzhled kaple také byl změněn postavením stříšky, k jejímuž upevnění byl vršek skalní věže nadezděn cihlami a před kaplí zabudovány betonové patky pro dřevěné sloupky. Stein (2002) uvádí i další informace, získané od dřívějších zdejších usedlíků, a připomíná také, že ke dvoustému jubileu v roce 1933 jistě byla kaple opět opravena. Usuzuje na to z toho, že se při restaurování při zemi objevilo novějším písmem napsané jméno König, o němž soudí, že pravděpodobně pochází z renovace v roce 1933.

Zůstávají zde však některé otázky nezodpovězené. Je to především velká plochá nika, vytesaná do vysoké skalní stěny na druhé (západní) straně silnice něco níže pod kaplí, zřejmě původně určená pro nějaký obraz, a dále na západní straně nové silnice v severním svahu údolí, kde zřejmě byly lámány stavební pískovcové kvádry (ke stavbě starého a/nebo nového mostu?), do nízké lomové stěny vytesaný výklenek, nahore oble ukončený, se zbytky ozdobné plechové stříšky, v němž zřejmě také stávala nějaká soška (Panny Marie?).

Stein pak ještě uvádí, že v sobotu 7. září 2002 se stal zázrak, o němž jsem se ještě v době uveřejnění článku netroufal doufat. Vyhrávala tu kapela s lesními rohy a pozouny, přijeli i němečtí rodáci ze zahraničí, místní obyvatelé přinesli květiny, vzpomínali a modlili se. To jsem se ovšem dověděl příliš pozdě, a proto se mohu jen dodatečně připojit k poděkování (Stein 2002) „obnoviteli chrámů“ panu Marcelu Hrubému a správci pozemku Lesům České republiky, jejichž financování celou akci umožnilo a všem ostatním, kteří se o opravu zasloužili. Zbývá již jen doufat, že se takto obnovená kaple ve zdraví dočká nejméně dalšího století a že se dočkáme oprav i u dalších, zanedbáním údržby, lhостejnosti nebo záměrným ničením devastovaných památek hyzdících naši krajinu.

LITERATURA

- Herr, A.: Heimatkreis Tetschen-Bodenbach, 2. vyd., Heimatverband Kreis Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen 1993, (1. vydání 1977).
- Kühn, P.: Lipnická kaple, Bezděz 11, 2002, s. 307–314.
- Schlegel, L.: Die Limpacher Kapelle, Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, 57, 1934, s. 96–97.
- Stein, K.: Zázrak v lesích pod Studencem, Děčínské vlastivědné zprávy 2002, č. 4, s. 60–62.

Obr. 1. Lipnická kaple po opravě roku 2002. Foto p. Bik, Lesní závod Rumburk.

OJEDINĚLÉ ZÁLETY RACKA MOŘSKÉHO *LARUS MARINUS L* NA ČESKOLIPSKO

Karel Filip

V několika posledních letech jsme svědky zvýšené frekvence záletů tohoto mořského ptáka v mimohnízním období do vnitrozemí mnoha evropských států. Tomuto trendu se nevyhnula ani naše republika a občas, převážně v rybníčných oblastech, se můžeme setkat s tímto poměrně velkým ptákem dosahujícím rozměrů takřka domácí husy.

Racek mořský je obyvatelem mořského pobřeží, hlavně severoevropského. Žije však i v Americe a ornitologové v odborné literatuře udávají u tohoto druhu v několika minulých desetiletích trend rozšíření areálu na sever i jih. Nyní se usídlil i na Špicberkách a hlavně v Americe se na východním pobřeží rozšířil až o 700 km na jih. V našich evropských poměrech je centrum jeho výskytu hlavně pobřeží Severního moře, kde žije převážná část populace, která podniká v období tažů daleké cesty a občas zabloudí i na naše území. Vždy se však jedná o velikou vzácnost. Proto je velmi důležité zaznamenávat všechna data o tomto druhu.

Za celý život jsem měl příležitost zatím pouze dvakrát se s tímto druhem setkat a touto cestou informovat o jeho chování v netypickém prostředí.

První výskyt: Mladý jedinec se zdržoval na Holanském rybníce ve společnosti několika desítek kachen divokých *Anas platyrhynchos*. Byl velmi světle zbarven, pouze na hřbetu a svrchu i na křídlech byly příčné tmavošedé skvrny. Konec ocasu byl zakončen černým proužkem typickým pro mladý šat u tohoto druhu. Pták odpočíval ve středu rybníka a zde také přenocoval.

Následující den se tentýž jedinec přesunul do západní části polovypuštěného rybníka, vylezl z vody a procházel se po vyschlém bahně. Později se vykoupal v louži a to velmi důkladně. V těchto okamžicích byly velmi dobře patrný bílé konce tmavších křídel. Po několika

minutách se pták vznesl, zakroužil několikrát nad celým rybníkem a odlétl východním směrem.

V odpoledních hodinách se tento exemplář zdržoval v NPR Novozámecký rybník a rozšířil tak i jeho avifaunu. Jedinec byl ve všech případech velmi opatrný a nenechal se pozorovat z menších vzdáleností, přesto byl zdokumentován videozáznamem.

Druhé setkání s tímto druhem se uskutečnilo 4. dubna 2003 na Heřmanickém rybníku. V podvečer se zde po několik minut zdržoval adultní jedinec ve svatebním šatě. Na hladinu neusedl, pouze kroužil nad celým rybníkem. Byl kontrastně vybarven – bílá spodina s hlavou i ocasem, hřbet a horní strana křídel byla šedočerná, okraje křídel bílé včetně špiček. Na rozdíl od jedince pozorovaného v Holanech, nebyl zobák tmavý, ale výrazně žlutooranžový, též nohy byly masově růžové.

LITERATURA

Sauer, F., 1996: Vodní ptáci. Ikar Praha, p. 1–287.

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KLUBU PŘÁTEL MUZEA ZA LÉTA 1990–2003

V prvním svazku Bezdězu roku 1990 byla publikována stručná zpráva o historii a činnosti Klubu přátel muzea do roku 1988. Od té doby uplynulo již 15 let naplněných další prací, takže se domníváme, že nastal čas opět zrekapitulovat činnost Klubu.

Po roce 1989 neměl Klub přátel muzea pevné místo svého působení. Rostl počet návštěvníků a malá muzejní klubovna mnohdy nedostačovala jejich počtu. Proto se některé akce konaly v salonku Jiráskova divadla, jindy třeba v ambitu muzea. Od roku 1992 se již všechny klubové akce přesunuly do nově vybudované klubovny v podkroví muzea.

Bezprostředně po změně politických poměrů vzrostl zájem o problematiku regenerace městské památkové zóny v České Lípě. Za určité podpory zdejší radnice byly opakovaně uváděny programy o staré České Lípě. V roce 1991 byl jako objevitelské dílo uveden v průřezu seriál diapozitivů o Českolipsku, vytvořených Bohumilem Kinským. Seriál byl potom zpracován jako video program.

Na delší čas odpadly zájezdy přes hranice. Cyklus „*Žitavsko v českých dějinách*“ byl přerušen, protože zavedení jednotné marky po sjednocení Německy bylo určitým měnovým šokem. Uskutečňovaly se však poznávací zájezdy a výlety do širšího okolí. V roce 1990 to byla prohlídka poutního místa Horní Police a roku 1992 putování po stopách sv. Zdislavy. Nezapomínalo se ale ani na poznávání nejbližšího okolí. V dubnu 1991 byl uspořádán výlet do lesa u Dolní Libchavy k zapomenutému a zanedbanému hrobu z roku 1945, v němž byly pohřbeny oběti pochodu smrti. Klubová akce oživila zájem a důstojnou úpravu pietního místa a o hrob se v následujících letech vedle skautů postarala českolipská radnice, která jej dala zvelebit. K vyjádření úcty a k uchování památky se v září 1991 uskutečnil pietní akt u hrobu zakladatele a propagátora

fotografie Viléma Horna. O opravu a zkrášlení hrobu se tentokrát postaralo Okresní vlastivědné muzeum. V dalším roce se členové klubu přátel muzea vydali objevit minulost hrobu židovských obětí pochodu smrti z roku 1945 při cestě do Pekla. Památník obětí pochodu smrti byl na začátku 60. let přenesen na Nový židovský hřbitov, kde byl počátkem osmdesátých let s celým hřbitovem nešťastně zlikvidován. V roce 2002 byla poblíž původního hrobu v Pekle instalována pamětní deska. Seriál věnovaný válečným hrobům pokračoval prohlídkou městského hřbitova v České Lípě a hledáním vojenských hrobů v jeho areálu.

Poprvé se také pootevřely dveře některých historických pracovišť. V roce 1991 se uskutečnila návštěva Státního okresního archivu v České Lípě a depozitáře muzea a archivu na zámku ve Stvolínkách. V rámci poznávání národopisných tradic naší země navštívili členové Klubu v témže roce obec Řepov u Mladé Boleslavi, kde se konala slavnost, předvádějící staročeskou svatbu.

Otevření hraničního přechodu v Lužických horách v Krompachu zlávalo k první pěší exkurzi do skalního města v Jonsdorfu, bohužel byla tehdejší účast velmi slabá. Naopak velice hojně byl navštíven první „objevitelský“ výlet do Hradčanských stěn v bývalém vojenském výcvikovém prostoru v dubnu 1995. Vraťme se ještě ale zpět do roku 1993, kdy se konala výstava věnovaná Lužickosrbskému gymnáziu v České Lípě v letech 1945–1946 díky níž silně vzrostl zájem o Lužici. Na pozvání přátel z Lužice směřovalo několik zájezdů právě sem. Navštívili jsme muzeum damašku v Grossschönau a Lužickosrbské muzeum v Budyšině. Krásná byla také první návštěva muzea v Žitavě.

Mezi přednášejícími zůstávají z první poloviny 90. let v paměti objevné přednášky Marie Vojtíškové o Johanovi Gottfriedovi Mikanovi (1993) Téhož roku se konal také program k 45. výročí úmrtí lužickosrbského hudebního skladatele Bjarnata Krawce, který slovem a hudebními ukázkami doprovodil Bohumil Malotín.

Soustavná a pravidelná činnost, jejíž rytmus se opakuje rok po roce, vedla záhy k vytvoření pevného schématu akcí. V období od poloviny října do konce dubna se konají v klubovně Vlastivědného muzea a galerie přednášky, zhruba v cyklu jedenkrát za čtrnáct dní. Květen a červen a po prázdninách září a první polovina října jsou vyhrazeny výletům na různá místa Českolipska a nejbližšího okolí a zájezdům do vzdálenějších míst. Pravidelná činnost vedla také uvnitř naznačeného schématu k ustálení a opakování některých akcí. Od roku 1995 se v květnu ke Dni muzeí pravidelně koná výlet do sousedních malých městských a soukromých

muzeí. V uplynulých letech jsme navštívili muzeum v Chrastavě (1995) v Bělé pod Bezdězem (1996), v Krásné Lípě (1998), ve Varnsdorfu (1999), v Roudnici (2000), Karáskovo muzeum v Seifhennersdorfu (2001), v Rumburku (2002) a v Sebnitz (2003). V říjnu se zase od roku 2000 koná pravidelná vzpomínková akce na Josefa Maštálka, mnohdy za účasti delegace z Lužice (2001, 2003) a na konci měsíce, 28. října, se od roku 1999 pořádá společná oslava státního svátku. Tradicí se také již staly přírodovědné přednášky Mgr. Stanislava Chvapila z Roudnice, které se pořádají počínaje rokem 1997 vždy na počátku února a Dny archeologie, přehledy archeologických výzkumů českolipského okresního vlastivědného muzea a jeho spolupracovníků, konané od roku 2001 vždy v březnu nebo počátkem dubna. Roku 1999 byl zahájen dlouhodobě koncipovaný cyklus přednášek Zdeňka Pokorného o uměleckých a historických památkách Čech a Moravy a dalších evropských (Velká Británie, Irsko, Španělsko, Portugalsko, Rusko) i jiných států (Maroko).

V lednu roku 1997 došlo ke sloučení Klubu přátel muzea s Vlastivědným spolkem Českolipska. Tento spolek byl založen v květnu 1991 a byl zaměřen na šíření znalostí o historii a přírodních poměrech Českolipska, ale i přilehlých oblastí Boleslavska, Mělnicka, Litoměřicka, Děčínska a Liberecka a samozřejmě také Lužice. Vedle přednášek a seminářů vydával Vlastivědný spolek Českolipska k naplnění svého poslání vlastivědný sborník *Bezděz* a jiné příležitostné publikace, připravoval výstavy a spolupracoval s jinými obdobnými organizacemi. Členy spolku byli většinou odborní pracovníci Okresního vlastivědného muzea a Státního okresního archivu a několik dalších vlastivědných badatelů. Všichni ale byli současně také členy Klubu přátel muzea. Po celou dobu své samostatné existence měl Vlastivědný spolek Českolipska jen zhruba dvě desítky členů. Sloučení obou spolků tedy nic nezměnilo na jejich dosavadní činnosti, vlastně jen legalizovalo faktický stav, neboť Vlastivědný spolek Českolipska a Klub přátel muzea byly vlastně totožné jak obsahem své práce, tak svojí členskou základnou. Nově vytvořený spolek nese název Vlastivědný spolek Českolipska – Klub přátel muzea.

Hlavním tématem roku 1997 byla výstava „*Dům Boží v krajině Českolipské*“ a s ní související doprovodné akce. Zejména se uskutečnily dva zájezdy s prohlídkami kostelů na celém území Českolipska, třetí zájezd se uskutečnil ještě roku 1998. Další doprovodnou akcí byla přednáška o českolipské Loretě, beseda s fotografem Richardem Homolou, autorem cyklu „*Kláštery*“ a exkurze do basiliky Všech svatých v České Lípě. Kromě již uvedených zájezdů se roku 1997 uskutečnily

ještě dva výlety – do Lužických hor a další výlet do bývalého vojenského prostoru. V podzimní části sezony byly promítnuty dva restaurované muzejní filmy – komentované fotografie Českolipska B. Kinského a oslavy 1000 let města Jablonné v Podještědí roku 1926. Celkem se roku 1997 uskutečnilo 22 klubových akcí.

Náplň činnosti roku 1998 určovala dvě hlavní témata. V prvním pololetí to byla série osmi přednášek dr. Vladimíra Pazderníka „*Kurs humanitního vzdělávání*“ Tématem druhého pololetí s přesahem do následujícího roku bylo „*Českolipsko ve 20. století*“ Roku 1998 se uskutečnily první čtyři přednášky. Jako doplňkové akce k výstavě „*Rok 1848 – jaro národů*“ se konala vycházka po památných místech České Lípy a výlet do Sloupu ke hrobu F. B. Mikovce, revolucionáře z roku 1848. Pravidelné zájezdy letos směřovaly za geologickými zajímavostmi Lužických hor a do Lužice – do kláštera Marienthal a do Ochranova. K životním jubileím významných regionálních historiků Marie a Břetislava Vojtiškových se uskutečnily besedy s oběma jubilanty.

Roku 1999 pokračoval šesti přednáškami již o rok dříve zahájený cyklus „*Českolipsko ve 20. století*“ Dalších osm přednášek a besed se konalo na různá témata. Na jaře se uskutečnily dvě akce spojené s přestěhováním státního okresního archivu. Jednak to byla exkurze do nové archivní budovy na Střelnici, jednak výlet do Stvolínek a návštěva tamního zámku, který se po odchodu archivu i muzea vrátil obci a je pro veřejnost nadále uzavřen.

Hlavním tématem roku 2000 se stalo „*Století českolipského muzea*“ v jehož rámci zaznělo šest přednášek pracovníků muzea Mgr. L. Smejkal, dr. P. Kühna a dr. M. Honců. Uceleným tematickým blokem se stala i série tří přednášek „*Masaryk a politická kultura*“ navazujících na odhalení busty T. G. Masaryka na radnici a na otevření zrekonstruované stálé muzejní expozice dějin 20. století v okresním vlastivědném muzeu. Další dvě přednášky spojovalo téma „*Čeští světcí a jejich kulturní význam*“. Doprovodnou akcí k výstavě žitavského malíře Joachima Henniga „*Po starých cestách*“ byl výlet po trase středověké obchodní cesty z Jablonného v Podještědí do Žitavy. Sem směřoval také vánoční výlet na výstavu betlémů. Tradiční letní zájezd vedl tentokrát do dvou zajímavých pražských muzeí – plynárenského a kanalizačního a pak dále do Davle do kláštera sv. Klimenta.

V zimních měsících roku 2001 se konal seriál čtyř přednášek dr. Vladimíra Pazderníka na téma „*Demokracie*“ Zájezdy byly tentokrát koncipovány jako doprovodné akce k výstavě „*Ecce lignum crucis*“. První z nich

vedl na Děčínsko do nově opravených a zachráněných kostelů, druhý do kláštera Sv. Jan pod Skalou se zastávkou ve vodárenském muzeu v Praze. V září se konal celodenní výlet do Míšeňské doliny pod Tolštejnem a po naučné stezce Miliřka. Na židovské památky byla zaměřena říjnová vy- cházka po České Lípě. Mimo stále cykly a seriály se roku 2001 uskutečnilo ještě devět dalších přednášek a osm prohlídek muzejních výstav v od- borným výkladem. Celkem se za rok 2001 konalo 31 klubových akcí.

Na rok 2002 připadlo 750. výročí úmrtí sv. Zdislavy, jemuž byly věnovány čtyři přednášky. K závěrečnému shrnutí významu sv. Zdislavy pro dnešek přijal účast vzácný host – královehradecký biskup Dominik Duka. K dalšímu výročí tohoto roku, 1000 let města Budyšina, zorganizoval Klub přátel muzea dva velmi úspěšné zájezdy do jubilujícího města. Do Lužice směřoval rovněž záříjový výlet do Žitavy na výstavu žitavského muzea „*Welt – Macht – Geist*“ Klub tak dále pokračoval v tradičním styčích se sousední Lužicí. Tématicky se k akcím věnovaným Lužici blížila i přednáška o prof. Josefu Pátovi, spoluzakladateli Společ- nosti přátel Lužice. Činnost Klubu přátel muzea doplnilo dalších čtrnáct přednášek na různá jiná témata a výlet do Šluknova.

Na rok 2003 připadlo 125. výročí vlastivědného spolku Excursions Klub. Tomuto výročí byla věnována nejen výstava v muzeu, ale i dvě besedy s manžely Marií a Břetislavem Vojtíškovými, kteří svojí celo- životní prací významně ovlivnili vlastivědné objevování Českolipska. Tak byl také nazván cyklus pěti přednášek, které tvořily hlavní tematický blok roku 2003. Doprovodnou akcí k výstavě „*Světlo a teplo domova*“ byla unikátní exkurze do českolipské teplárny. Pravidelný červnový zá- jezd vedl tohoto roku do měst Loun a Žatec, jeho účastníci si mohli prohlédnout kromě historických památek obou měst také Státní okresní archiv v Lounech a Výzkumný ústav chmelařský v Žatci. Cílem zajíma- vého výletu se stalo Jablonné v Podještědí, kde byl pro účastníky připra- ven kromě prohlídky města i další program – expozice železniční dopra- vy s důrazem na provoz Ústecko-teplické dráhy z České Lípy do Liberce, která postupně vzniká na nádraží v Jablonném v Podještědí, výhled z nově otevřené vyhlídkové věže a návštěva dominikánského kláštera se stálou výstavou obrazů a církevních předmětů a prohlídka katakomb pod basilikou sv. Vavřince a sv. Zdislavy. Stejně jako předešlého roku doplnilo činnost Klubu přátel muzea ještě deset dalších přednášek.

Je potěšitelné, že kromě zvýšeného počtu klubových akcí roste i zá- jem o činnost spolku a rok od roku se zvyšuje počet jeho členů. Konkrétní čísla jsou uvedena v připojené tabulce:

Rok	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Počet členů	102	98	108	120	133	138	145

Z uvedeného přehledu činnosti je zřejmé, že Vlastivědný spolek Českolipska – Klub přátel muzea je svojí činností úzce spjat s prací Vlastivědného muzea a galerie a spolupracuje také se státním okresním archivem v České Lípě. Právě tato vzájemná spolupráce a propojenost odborné práce s její kvalitní popularizací je hlavním kladem a smyslem činnosti Vlastivědného spolku Českolipska – Klubu přátel muzea.

Ladislav Smejkal – Miloslav Sovadina

OBČANSKÉ SDRUŽENÍ DROBNÉ PAMÁTKY SEVERNÍCH ČECH

Již několik let provádí Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě dokumentaci drobných sakrálních památek, tedy kapliček, křížů, soch, Božích muk, svatých obrázků, skalních reliéfů a výklenků apod. Tyto drobné památky jsou nezaměnitelnou součástí naší krajiny a velmi cennou ukázkou lidové umělecké tvorby. Při dokumentaci bylo zjištěno, že velká část těchto památek je zničena či vážně poškozena, protože téměř 50 let o ně nikdo nepečoval a jejich ničení bylo minulým režimem tolerováno a přehlíženo. Proto se vytvořil okruh lidí, kterým stav těchto památek není lhostejný a v prosinci roku 2002 bylo založeno občanské sdružení Drobné památky severních Čech, které bylo zaregistrováno ministerstvem vnitra. Jeho úkolem je nejen dokumentace drobných sakrálních památek, ale hlavně jejich obnova a údržba. Sdružení má v současné době 35 členů a to nejen z Českolipska, ale i z Prahy.

Protože na okrese Česká Lípa je kolem 700 drobných památek, vytvořilo si sdružení velmi náročný úkol. V dnešní době je největším problémem získat dostatek finančních prostředků na opravy. Proto se sdružení snaží získat tyto prostředky oslovováním nejrůznějších nadací, získáváním grantů či kontaktováním různých „osvícených“ firem a jednotlivců, kteří finančně přispívají na opravy konkrétních památek. Finanční prostředky se v roce 2003 podařilo získat nejen od vlastních členů (35 000,- Kč), ale i z Nadace Preciosa a od Lesů ČR. Protože v řadách sdružení je i restaurátor, zprostředkovává sdružení odborné konzultace a opravy přímo i provádí.

Výsledkem práce sdružení v roce 2003 je obnova kříže u vysílače nad Práchní, smírčího kříže v Kamenickém Šenově, sochy Panny Marie ze sousoší Kalvárie ve Velkém Valtinově, dřevěného kříže nad obcí Trávník, tzv. „Bílé kaple“ u Dubé, dvou křížů u Stvolínek, kříže

u Jablonného v Podještědí, tří křížů a sošky Panny Marie v Mařenicích, kříže v Dolní Světlé, kříže v Mařeničkách, dvou křížů v Kunraticích u Cvikova, kříže v Tachově, sochy sv. Jana Nepomuckého v Novém Oldřichově, kříže ve Skalici u České Lípy, kříže v Prysku, kříže ve Slunečné, sochy sv. Barbory v Kvítkově, tzv. „Mattauchova kříže“ u Doks, kaple pod Ortelem. Dále probíhá oprava sochy sv. Jana Nepomuckého v Kamenickém Šenově a střechy kaple na hřbitově v Polevsku. Sdružení usiluje také o opravu sochy sv. Petra ve Cvikově, spolu s občanským sdružením Pšovka chystá opravu tzv. „Luňákovy kapličky“ u Housky, zpracovává se projekt na opravu Božích muk v Markvarticích u Jablonného v Podještědí a byla podána žádost na dotaci z Nadace OF na opravu sochy sv. Jana Nepomuckého u Stvolínek. Pro Městský úřad v České Lípě byla zpracována pasportizaci drobných památek na území města. Soupis obsahuje celkem 107 objektů a kromě drobných sakrálních památek zahrnuje i pomníčky, pamětní desky, portály, domovní znamení apod.

Další snahou sdružení je oživení zdevastovaných a nevyužívaných kostelů. Roku 2003 vyklidili a upravili členové sdružení kostel sv. Jiří v Chlumu a spolu s farností a občanským sdružením Pšovka se sdružení stará o kostel sv. Jakuba Většího v Bořejově u Ždírcu, kde kromě údržby kostela spolupřádá i koncerty a podobné akce. Stejným způsobem chce sdružení pomoci i kostelům v Konojedech, Stvolínkách, Drchlavě a v Brenně. U kostelíků v Ladech, ve Vrchovanech a v Horkách chce sdružení vyvíjet tlak na soukromé majitele, aby tyto památky, nacházející se v dezolátním stavu, opravili.

Kromě činnosti zaměřené na opravu a obnovu památek pomáhá sdružení zpracovat archivní fondy farnosti Kravaře, které jsou uloženy na faře v Pavlovicích.

S řadou obcí sdružení spolupracuje na dalších projektech a tak je velká naděje, že i další drobné památky se dočkají opravy a nezaniknou tak jako mnoho jiných, které zdobily naši krajinu až do poloviny 20. století.

Miroslav Pröller

ÚSPĚCH ČESKOLIPSKÉHO STUDENTA V DĚJEPISNÉ SOUTĚŽI EUSTORY 2003

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky ve spolupráci s Asociací učitelů dějepisu a za podpory Körberovy nadace pořádal již podruhé dějepisnou soutěž pro středoškolské studenty Eustory 2003. Soutěž Eustory je organizována jako mezinárodní síť dějepisných soutěží celkem ve čtrnácti evropských státech. Jejím cílem je vzbudit v mladých lidech zájem o historii a učit je pracovat s fakty a historickými údaji. Tématem letošního ročníku bylo heslo: „Kamenná paměť mého kraje“ Přihlásilo se více než sto studentů z několika desítek středních škol.

Vyhlášení výsledků druhého ročníku soutěže Eustory 2003 proběhlo v Praze 22. května 2003. Jedním ze dvou vítězů se stal student českolipského gymnázia Martin Klement. Napsal práci „*Kamenné pomníky 20. století v České Lipě, Doksech, Dubé a Holanech*“ Doložil v ní, že historie vzniku a osudy každého pomníku jsou částí pohnuté historie k níž se hlásí. Ve většině případů jde o dějiny válek a utrpení. Veřejnost vznik pomníků žádá, chce jimi ocenit tragický úděl nebo statečnost lidí, ale právě tak rychle jako zapomíná na lidi, zapomíná i na pomníky, ačkoliv byly stavěny právě jako „záruka“ proti zapomínání. Rozdvojuje se při úsilí zapsat nebo nezapsat minulost do kamene, protože iniciátoři často hledí především na svůj zájem a využití minulosti pro přítomnost hodnotí výše než skutečný význam lidí minulých časů. Proto jsou pomníky i věci sporů a protivenství. Jejich osudy tak jdou ruku v ruce s osudy místního společenství a s jeho tendencemi minulost připomínat nebo zjednodušovat její výklad.

Ladislav Smejkal

KRONIKA

JUDr. RICHARD KLOS JUBILUJÍCÍ

Před osmdesáti léty se narodil v Praze na první červnový den roku 1924 Richard Klos. Mezi lety 1930 až 1935 navštěvoval v Praze obecnou školu, poté tamtéž Jiráskovo gymnázium. Hned po válce započal studia práva na právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, která dokončil v roce 1950. Ač původem z Prahy a povoláním právník, spojil velkou část svého života se severními Čechami jako historik. Příznačné je, že když koncem 40. let dostal od Fondu národní obnovy jako konfiskát ke koupi chalupu v osadě Kamenná Horka poblíž Krásné Lípy, jel obhlédnout krajinu na rozhraní Lužických hor a Českosaského Švýcarska s výpisky z Augusta Sedláčka v ruce. Zájem o historii měl Richard Klos již od dětství, jenže doposud a výhradně pasivní. Získání chalupy v severních Čechách bylo zase počátkem jeho blízkého vztahu k této pohraniční výspě Čech.

Své badatelské úsilí věnoval Richard Klos především prostoru Krásnolipska ve Šluknovském výběžku. Zde se totiž pozvolna vyvíjel jeho aktivní vztah k poznávání historie. Nutnost upravit chalupu a po léta ji udržovat v obyvatelném stavu a každoročně ji po zimní přestávce opět uvést do provozu, byla podnětem k tomu, aby Richard Klos začal pátrat po tom, kdo a kdy jejich chalupu postavil. Z toho dále vyplynul zájem o počátky osady Kamenná Horka a následovalo pochopitelně studium dějin Krásné Lípy a jejího okolí. Z tohoto zájmu vzniklo několik prací, z nichž hutná brožura o dějinách města Krásné Lípy s okolím do konce třicetileté války se brzy dočkala dvou vydání česky a německého překladu H. Lauermana, vydaného v Hinterhermsdorfu.

Klosův zájem o regionální historii byl ale od počátku úzce spojen s údržbou objektu lidové architektury. Bylo jen dalším logickým krokem, že se tento zájem brzy rozšířil i na ochranu a mapování regionální lidové

architektury. Z toho důvodu přednášel, inicioval semináře a instruktáže o lidové architektuře v nejsevernějších Čechách. Napsal několik prací o domě s podstávkou. Veškerá jeho činnost byla pro Krásnou Lípou natolik přínosná, že se v roce 1995 stal čestným občanem města Krásné Lípy.

Krajina severních Čech se svými „chybějícími dějinami“ a dosud málo probádaná českými historiky bez nacionalistických tendencí, lákala nejednoho badatele k jejímu hlubšímu poznání. Vedle gymnasiálního profesora historie Františka Němečka jí věnoval pozornost ještě Jiří Kurka. S oběma navázal Richard Klos brzy kontakty. Právě s Františkem Němečkem vydal roku 1977 Richard Klos knihu *Skalní hrady v Českém Švýcarsku*, která se stala okamžitě nutnou součástí knihoven všech zájemců o historii v severních Čechách. Od tohoto roku se stal Richard Klos uznávaným severočeským historikem.

Ač o generaci starší dokázal Richard Klos navázat styky a postupně i přátelství s mnoha mladšími historiky a dalšími regionálními vlastivědnými badateli, kteří začali v regionu postupně pracovat. Mezi ně patří i autor tohoto vyznání obdivu k osobnosti Richarda Klose k jeho neuvěřitelnému jubileu. O činnost a výsledky práce regionálních badatelů, ať již jsou to archeologové, archiváři, etnografové nebo geologové, se Richard Klos velmi živě zajímá, přestože je stále činný v své právnické praxi. Vždy velmi pečlivě sledoval práci svých přátel, kteří s ním často konzultovali své názory a probírali svá (často ale posléze společná) témata. A všichni, kdo měli tu čest a potěšení s dr. Richardem Klosem spolupracovat, obdivují jeho široké znalosti a oceňují jeho bystrý úsudek (je přece právník!).

V neposlední řadě – a jsem si jist, že takto korespondoval i s jinými přáteli – oceňuji jeho značný smysl pro osobitý humor. A tak tomuto svěžímu jubilantu za všechny jeho přátele přeji hodně objevných a zajímavých článků a neutuchající zájem o naše severní Čechy.

Michal Gelnar

BIBLIOGRAFIE HISTORICKÝCH PRACÍ JUDR. RICHARDA KLOSE

- Z minulosti Českého Švýcarska.** In: Muzejní a vlastivědná práce, 5, 1967, s. 214.
- Die sechs Felsenburgen in der Böhmischen Schweiz.** In: Sächsische Heimatblätter 14, 1968, s. 97.
- Středověká keramika ze Zadního Českého Švýcarska.** In: Děčínské vlastivědné zprávy 1, 1969, s. 12.
- Skalní hrady v Českém Švýcarsku.** Ústí nad Labem, 1977 (společně s Františkem Němečkem).
- Loupežný zámek (u Brtníků), Pustý zámek (u Vlčí Hory),** encyklopedická hesla in: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. Severní Čechy. Praha 1984, s. 289, 395.
- K dějinám Šluknovska ve 13. a 14. století (podnět k diskusi).** In: Historická geografie, 28, 1995, s. 63–69.
- Přehled dějin města Krásné Lípy s okolím do konce třicetileté války.** 1. vydání. Krásná Lípa 1995.
- Přehled dějin města Krásné Lípy s okolím do konce třicetileté války.** 2. rozšířené vydání. Krásná Lípa 1997.
- Kdo byl otcem Jindřicha z Lipé?** Mediaevalia historica bohemica, 7, 2000, s. 91–107 (společně s Miloslavem Sovadinou).
- Geschichte der Stadt Schönlinde und Umgebung in einer Übersicht bis zum Ende des 30-jährigen Krieges.** Hinterhermsdorf 2003 (přeložil Harald Laueremann).
- Osídlení pusté krajiny. Podle písemných pramenů.** In: Varnsdorf, město průmyslu a zahrad, kapitola IV. (do 1319), s. 39, kapitola V. (do 1654), s. 61. Varnsdorf 2003.
- Rytíři z Krásné Lípy.** (rukopis, 2003).
- Tajemný hrad v Lužických horách.** In: Bezděz 13, 2004, s. 5–21 (společně s Miloslavem Sovadinou).
- Dále přednášky, semináře a instruktáže o lidové architektuře v nejsevernějších Čechách (tzv. dům s podstávkou), 1970–2002.
- Sloupky a fejetony s vlastivědnou tématikou ve čtrnáctideníku Vikýř, Krásná Lípa 1990–1998 (podepisováno pseudonymem).

**K SEDMDESÁTÝM PÁTÝM
NAROZENINÁM
RNDr. PETRA KÜHNA CSc.**

Jeden z pracovníků Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě svými zájmy, vědomostmi, pílí a jednáním v sobě shrnuje tradiční představu o osobnostech zdejších vlastivědných pracovníků z doby před sto lety. Připomíná je svojí snahou pronikat do poznání souvislostí běhů přírodních a vývoje lidské společnosti ve vymezeném regionu a tím jej začleňovat do širšího obrazu minulosti většího zeměpisného celku. Tímto tradičním, avšak přesto moderním polyhistorem je RNDr. Petr Kühn CSc.

Petr Kühn se narodil 21. července 1929 v Schulsteinu ve Východním Prusku, u dnešního Kaliningradu, kde jeho otec pracoval jako zemědělský úředník. V době hospodářské krize se rodina vrátila do ČSR a usadila se v Moravské Třebové. Zde a ve Svitavách absolvoval Petr Kühn studia na reálném gymnáziu. Po maturitě v roce 1948 odešel do Brna, kde začal studovat chemii na přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity. Studia ukončil roku 1952 obhajobou disertační práce z geochemie. Téhož roku byl mladý absolvent přijat jako asistent na katedru mineralogie Vysoké školy báňské v Ostravě a roku 1955 se stal odborným asistentem.

Na Vysoké škole báňské setrval dr. Kühn celkem čtvrt století až do roku 1978. Za tu dobu odborně vyškolil stovky dalších studentů, neboť intenzivně přednášel mineralogii, krystalografii, petrografii a geochemii a vedl cvičení z mineralogie a geochemie uranu. Roku 1969 úspěšně ukončil obhajobou práce z oboru geochemie interní aspiranturu. Během svého působení na VŠB také napsal desítky odborných článků, učebních textů a samostatných publikací. Ač od počátku své vědecké dráhy působil Petr Kühn na vysoké škole, nikdy se nestal typem kabinetního vědce odtrženého od praxe. V letech 1961 a 1962 pracoval na tzv. řízené praxi v Ústavu nerostných surovin v Kutné hoře a během této krátké

doby podal dva zlešovací návrhy a jeden patent. A svého volného času a odpočinku vždy využíval k terénní prospekci.

Roku 1978 došlo v životě P. Kühna k zásadní změně. Po dlouholetém působení v Ostravě ukončil na základě dohody práci na vysoké škole a odešel do severních Čech. Od 1. září 1978 nastoupil jako samostatný vědecký pracovník na středisku mineralogie a geochemie v Ústředních laboratořích Čs. uranového průmyslu ve Stráži pod Ralskem. Ve službách uranového průmyslu setrval dalších dlouhých šestnáct let, naplněných plodnou prací. Po zrušení oddělení mineralogie Ústředních laboratoří přešel do oddělení ekologie a odtud roku 1991 do nově založeného závodu Ekologie DIAMO. Roku 1995 byl vyslán na roční školení radiační ochrany do Velké Británie, po návratu však o zkušeného pracovníka ztratila firma zájem a proto od podzimu 1996 začal Petr Kühn pracovat v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě, kde působí dodnes.

Ačkoliv pedagogická a vědecká práce téměř zcela vyčerpávala veškerý čas dr. Kühna, přece jen aktivní odpočinek věnoval dalším svým zálibám, které ostatně vždy propojoval s odbornou prací – turistice a lyžování. V 50. až 70. letech v Ostravě působil v různých funkcích v tehdejším Československém svazu tělesné výchovy a v jeho Svazu turistů.

V povědomí odborníků geologických věd, ať jsou to mineralogové, petrologové, geofyzici nebo geologové různého zaměření, charakterizují jméno dr. Kühna jednoznačně píle a pečlivost, a jak vyplývá z počtu výše jmenovaných profesí, též přehled a široký záběr činností a vědomostí. Pokud by někdo byl geologickým polyhistorem, pak tedy právě on. I když byl někdy přesah činností vynucen změnami pracovního zařazení, dr. Kühn to vždy bral jako výzvu a možnost dalšího rozvoje své odbornosti. Pro jeho pečlivost je možno jej označit za pedanta, což mladší generace dnes chápe málem jako negativní vlastnost nehodící se do rychleji běžícího času naší doby. Pedant totiž nespěchá a najde si na vše potřebný čas a tak najde i to, co se někdy ve shonu přehlédne. Taký neodchází od rozdělané práce a vrací se k ní tak dlouho, dokud není skutečně hotova. Dr. Kühn je klasikem. Klasické postupy se dnes mohou opomíjet pro přitažlivost (rychlost) nových metod, ale jsou poctivé a spolehlivé. Rovněž přispívají k určité duševní svěžesti uživatelů, jako základní přístroj totiž slouží lidský rozum. Nakonec všechny analýzy je nutno něčím hmatatelným potvrdit a tak lze nalézt jubilanta nejčastěji u mikroskopu. To však neznamená, že by jej vývoj vědy mijel, naopak, dovede pracovat i s nejnovějšími poznatky a metodami.

Na každém působišti si rychle našel oblast, kam bylo vhodné upřít pozornost. Je jedno jde-li o ledovcové sedimenty na severní Moravě, zapomenuté rudní hornictví na nebo přírodní radioizotopy na Českolipsku. Výsledek je vždy stejný – dobře odvedená práce.

Práce v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě ovlivnila a naměřovala dr. Kühna k další činnosti. Kontakt s historickými obory a láková bohatá historická knihovna rozšířily jeho zájem i na zkoumání využívání a těžby nerostných surovin v minulosti, na sledování stop pracovní i umělecké činnosti člověka v krajině a na pátrání po osudech zdevastovaných drobných památek. Nahlédneme-li však do jubilentovy bohaté bibliografie, zjistíme, že vědomí souvislostí a snaha poznat nejen přírodní poměry, ale i historii regionu, byly u něj přítomny od samého počátku jeho vědecké dráhy. Právě jeho zásluhou jsou internetové stránky o Lužických horách, které již několik posledních let zpracovává se svým synem Jiřím, nejen popisem přírodních krás a turistickým průvodcem, ale i kronikou Lužických hor. Dr. Petr Kühn postupuje po stopách v kraji zřetelných, ale díky úplné ztrátě souvislostí téměř nesrozumitelných. Zpracovává témata zdánlivě okrajová, avšak důležitá pro poznání, jak mnohočetné jsou otisky člověka v krajině a kolik zvláštností v sobě skrývají. Díky za to, že takové lidi mezi sebou máme. Ukazují četným dalším amatérským zájemcům o zkoumání minulosti, že bez kritické práce nebudou ztracené stránky historie objeveny, nýbrž jen naplněny fantazijními výtvary. Proti nim kritický duch Petra Kühna vystupuje svými drobnými, ale metodicky přesvědčivými odbornými statěmi.

Petr Havránek – Ladislav Smejkal – Miloslav Sovadina

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE PRACÍ RNDr. PETRA KÜHNA CSc.

1. **Mineralogické praktikum.** Vyd. ediční středisko VŠB, Ostrava 1953
2. **Mineralogie všeobecná. I.** [Kolektiv katedry mineralogie]. Vyd. Ediční středisko VŠB, Ostrava 1954
3. **Příspěvek ke geochemii india.** Sbor. I. věd. konference VŠB, sekce přír. věd. Ostrava 1955, 103–110
4. **Krystalové modely.** Vyd. Ediční středisko VŠB, Ostrava 1955
5. **K otázce vlivu chemického a mineralogického složení Talbotových strusek na jejich rozpustnost.** [Myslivec, Waleczek] – Hutnické listy 10, 605–609 (1955) Praha
6. **Chemické určování rudních nerostů.** Kapitola ve skriptech: Kopečný: Rudní mikroskopie. Ed. stř. VŠB 1956
7. **Přímý důkaz dvou růstových fází vyrostlic křemene v křemenném porfyru.** – Sbor. věd. prací VŠB 4, 283–286 (1958)
8. **Geologická mapa okresu Mor. Třebová.** Příloha v Ryš J.: Nerostné bohatství okresu Moravskotřebovského. Vyd. Rada ONV v Mor. Třebové, 1956
9. **Přehled minerogenetických poměrů a topografická mineralogie okresu Mor. Třebová.** – Sbor. VŠB 4, 567–580 (1958)
10. **Poznámka k použití systému FeS-ZnS jako geologického teploměru.** – Sbor. věd. prací VŠB 5, 209–212 (1959)
11. **Učební texty z krystalografie pro II. roč.** Dálk. studia VŠB. – Ed. stř. VŠB v Ostravě, 1959
12. **Polarografické stanovení india vedle olova, cínu a kadmia.** [Kvaček] – Chem. Listy 55, 1296–1299 (1961)
13. **Předběžná zpráva o geochemii india na ložisku Dlouhá Ves.** [Hak] – Věst. ÚÚG 37, 289–290 (1962)
14. **Vysoké teploty homogenizace uzavřenin ve sfaleritech z Bán. Štiavnice.** – Sbor. věd. prací VŠB, 8, 227–236 (1962)
15. **Krystalografie.** Učební text pro DS VŠB. Ed. stř. VŠB v Ostravě, 1962
16. **Příspěvek k analytickému stanovení malých množství india v rudách II.** [Kvaček] – Chem. listy 57, 62–65 (1963)

17. **Ostrava.** Základní informace o životě města v minulosti. Vyd. KV Spol. pro šíř. pol. a věd. znalostí Ostrava 1963
18. **Ostrava.** Základní informace o životě města v minulosti. II. vydání. Vyd. KV Spol. pro šíř. pol. a věd. znalostí Ostrava 1963
19. **Polarografické stanovení india vedle vyššího přebytku olova** [Kvaček]. – Hutnické listy 18, 203–204 (1963)
20. **Návod k praktickým cvičením v mineralogii a petrografii v 9. třídách ZDŠ.** – Vyd. UDVU Ostrava 1963
21. **Návod k určování nerostů zkouškami na suché cestě pro 9. ročníky ZDŠ.** – Vyd. ÚDVÚ Nový Jičín 1963
22. **Příspěvek ke stanovení malých množství india v rudách. III.** [Kvaček]. – Chem. Listy 58, 584–586 (1964)
23. **Klíč k určování nejběžnějších nerostů** (určeno pro laboratorní práce z mineralogie v 9. roč. ZDŠ). – Vyd. ÚDVU Přerov 1964
24. **Způsob kvantitativního stanovení india** [Kvaček]. – Čs. patent č. 111725 z 15. srpna 1964
25. **Zur Entstehungstemperatur der Zinkblende.** – Geol. zbornik SAV 17, 219–222 (1966)
26. **Klíč k určování minerálů.** – Vyd. KPÚ Ostrava 1967
27. **Klíč k určování hornin.** – Vyd. KPÚ Ostrava 1967
28. **Mikrochemismus rudních nerostů Hor. Benešova.** – Sbor. věd. prací VŠB 13, zvl. číslo, 75–85 (1967)
29. **Mikrotvrdost pyritu z Hor. Benešova.** – Sbor. věd. prací VŠB 13, zvl. číslo, 87–92 (1967)
30. **Mineralogie pro 12. třídu SVVŠ.** [Pauk, Sluštík] – SPN Praha 1968. Slov. překlad 1969, maďar. překlad 1969
31. **Klíč k určování minerálů a hornin pro 9. tř. ZDŠ.** – Vyd. KPÚ Ostrava 1968
32. **Neobvyklá exotická hornina z Ostravy-Muglina.** – Přírodovědecký sborník ostravského muzea 24, 215–216 (1968)
33. **Stopové prvky rudních nerostů olovnato-zinečnatého ložiska Hor. Benešov.** Část I. – Sbor. věd. prací VŠB 15, 25–49 (1969)
34. **Stopové prvky rudních nerostů olovnato-zinečnatého ložiska Horní Benešov.** Část II. – Sbor. věd. prací VŠB 15, 51–66 (1969)
35. **Polytypie siřniku zinečnatého na příkladu zinkových rudních nerostů z Horního Benešova.** – Sbor. věd. prací VŠB 15, 67–80 (1969)
36. **Stopové prvky rudních nerostů Horního Benešova.** – Zlatohorský Zpravodaj. zvl. příloha: Materiály z oblast.geol. konference 1970. č. 3a, 49–51 1970
37. **K pojetí izomorfie.** – Sbor. věd. prací VŠB. 17, 77–91 (1971)
38. **Izomorfie bóru v silikátech. I.** [Keclík]. – Sbor. věd. prací VŠB. 17, č. 1, 53–75 (1971)
39. **Pyritové zrudnění na Suchém Vrchu u Vrbna pod Pradědem** [Mikuš]. – Acta Mus. Silesiae, Ser. A. 21, 35–46 (1972)

40. **Výskyt farmakosideritu a skoroditu ve slepencích starosedelských vrstev** [Scharm, Kocián, Gebouský] – Čas. miner. geol. 17, 163–169 (1972)
41. **Izomorfie bóru v silikátech. II. Vazba mikromnožství bóru v některých tektona-fylosilikátech** [Keclík] – Sbor. věd. prací VŠB 18, č. 1, 45–57 (1972)
42. **Izomorfie bóru v silikátech. III. Vazba mikromnožství bóru v některých ino-nesosilikátech.** [Keclík] – Sbor. věd. prací VŠB 18, č. 1, 59–71 (1972)
43. **Spektrální stanovení bóru v horninách s vysokými obsahy SiO₂** [Keclík] – Sbor. věd. prací VŠB 18, č. 3, 35–47 (1972)
44. **Petrograficko-geochemická charakteristika brouskového horizontu na dole Zápotocký a Nejedlý II v Kladně** [Schejbal, Honěk, Adamus] – Sbor. věd. prací VŠB 18, č. 3, 49–80 (1972)
45. **Spektrálně analytické stanovení stopových obsahů bóru v bazických a ultrabazických horninách** [Keclík] – Sbor. věd. prací VŠB 18, č. 4, 31–43 (1972)
46. **Bór v ultrabazických horninách ostrova Kuby** [Polický, Keclík] – Sbor. věd. prací VŠB 18, č. 4, 13–30 (1972)
47. **Příspěvek ke geochemii bóru v gabroidních horninách ostrova Kuby** [Polický, Keclík] – Sbor. věd. prací VŠB 18, č. 4, 45–55 (1972)
48. **Mineralogie, petrografie a geologie pro III. tř. gymnasií.** III. přeprac. vydání [Pauk, Slušítk] – Vyd. SPN Praha 1972. Slovenský překlad 1973
49. **Klíč pro určování minerálů.** 2. přeprac. vydání. – Vyd. KPÚ – Ostrava 1972
50. **Bór v silicifitech některých lokalit ultrabazických hornin moldanubika** [Keclík, Polický] – Sbor. věd. prací VŠB 19, č. 2, 47–66 (1973)
51. **R. Rost: Vltaviny a tektity.** Recenze. – Sbor. věd. prací VŠB 19, č. 2, 175–179 (1973)
52. **The quantitative character or indentation hardness – a dicussion.** – Sbor. věd. prací VŠB 19, č. 2, 177–179 (1973)
53. **Mřížková konstanta a obsah izomorfního železa ve sfaleritech z Hor. Benešova** [Ševčíková, Klika] – Sbor. věd. prací VŠB 19, č. 2, 29–46 (1973)
54. **Sfalerit-wurtzitové polytypy v Hor. Benešově a jejich význam pro určení podmínek geneze ložiska** [Ševčíková] – Sbor. Mus. Silesiae, Ser. A, 22, 129–137 (1973)
55. **Postup laboratorní redukce za vysokopečnicích podmínek v rudní hmotě krivoj-rožské, indické, kirunské a venezuelské železné rudy** [Branžovský] – Sbor. prací ped. fak. v Ostravě, ř. E-3, přír. vědy č. 33, 85–102 (1973)
56. **Mineralogie systematická.** Kol. katedry. Skripta. Ed. stř. VŠB Ostrava 1973
57. **Zprávy o mineralogickém vyhodnocení výskytu gossanu s limonitických břidlic na lokalitě Nová Ves – sever I.** MS. GP Ostrava, prac. Rýmařov (Mikuš) 1973
58. **Mineralogie, petrografie a geologie pro I. roč. gymnasií. 4. vydání** [Pauk, Slušítk]. SPN Praha 1973
59. **Výskyt realgaru, auripigmentu a vivianitu v Lipnici (Sokolovská pánev).** [Scharm, Kocián, Gebouský] – Čas. miner. geol. 19, 67–70 (1974)
60. **Křemičité horniny z kyzového polymetalického ložiska Horní Benešov** [Scharm] – Sbor. Korelace proterozoických a paleozoických stratiformních ložisek II. – Vyd. ÚGV přír. fak. UK. Praha 1974, 161–176

61. **T. Krut'a: Slezské nerosty a jejich literatura.** Recenze. – Sbor. věd. prací VŠB 20, 141–142 (1974)
62. **I. I. Šafranovskij : Očerki po mineralogičeskoj kristallografii** – Recenze. – Sbor. věd. prací VŠB 20, 142–144 (1974).
63. **Exkurze po ultrabazitech jižního Polska.** – Sbor. věd. prací VŠB 20, 144–147 (1974)
64. **Arzenová mineralizace v Sokolovské pánvi.** [Scharm, Kocián] – Sbor. konference: Nerostné surovinové zdroje. Sekce 2, Geologie. Ostrava. 62–67 (1975)
65. **Identifikace polytypních struktur ZnS.** – Sbor. konference: Nerostné surovinové zdroje. Sekce 2 – geologie. Ostrava. 216–218 (1975)
66. **Rentgenová difrakční analýza.** Kapitola skript pro postgraduální studium VŠB. Ed. střed. VŠB Ostrava 1975
67. **Lokální spektrální mikroanalýza.** Kapitola skript pro postgraduální studium VŠB. Ed. střed. VŠB Ostrava 1975
68. **A. Rittmann; Stable mineral assemblages of igneous rocks.** Recenze. Sbor. věd. prací VŠB 21, 184–185 (1975)
69. **Křemičité horniny z kyzového polymetalického ložiska Horní Benešov II.** [Scharm] – Sborník: Korelace proterozoických a paleozoických stratiformních ložisek III. ÚGV přír. fak. UK Praha, 91–96. Praha 1975
70. **A. A. Godovikov: Vveděnije v mineralogiju.** Recenze. – Sbor. věd. prací VŠB 21, 186–187 (1975)
71. **Grigorjev, Žabin: Ontogenija mineralov. Individuali.** Recenze. Sbor. věd. prací VŠB 21, 188–189 (1975)
72. **Schumann. Kornder: Rinne/Berek: Anleitung zur allgemeinen und Polarisationsmikroskopie.** Recenze. – Sbor. věd. prací VŠB 21, 187–188 (1975)
73. **Příprava a vlastnosti syntetického jemně disperzního?–křemene.** [Weiss, Rykl, Vítek] – Sbor. věd. prací VŠB 21, (1975)
74. **Mineralogický a petrografický preparát – stručný přehled jejich historie a požadavků na ně kladených.** Sborník: Příprava preparátů pro mineralogický rozbor. Vyd. Dům techniky ČSVTS Ostrava 1976, 39–48
75. **Vybrané kapitoly z geochemie.** Skripta VŠB Ostrava pro postgraduální studium. Ed. střed. VŠB Ostrava 1976
76. **Příspěvek k poznání pyrit-pyrhotinového zrudnění v metabasitech novoměstské série v podhůří Orlických hor** [Martinec] – Sborník: Korelace proterozoických a paleozoických stratiformních ložisek V. ÚGV přír. fak. UK, Praha 1978, 151–162
77. **Křemičité horniny problematické geneze z ložiska Horní Benešov.** [Scharm] Hornická Příbram ve vědě a technice 1977
78. **Mineralogie a geochemie ložiska Horní Benešov.** – Průvodce k exkurzím a abstrakta referátů 21. celostát. konf. ČSMG a SGS. Olomouc 1977, 146–148
79. **Rentgenová difrakční analýza.** Kapitola ve skriptech: Dvořák, Kühn, Scharm: Moderní metody laboratorního výzkumu a interpretace výsledků. Ostrava 1978.

80. **Lokální spektrální mikroanalýza.** Kapitola ve skriptech: Dvořák, Kühn, Scharm: Moderní metody laboratorního výzkumu a interpretace výsledků. Ostrava 1978.
81. **Infračervená absorpční analýza.** Kapitola ve skriptech: Dvořák, Kühn, Scharm: Moderní metody laboratorního výzkumu a interpretace výsledků. Ostrava 1978.
82. **Návody ke cvičení z krystalografie** [Weiss] – Skripta VŠB. Vyd. Ediční středisko VŠB, Ostrava 1979
83. **Petrochemické přepočty I.** [Klika, Weiss, Martinec] – Sbor. věd. prací VŠB 25, č. 2, 1–23 (1979)
84. **Petrochemické přepočty II. Systémy CIPW, Niggli, Wolff, Köhler-Raaz** [Klika, Weiss, Martinec] – Sbor. věd. prací VŠB 26, č. 1, 19–56 (1980)
85. **Petrochemické přepočty III. Systémy Lensch, Sobolev** [Weiss, Klika, Martinec]. – Sbor. věd. prací VŠB 26, č. 1, 57–76 (1980)
86. **Jednotná petrografická klasifikace vyvřelých hornin.** – Sbor. věd. prací VŠB 26, č. 1, 87–105 (1980)
87. **Příspěvek k identifikaci polytypních struktur minerálů siřnku zinečnatého** [Weiss]. – Sbor. věd. prací VŠB 26, č. 1, 139–164 (1980)
88. **Siliceous rocks from the polymetallic kies type deposit of Horní Benešov.** [Scharm] – Acta Univ. Carol., Geol., Kratochvíl – Vol. č. 3–4, 433–456 (1978)
89. **Infračervená absorpční analýza minerálů.** – Geol. hydrometalurg. uranu 3, č. 3, 31–44 (1979)
90. **Mikrotvrdost některých jesenických sfaleritů.** [Ševčíková] – II. seminář o kvant. metodice mikroskopie. Vsetín 1979
91. **Jednotná klasifikace a nomenklatura vyvřelých hornin I.** – Geol. hydrometalurg. uranu 5, č. 1, 3–34 (1981)
92. **Jednotná klasifikace a nomenklatura vyvřelých hornin II.** – Geol. hydrometalurg. uranu 5, č. 2, 3–30 (1981)
93. **Minerál ze skupiny stříbrných kyzů od Příbrami.** – Sborník: Aplikace elektronové mikrosondy v geologii. Vyd. Dům techniky ČSVTS Ústí n. L. 1980, str. 81–86
94. **Identifikace horninotvorných karbonátů infračervenou absorpční analýzou.** – Sborník konference VŠB, sekce zákl. a užitá geologie, Ostrava 1980
95. **Petroarcheologická studie stavebního kamene přemyslovského paláce v Olomouci.** [Hrouzek] – Sborník konference VŠB, sekce zákl. a užitá geologie, Ostrava 1980
96. **Mineralogie systematická I.** [Zamarský]. – Skripta VŠB v Ostravě. Edič. stř. VŠB Ostrava 254 str. (1981).
97. **Forma vazby vody v hydrozirkonu.** – Sborník: I. cyklický mineralogický seminář. Staré Splavy 1981. Dům techniky ČSVTS Ústí n. L., 37–38 (1981)
98. **Nomenklatura přírodních oxidů uranu.** [Scharm] – Geol. hydrometalurg. uranu 6, č. 1, 35–55 (1982)
99. **Synchisite-Nd, Ca (Nd, Y, Gd,...) [F | (CO₃)₂], a new mineral.** [Scharm]. – N. Jb. Miner. Mh. 1983, č. 5, 201–210

100. **Minerály crandallitové řady na uranových ložiscích v severočeské křídě** [Scharm, Scharmová] – Geol. hydrometalurg. uranu 7, č. 1, 75–79 (1983)
101. **Klasifikace a nomenklatury vyvěřelých hornin III.** – Geol. hydrometalurg. uranu 7, č. 4, 3–14 (1983)
102. **Uraninit-whewellitová mineralizace v podloží české křídly.** [Chabr, Herzig] – Sborník; II. cyklický mineral. seminář. Valtice 1983. Vyd. Dům techniky ČSVTS Ústí n. L. 1983
103. **Infračervená analýza oceánických manganových konkrecí** [Chramosta]; Sborník: II. cyklický mineral. seminář. Valtice 1983. Vyd. Dům techniky ČSVTS Ústí n. L. 1983
104. **Uraninitové zrudnění s whewelitem v paleoryolitu z podloží křídly na Mnichovo-hradištsku.** [Chabr, Herzig] Geol. hydrometalurg. uranu 7, 79–80 (1983)
105. **Mineralogie systematická II.** [Zamarský] – Skripta. VŠB. Edič. střed. VŠB Ostrava 328 str. (1984)
106. **Identifikace horninotvorných karbonátů infračervenou analýzou.** – Geol. hydro-metalurg. uranu 8, č. 3, 3–24 (1984)
107. **Výskyt harmotomu a barnatého flogopitu v polzenitech** [Scharmová, Scharm] – Geol. hydrometalurg. uranu 8, č. 4, 95–96 (1984)
108. **Minerály zirkonia v oblasti strážského a tlusteckého bloku** [Scharm]. – In: Scharm et al. Zirkon v sedimentech Českého masivu a jeho anomální koncentrace v severočeské křídě. – Sbor. geol. věd, Ložisk. geol., mineral. LG 26, 37–58 (1984)
109. **Florencite-(La) in the Uranium deposits of the Cretaceous of Northern Bohemia** [Scharm, Scharmová, Novák] – Čas. miner. geol. 30, č. 2, 163–172 (1985)
110. **Domnělý vernadit (=kryptomelan) z Javoříčka.** – Čas. Mor. muzea, vědy přírodní 70, 25–29 (1985)
111. **Studium vybraných minoritních prvků v některých polzenitech** [Scharmová, Scharm]. Ref. II. cykl. mineralogický seminář, Stopové a vzácné prvky v minerálních a nerudných hmotách. Jetřichovice 1985. Str. 109. ČVTS Ústí n. Labem
112. **Distribuce uranu v růstových zónách manganových konkrecí** [Sulovský, Chramosta] Ref. II. cykl. mineralogický seminář, Stopové a vzácné prvky v minerálních a nerudných hmotách. Jetřichovice 1985. Str. 110. ČVTS Ústí n. Labem
113. **Komplexní zpracování U-Mo-rudy z ložiska Novoveská Huta** [Kopecký, Martínek, Vaněk]. – Sbor. Chemismus a fyzikální vlastnosti minerálů a jejich technické aplikace. Hradec Král. Vyd. ČSVTS, Ústí n. L., 13–16 (1986)
114. **Příspěvek k mineralogii ložiska Novoveská Huta.** [Novák, Parma] Sborník: Mineralogía uránových a s nimi súvisiacich nerástrných surovín. Sp. N. Ves-Čingov 1987, Vyd. ČVTS, str. 196–202
115. **K problematice identifikace metamiktických minerálů na příkladu zirkonu.** Sborník: Mineralogía uránových a s nimi súvisiacich nerástrných surovín. Sp. N. Ves – Čingov 1987, Vyd. ČVTS, str. 36–38

116. **Minerály U-Ti na ložisku Novoveská Huta.** Sborník: Mineralógia uránových a s nimi súvisiacich nerázných surovín. Sp. N. Ves-Čingov 1987, Vyd. ČVTS, str. 203–206
117. **Mineralogická a petrografická charakteristika zrudnění u Nectavy** [Kühn J.] – Čas. Mor. muzea, vědy přírodní 72, 55–69 (1987)
118. **Schema zpracování vzorků černých břidlic a některé výsledky rtg analýzy orientovaných řezů horninou použité ve VVÚ ve Stráži p. R.** (General scheme of treatment of black shale samples and some results of X. Ray analyses of oriented rock sices [Szelcsányiová] – Sborník: I. national Work Seminar. Metalliferous black shales. Pezinok-Baba. Project IUGS No. 254. Bratislava, Dum techniky ČSVTS (1988), 42–43
119. **Mineralogy and geochemistry of phosphorites of the Bohemian Cretaceous Basin.** [Dobeš, Povondra] – Acta Univ. Carol., Geol. 1987, č. 2, 145–170
120. **Určování rozsahu izomorfního zastupování ve struktuře světlých draselných slíd rtg-difrakcí s ohledem na stanovení stupně metamorfózy** [Szelcsányiová] Geol. hydrometalurg. uranu 12, č. 4, 41–59 (1988)
121. **Studium vzorků Ag-Hg ve vybraných vzorcích rud příbramské oblasti.** [Scharmová] – Moderní metody v aplikované mineralogii. Dům techniky ČSVTS Ústí n. L. 1988, 93–94
122. **Identifikace metamiktního branneritu rentgenovou difrakcí** – Geol. hydrometalurg. uranu 13, č. 3, 35–55 (1989)
123. **Horniny vrtů K-1/ZO, K-2/St a K-3/Ro ze železnobrodského krystalinika. I. Petrografie.** [Hrabal] – Geol. hydrometalurg. uranu 13, č. 2, 3–35 (1989)
124. **Horniny vrtů K-1/ZO, K-2/St a K-3/Ro ze železnobrodského krystalinika. II. Mikrodistribuce uranu.** [Sulovský] – Geol. hydrometalurg. uranu 13, č. 4, 66–92 (1989)
125. **Horniny vrtů K-1/ZO, K-2/St a K-3/Ro ze železnobrodského krystalinika. II. Rudní minerály.** [Kundrát] – Geol. hydrometalurg. uranu 14, č. 2, 15–55 (1990)
126. **Mineralogy and petrography of the rocks of two drill-holes from the crystalline area of Železný Brod** [Szelcsányiová] – In: Kříbek B. (ed.): Metallogeny and anoxic sediments. – UK Praha pg. 21–22 (1989)
127. **The microdistribution of uranium and thorium in rocks of the K-2 and K-3 boreholes from the Železný Brod area** [Sulovský] – In: Kříbek B. (ed.): Metallogeny and anoxic sediments. – UK Praha pg. 23–24 (1989)
128. **Mineralogické metody při zkoumání elektrárenských popílků** [Sulovský]. – Sborník: Přínos mineralogie k řešení průmyslových a ekologických problémů. Ústí n. L., 1990
129. **Mineralogické aspekty znečišťování životního prostředí.** – Sborník: Přínos mineralogie k řešení průmyslových a ekologických problémů. Ústí n. L., 1990
130. **Stavební kámen národní kulturní památky Přemyslovský palác v Olomouci.** [Hrouzek] Sborník abstraktů: Přínos mineralogie k řešení průmyslových a ekologických problémů. Ústí n. L., 1990 str. 113–114

131. **Nález kobaltového minerálu v jihlavském rudním revíru** [Eichler, Kühn F.] – V. mineralogický cyklický seminář – Aplikovaná mineralogie při řešení ekologických problémů. Ústí n. L., 1990, str. 41–43
132. **Studium mineralogického složení elektrárenských popílků.** [Sulovský] Přínos mineralogie k řešení průmyslových a ekologických problémů. DT ČSVTS Ústí n. L. str. 62 (1990)
133. **Fosfát thoria z lokality Valdek u Varnsdorfu.** [Scharm, Scharmová] – V. mineralogický cyklický seminář – Aplikovaná mineralogie při řešení ekologických problémů. Ústí n. L., 1990, str. 88–89
134. **Zirkoniové minerály v trachytických horninách Lužických hor.** [Kühn J.] – V. mineralogický cyklický seminář – Aplikovaná mineralogie při řešení ekologických problémů. Ústí n. L., 1990, str. 91–93
135. **Minerály antraxolitu od Vrchlabí** [Scharmová, Formánek] – V. mineralogický cyklický seminář – Aplikovaná mineralogie při řešení ekologických problémů. Ústí n. L., 1990, str. 100–102
136. **Těžké kovy v sedimentech řeky Ploučnice.** [Buňatová, Kühn J.] – V. mineralogický cyklický seminář – Aplikovaná mineralogie při řešení ekologických problémů. Ústí n. L., 1990, str. 135–137
137. **Phillipsbornite, arsenoflorencite-(La), and arsenoflorencite-(Nd) from the uranium deposits of Northern Bohemia, Czechoslovakia** [Scharm, Scharmová, Sulovský] – Čas. miner. geol. 42, č. 6, 103–113 (1991)
138. **Vyhodnocení koncentrací prvků v elektrárenských popílcích** [Eichler, Sulovský]. Sborník: Matematické a statistické metody v mineralogii. Seminář 25.–27. 6. 1991. DT ČSVTS Ústí n. L. str. 57–60 (1991)
139. **Environmental aspects of the operation and sanation of the ISL uranium mining at Stráž pod Ralskem, Czechoslovakia.** Přednáška IAEA Vídeň 1992
140. **Krokodýlí na Českolipsku?** – Bezděz 1994, 93–99
141. **Skalní hříby ve Vranovských skalách.** – Bezděz 1994, 101–110
142. **Measurements of the distribution of radioactive contamination in sediments of the Ploučnice valley (North Bohemia) – the base for its rehabilitation.** Postr na konferenci IAEA ve Vídni 1995
143. **Surface contamination in the ISL fields.** Postr na konferenci o podzemním vyluhování uranu. Harrachov 1955
144. **Vyhledávání a vyhodnocování radioaktivní kontaminace v okolí uranových ložisek Hamr–Stráž.** – Sborník Mezinárodní vědecké konference VŠB sekce Životní prostředí, 13.–14. září 1995.
145. **Čedičová zed' Janských kamenů u Krompachu v Lužických horách.** Bezděz 4, 125–146 (1996)
146. **Pozůstatky staré těžby na jižním úbočí Hamerského Špičáku.** – Bezděz 5, 147–164 (1997)
147. **Radioaktivní znečištění údolní nivy Ploučnice v bývalém VVP Ralsko.** – Bezděz 5, 165–187 (1997)

148. **Příspěvek k datování těžby železných rud na Českolipsku.** Terra 1998, sv. 4, str. 3–6
149. **Povaha železných rud těžených v minulosti na Českolipsku.** Bezděz 8, 181–207 (1999)
150. **Manganový armalcolit a pseudorutil z uranonosných sedimentů severočeské křídové pánve u Stráže pod Ralskem** [Scharmová] – Bull. min.-petr. odd. NM v Praze 7, 169–172 (1999)
151. **Střelníční žíla u Doks.** – Bull. min.-petr. odd. NM v Praze 7, 173–176 (1999)
152. **Pozůstatky po železorušném dole na Schächtensteinu u Hamru na Českolipsku.** – Rozpr. NTM v Praze 162 – Studie z dějin hornictví 28, 24–31. (1999)
153. **Chovat se k přírodě s náležitou úctou** – Jizer. a Luž. hory 1999, č. 2
154. **Mečový kámen** Jizer. a Luž. hory 1999, č. , str. 7
155. **Mečový kámen u Kravař.** – Bezděz 9, 161–175 (2000)
156. **Rudolf Korb a jeho „Boží zahrada“.** – Bezděz 9, 233–252 (2000)
157. **Českolipsko. Praktický turistický průvodce** [Bílý, Vitáček, Němec] Magma, Ústí n. L. 2000
158. **Malý průvodce českolipským parkem** [kolektiv]. Magma, MěÚ Č. Lída 2000
159. **Vlhošť ještě záhadnější.** Sosna 2001, č. 1, 21–22
160. **Nápisy v úvozích u Vlhoště.** Sosna 2001, č. 1, 23–24
161. **Geologische Aspekte des Eisenerzbergbaus in den Sandsteinen der Lausitzer Kreide.** Abstrakt. – In: An International Symposium in Honour of Hanns Bruno Geinitz. 28. 01.–30. 01. 2000. Abstracts and Excursion Guide. Schriften des Staatlichen Museums für Mineralogie und Geologie zu Dresden, 11:86 (2000)
162. **Geologische Aspekte der Eisenerz-Bergbaus in den Sandsteinen der Lausitzer Kreide** [Adamovič, Havránek]. – Geol. Saxonica, Abh. Staatl. Mus. Miner. Geol. Dresden, 46/47: 125–137; Dresden 2001
163. **Kamenná skupina v městském parku v České Lípě.** MěÚ, ŽP v České Lípě. b. 1.
164. **Rudní žíla v lese „Stříbrná díra“ v Nectavě.** Moravskotřebovské vlastivědné listy č. 12, 13–19 (2001)
165. **Poznámky ke geologickým bádáním F. A. Reusse na Českolipsku.** [Adamovič] – Reussové z Biliny. Památce velkých přírodovědců. Monografické studie Regionálního muzea v Teplicích. Svazek 36. Str. 123–132. Teplice 2001
166. **Die Eisenerzstollen auf dem Děvin bei Hamr in Nordböhmen.** Geohistorische Blätter 4, 137–149 (2001) Berlin
167. **Radioaktivní znečištění údolí Ploučnice u rybníčků severně Mimoně.** – Bezděz 10, 217–266 (2001)
168. **Ukradený Třípanský sloup.** – Bezděz 10, 359–368 (2001)
169. **Záhady Vlhoště.** – Bezděz 10, 369–378 (2001)
170. **Kde byl u Petrovic důl na železnou rudu?** – Bezděz 10, 379–383 (2001)
171. **Štoly na železnou rudu na Děvinu u Hamru v severních Čechách.** – Rozpravy NTM v Praze 173 – Z dějin hornictví 30, 33–43

172. **K předmětu ochrany v CHPV Dutý kámen u Cvikova.** – Bezděz 11, 157–180 (2002)
173. **Morová lokalita „Sterbetelle“ u Cvikova.** – Bezděz 11, 297–305 (2002)
174. **Lipnická kaple.** Bezděz 11, 307–314 (2002)
175. **„Sirný pramen“ u Horní Světlé.** Bezděz 11, 327–332 (2002)
176. **Skalní kaple v lesích mezi Borečkem a Brennou.** – Bezděz 12, 409–416 (2003)
177. **„Samuelova jeskyně“, bývalá skalní poustevna ve Sloupu.** – Bezděz 12, 417–426 (2003)
178. **Staré hraniční kameny v polesí mezi Brennou a Mimoní.** – Bezděz 12, 427–432 (2003)

OPRAVA

článku Vladimír Peša: *Archeologické poznávání Mimoně*, Bezděz, 12, 2003, s. 5–50

POŽÁR MIMONĚ V ČERVNU 1806

Vladimír Peša

V článku *Archeologické poznávání dějin Mimoně* (Bezděz 2003) došlo na str. 22–23 k mylné informaci o délce požáru města v roce 1806, kterou tímto opravuji a doplňuji.

11. června 1806 kolem 10.30 dopoledne vypukl v domku běliče Christopha Engela u panského dvora požár, který se rychle šířil pravobřežní zástavbou a zastavil se mezi 16 a 17 hodinou u kamenného mostu před Božím hrobem na severním okraji města. Během těchto necelých 7 hodin lehlo popelem 283 převážně dřevěných domů, vyhořel kostel s farou, zámek, škola i radnice s celým městským archivem. Přes 2000 obyvatel ztratilo střechu nad hlavou, ale nikdo nepřišel o život a podařilo se zachránit i většinu domácího zvířectva. Následující zimu strávilo mnoho měšťanů ve svých skalních sklepech, které jim v mnoha případech zůstaly jako jediné z celého domu. Po požáru se Mimoně postupně proměnila v kamenné město.

LITERATURA

- Friedrich, J. 1936: Stadtbrand 1806 / Aebtissin Gürth. Deutsch Gabeler Zeitung (Niemeser Zeitung) 11, Nr. 3 (18. 1.), s. 6.
Tille, J. 1905: Geschichte der Stadt Niemes und ihrer nächsten Umgebung, s. 487–491. Mimoně.
Tille, J. 1941–45: Geschichte der Stadt Niemes, Bd. IV, s. 204–208. SOKA Česká Lípa.

OPRAVA

článku Jiřího Vomáčky *Portrét českolipského demokratického učitele Josefa Vodičky 1906–1992*), Bezděz 12, 2003, s. 239–250.

Jak upozornil redakci 22. 4. 2004 pan Jiří Vodička, je v článku na straně 241 chybně uvedeno rodné jméno jeho matky, manželky učitele Josefa Vodičky. Slečna Marie se správně jmenovala Sladková (s krátkým –a–), nikoliv Stárková.

Redakce se tímto omlouvá jak členům rodiny, tak všem čtenářům.

SEZNAM AUTORŮ

- Mgr. Martin ASCHENBRENNER, Gymnázium Česká Lípa
Martina AULOVÁ, Státní zámek Zákupy
PhDr. Jana BLAŽKOVÁ, Státní okresní archiv Česká Lípa
Karel FILIP, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Michal GELNAR, Česká sklářská společnost, Praha
Mgr. Petr HAVRÁNEK, Magistrát města Liberec
RNDr. Miroslav HONCŮ, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Jaroslava JAROLÍMKOVÁ, Státní okresní archiv Česká Lípa
JUDr. Richard KLOS, Praha
RNDr. Petr KÜHN, CSc., Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Ing. Jaroslav PANÁČEK, Narex Česká Lípa
Mgr. Vladimír PEŠA, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
RNDr. Marta PLÁNSKÁ, Střední lesnická škola Šluknov
Miroslav PLEKANEC, Hornické muzeum Jiřetín pod Jedlovou
Miroslav PRÖLLER, Občanské sdružení Drobné památky severních
Čech, Česká Lípa
PhDr. Jan SCHÖTTNER, Uměleckoprůmyslové museum Praha
Mgr. Ladislav SMEJKAL, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa
Miloslav SOVADINA, Státní okresní archiv Česká Lípa
Mgr. Vojtěch VANĚK, Státní okresní archiv Kutná Hora

POKYNY PRO ÚPRAVU PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚZ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz prosíme autory o dodržování následujících zásad při odevzdávání rukopisu:

Pokyny všeobecné:

1. Články a studie by neměly svým rozsahem, včetně poznámek a seznamu pramenů a literatury, přesáhnout 20 stran normovaného textu (30 řádek na stránku při 60 úhozech na řádku).
2. Práce (včetně příloh) se přijímají v jednom tištěném exempláři a na disketě v textovém editoru Word (verze 6.0 nebo novější), Write apod., případně T602 – kódování Latin 2 (neobsahuje-li text tabulky). Pište průběžně na celý řádek, jednoduché řádkování, stránky (řádky) na pravé straně nezarovnávejte, nedělte slova na konci řádku. Ucelené odstavce odklepněte klávesou „Enter“. Neupravujte text ani výčty do více sloupců. Rukopis nijak neupravujte, bude upraven jednotně pro celý časopis. Pište vše obyčejným písmem, slova uvnitř textu nezdůrazňujte.
3. Nemáte-li možnost dodat text na disketě, pište rukopis psacím strojem (ne s perličkovým písmem) na kancelářském papíru formátu A4 s hustotou 30 řádek po 60 úhozech včetně interpunkce a mezer na jedné stránce.
4. Přílohy: Nákrasy předkládejte na formátu A 4 kreslené tuší, fotografie formátu 9 x 13 cm, kontrastní, lesklé. Grafické přílohy (pérovky, grafy, mapky aj.) se přijímají pouze černobílé, kontrastní s ohledem na předpokládané zmenšení. Tabulky číslované nekládejte do textu. Je třeba je dodat na zvláštním listu. Texty k tabulkám, grafům a mapkám musí být dostatečně vysvětlující. Označení tabulek: Tab. 1, 2... (ve všech jazycích). Označení obrázků: Obr. (v češtině), Fig. (v angličtině), Abb. (v němčině).
5. Poznámky se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole. Poznámky se číslují průběžně bez ohledu na eventuelní kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu psaném na PC se vyznačují za interpunkčním znaménkem číslicemi v horním indexu, za číslem následuje lomítko –/. Vlastní text poznámky číslujte a pište písmem stejné velikosti jako text, za číslem udělejte lomítko – /.
6. Práce se otiskují v češtině, abstrakt (stručný obsah článku v maximálním rozsahu 15 řádků rukopisu) v angličtině. U článků a studií je nutný na konci práce souhrn (resumé) psaný v němčině a angličtině. Souhrn, včetně názvu článku, v rozsahu asi 1/10 textu vypracujte v češtině, překlady zajistí redakce.
7. Práce schvaluje k přijetí do časopisu redakční rada, ta si může vyžádat recenzní posudek. Za věcný obsah příspěvku a za přesnost a pravdivost údajů

odpovídá autor. Redakční rada si vyhrazuje právo k stylistickým, pravopisným a formálním (nikoli obsahovým) zásahům do textu prací. O sporných případech, které tyto „Pokyny“ neobsahují, se autor dohodne přímo s redakcí.

Po sazbě dostanou autoři svoji práci k provedení tiskové korektury.

8. Příspěvky se nehonorují. Autoři obdrží zdarma 1 autorský výtisk sborníku a 10 separátů každé původní práce.

Pokyny pro úpravu přírodovědných článků

9. Práce (odevzdaný rukopis) má mít toto základní uspořádání (v uvedeném pořadí): název, jméno a příjmení autora(ů), abstrakt, vlastní text práce, případně poděkování, literatura, cizojazyčný souhrn, texty k přílohám (na samostatném listu), přílohy (obrázky, grafy, tabulky, mapy).

Vlastní text práce se obvykle dělí na úvod, materiál a metodiku, výsledky, diskusi a souhrn, případně závěry. Jednotlivé části mohou být spojeny (např. výsledky s diskusí). V nutných případech je možno členění zjednodušit (faunistické práce), u krátkých sdělení a ostatních článků (recenze, personálie a informační články) nemusí být text práce členěn.

10. Jména taxonů uvádějte při první zmínce v práci celá. Tam, kde by mohlo dojít k záměně a nejasnostem, uvádějte i autora popisu, letopočet a případně závorky. V dalším textu při opakování je možno rodová jména zkracovat nebo autora popisu a letopočet neuvádět.

Taxony se v abstraktu uvádějí nezkráceně.

Kódy lokalit pro síťové mapování pište před vlastní název a popis lokality (5253, k. ú. Mimoň, městský park...). Názvy lokalit vypisujte celé (Stráž pod Ralskem) s uvedením katastru.

Faunistické údaje zapisujte takto: kód, zemi, okres, katastr, název lokality (případně bližší specifikaci), datum nálezu, počet kusů (exemplářů, případně samců a samic), jméno autora nálezu, determinátora, majitele sbírky, autora revize, chovu nebo pozorování. U běžných druhů lze vynechat.

Jednotlivé údaje je možno vyjádřit standardními latinskými zkratkami: c. = centralis – střední, sept. = septentrionalis nebo bor. = borealis – severní, mer. = meridionalis – jižní, or. = orientalis – východní, occ. = occidentalis – západní, ex. o. = ex ovo, množné číslo ex ovis – z vajíčka, z vajíček, ex. l. = ex larva, množné číslo ex larvis – z larvy, z larev, z housenky, z housenek, ex. p. = ex pupa, množ. č. ex pupis – z kukly, z kukel, lgt. nebo leg. = legit – sbíral, det. = determinavit – určil, revid. = revidit – revidoval, educ. = educavit – vychoval, observ. = observavit – pozoroval, coll. = collectio – sbírka.

Zkratky se píší za jméno a spojují se spojkou „et“ = a – např.: A. Novák lgt., det. et coll.

Pouze taxony živočichů a rostlin na úrovni rodů, druhů a poddruhů (ne však čeledí a vyšších taxonomických jednotek) pište vždy kurzívou, ne však autory popisů taxonů, letopočty a zkratky ssp., sp., spp., f. a další.

Datum se píše obvyklým způsobem arabskými číslicemi (nevypíše-li autor např. ze stylistických důvodů slovní název měsíce, za tečkou se dělá vždy mezera (19. 10. 1963, 18. 2. 2000)). V anglickém textu je třeba dodržovat tamní jazykový úzus a psát římské číslice malými písmeny (19. x. 1963, 18. ii. 2000).

V angličtině se též píše desetinná tečka místo čárky (63.9 mm).

Názvy kapitol (UVOD, MATERIÁL A METODIKA, VÝSLEDKY, LITERATURA apod.) pište velkými písmeny.

11. Citace literatury v textu pište dle vzoru: Pavel (1970), (Pavel 1970), Pavel Petr (1970), (Pavel Petr 1970), Pavel et al. (1970) při více než dvou autorech. V seznamu literatury na konci článku se uvádějí pouze práce citované v textu. Autoři se píší v seznamu literatury v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku používejte označení a, b, c, ..., za příslušným rokem. Mezi příjmením a zkratkou křestního jména autora se dělá čárka, rovněž zkratka křestního jména a rok vydání práce jsou odděleny čárkou (např.: Hanák, V., 1972: ..., Benda, P. – Šutera, V., 1996:...). Jméno autora začíná na novém řádku.

Citace prací z časopisů: Název práce včetně rodových a druhových jmen se píše standardním písmem, latinské jméno kurzívou. U časopisů se uvádí (standardním písmem): název časopisu, ročník, číslo (je-li v ročníku každé číslo stránkováno samostatně), za dvojtečkou a mezerou následují stránky (od-do) bez označení „p.“, „pp.“, „s.“, „s.“ (např.: Klapalekiana, 17: 75–124.; Bezděz, 6: 60–79.). Názvy časopisů je možno zkrátit zžitými zkratkami, na příslušném místě abecedního seznamu literatury je však třeba uvést použitou zkratku a její vysvětlení (nezkrácený název časopisu). Příklad citace:

Bárta, Z., 1967a: Nové druhy savců pro oblast Labských kvádrových pískovců. Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy, 3: 175–183.

Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy: Sborník severočeského muzea – Přírodní vědy.

Citace knih: Všechny údaje se píší standardním písmem. Uvádí se autor, rok vydání, název, nakladatelství, místo vydání a počet stran. Příklad citace:

Horák, J., 1950: Zvířena středních Čech. Melantrich, Praha, 231 s.

Citace nepublikovaných rukopisů (diplomové práce, závěrečné zprávy z výzkumů apod): Všechny údaje se píší standardním písmem. Uvádí se název práce, zkratka Msc., případně typ práce (dipl. práce, habil. práce apod.), dále jedno z míst (název instituce a město), kde je práce dostupná. Příklad citace: Plocek, A., 1974: Ryby v řece Ploučnici. Msc., dipl. práce, dep. in katedra zoologie, Přír. fak. UK, Praha, 28 s.

Pokyny pro úpravu článků z oboru historie

12. Poznámky a citaci literatury je možno upravit dvojím způsobem.

a) Je možno použít tradičních číslovaných poznámek, v nichž bude citována příslušná literatura a prameny. Citace uvádějte podle vzoru, včetně dodržení uvedené interpunkce. Konec každého záznamu literatury ukončete klávesou „Enter“

Žemlička, J.: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980, s. 135.

Při opakování díla stačí uvést zkrácenou citaci: Žemlička, J.: Vývoj osídlení, s. 90.

Při opakování autora i díla: Tamtéž, s. 102–103.

Při opakování autora: Týž: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997, s. 125.

Citace článku dvou autorů v časopise:

Panáček, J. – Gabriel, F.: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše. Bezděz, 7, 1998, s. 42.

Citace článku ze sborníku:

Maur, E.: Hrad Vlčtejn a Pabiankové. K počátkům husitství na Plzeňsku. In: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 81.

Citace vydaných pramenů:

Codex diplomaticus at epistolaris regni Bohemiae V – 2. Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1981, s. 216, č. 614. (V další citaci již stačí CDB V – 2, s. 217, č. 615.)

Při citaci nevydaných pramenů uveďte: název archivu a jeho sídla, název příslušného archivního fondu, inventární číslo a název archiválie, u úředních knih též folio:

Státní okresní archiv (SOkA) Česká Lípa, Archiv města (AM) Česká Lípa, inv. č. 2274 – Vyvlastnění pozemků pro stavbu Severní dráhy.

Při použití tohoto způsobu citace se již na konci článku nesestavuje samostatný soupis použitých pramenů a literatury.

b) Odkazy na literaturu a prameny je možno umístit do textu do závorky:

(Žemlička 1980, 135); ... jak tvrdí J. V. Šimák (1917, 52); (CDB V – 2, s. 148, č. 570); (SOkA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2523 Hokynářský řád pro Českou Lípu).

Seznam literatury a pramenů se uvede na konci článku. Autoři se píší v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku se použije označení a, b, c, ..., za příslušným rokem: Lahmer, R. 1889a: Zur Geschichte der nordböhmisches Leinen – Industrie, MNEC 12, s. 97–105.

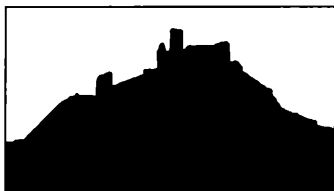
Lahmer, R. 1889b: Einiges von der nordböhmisches Kattunindustrie, MNEC 12, s. 298–304.

Seznam se doplní o soupis použitých zkratk:

MNEC: Mitteilungen des nordböhmisches Excursions-Clubs.

SAP: Sborník archivních prací.

Číslovaných poznámek je možno využít na vysvětlení různých vedlejších okolností a problémů, nebo k odkazům na takový druh pramene, který nelze v krátké a jednoduché formě umístit do závorky v textu.

PŘEHLED DOSUD VYDANÝCH SVAZKŮ BEZDĚZU

Bezděz 1/1990, 141 stran, rozebráno

F. Gabriel – J. Panáček: Vznik a počátky České Lípy; O. Sykáčková: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky; L. Smejkal: Českolipské muzeum 1945–1951 – hledání orientace; M. Honců: Zvířena Lužických hor; M. Benda: Přírodní poměry Kravařské oblasti; M. Honců – Z. Vitáček: Obojživelníci okresu Česká Lípa. Zprávy.

Bezděz 2/1994, 130 stran, rozebráno

J. Panáček – F. Gabriel: K otázce kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě; J. Úlovec: O bývalé tvrzi v Tlustecké – Novém Tolzbachu; J. Brožová: Řezáč skla František de Paula Zach 1820–1881; Z. Vitáček: Plazi okresu Česká Lípa; Z. Vitáček: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa; P. Kühn: Krokodýli na Českolipsku?; P. Kühn: Skalní hřiby ve Vranovských skalách. Pozorování v přírodě.

Bezděz 3/1995, 189 stran, 25 Kč

M. Sovadina: Tři příspěvky k počátkům města Kravař; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv. M. Magdaleny v České Lípě; R. Hais: Friedrich Egermann (1777–1864) a jeho příspěvky v oblasti sklářské technologie; J. Brožová: Severočeští rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století; V. Ryšavý: Dům čp. 152 v Alšově ulici v Novém Boru; M. Honců: Vstavačovité (Orchidaceae). Materiály: J. Barták – J. Macháček – J. Pácvský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (l. část); M. Plánská: Pokus s přesazováním prstnatic.

Bezděz 4/1996: Lužické hory – příroda a dějiny. 289 stran, rozebráno

J. Kuncová: CHKO Lužické hory dvacetiletá (Historie vzniku CHKO); F. Gabriel – J. Panáček: Hrad Milštejn; M. Gelnar: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří; L. Smejkal: Povaha sociálních rozdílů na Cvikovsku a přístupy k jejich řešení do roku 1920; P. Sajdl – L. Smejkal – M. Sovadina: Staré mlýny (Pověst Lužických hor); P. Havránek: Geologie Lužických hor; P. Chvátal: Geologický inventarizační průzkum přírodní památky Bílé kameny; P. Kühn: Čedičová zeď Jánských kamenů u Krompachu v Lužických horách; O. Fabiánek: Těžba rud v Lužických horách; P. Havránek: Dobývání železných rud v okolí Mařenic; P. Kučírek: Postglaciální vývoj lesních ekosystémů Lužických hor; M. Plánská: Příspěvek k poznání

květeny Lužických hor a jejich okolí; M. Plánská: Botanický inventarizační průzkum a biomonitoring NPR Jezevčí vrch v Lužických horách; M. Plánská – M. Honců: Chráněné rostliny Lužických hor; M. Honců: Zoologický průzkum Jedlové v Lužických horách; M. Honců – J. Vondráček: Chráněné druhy živočichů Lužických hor. Zprávy.

Bezděz 5/1997 – Bývalý vojenský výcvikový prostor Ralsko

577 stran, rozebráno

J. Blažková: Vznik vojenského újezdu Ralsko; F. Gabriel – J. Panáček: Prameny k dějinám středověkého osídlení vojenského prostoru Ralsko; M. Gelnar: Zaniklé sklárny ve vojenském prostoru Ralsko; J. Adamovič: Vývoj poznání geologické stavby západní části VVP Ralsko; P. Kühn: Pozůstatky staré těžby na jižním úbočí Hamerského Špičáku; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolní nivy Ploučnice v bývalém VVP Ralsko; E. Balátová a kol.: Předběžný přehled rostlinných společenstev bývalého VVP Ralsko s poznámkami k vegetaci; V. Zavadil – M. Honců: Listonoh letní – *Triops cancriformis cancriformis* Linné 1758 – a žábbronožka letní – *Branchipus Schaefferi* Fischer 1834 – (Anostraca et Notostraca: Branchiopoda: Crustacea) v bývalém VVP Ralsko: výsledky předběžného výzkumu; A. Kúrka: Arachnofauna VVP Ralsko (Pavouci – Araneida); M. Honců: Průzkum vážek (Odonata) na území bývalého VVP Ralsko; M. Honců: Rovnokřídli (Orthoptera) bývalého VVP Ralsko; M. Honců – P. Vonička: Střevlíkovití (Carabidae) bývalého VVP Ralsko; P. Vonička: Příspěvek k poznání koprofágních vrubounovitých (Coleoptera: Scarabaeidae) bývalého VVP Ralsko; M. Bouma: Entomologický průzkum Lepidopter bývalého VVP Ralsko; J. Vávra a kol.: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ v bývalém vojenském újezdu Ralsko (Lepidoptera); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – Vodní obratlovci: Kruhoústí (Cyclostomata), ryby (Pisces, Osteichthyes); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – obojživelníci (Amphibia); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – plazi (Reptilia); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – ptáci (Aves); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – savci (Mammalia); J. Kuncová Zájmy ochrany přírody ve vojenském prostoru Ralsko a přilehlých území; K. Brotz: Fonolit na vrchu Ralsko a jeho ověření metodou radiestezie. Zprávy.

Bezděz 6/1997, 153 stran, 50 Kč

M. Sovadina: Ronovci a Žitava ve 13. a v první čtvrtině 14. století; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv Kříže na českolipském předměstí; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku; J. Brožová: Severočestí rafiněři a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století (2. část); J. Vondráček – M. Honců: Zvlášť chráněné ptací druhy v avifauně

Lužických hor. Materiály: J. Barták – J. Macháček – J. Pacovský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (2. část); T. Andres: Tavení skla dřevem. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 7/1998, 246 stran, 70 Kč

M. Sovadina: Život zasvěcený historii; M. Sovadina: Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století; F. Gabriel – J. Panáček: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše; J. F. Firsov: Český historik Jaroslav Papoušek v Rusku a jeho neznámé dopisy z Butyrek N. F. Melnikové – Kedrové – Řivnáčové; L. Smejkal: Jak vznikl a vycházel Bezděz; J. Vondráček: Inventarizační zoologický průzkum NPP Peklo; M. Honců: Entomologický průzkum kopce Tlustec v Ralské pahorkatině; L. Beran: Vodní měkkýši Ploučnice; P. Míka: Brouci čeledi Latridiidae Českolipska a Lužických hor; M. Plánská: Orchidejové louky v Lužických horách. Materiály: V. Had: Sluneční dvůr v Jestřebí. Přehled vývoje v letech 1912–1959; Z. Rydygr: Konec druhé světové války na letišti v Hradčanech. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 8/1999, 349 stran, 90 Kč

J. Svoboda – V. Cílek – L. Jarošová: Mezolit na Českolipsku. Poznámky k současnému stavu výzkumu; J. Panáček: K dějinám špitálu v České Lípě; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část II: Okres Děčín; M. Veselý: „Stříbrné doly“ u Jedlové; V. Čelko: Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném bádání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí; L. Smejkal: Lužické oddělení českého muzea v České Lípě; L. Smejkal: Legionářské oddělení českého muzea v České Lípě; J. Blažková: Společenstvo řezníků a uzenářů v České Lípě; P. Kühn: Povaha železných rud těžných v minulosti na Českolipsku; M. Honců: Zvířena CHKO Kokořínsko a Holanských rybníků; Z. Mrlíková: Etoekologické a sociobiologické vztahy v populaci sysla obecného (*Spermophilus citellus* L.) na lokalitě Mimoň – hřebčín v letech 1996 a 1997; L. Beran: Vodní měkkýši Svitávky; M. Plánská: Přírodní památka „Louka u Brodských“ v Dolní Chříbské; L. Smejkal – O. Sykáčková: Karel Löwe a Heinrich Wedrich – rekonstrukce dvou umělecko historických sbírek Okresního vlastivědného muzea v České Lípě; M. Sovadina: Obecní kroniky na okrese Česká Lípa do roku 1945. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 9/2000, 488 stran, 130 Kč

F. Gabriel – J. Panáček: Dějiny hrmčífství v České Lípě; J. Úlovec: Tvrz a zámek v Kuřívodech u Mimoně; P. Gajdošík: Blektové z Útěchovic. Příspěvek ke genealogii rytířského rodu; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část III: Shmutí; M. Gelnar – M. Plekanec – J. Štika: Kde ležely Gläsendorfy?; M. Veselý: Důl „Anton Segen Gotes“ ve Světlinách u Dolního Podluží; P. Kühn: Mečový kámen u Kravař; M. Sovadina: Výroba automobilů Gatter v Zákupích; L. Smejkal: Desátý ročník Bezdězu 1947–1948; P. Kühn: Rudolf Korb a jeho „Boží

zahrada“; P. Brzák – O. Fabiánek – P. Havránek: Jeskyně na Milštejně; Z. Vitáček: Deset let sledování netopýrů a vrápenců na Českolipsku; M. Honců: Entomologický průzkum Luže v Lužických horách v roce 1998 a 1999; M. Benda: Ohrožená květena Kravařska po deseti letech; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní rezervace (PR) Klíč; V. Vosálová: Českolipský kronikář Hans Kriesche a jeho kronika; M. Plekanec: Mišeňská dolina. Drobnosti. Zprávy.

Bezděz 10/2001, 439 stran, 130 Kč

J. Šouša: Laudatio Bezdězu k dovršení první desítky; J. Svoboda: Paleolit Českolipska a přilehlých území severních Čech; V. Peša: Archeologie okolí Doks; J. Panáček – M. Panáček: Konrád Pflüger v České Lípě ?; M. Veselý: Hnědouhelné doły u Dolního Podluží; P. Havránek – J. Štika – M. Plekanec: Nové poznatky o dobývání a zpracování železných rud v Lužických horách; L. Smejkal: Síň umění v Českém muzeu pro kraj Českolipský; J. Blažková: Internační a sběrné středisko v České Lípě; J. Slabý: Dominikánský klášter v Jablonném v Podještědí v letech 1945–1950; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolí Ploučnice a rybníčků severně Mimoně; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní památky Kytlice; F. Cvrk: XXII. strážní prapor a válečné deníky jeho jednotek (23. 9. – 11. 11. 1938); M. Plánská: Botanický průzkum mokřadu nad Hraničním rybníkem. Drobnosti. Zprávy.

Bezděz 11/2002, 351 stran, 164 Kč

J. Panáček: Založení České Lípy a městské právo; P. Gajdošík: Matrika židovského obyvatelstva ze Stráže pod Ralskem 1838–1898; J. Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (I. část); M. Veselý: Pokusy o dobývání hnědého uhlí u Horní Police a Žandova; M. Sovadina: Iniciativa Zákup ve správní reformě v letech 1848–1850; L. Smejkal: Turistické oddělení Českého muzea pro kraj Českolipský; R. Mikuláš: Stopy po činnosti bezobratlých (ichnofosilie) v horninách křídového stáří na Českolipsku; P. Kühn: K předmětu ochrany v CHPV Dutý kámen u Cvikova; J. Klápště – K. Filip: Protahuje budniček větší východoevropský *Phylloscopus trochilus acredula* (Silviidae) přes naše území?; I. Solovka: Průzkum motýlů (*Lepidoptera*) v oblasti Jezové v bývalém VVP Ralsko, M. Honců: Tesářík alpský – *Rosalia alpina alpina* (Linnaeus, 1758), (*Coleoptera, Cerambycidae*) na Českolipsku; S. Kasík: Nové symboly měst a obcí okresu Česká Lípa v letech 1990–2000; M. Panáček: Krov kostela sv. Kříže v České Lípě; P. Havránek: Milíře v Horní Světlé. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 12/2003, 477 stran, 164 Kč

V. Peša: Archeologické poznávání dějin Mimoně; M. Kolka: Vývoj rybníční soustavy na bezdězském panství do roku 1554; P. Gajdošík: Obchod se solí v České Lípě 1576–1617 a jeho význam pro městské finance; J. Panáček: Hrnčířská rodina Machsgut (Dobředělej) v České Lípě; J. N. Jiříš: Speculum Marianum Lippense. Mariánská

úcta na Českolipsku v 17. a 18. století; D. Šimánková: Vznik a vývoj sklářské obchodní kompanie Janke a její podíl na vývozu českého skla v letech 1766–1773 do Španělska; J. Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (2.část); M. Veselý: Historie dolování uhlí ve Varnsdorfu do roku 1892; L. Smejkal: Památková agenda Josefa Maštálka 1945–1950; J. Vomáčka: Portrét českolipského demokratického učitele Josefa Vodičky (1906–1992); L. Beran: Vodní měkkýši manušických rybníků; M. Honců – K. Filip: Vážky (*Odonata*) Obecního lesa u České Lípy; M. Honců – L. Kašpar: Krasci (*Buprestidae*) Českolipska; J. Holuša: Výsledky faunistického průzkumu sarančí (*Orthoptera: Caelifera*) a kobylek (*Orthoptera: Ensifera*) na území Chráněné krajinné oblasti Kokořínsko; M. Plánská: Inventarizační průzkum navrhované přírodní památky (PP) přechodového rašeliniště Mařeničky; V. Jindra – V. Peša – M. Dobisíková: Pozůstatky morového hřbitova na náměstí Míru v Novém Boru; J. Jarolímková – M. Sovadina: Školní kroniky na okrese Česká Lípa. Drobnosti. Diskuse. Zprávy. Kronika.

O B S A H

ČLÁNKY A STUDIE

Richard Klos – Miloslav Sovadina: <i>Tajemný hrad v Lužických horách</i>	5
Jaroslav Panáček: <i>Dělení Berků z Dubé v roce 1502</i>	23
Jan Schöttner: <i>Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – II. Kamenický Šenov (1. část.)</i>	49
Vladimír Peša: <i>Podzemní lomy na Českolipsku</i>	83
Ladislav Smejkal: <i>Hut'mistr Rückl</i>	123
Jana Blažková: <i>Mimořádný lidový soud v České Lípě</i>	135
Miroslav Plekanec: <i>Zapomenuté naleziště drahých kamenů v Mišeňské dolině</i>	157
Petr Kühn: <i>Mineralogie rudných žil v Jiřetíně pod Jedlovou</i>	181
Miroslav Honců <i>Příspěvek k zoologickému hodnocení řeky Ploučnice na okrese Česká Lípa</i>	197
Marta Plánská: <i>Mikrolesy – Microsylvae v Polevsku</i>	233

MATERIÁLY

Michal Gelnar:

Sklářská hut' v Okrouhlé 249

Jaroslava Jarolímková – Miloslav Sovadina:

Kroniky spolků na okrese Česká Lípa 263

DROBNOSTI

Vojtěch Vaněk:

Středověké pečetidlo města Mimoně 273

Martina Aulová – Martin Aschenbrenner:

Ke genealogii zákupských Berků z Dubé 277

Miroslav Plekanec – Petr Havránek:

Milíře na Weberbergu a v Milířské dolině 283

Petr Kühn:

Další hraniční kameny v polesí mezi Brennou a Mimoní 289

Petr Kühn:

Osudy soch Panny Marie ve Sloupu 295

Petr Kühn:

Reliéf Sv. Trojice mezi Mařenicemi a Kunraticemi u Cvikova 299

Petr Kühn:

Zázrak u Lipnické kaple? 305

Karel Filip

*Ojedinělé zálety racka mořského Larus marinus L
na Českolipsko* 309

ZPRÁVY

Ladislav Smejkal – Miloslav Sovadina:

Zpráva o činnosti Klubu přátel muzea za léta 1990–2003 313

Miroslav Pröller:

Občanské sdružení Drobné památky severních Čech 319

Ladislav Smejkal:

*Úspěch českolipského studenta v dějepisné soutěži
Eustory 2003* 321

KRONIKA

Michal Gelnar:

JUDr. Richard Klos jubilující 325

Petr Havránek – Ladislav Smejkal – Miloslav Sovadina:

K sedmdesátým pátým narozeninám RNDr. Petra Kühna CSc .. 329

OPRAVA

Vladimír Peša:

Požár Mimoně v červnu 1806 343

Seznam autorů 345

Pokyny pro úpravu příspěvků publikovaných ve sborníku Bezděz ... 347

BEZDĚZ 13

Obálku navrhl:

Vladimír Hofmann

Překlad německých resumé:

Mgr. Petra Sochová, JUDr. Richard Klos (historická část),
a RNDr. Petr Kühn CSc. (přírodovědná část),

překlad anglických resumé a abstraktů (přírodovědná část):

RNDr. Petr Kühn CSc.,

překlad anglických abstraktů (historická část):

Ivan Stýblo.

Redakční rada:

Martin Benda, Jana Blažková, Jaroslava Formanová, František Gabriel,
Michal Gelnar, Miroslav Honců, Petr Kühn, Jaroslav Panáček,
Ladislav Smejkal, Miloslav Sovadina, Zdeněk Vitáček.

Adresa redakce:

Státní okresní archiv Česká Lípa, Střelnice 3035, PSČ 470 05

Náklad:

500 výtisků

I. vydání

Česká Lípa 2004

Vydal Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa,
Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa

Příprava tiskových podkladů D. Houšková, Unicornis Praha
Tisk PBTisk Příbram

ISBN 80-86319-07-5

ISSN 1211 9172